ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

ВИБРАНІ СТАТТІ ПРО НАРОДНУ ТВОРЧІСТЬ

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
ВИБРАНІ СТАТТІ ПРО НАРОДНУ ТВОРЧІСТЬ

Володимир Гнатюк

MEMOIRS of the SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MEMOIRES de la SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MITTEILUNGEN der SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT der WISSENSCHAFTEN

VOL. CCI

VOLODYMYR HNATIUK

Selected Essays on Folklore

ON
THE 110TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH
1871 — 1981

NEW YORK
1981

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМ. ШЕВЧЕНКА

Т. 201

ФІЛОЛОГІЧНА СЕКЦІЯ

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

ВИБРАНІ СТАТТІ ПРО НАРОДНУ ТВОРЧІСТЬ

НА
110-РІЧЧЯ НАРОДЖЕННЯ
1871 — 1981

НЮ ЙОРК
1981

До видання цього тому Записок причинилася як матеріялами,так і фінансово д-р Олександра Гнатюк-Пісначевська в Парижі, молодша донька Володимира Гнатюка, за що їй видавництво НТШ і упорядник складають щиру подяку.

Упорядкування, редакція і вступна стаття
Богдана Романенчука

Англійська передмова
Леоніда Рудницького

Library of Congress
Catalog Card Number - **80-70161**

ДОСЛІДНИК ,,НЕРУШЕНОГО ТЕРЕНУ''

I

Цього року, 1981, минає 110 років від народження і половина стільки, цебто 55 років від смерти визначного наукового діяча *Володимира Гнатюка,* довголітнього наукового секретаря НТШ у Львові, визначного етнографа й фолкльориста всеслов'янського значення, правописника, мовознавця й літературознавця, перекладача, публіциста й редактора-журналіста. Він був сучасником і співробітником двох велетнів української науки того часу — Михайла Грушевського й Івана Франка, хоч був тільки їх учнем, бо вони обидва були вже старшими науковими діячами, коли він тільки починав свою наукову кар'єру під їх проводом, тому він присвятив їм,,,подвижникам української науки, приятелям і вчителям молодіжи'', перший том своїх ,,Етнографічних матеріялів з Угорської Руси''. Але Грушевський уважав його не тільки своїм та Франковим учнем, але й помічничком і товаришем праці, який творив з ними певну наукову трійцю НТШ у Львові протягом кільканадцяти років.

Коли Грушевський приїхав до Львова на посаду професора історії у Львівському університеті в 1894 р., Гнатюк починав тоді свої студії в тому ж університеті і відразу став пильним учасником сходин, які організував Грушевський, щоб готувати молодих людей до наукової праці. На тих сходинах Гнатюк тоді реферував етнографічну літературу, а Грушевський друкував його у Записках НТШ.

Народною творчістю Гнатюк цікавився ще змалку, як аматор, та коли став студентом університету, почав цікавитися нею професійно, бо етнографія й фолкльор, побіч літератури й мови, були предметом його студій. І тоді, заохочений і зворушений статтею М. Драгоманова (в газеті ,,Народ'' у березні 1895 р.), який писав про Закарпаття, тоді ,,Угорську Русь'' як ,,нерушений українськими дослідниками терен'', вирішив на власні очі побачити той ,,нерушений терен'' і вже в часі вакацій 1895 року вибрався, разом з іншим фолкльористом, Осипом Роздольським, в мандрівку на Закарпаття, головно у східні райони. Через рік, у 1896 р., він аж двічі

побував на Закарпатті, раз на весні, а другий раз влітку й відвідав різні села на території Сх. Словаччини, цебто Пряшівщини, української землі, і зібрав багатий і цікавий фолкльорний, етнографічний, історичний а навіть статистичний матеріял. Вернувшись до Львова, він представив свої здобутки проф. Грушевському й голові Етнографічної комісії НТШ І. Франкові, а вони доручили йому ті матеріяли впорядкувати й опрацювати і надрукували їх в ,,Етнографічному збірнику'', п.з. ,,Етнографічні матеріяли з Угорської Руси''. То й була перша його збірка закарпатського фолкльору, присвячена Грушевському й Франкові. Друга книга тих матеріялів появилася в 1898 р. як IV том ЕЗ, а обидва томи містять саму тільки прозову народну творчість — легенди, новелі, казки, байки, оповідання про історичні особи й анекдоти — на яку фолкльористи до того часу не звертали уваги, захоплені пісенною творчістю, яка єдина вважалася гідною уваги, тому Гнатюка зовсім справедливо вважають першим дослідником і збирачем закарпатської народної прози. Особливістю його записів було те, що вони були не аматорські, як багато інших попередніх записів, а професійні, цебто наукові, із повним збереженням особливостей народної мови й вимови та наголосів і всіх лексичних і морфологічних форм, тому вони й відзначаються, як стверджують всі, хто писали про це, докладністю, без тих багатьох недоліків, яких повно було в записах давніших записувачів-аматорів. А крім того, Гнатюк пильно шукав паралельних творів в іншому слов'янському і позаслов'янському фолкльорі. Таким способом його записи включаються в загальнослов'янський, а то й европейський фолкльор. Це й дає право вважати Гнатюка першим прфесійним збирачем і дослідником фолкльору Закарпаття. Але й сам Гнатюк казав, що, записуючи свої матеріяли, він тримався тієї засади, щоб записати все, слово в слово, і не пропустити ніже тії коми, а про це йому найбільше йшло(ЕЗ т. III, ст. XIII). У вступній статті до III тому він дає мовознавчу характеристику закарпатських говірок за фонетичними ознаками.

Іншою особливістю його записів було те, що він, як уже згадано, побіч автентичних записів подавав також паралельні зразки з інших джерел різних народів, а це помагало йому орієнтуватися в европейському фолкльорному матеріялі. То була актуальна тоді історично-порівняльна метода у фолкльористиці, яка мала те значення для дослідників, що показувала, чи окремі жанри народної творчости були оригінальні, місцеві, а чи мандрівні. І багато тих творів, які він записав, були мандрівні, за його власним ствердженням.

Влітку 1897 р. Гнатюк учетверте вибрався на Закарпаття і цим разом відвідав руські поселення в Бачці (тепер Югославія, тоді південна Мадярщина), — Руський Керестур і Коцур, і за три і пів

місяця записав понад дві сотки (220) прози і понад чотири сотки (430) народних пісень, та чимало інших матеріялів, які заповнили три дальші томи ЕМУР (друга частина III тому, V і VI), які вийшли друком у 1910-11 роках. То були перші записи народної творчости бачванських русинів, серед яких він знайшов вийняткових оповідачів. При тому він досліджував і побут бачванців, бажаючи доказати їх українське (руське) походження і приналежність. Вислідом цих дослідів була монографія ,,Руські оселі в Бачці'' (ЗНТШ кн. II, т. XXII, 1898, ст. 1-58), яка викликала була навіть наукову дискусію, та ще деякі праці, як ,,Весілля в Керестурі (1908) і ,,Казки з Бачки'' (1910). Його відвідини руських поселень у Бачці мали велике значення й для самих мешканців, бачванських русинів, бо піднесли їх на дусі, зміцнили почуття спільности і споріднености з рештою українського народу і дало їм певність, що вони не безрідні сироти, а члени великої української родини, хоч називають себе русинами чи руснаками.

П'ятий раз вибрався Гнатюк на Закарпаття влітку 1899 р. з пляном перейти всі комітати заселені русинами, відвідати всі руські колонії й устійнити скільки русинів живе на поселеннях, визначити руські етнографічні границі, записати географічні назви, замінені мадярськими тощо. Зібрані там матеріяли заповнили першу частину третього тому ЕМУР та впорядковані були за територіяльною засадою, за окремими селами, щоб видно було словакізацію українських діялектів що далі від сходу на захід. Пройшовши всю територію Сх. Словаччини, т.зв. західні комітати — Земплин, Шарош і Спиш, Гнатюк побачив невеселу картину злиденного життя селянства, яке жило на пісній землі й обкладене було важкими податками.

Останній раз побував Гнатюк на Закарпаттю в 1903 р. коли вертався з о. Корфу у Греції, куди їздив на лікування, й відвідав українські колонії в Банаті (тепер в Румунії), де, м.ін., мав багато клопотів з місцевою владою, яка вважала його російським шпигуном і робила різні перешкоди, внаслідок яких його здоров'я дуже погіршилося, і він вернувся зовсім хворий додому, а після того вже не міг нікуди їздити. Та все ж у Банаті йому вдалося дещо зібрати, особливо прозових творів, які ввійшли до IV тому Етнографічних матеріялів, яким закінчився цей шеститомник, що охоплює 1700 сторінок друку й містить 1000 зразків прозових творів та 485 пісень. Це найбільший збірник закарпатського фолкльору й невичерпне джерело для діялектних дослідів Закарпаття. В передмові до першого тому цього видання Гнатюк писав, що його бажанням було піднести на дусі ,,угорських русинів'' у 100-річчя відродження української літератури 1898 р. народною мовою і причинитися до відродження

Угорської Руси. Він мав надію, що в його сліди підуть і карпатські українці й записуватимуть власну народну творчість, але його надії й бажання не здійснилися, бо освічені русини були помадярщені або помосковщені і до того рода праці не мали ані охоти, ані зрозуміння, а деякі навіть поборювали й критикували Гнатюка, обвинувачуючи його в тенденційності та незнанні закарпатських діялектів (Е. Сабов).

Закарпатські мандрівки і матеріяли Гнатюк використав і для інших праць, напр., у 1900 р. появилася його важлива діялектологічна праця ,,Русини Пряшівської епархії та їх говори'', в якій дав нарис історії Пряш. епархії, статистику греко-католицького населення від 1823 до 1896 р., окремий розділ присвятив національним справам, а далі сказав про мову пряшівського населення і поділив його на дві групи — на руснаків і слов'яків — до цих зарахував населення греко-католицького та іншого віровизнання, яке говорило шарисько-земплинською говіркою, що її він уважав українською (руснацькою). Він ствердив, що за кілька століть на території Пряшівщини багато українських сіл пословачилося, тому він називав їх мову не словацькою, а слов'яцькою. Пізніше він частинно відказався від цього поділу і назви, але тут важлива була мовна межа між словаками й українцями, бо чи слов'яки були словаками чи пословаченими русинами, це питання залишилося й далі нерозв'язане. В другій частині цієї праці він дав характеристику говірок 11-ти сіл Пряшівщини з додатком автентичного зразка мови його власних записів.

Крім того, він написав також працю *,Руські оселі в Бачці'*, в якій порушив питання про походження бачвансько-сремських русинів, описав їх побут, господарство, подав статистику, а також вирішив питання чи суперечку про українсько-словацький кордон, яка набрала була політичного значення, бо деякі російські і чеські дослідники, як Соболевський Пастрнек і Пат відстоювали думку, що українські поселення в Бачці, це словаки. Фолкльорні записи Гнатюка з'ясували питання національної належности поселенців на території тодішньої Мадярщини, зокрема точні діялектні записи показали спільність з українською, а не з словацькою мовою. На цю докладність діялектних записів звернули увагу такі мовознавці, як Іван Панкевич, Евген Тимченко та Федір Жилко (див. Яценко. В. Гнатюк, ст. 16).

У відповідь на погляди Пата й Пастрнека Гнатюк написав полемічну статтю ,,Словаки чи Русини?'', (1901) і полемічну статтю ,,Чи бачванський говір словацький?'' (1905) і на основі аналізи доказав переконливо свою тезу, додавши ще й свідчення самих бачванців, які признавалися, що вони з діда-прадіда русини.

Професор Віденського університету Ватрослав Ягич признав рацію Гнатюкові, що характеристичні риси бачванського діялекту показують, що це справді ,,малоруський'', не словацький діялект (,,Archiv für Slavische Philologie'', 1910, ст. 557).

Про національне питання на Закарпатті Гнатюк писав доволі часто, особливо про населення Спишу, Шаришу і Земплину, шукаючи нових матеріялів на доказ його руського походження. Але крім того, він слідкував за культурним і політичним життям Закарпаття і писав статті на різні теми, друковані в різних періодиках в 1906-1922 роках, як от ,,Из украинских провинций Венгрин'' (1906), ,,З Угорської Руси'' (1910), ,,Національне відродження австро-угорських українців'' (1872-1880) (1916), ,,Літературне товариство ім. О. Духновича'' (1919) ,,Підкарпатська чи Угорська Україна?'', ,,Чи закарпатські українці автохтони?'' (1922). Отже Гнатюк багато зробив для того, щоб науково доказати, що закарпатські русини — вітка українського народу. Для цього він і вивчав історію розселення українців в Австро- угорській державі, їх матеріяльну культуру, народну творцість, мову, літературу і т.п. У своїй науковій роботі він виступав не тільки як фолкльорист і етнограф, але й як історик, літературознавець, мовознавець, діялектолог, економіст і демограф.

Коли дальші мандрівки і поїздки в терен стали неможливі через постійну недугу, Гнатюк продовжував збиральну працю іншими засобами і способами, а перш за все листуванням, висиланням окремих закликів і програм та інструкцій по всій Україні, стараючись притягнути якнайбільше зацікавлених і охочих до цієї роботи. Цими засобами він користувався вже й давніше,але тепер, від 1903 р. це був єдиний спосіб записувати народну творчість. Ще в 1898 р. він надрукував у газеті ,,Буковина'' ,,Відозву до всіх любителів нашої народної словесности'', в 1899 р. уложив разом з Франком проспект майбутньої збірки легенд, в 1901 р. обидва дослідники зложили програму ,,В справі збирання етнографічних матеріялів'', у1902 р. вони надрукували в ЛНВ заклик ,,Збирайте етнографічні матеріяли'', в 1904 р. опублікували там же пояснення ,,До збирачів етнографічних матеріялів, як треба записувати народні твори'' а в 1916 р. Гнатюк написав статтю-брошуру ,,Українська народна словесність'' (якої I і II частина передруковані в цьому виданні).

Окрім публічних закликів, Гнатюк вів багатюще листування з різними особами, яких нараховують понад вісім соток, і вони йому надсилали свої матеріяли з усієї України, які він упорядковував, включивши також записи давніших фолкльористів, як Марії й Опанаса Марковичів, Михайла Максимовича, Осипа Бодянського, Михайла Драгоманова та інші. Але з того величезного матеріялу лише менша частина була надрукована, чимало знищилося в часі війни, але й те,

що збереглося і находиться тепер в архіві, становить велике багатство, яких 25 тисяч аркушів.

Перша його власна збірка, то були ,,Лірники'', збірка лірницьких пісень з Бучаччини, яка вийшла як 2-й том ЕЗ в 1896 р., а за нею пішли: ,,Галицько-руські анекдоти'' (1899), ,,Галицько-руські народні легенди'' (1902), ,,Знадоби до галицько-руської демонології'' (1904), ,,Коломийки'' (два томи, 1905-7), ,,Оповідання про опришків'' (1910), ,,Гаївки'' (1909), ,,Колядки і щедрівки'' (1914), ,,Українські народні байки'' (два томи, 1914), ,,Народні новелі'' (1918). Чимало зібрав Гнатюк також етнографічного матеріялу і видав, крім деяких згаданих раніше, ,,Бойківське весілля в Мшанці'', ,,Купання і палення відьм'', Народна пожива і спосіб її приправи'', ,,Ткацтво в Галичині'', ,,Похоронні звичаї й обряди''. Його наукові статті друкувалися здебільша в Записках НТШ або в формі передмови в окремих збірниках-томах ЕЗ. Менші статті друкувалися також в журналі І. Франка ,,Житє і слово'' та ЛНВ, якого він був співредактором.

Всі Гнатюкові збірки й видання, як свідчить інший дослідник народної творчости, Філярет Колесса, ,,обставлені солідним науковим апаратом, словарцями діялектної лексики, вказівками на паралелі з української та інших літератур та попереджені вступними студіями, що розглядають різні галузі усної словесности у зв'язку з дотеперішніми дослідами ...'' Паралєльно з тими цінними збірками етнографічних матеріялів ідуть студії Володимира Гнатюка з обсягу українського фолкльору, що появлялися головно в Записках НТШ. На першому місці стоять тут розвідки, в яких Гнатюк досліджує мандрівні теми, старанючись вияснити якими дорогами вони до нас приходили, як оформилися в українському фолкльорі та які культурні пережитки принесли до наших часів. Одною з перших того рода студій є ,,Словацький опришок Яношик у народній поезії'' (див. його ,,Передне слово'' до збірника праць, присвячених пам'яті В. Гнатюка, ,,Матеріяли до етнології й антропології т. XXI-XXII кн. 1, 1929, ст. VI).

Високо цінили фолкльорну, етнографічну й діялектологічну працю Гнатюка, крім своїх, як Колесса, Грушевський, Франко, коли згадати лише найвизначніших, також і чужинці, як, напр., польський славіст А. Брюкнер, шведський лінґвіст О. Брох, а зокрема чеські славісти й фолкльористи, з яких одним з перших був *Ченек Зібрт,* що у своїй рецензії на перший том ,,Етнографічних матеріялів'' високо цінив Гнатюкову порівняльну методу, яка, влегшує користуватися збірником. Він писав також про ,,Руські оселі в Бачці'', про ,,Народну поживу... у Сх. Галичині'', про ,,Кушнірство в Галичині'' та ін. (,,Česky lid'' č 2-3, 1968)

Найбільше писав про Гнатюкові видання чеський фолкльорист *Їржі Полівка,* основник чеської порівняльної школи в фолкльористиці. В 1898 р. він написав рецензію на два перші томи ,,Матеріялів", які оцінив як найважнішу слов'янську етнографічну публікацію останніх років. ,,В цих книжках, писав він, дослідник мови та етнограф мають не лише повновартісний і багатий матеріял особливо з такої околиці, якій наука щолиш починає присвячувати увагу. Він підкреслив зокрема науковий підхід Гнатюка до записаного матеріялу, який полягає у збереженні діялектних особливостей, від лексикальних до найделікатніших фонетичних відтіней у багатому порівняльному апараті, яким він засвідчив велику начитаність у традиційній літературі.* В 1899 р. він обговорив Гнатюкову збірку ,,Лірники" в нім. журналі "Archiv für Slavische Philologie" (1899, ст. 286-7) і відзначив, що цей збірник має велике значення для докладного ознайомлення з руською таємною мовою, бо не лише збільшує лексикальний матеріял, але й показує дорогу до нових пояснень (таємної мови лірників). В тому тоні він відзначував і дальші Гнатюкові видання, так що всі його рецензії й відзиви, зібрані разом, дали б 60 сторінок друку. Стільки він не написав про жодного іншого вченого, як думає М. Мушинка (,,Česky lid", č. 2-3, 1968, 188-191). Він називав Гнатюка ,,невтомним етнографом", ,,неунавним збирачем" та видавцем руських народних традицій. Але дивним було те, що Полівка включив усі Гнатюкові тексти з Пряшівщини й Ужгородщини до свого п'ятитомового "Supisu slovenskych rozpravok" у словацькому перекладі, ніде не згадуючи, що то українські народні твори і що їх зібрав і видав Гнатюк.

Інший чеський фолкльорист *Іржі Горак,* який багато років листувався з Гнатюком, написав у передмові до 3-го Свидницького наукового збірника (1967, ст. 7), що Гнатюк ,,поряд з Кольберґом та Ф. Бартошем займає одне з провідних місць в історії слов'янської фолкльористики, а його праці своїм змістом, точністю записів та науковим рівнем мають світове значення". В рецензії на збірку Гнатюка ,,Колядки і щедрівки" Горак писав, що ,,нова праця Гнатюка займає почесне місце між багатьома його публікаціями, а його подивугідна витривалість зберегла для русинів правдиві скарби народної традиції". ,,Критика, каже він далі, вміщує його між найвизначнішими слов'янськими збирачами, і його праці займуть місце побіч великих імен світової літератури" (цит. за М. Мушинкою в ж. ,,Česky lid", с. 2—3 1968, ст. 190). Так само високо цінив Горак Гнатюкові теоретичні праці, зокрема його історично-порівняльну методу.

---

* ,,Česky lid" č 2-3, 1968, ст. 189.

Як ставилися до Гнатюка чеські фолкльористи може свідчити і той факт, що видавець чеського журналу ,,Slovansky Prehled'' *Адольф Черни* запросив його до співпраці вже до першого числа і помістив досить обсяжну його статтю ,,Русіні в Уграх''. Пізніше він замовляв у нього багато інших статтей, і Гнатюк писав про українське шкільництво в Галичині, про українські культурно-освітні т-ва, про цензуру та інші і таким чином об'єктивно інформував чеських читачів про культурне й політичне життя українців. Слід згадати ще й таких чехів, як Франтішек Ржегорж, Франтішек Главачек, Адольф Черни, а також польський славіст А. Брюкнер, шведський лінґвіст О. Брох, відомий мовознавець Ватрослав Ягич та ін. А. Брюкнер звертає увагу на тритомове видання закарпатської прози, на працю ,,Русини в Бачці'',,,Галицькоруські анекдоти'', зокрема на розвідку ,,Словацький опришок Яношик в народній поезії'', яку називає дуже повчальною, тому що вона показує з якою свободою творить народна уява, а вартість розвідки збільшує й те що вона включає й іншомовні тексти.* Ватрослав Ягич особливу увагу присвятив праці ,,Руські оселі в Бачці'', реферуючи її на сторінках Архіву для слов. Філології. Він підкреслив вартість цієї праці для мовознавчих (діялектологічних) дослідів, мовляв, вони поширюють наше поняття змішання діялектів та ілюструють істину, що в мові звукова сторона форм супроти форм синтактичних зворотів і лексикальних записів не становить нічого особливого, що вона не є чимсь нетикальним і ніби не приймає чужих впливів, бо факти говорять проти того (,,Архів'', 1910, ст. 55).

Про наукову вартість Гнатюкових матеріялів та його досліджень в ділянці слов'янознавства може також свідчити й те, що його вшанували членством такі наукові установи як Російська Академія Наук у Петербурзі (1902), Narodopisne společnosti československe (1905), Verein für österreichische Volkskunde у Відні, Hermann Bart Gesellschaft в Берліні та УАН у Києві (1924).

Хоч яка велика була етнографічно-фолкльористична праця Гнатюка, вона все таки була лише частиною його культурної діяльности; він багато ще корисної праці виконав як співредактор Літературно-наукового вісника і секретар та редактор Української видавничої спілки, якої був ініціятором та організатором. З цими видавництвами в'яжеться його літературна й публіцистична діяльність, небагато менша від етнографічно-фолкльористичної, яку ми досі обговорювали.

Треба сказати, що Гнатюк особливу увагу звертав на видавничі справи і пильно стежив за тим, хто, що і які книжки та газети видає

---

*,,Archiv für slavische Philologie'', 1899, S. 297-98, 1900, S. 299-304.

для народу і яку вони ролю виконують. І він ствердив, що найгіршу роботу роблять москвофільські видавництва й видання, які оглуплюють нарід, ширять брехню, безідейність і рабство.

До таких видавництв він зараховував Ставропігійський інститут у Львові, видавництво Качковського й видавництво Михайла Білоуса в Коломиї, які були продуцентами всякого москвофільського ,,хламу'', як от газета ,,Русская рада'', брошурки ,,Листи з неба'', ,,Сонник'', ,,Сборник декламаций ...'' тощо.

,,Наші товариства зроблять велике діло, писав він в ЛНВ (кн. I, 1901, ст. 62), коли зуміють розширювати свої видавництва і витрутити з рук простолюддя такі партацькі книжки ...''

І він піддав думку, створити ,,Українсько-руську видавничу спілку'', яка повинна була стати ,,вогнищем... що понесло б розпалену лучницю просвіти в найдальші закути нашого краю, між найбідніші і найтемніші верстви нашого народу'' (ЛНВ, кн. 12, 1900, ст. 199).

Така видавнича спілка в дійсності постала (при НТШ) і Гнатюк став її секретарем і редактором. Разом з Франком він був фактичним організатором її діяльности. Хоч усієї наміченої програми спілка не здійснювала, але за 18 років існування вона видала понад 160 книжок в літературно-науковій серії, до якої входили твори українських клясиків і сучасних письменників та переклади світової літератури. В серії ,,Літературно-наукової бібліотеки'' вийшло стільки ж брошур, з перевагою перекладної літератури різних жанрів та науково-популярні видання на різні теми відомих авторів.

Всі ці книжки вийшли переважно з-під Гнатюкової редакторської (а також і коректорської) руки, до багатьох він писав передмови, а чимало з них і переклав з інших мов.

Того самого часу (1898 року) львівський двотижневик ,,Зоря'' перетворився на ,,Літературно-науковий вісник'', якого Гнатюк став співредактором (головним редактором був Іван Франко) і на нього, з Франком, спадала вся редакційна й технічна робота. А крім того, він був автором низки статтей в журналі і в зо-х томах помістив понад 30 статтей, около 200 рецензій та дрібних речей, 30 перекладів белетристичних та наукових статтей і безліч публіцистичних.

На сторінках ЛНВ друкувалися теж його статті на літературні теми, — про І. Котляревського, Марка Вовчка, М. Старицького, С. Руданського, Л. Глібова, С. Воробкевича. Це здебільша біо-бібліографічні статті, бо літературно-критичних статтей він не писав, хоч критикував модерністів і молодомузців. Та в цьому він ішов радше за Франком, ніж висловлював власні погляди, а оскільки був Франків однодумець, то й приймав його погляди за свої. Але для літератури він прислужився і тим, що під час своїх закарпатських

мандрівок розшукав низку старовинних рукописних збірок літературних творів, які Франко потім опрацьовував.

Певні заслуги має він і як перекладач, з-під чийого пера вийшла низка творів іншомовних літератур — російської, польської, сербської, словенської і чеської.

Від 1898 року до самої смерти був незмінним секретарем НТШ і має особливі заслуги для цього Товариства.

На закінчення ще кілька слів з його біографії.

Народився Гнатюк 9-го травня 1871 року в с. Пужниках Бучацького повіту в селянській родині. До школи почав ходити в 1880 році, як мав 9 років. А як був у 3-ій клясі, то до рук йому потрапила видана Академіческим кружком антологія поезії, з якої він переписав до окремого зошита ті, що йому дуже подобались. Пізніше він туди вписував народні пісні, які чув від бабки й матері.

По скінченні народної школи (1885) почав ходити до Бучацької гімназії, а коли там скінчив чотири кляси (більше кляс там не було), то до вищих кляс мусів їхати до Станиславова. Там у 1894 році зробив іспит зрілости й записався на Львівський університет, де вчився на філологічному факультеті.

По скінчені студій мав нагоду стати учителем, але став науковим робітником. Йому запропонували на пів року посаду заступника професора (суплента) в Академічній гімназії й обіцяли залишити його на тій посаді на другий рік, але слова не дотримали й перенесли його до Самбора, куди він не хотів їхати, бо не хотів покидати Львова і зрезиґнував. Тоді голова НТШ М. Грушевський, що був його університетським професором, запропонував йому посаду секретаря НТШ, яку він прийняв і виконував секретарські функції до самої, скоропостижної, смерти, на 55-му році життя.

II

Починаючи свідому й фахову фолкльорну діяльність в часі своїх університетських студій, коли вже здобув у цій ділянці потрібну освіту, Гнатюк публікував різні відозви й заклики до любителів народної словесности й заохочував до записування. Відозви писав сам або на спілку з І. Франком, який теж був запаленим фолкльористом та етнографом, і публікував у пресі. З тих відозв і програм раннього періоду постала пізніше історично-бібліографічна програма п. з. „*Українська народна словесність (В справі записів українського етнографічного матеріялу)*", надрукована в 1916 р. й видана окремо в 1917 р. Два перші розділи мають основне значення для пізнання й характеристики Гнатюкових поглядів на народну поетичну творчість та її ролю і вплив на розвиток писаної поезії чи

взагалі письменства. У статті він пише про початки етнографії й фолкльористики ще в другій половині 18 ст., хоч сама наука про народну словесність розвинулася в 19 ст. під впливом таких зразків, як збірка староанглійських балад єп. Томаса Персі „Залишки стародавньої англійської поезії" („Reliques of Ancient English Poetry", 1765), німецькі і світові народні пісні Гердера („Volkslieder" 1778-79), шотляндські балади Волтера Скотта та ін. При тому він подає й низку збірників, европейських та слов'янських, сучасного фолкльору. Головну увагу звертає на залежність писаної поезії від усної, яка дала їй початок і зразок та брала довгий час участь у її творенні ще в 18 ст., починаючи від Григорія Сковороди, якого пісня „Ой ти птичко желтобока" написана на народній основі, а в творі „Разговор дружеский о душевном мире" помітно сліди народних оповідань. Так само бачить він сліди народних вірувань в І. Некрашевича. З того часу, на його думку, майже немає письменника, на якого творчість не мала би впливу народна поезія, віршована (пісенна) чи прозова. Він згадує майже всіх українських письменників 19 ст., які більше або менше зазнали впливу українського фолкльору. Крім того, він бачить певні впливи українського фолкльору в польській літературі та, хоч меншою мірою, в російській, головно в письменників українського походження. Серед інших народів теж було чимало етнографів, що признавали багатство й красу української народної пісні.

В III частині (яку пропускаємо) він дає інформації що і як треба записувати, а при тому дає свою спробу клясифікації народної словесности за жанрами і звичаями. До кожного жанру він додає бібліографію фолкльорних збірок та джерел.

В часі перших мандрівок по Закарпатті (на Пряшівщині) Гнатюк записав у селі Ублі дві пісні про еміграцію до Америки, і вони спонукали його присвятити цій темі більше уваги, бо вони навели його на думку, що таких пісень може бути більше, тому він почав їх шукати, а знайшовши в амер. „Свободі", написав потім працю *„Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності"*. Ці пісні дали йому підставу заперечити погляди деяких старших етнографів і фолкльористів, які бідкалися, що народна творчість загибає.

Такі погляди висловлювали особливо давніші любителі народної пісні, як П. Лукашевич, В. Павловський, М. Цертелев, М. Костомаров та П. Куліш. М. Цертелев, перший видавець українських народних пісень, не вірив щоб народна пісня могла ще існувати в 19 ст., тому й назвав свою збірку „завмираючим відгомоном гармонії". Так само й Лукашевич думав, що його збірки народних пісень є вже рештками народної творчости, яка завмирає.

Ці аматори народної пісні мали лише частинно рацію, саме в тому, що *колишня* народна творчість, цебто багато народних пісень забуваються, коли їх не записали, і зникають, але не мали рації в тому, що народна творчість взагалі завмирає, як дія, що нарід уже більше не творить, як давніше. Гнатюк це заперечив і доказав, що поки нарід живе, то він творить і не може замовкнути, яке б не було його життя, добре чи погане, бо він мусить творити, але під впливом нових подій, не давніх, а цього доказом — емігрантські пісні. Непорозуміння полягало в тому, що словосполучення ,,народна творчість'' двозначне, воно означає дію і вислід дії, цебто творення і створену пісню. Творчість як дія ніколи не завмирає, а творчість як вислід дії, цебто самі твори по якомусь часі забуваються і зникають, але на їх місце з'являються нові, створені під впливом нових подій, на нові актуальні теми. Це й доказує переконливо Гнатюк і розбиває песимізм тих, що сумнівалися в творчу силу народу. *(,,Пісенні новотвори...'' 1902-3).*

Записуючи народну словесність, Гнатюк цікавився й іншими пам'ятками літератури — рукописними збірниками, яких у 18 ст. було ще чимало, бо окремі особи обдаровані хистом, писали вірші, світські й духовні (релігійні) складали збірники й пускали між людей, бо друкувати їх було неможливо, але деякі люди, головно священики й учителі та дяки, а не раз і самі селяни їх переписували. На один з таких рукописних збірників Гнатюк натрапив в одного священика на Пряшівщині і врятував його від знищення. Таких збірників він знайшов кілька і написав про них працю *,Угорські духовні вірші''* й надрукував у Записках НТШ (кн. III, 1902). Хоч ці вірші не належать до фолкльору, тому що були написані, але все одно їх автори безіменні і вірші ходили між людьми, а писані були як не чистою народною мовою, то бодай мішаною. Більша частина рукописних збірок походила з 19 ст. але то були копії, а оригінали, як устійнює Гнатюк, походили з 17—18 ст. і були близькі до народних творів. В тому часі, каже Гнатюк, рівень культури на Закарпатті, на його думку, був вищий, ніж у 19 ст., і він це доказує в статті, розглядаючи кілька рукописних збірників, в яких багато віршів були перерібками іншомовних творів, але деякі були оригінальні руські духовні вірші. Їх авторами були священики, дяки або дяковчителі, які перекладали, переписували і самі писали. Гнатюк здогадується, що таких рукописних збірників було багато більше, ніж він бачив і занотував, але вони пропали в наслідок воєн, недбальства і нерозуміння їх значення серед тих, що їх посідали. Ці духовні вірші Гнатюк пояснює як такі, що повною мірою підготовили відродження нашої літератури.

Хоч Гнатюк дуже цікавився Закарпаттям, то все ж він не забував і своєї рідної Галичини, де особливе значення для української фольклористики мали пісні, звані *коломийками,* яких він назбирав на повних чотири томи, але надрукував в Етнографічному збірнику лише три томи. В передмові до 1-го тому він дав наукове визначення цих народних пісень, дуже популярних в Галичині й Буковині, зокрема на Гуцульщині, так що вони притьмили подекуди інші пісенні розміри, а коли нові пісні і творилися, то часто приймали коломийковий розмір, що він і показав у статті про пісенні новотвори. Аналізуючи коломийки, автор не згоджується з іншими дослідниками, як проф. Сумцов, який відрізняв галицькі коломийки від закарпатських, а саму коломийку уважав витвором періоду духового застою в житті народу, продуктом розкладу народної поезії. Гнатюк заперечив цю думку Сумцова, бо, на його думку, коломийки мають за собою щонайменше одне сторіччя, але можна сказати, що вони постали багато раніше, перед 19 ст., коли так розвинулись. Деякі дослідники думали, що коломийки відомі були вже в 16 ст. (Ю. Жаткович — ЛНВ, кн XII, 1905. ст. 235-6). Так само заперечив Гнатюк думку Сумцова, що коломийки є еклектичним (неоригінальним) явищем в періоді духового застою і взяли з народної поезії все краще в окремих частинах і уривках. Гнатюк думає й речево арґументує в цій статті, що в народній поезії ніколи не буває застою чи завмирання — поки живе нарід, то й живе пісня, така або інша, бо вона постійно зміняється, перш за все тематично, залежно від різних змін у житті, тому одні пісні переживаються й забуваються, а інші народжуються, й порожнечі ніколи нема, тому коломийки ніяк не можна вважати виявом кризи в народній творчості, вони є зовсім самостійним та оригінальним витвором, як усі інші жанри народної поезії.

Не приймає Гнатюк поглядів і тих дослідників, які бачили певний зв'язок коломийки з польськими краков'яками, але подібність цих двох жанрів народної поезії, на думку Гнатюка, лише в тому, що вони однакові розміром (короткі) і нічим більше. Так само не бачить він споріднення чи подібности коломийки з російськими частушками, які ближчі до українського козачка, ніж до коломийки. Він переводить аналізу цих жанрів 3-х сусідніх народів і доказує засадничі між ними різниці, а перш за все безсумнівну оригінальність і незалежність коломийки як від чужих зразків, так і від своїх, українських. Він бачить у них високу поетичність, багатство мови, образів, цікаві порівняння і дораджує всім, хто хоче гарно писати, вивчати коломийки напам'ять.

Інший жанр народної словесности, якому Гнатюк присвятив окрему увагу, це *гаївки,* окремий жанр обрядових пісень, яких нема

багато, але вони особливі своїм складом, змістом і мелодіями. Це пісні молоді і то жіночої, з деякими вийнятками, і одні, давніші, дівчата співали в супроводі ігор, а молодші без ігор, але вони численніші. Одних і других співали лише в часі великодніх свят коло церкви. Він майже з жалем згадує, що гаївки дуже скоро почали зникати і забуватися, разом із давніми великодніми звичаями. Що було причиною занику, дослідники не сказали, але він думає, що на те могла вплинути чимало і заборона священиків, у багатьох випадках молодших. Можна сперечатися з цим припущенням, бо не всюди були молоді священики та й не всюди вони забороняли ці забави, причини були інші, а одною з них могла бути й читальня і зацікавлення іншими, культурно-освітніми й політичними справами, і гаївки відходили набік.

Автор цікавиться теж питанням назви цих пісень, яка не була устійнена і в різних місцевостях називалися інакше — гаїлка, ягівка, гагілка, ягілка, магілка, галагівка, лаголойка та інші. На Україні вони називалися веснянки, але назва ,,гаївки'' вужча від ,,веснянок'', бо веснянок співали цілу весну, а гаївок лише на Великдень коло церкви і то лише в Галичині. В іншому розділі він звертає увагу на риндзівки, які змістом і складом мають характер колядковий, але їх співають на Великдень, подібно, як колядки на Різдво, під вікнами. Риндзівки відповідають більше російським волочебним пісням.

Немало уваги присвятив Гнатюк народній *байці,* яка цікавила його ще змалку, і він ще в гімназії мав їх досить багато, а згодом їх скільклість розрослася до двох томів, коли до збирання включилися й інші записувачі, яких він згадує в передному слові до збірки, що мала вийти в 1914 р., але вийшла аж у 1918 р. Тут він згадує коротко про свої зацікавлення народною творчістю, про долю своїх ранніх збірок та про свої студії у Львів. ун-ті, в часі яких він цікавився фолкльором з наукового погляду. Коли кінчав свої студії, то починав забирати голос про народну творчість публічно, цебто в журналі І. Франка ,,Житє і слово''(почав виходити з 1894 р.) а коли через рік почав виходити окремий орган для народної словесности ,,Етнографічний збірник'', то в II томі появилася перша його дослідна стаття про лірників разом з репертуаром одного лірника. З того часу він почав уже свідомо й цілево записувати народні байки, щоб видати їх окремою збіркою. Потім, зібравши всі свої та інших трьох головних записувачів, яких згадує в цій статті, він приготовив до друку досить обсяжний репертуар, який був надрукований у 1916 р. в двох томах ЕЗ із своєю дослідною працею ,,Деякі уваги над байкою'', яка без сумніву має тривалу вартість, тим більше, що на цю тему після нього вже ніхто не писав, бо після першої світової війни інтерес до фолкльору зовсім занепав, тимто його визначення окремих жанрів,

зокрема байки і казки залишається в силі й сьогодні, дарма, що ці жанри в писаній літературі трохи від народних відмінні. Але він тут визначує жанр байки і відрізняє її від казки, яку часто змішують з байкою. Казку він визначує як фантастичне оповідання, в якому реальний світ поєднується й переплітається з нереальним, цебто з уявним світом первісної людини, для якої між реальністю й уявністю не було різниці. В казці натомість виступають головно людські постаті, а звірята лиш епізодично, а в байці виступає перш за все звіринний світ, тому байку й називають звіринним епосом. Обидва жанри мають те спільне, що вони мандрівні і не знають ні етнографічних, ні державних границь, тому немає можливости визначити їх походження й національної границі, хоч на терені кожного народу казки приймають деякі національні ознаки. Але між народною байкою і літературною Гнатюк бачить певні різниці, які полягають у тому, що літературна байка має віршову форму, а народна невіршована, а крім того, в літературній байці виступають звірі, люди і рослини, а в народній тільки звірі, а люди рідко й принагідно. Дослідивши одні й другі байки, Гнатюк стверджує, що літературні байки постали під впливом народних, які він ділить на три основні групи — епічні, дидактичні й сатиричні — сатиричні він уважає за наймолодші. Спільне в байках і казках він знаходить ще й те, що одні й другі давнього походження, чого доказом є те, що в них відбився світ первісної людини, яка не бачила різниці між людиною й твариною і приписувала тваринам людські якості. Отже він бачив початки байки, казки й міту в добі анімістичних вірувань давньої людини, яка вірила в тотеми; в них відбилася чародійна сила звірів. Він тут дає також визначення тотемізму, анімізму, фетишизму, метампсихози і метаморфози, які прикметні були первісній людині і її світоглядові. З того факту, що літературні байки появилися ще в передхристиянську добу, він висновує, що народні байки, які були зразком для літературних, мусіли появитися багато раніше. Він закінчує свої уваги над байкою переліком важливіших праць про тваринний епос в европейській фолкльористиці і коментарем до них.

Записуючи різні жанри народної словесности, Гнатюк не міг поминути й обрядової поезії і в 1914 р. видав два томи ЕЗ *колядок і щедрівок,* якими зацікавився ще в середній школі і спочатку записував випадково, а в часі студій більш пляново й систематично з усіми можливими варіянтами. У передмові до 1-го тому він подає коротку історію постання збірки, яка взяла багато часу і праці, бо треба було не лише багато чого прочитати, але й чимало переписати і впорядкувати, тому збірка появилася так пізно, аж у 1914 р. З записів, що були вже друковані, він відкинув поділ на колядки і щед-

рівки як окремі жанри, бо це для нього поділ безпредметний, тому що щедрівки й колядки, це все колядки, що неоднаково називаються, тільки назва колядки іншомовного походження, а щедрівка українського. Саму коляду Гнатюк уважає народною оперою, в якій поєднані всі три чинності — спів, музика й танці та деклямації (віншівки). Дуже помічною для дослідника є бібліографія праць різних дослідників, які писали про колядки.

В передмові до 2-го тому Гнатюк звертає увагу на систематику колядок, оскільки вони як найстарші пам'ятки нашої усної словесности за довгий час зазнавали різних впливів і змін та додатків, які входять до колядок кожного часу, бо нарід включає до обряду й те, що до нього давно не належало. І там, де обряд заникає, записувачі, може, й несвідомо, замість колядок, втягають інші пісні або церковні колядки, які своїм характером дуже різняться від народних, зокрема тим, що вони не народного, а літературного походження. Чимало теж випадків, що в деяких околицях колядки забуваються, а замість них люди співають інших пісень, і записувачі подають їх за колядки. Тому Гнатюк переводить клясифікацію і ділить всю збірку на чотири групи — звичайні пісні, замість колядок, пісні не народного походження, пісні польські, яких співали польським колоністам або дідичам, і пісні відмінних редакцій. Колядки і щедрівки Гнатюк уважає найдавнішим національним (народним) жанром, які походять з княжих часів, не конечно історичних, про що свідчать окремі слова, в яких зберігається давній побут або природа, нпр., лови з соколами тощо. До першого тому колядок Гнатюк додав запис Петра Шекерика як відбувалася коляда на Гуцульщині, яку тут передруковуємо, хоч вона записана гуцульським говором.

В перших роках своєї етнографічної діяльности Гнатюк чимало уваги присвятив народній творчості про опришків. В 1899 р. він надрукував свою розвідку в Записках НТШ *„Словацький оприщок Яношик* [в оригіналі Яношік] *в народній поезії"* (тт. 31-32, ст. і-50), а в році 1910 надрукував збірку оповідань про опришків із своєю передмовою.

В першій праці він обговорює народні перекази й легенди про словацького опришка Яношика, але при тій нагоді дає чимало відомостей про опришківство, взагалі, а про карпатське зокрема, і згадує Довбуша, Баюрака, Драґарюка, Кармелюка та ін. Свої відомості основує на опублікованих судових актах словацьким етнографом Довбинським і на народній творчості словацькою і польською мовами, в якій Яношик зображений як ідеальний народний герой; в ньому зібрані щонайкращі риси, якими тільки могла його прикрасити народна уява. В розділі „Яношик в народній поезії" Гнатюк подає кілька оповідань з його життя і на тій основі

стверджує, що в них багато мандрівних мотивів, які повторюються в інших оповіданнях — про Кармелюка, Довбуша, Баюрака, тимто характеристика Яношика є певною мірою характеристикою Довбуша та інших опришків.

В другій статті — передмові до збірки народних оповідань про опришків Гнатюк згадує, що найбільше оповідань записав молодий тоді гуцульський парубок Петро Шекерик-Доників (104) та учитель Антін Онищук (69) і Олена Кисілевська (16). Із зібраних 258 оповідань автор робить висновок, що хоч опришки були жорстокі й вигадливі на кари, якими карали винних і невинних, то все таки жорстокість опришків, як їх змальовує народна уява, блідне перед жорстокістю розбійницької польської шляхти, світочів тодішньої Польщі, і він наводить факти з польської книжки В. Лозінського ,,Правем і лєвем'', де зібрані справжні, не легендарні розбої і грабіжництво та жорстокість польської шляхти — Потоцьких, Стадніцьких, Сєм'янських, Красіцьких, Понятовських та інших. І то все робили не т. зв. ,,людські виродки'', не ,,суспільне шумовиння'' і не ,,дзіч гайдамацка'', але сама еліта тодішньої польської суспільности, підпора держави і ладу... якими Польща могла тоді похвалитися. Отже дрібні напади опришків, яких гнала в опришки шляхетська злоба, знущання, надужиття і скрайна самоволя, це лише бліде наслідування дикої шляхетської самоволі.

В другій частині статті Гнатюк дає головніші ознаки гуцульського діялекту.

Побіч народної словесности Гнатюк записував народні звичаї та вірування і в 1903-4 р. видав один том (XV) Етнографічного зб. п.з. ,,Знадоби до галицько-руської демонології'' з думкою видати незабаром і другий том, але тому, що на чергу прийшли інші матеріяли та й тому, що його недуга в праці йому перешкоджала, він видав другий том аж через дев'ять років (1912) у двох частинах п.з. ,,Знадоби до української демонології. На цю тему він написав працю ,,Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків'', у якій описав ряд народних демонів на підставі матеріялів, записаних з уст народу, без коментарів і пояснень, обмежуючись до звичайного опису і до тих ,,демонів'', що були серед народу найбільш популярні, як чорт (біс, диявол, дідько, щезник та ін.), домовик, лісовик, чугайстер, польовик, блуд на інші подібні. В цьому виданні вибрані лише окремі ,,демони'' у скороченні, щоб дати деяке уявлення про них. В другій частині автор говорить про душу людини та про людських демонів, — як наші предки уявляли собі душу, що думали про мерців, відьм, опирів, покутників, потопельників, вовкулак тощо. Хоч всі ці повір'я дуже давні, але серед

народу вони зберігаються й тепер, бодай деякі, і не в такій фантастичній формі, як давно.

Крім більших і менших етнографічно-фолкльористичних праць, Гнатюк написав безліч рецензій, зокрема на фолкльорні публікації, свої рідні та іншомовні, але тільки одна з них увійшла до цієї публікації, з нестачі більше місця, а саме, рецензія на два випуски ,,Этнографических материалов'', які зібрав Борис Грінченко в Чернігівській та сусідніх губерніях. Гнатюк з признанням висловився про ці два випуски (2-й і 3-й) головно за те, що Грінченко додав до поодиноких казок паралельні іншомовні зразки, що стануть у великій вигоді дослідникам, які не мусітимуть їх розшукувати. Він тільки шкодує, що Грінченко не включив ще інших зразків з інших слов'янських та европейських народів, але він задоволений, що Грінченко подав у цих випусках бібліографічні вказівки, яких не було в першому випуску, та покажчик, в якому подав короткий зміст кожного поодинокого числа матеріялу в обидвох томах, і зберіг діялектні риси, які мають велику наукову вартість. Недоліком цих випусків він уважав те, що записувачі не записували слово в слово з уст оповідача, тільки записували зміст і виправляли чи доповнювали його, а крім того — не подавали наголосу. Ці недоліки одначе він бачить і в правописі та в упорядкуванні матеріялу не за жанрами. Але дуже вартісним визнав Гнатюк у 3-му випуску те, що до нього ввійшли зовсім нові пісні, ніде ще не друковані, а це важливий доказ для його власної теорії, що народна пісня не завмирає, як довго живе нарід, бо коли він живе, він мусить співати, отже творить собі нові пісні під впливом нових подій. Та не дивившись на незначні недоліки обидвох випусків, Гнатюк визнає їх велику вартість і признає, що Грінченко дуже прислужився нашій етнографії виданням цих фолкльорних збірок.

Закінчує цей вибір праць Гнатюка одна з його пізних статтей — про ,,літературну мову підкарпатських русинів'', написана на прохання чеського вченого Ф. Тіхого для чеського журналу ,,Слованскі Пжеглєд'' на 60-річчя його засновника й редактора А. Черного в 1924 р., але не була надрукована, як виявив згаданий Ф. Тіхий (див. ,,Науковий збірник ч. 3 Музею української культури у Свиднику, 1967, ст. 17), через її гостре спрямування проти офіційної політики чехословацького уряду на Закарпатті, яке добровільно приєдналося до Чехословаччини, щоб звільнитися від довговічного мадярського гноблення, але чехословацький уряд не виконав свого зобов'язання і вів дволичну, а то й антиукраїнську гру і підтримував радше москофілів, ніж українців, і не спромігся розв'язати ні національного, ні мовного питання ,,підкарпатських русинів'', частини невідємної українського народу, як писав Гнатюк. Стаття вперше була

надрукована у згаданому Збірнику Свидницького музею ч. 3. (ст. 19-25) і звідти її передруковуємо.

У висновку лише з цього, що тут, у цьому виданні надруковано з науково-дослідних праць Гнатюка, можна бачити, що він був одним з перших професійних і високоосвічених та одним із найвидатніших українським етнографом і фолкльористом збирачем, видавцем і дослідником української народної словесности взагалі, а карпато-української зокрема, бо цю, закарпатську він збирав особисто, потім упорядкував і публікував та ґрунтовно досліджував і таким чином відкрив Закарпаття, як влучно відмітив Ф. Колесса, як для української, так і для европейської чи світової науки, бо разом з рідним він цікавився й чужим, сусідським слов'янським і европейським фолкльором, який завжди брав до уваги для порівняння в дослідженнях свого рідного, і таким чином засобами порівняльної методи вивів його на міжнародне поле та зробив спільним добром багатьох народів. Таким способом він став другим після Франка міжнародним ученим, хай тільки в цій ділянці, з яким рахувався і якого респектував міжнаціональний науковий світ. І робив він це з глибоких національно-патріотичних спонук та почувань, які давали йому силу до невтомної праці, від якої не відривався, не зважаючи на хронічну недугу, яка підривала його здоров'я протягом усієї його діяльности. Він любив щиро свій нарід і ненавидів його ворогів-гнобителів.

Б. Романенчук

* * *

ВІД УПОРЯДНИКА.

Складаючи цей том Записок НТШ, присвячений Володимиру Гнатюкові, кол. незмінному науковому секретареві НТШ у Львові на 110-річчя його народження, редакція вирішила зупинитись головно на одній ділянці його науково-дослідної діяльности, найголовнішій — фолкльористичній, якій він присвятив головну увагу у своїй діяльності і більше як половину свого життя, хоч до однієї ділянки він, очевидно, не обмежувався, тому в цьому виданні зібрані перш за все вибрані праці про народну поетичну творчість. Статті впорядковані тут не за хронологічним принципом, цебто в такому порядку як вони появлялися в друку, тільки радше за принципом літературних видів — наперед віршова народна творчість, а за нею прозова. З етнографії ввійшли сюди лише дві речі — про демонологію і про коляду на Гуцульщині, а з самого фолкльору лише кілька оповідань про опришків.

Деякі статті передруковані тут з певними скороченнями з уваги на неактуальність пропущених частин у сьогоднішньому часі і, далеко від рідної землі, для теперішнього читача; пропущено теж списки осіб, які збирали колись народну творчість для В. Гнатюка. Іншомовні тексти у статтях перекладені українською мовою, за малими вийнятками, а правопис достосований здебільша до сучасного, хоч не цілком послідовно, але авторова синтакса і лексика залишилися незмінні, як в оригіналі. Деякі оповідання про опришків і розповідь про коляду на Гуцульщині залишилися як в оригіналі, гуцульською говіркою, бо переклад літературною мовою позбавив би розповідь ,,гуцульського кольориту'', як то кажуть.

Книжка розрахована радше на широкого читача, ніж на спеціялістів, яких, до речі, в цій ділянці тут і немає, але й студенти народної творчости, якби такі були, від цієї книжки можуть починати і знайдуть тут багато корисного. Та й кожна освічена людина знайде тут чимало цікавих відомостей, а неодна, може, й відкриє для себе зовсім невідомий світ.

При цій нагоді приємно нам щиро подякувати п-ні Олександрі Гнатюк-Пісначевській в Парижі за всяку поміч у розшукуванні матеріялів і за відбитки окремих статтей її батька і про батька в малодоступних нам джерелах, а крім того і за певну фінансову участь у виданні цього тому Записок.

Б. Романенчук

A NOTE ON VOLODYMYR HNATIUK (1871 - 1926)

A disciple of such noted Ukrainian scholars and men of letters as Ivan Franko (1856 - 1916) and Mykhailo Hrushevskyi (1866 - 1934), Volodymyr Hnatiuk is known in the history of Ukrainian culture as a philologist, literary scholar, and cultural anthropologist. From his early youth on Hnatiuk developed a fascination for Ukrainian folklore and began to collect and record various tales, legends, folksongs, and other ethnographical materials. Having completed his philological training at the University of Lviv, Hnatiuk, following a brief career as a teacher, became the "Naukovyi Sekretar" (Executive Secretary in charge of publications) of the Shevchenko Scientific Society and remained at this position until his death. Together with his friends and mentors, Franko and Hrushevskyi, Hnatiuk contributed significantly to the growth of Ukrainian intellectual life, to the development of Ukrainian scholarship, especially in the areas of dialectology and ethnography, and to the establishment of the Shevchenko Scientific Society as the single most important factor in the cultural life of Ukraine prior to the Soviet invasion. Hnatiuk also served (1898 - 1907 and 1922 - 1926) as the co-editor of the *Literaturno-naukovyi visnyk* (Literary-Scientific Herald), perhaps the only scholarly and literary journal in the Slavic East on par with West European publications of that time, as editor for the publications of the Shevchenko Scientific Society's Ethnographic Commission, and as secretary, translator, and editor of the Ukrainian-Rusin Publishing House, which published works both from Ukrainian and foreign literatures.

As a result of an almost congenital propensity for the subject matter, Hnatiuk developed linguistic proficiency in most West European and Slavic languages in order to study first hand the oral traditions of other peoples, and acquired an intimate knowledge of recent scholarly developments in that field. Thus he was not only able to gather materials and to publish them, but also to edit them intelligently, to place them in historical perspective, to compare them with data gathered by others, and to interpret them in the light of the latest scholarship.

His work as a scholar was accorded international recognition. He became a member of various scholarly societies and academies, among them the Narodopisna Společnost Česko-Slovenska, Prague, the Verein für Oesterreichische Volkskunde, Vienna, the Hermann Bart Gesellschaft für geistige Völkerverständigung, Berlin, and the Russian Academy of

Sciences in St. Petersburg. In 1924, he was elected to the Ukrainian Academy of Sciences in Kyïv (Kiev).

The main bulk of Hnatiuk's work is his research on Ukrainian folklore from the Carpathian region. Inspired by an article on the untapped folklore treasures of that region (see *Narod,* March, 1895) written by Mykhailo Drahomanov (1841 - 1895), a trenchant Ukrainian thinker and social historian, Hnatiuk undertook (from 1895 to 1903) six trips into this territory ranging from the eastern frontiers of today's Czechoslovakia to Yugoslavia, and collected valuable data from diverse Ukrainian settlements. In addition to scholarly benefits, these expeditions also had a favorable effect on the people of these regions inasmuch as, in some instances at least, they helped them to revive their national consciousness, their feelings of belonging to the Ukrainian spiritual realm. Struck by tuberculosis, the disease which was ultimately responsible for his premature and untimely death, Hnatiuk was forced to abandon his field work and concentrate on other means of continuing his research. As a result of these circumstances Hnatiuk devised what might be considered a rather modern and scientific method of gathering ethnographical data. He sent out letters (to some 800 correspondents), questionnaires, and all kinds of instructional materials concerning research in folklore, which not only furthered his own work, but also generated considerable interest in the discipline among other Ukrainians of his time. To be sure, even proir to being stricken by tuberculosis, he had developed a large scholarly correspondence; after 1903 this was the only method available to him to pursue his work. One of the first of such public exhortations concerning the gathering and recording of ethnographical materials was his "Appeal to All Lovers of Our Oral Traditions" published in the newspaper *Bukovyna* in 1898. A year later, Hnatiuk together with Franko designed a plan for a collection of Ukrainian legends, and in 1901 both men published a declaration "Concerning the Gathering of Ethnographical Materials", which was followed by another appeal published in the *Literary-Scientific Herald* in 1902. The response to the appeals led the two scholars to issue an instructional article published in the same journal under the title "To the Collectors of Ethnographical Materials: How to Record Folklore" (1904), and in 1916, Hnatiuk published an extensive article, "Ukrainian Oral Tradition," of which part I and II have been included in the present volume.

Together with the new materials, Hnatiuk also re-issued some of the works of his predessors such as Opanas (1822-1867) and Maria (1833-1907) Markovych, Mykhailo Maksymovych (1804-1873), Osyp Bodiansky (1808-1877), and Mykhailo Drahomanov. These editions culminated in a series consisting of 40 volumes and comprising the Ethnographical Collection of the Shevchenko Scientific Society.

Among the most important of Hnatiuk's contributions to the study of Ukrainian folklore are his *Ethnographical Materials from the Hungarian Rus'* (6 vols., 1897-1911), *Galician-Ruthenian Folk Legends* (2 vols., 1902), *Kolomyiky* (3 vols., 1905 and 1907), *Haïvky* (1907), *Materials on Ukrainian Demonology* (3 vols., 1903 and 1912), *Folk Tales*

about Brigands (1910), *Ukrainian Folk Tales* (2 vols., 1913), and *Koliadky i schedrivky* (2 vols., 1914). In addition, Hnatiuk also published numerous studies on Ukrainian dialects, Linguistic Demography, History, Literature, and *Sittengeschichte* in Ukrainian, Czech, Slovak, Polish, and German journals and periodicals.

Hnatiuk's work in area of Ukrainian folklore, his efforts as a collector, editor, and publisher of ethnographical materials, can be without exageration compared to the achievements of such luminaries in this field as Bishop Thomas Percy, whose *Reliques of Ancient English Poetry* (1765) he knew and cherished, to J. G. Herder's work, especially his collections of folk songs (*Volkslieder*, 2 vols., 1778-79) which had a great impact on Slavic ethnography in general, and to the pioneering efforts of Jacob (1785-1863) and Wilhelm (1786-1859) Grimm in the area of folk and fairy tales.

The present volume, compiled and edited by Bohdan Romanenchuk, contains the nucleus of Hnatiuk's work in Ukrainian folklore, i.e., his principal studies published from 1899 to 1918. Its contents may be divided into two parts: the first offers Hnatiuk's studies on what may be termed poetic folklore material, and the second on prose. Heading the collection is the aforementioned essay on Ukrainian oral tradition which states Hnatiuk's view of folklore as a predecessor and source of written literature. In the next essay, "Pisenni novotvory," Hnatiuk establishes, on the basis of newly discovered ethnographical data, the continuity of folk songs and polemizes with collectors and scholars (P. Lukashevych, V. Pavlovskyi, M. Tsertelev, M. Kostomarov, P. Kulish, et al.), who believed that Ukrainian folklore creativity had run its course.

The essay on Hungarian-Ruthenian religious poetry analyzes poetry written by the clergy in Carpatho Ukrainian. Hnatiuk carefully distinguishes this poetry from actual folklore, pointing to the fact that it was conceived in written form, but he also establishes its link with oral tradition on the basis of the eventual anonomity of its authors and its popularity among the masses. In "Kolomyiky" Hnatiuk attempts to postulate a definition of this genre and establishes its origin limiting it to Halychyna, (Galicia), Bukovyna, and the Hutsul region. He disputes the thesis of such scholars like M. Sumtsov (1854-1922) and others who saw in the genre a variant of the Polish *Krakoviaky* and dwells at great length on the nature of this Ukrainian dance song and on the essence of oral poetry in general. In "Hahïvky" Hnatiuk establishes the nature and folk character of these Easter ritual songs and in the two essays on *koliadky* and *schedrivky* (his introductions to the 2 vols. published in 1914) he disputes the division of the two into separate genre, claiming that *koliadky* is but a latinized term for the Ukrainian *schedrivky,* and traces their origin to the days of the Kievan Rus'.

The introduction to the aforementioned *Folk Tales about Brigands* opens the second part of our collection. On the basis of the 258 tales about the Ukrainian brigands which Hnatiuk had collected, he attempts

to come to terms with the entire phenomenon of *opryshky*. He analyzes what he terms their "inventive cruelty" but, citing Polish sources, contrasts their nature and behavior favorably with that of the Polish *szlachta,* whose cruelty often assumed inhuman proportions. Related to this study is his essay on the Slovak brigand Ianoshik in whom Hnatiuk recognized the same personal characteristics as those of the Ukrainian legendary brigands (Karmeliuk, Dovbush, and others), which led him to conclude that the epic proportions of folk heroes are migrating motifs common to most Indoeuropean folklore. The next three essays are devoted to the nature of prose, Hnatiuk distinguishes between the genre of folk tale and fairy tale and postulates folklore as a source of imaginative literature. These essays are followed by his review of B. Hrinchenko's (1863-1910) ethnographic collection and by the fascinating essay "Reliques of the pre-Christian World-view of Our Ancestors", in which he attempts to re-create demonic beings, both human and animal, on the basis of ancient oral tradition. In the polemical piece "In the Matter of Literary Language of the Sub-Carpathian Rusins," Hnatiuk takes to task the Czech authorities for their oppression of the Ukrainian language and Ukrainian culture in Czechoslovakia. The final two selections are interesting not only because of their contents, but also because of their language. The "Selected Tales about Brigands" is a series of five short pieces about the nature of the *opryshky,* recorded for Hnatiuk by Petro Shekeryk-Donykiv in the original Hutsul dialect, and the description of the Hutsul customs and traditions, their ancient *Koliada,* i.e., Christmas rite, is also rendered in the speech of the mountain folk.

The present collection, although rather modest in scope, provides us with an insight into the multi-faceted nature of Volodymyr Hnatiuk's work and his contribution to the development of Ukrainian cultural anthropology.

Leonid Rudnytzky

* * *

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА СЛОВЕСНІСТЬ

(В справі записів українського етнографічного матеріялу)

I

Етнографія — наука ще недавня, бо її початки ледве сягають другої половини XVIII ст., а розвинулася вона повно аж у минулім, XIX ст., але її значення дуже велике, бо вона не тільки викликала переворот у житті цілого ряду менших і більших народів, спонукуючи їх національне відродження, але й мала рішучий вплив на літератури в цілій Европі, давши основу в них романтичному напрямові, з якого розвився потім реалістичний напрям. Українська етнографія, не зважаючи на те, що український нарід позбавлений вищих культурних верств і державної організації та зв'язаних з нею культурно-наукових інституцій, які підпирали б постійно його культурно-наукові змагання, не тільки не полишилася позаду в сім загальнім поході, але в не однім напрямі вибилася наперед і випередила інші народи *, через що й її заслуги ще тим більші. Яку саме участь узяла українська етнографія, докладніше говорячи, українська народна поезія в тім загальнім поході, про се хай посвідчать оці факти, які наведу для прикладу по можності в якнайкоротшій формі.

---

*Для порівняння наведу тут деякі важніші видання. Перший, хто звернув увагу на народні (шотландські) пісні, се — Макферсон-Персі зі своєю книжкою «Reliques of ancient English Poetry» (1765).Далі пішли німецькі пісні Гердера (1778-1779); шотляндські баляди Вальтера Скотта (1802-1803); німецькі пісні Брентана й Аркіма (1806); сербські пісні В. Караджича (1812, 1817 —1818, 1823); ряд праць братів Гріммів, що мали великий вплив на інші народи; «Die Kinder und Hausmärchen» (1812-1822), «Deutsche Sagen» (1816-1818), «Deutsche Rechtsaltertumer» (1828), «Deutsche Mythologie» (1835); московські пісні Кірші Данилова (1818); українські пісні кн. М. Цертелева (1818); чеські пісні Челяковського (1822-1827); українські пісні М. Максимовича (1827, 1834, 1849); українські й польські пісні Вацлава з Олеська (1833); українські пісні І. Срезневського (1833-1838); опис українського весілля О. Лозинського (1835); українські пісні П. Лукашевича (1836); українські пісні в «Русалці Дністровій» (1837); польські й українські оповідання та перекази К. Вуйціцького (1837); польські пісні Ж. Павлі (1838); українські пісні Ж. Павлі (1839-1840); сербські пісні Мілютиновича (1837); польські пісні Конопки (1840); українські приповідки Г. Ількевича (1841); українські пісні А. Метелинського (1854); українські пісні й оповідання в «Записках о Южной

Українська народна поезія почала пробивати собі дорогу до літератури ще в XVIII ст. Крім цілого ряду пісень, зложених чистою народною мовою, а надрукованих у різних збірниках всуміш з російськими піснями або видобутих із рукописів і оголошених аж останніми літами, добачуємо вплив народної поезії вже на українськім філософі Г. Сковороді. Його пісня: «Ой ти, птичко, желтобока» уложена на народній основі. В його творі «Розговор дружеский о душевном мире» полишалися виразні сліди народних оповідань. Подибуються у нього також українські пословиці та вірування. У творах другого тогочасного письменника, Некрашевича, подибуємо також народні впливи, особливо вірування. Визначуються тим особливо його вірші «Исповедь» (1789) та «Ярмарок» (1790). Та найсильніший слід витиснула народна поезія на батьку нової української літератури Івані Котляревськім. У його головнім творі «Енеїді» розсипані густо різні народні звичаї, ігри й забави, вірування, ліки, танці, потрави. В однім місці маємо вичислені історичні пісні, співані в часах поета:

Про Сагайдачного співали,
Либонь співали і про Січ,
Як в пікінєри набирали,
Як мандрував козак всю ніч;
Полтавську славили шведчину,
І неня як свою дитину
З двора проводила в похід;
Як під Бендер'ю воювали...

У другім місці поет згадує цілий ряд казок, які, очевидно, знав добре:

Руси» Куліша (1855-1856); українські пісні М. Костомарова у збірнику Д. Мордовця (1859); «Сказания рус. народа» Сахарова (1838); московські пісні п. Киреєвського (1860); московські пісні Рибникова (1861); Безсонова «Калеки перехожние» (1861); українські пісні Я. Головацького почали друкувати в «Чтениях» 1863.

Зі збірок інших народів хочу ще зазначити: німецькі пісні Ерлаха (1834-1837); Фірменіха (1843); Улянда (1843); французькі збірки: бретонські Де ля Вільмарка (1839); Шанфлері (1860); провансальські Арбо (1862); Піймегра (1865); італійські збірки: Томазео (тосканські, корсиканські, ілірійські, грецькі, 1841); «Biblioteca della tradizioni popolari sicil» Д. Пітре (від 1870) і т. д. Про об'єм і значення української етнографії можна поінформуватися з оцих праць: Б. Гринченко, Литература украинского фольклора, 1770-1900 (1901 р.); А. Пыпин, История русской этнографии (4 томи; том 3. «Этнография малорусская»); Н. Сумцов, Современная малорус. этнография (часть I, 1893; часть II, 1897); О. Огоновський, История литературы русской, часть IV, (1894); М. Сумцов, Малюнки з життя українського народного слова («Сборник Харьков. историко-филологического общества», т. XIX, 1910).

Погляд на загальну етнографію можна виробити собі найліпше на підставі якогось німецького підручника, напр., R. F. Kaindl, Die Volkskunde, ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode (1903).

Котигорох, Іван Царевич,
Кухарчич, Сучич і Налетич,
Услужливий Кузьма-Дем'ян,
Кощій з прескверною Ягою
І дурень з ступою новою,
І славний лицар Марципан.

Згадуються ще казки і в інших місцях. У драматичних творах І. Котляревськкго полишила народна поезія також глибокі сліди; його «Москаль-чарівник» оснований на народнім оповіданні, а в «Наталці Полтавці» побіч різних дрібниць приводяться цілі народні пісні.

Твори другого визначнішого письменника, Гр. Квітки-Основ'яненка, пересякнені також наскрізь народною поезією. Я не можу вдаватися тут у подробиці, зазначу лише що найважніше. Отже, оповідання «Мертвецький великдень», «Підбрехач», «На пущання — як зав'язано»,«Пархимове снідання» засновані на народних темах. «Конотопська відьма» оперта на народних віруваннях. В «Марусі» маємо цілий весільний обряд, похоронний і народне лічення. У «Сватанню на Гончарівці», «Козир дівці», «От тобі скарб» і деяких інших маємо відгуки різних звичаїв і пісень.

Під яким сильним впливом народної поезії стояв Т. Шевченко, про те знаємо не лише з його дневника,але й від його знайомих. Він записував пісні, співав їх радо й дуже часто бували вони його одинокою розрадою в сумнім життю. Через те в його поезіях не тільки згадуються пісні, але декуди наводяться чи в оригіналі,чи в переробці. Його Перебендя

Сяде собі, заспіває:
«Ой не шуми, луже!..»
Заспіває про Чалого —
На Горлицю зверне;
З дівчатами на вигоні —
Гриця та веснянку,
А у шинку з парубками —
Сербина, Шинкарку;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) —
Про тополю, лиху долю,
А потім—У гаю;
На базарі—про Лазаря,
Або, щоб те знали,
Тяжко-важко заспіває,
Як Січ руйновали.

У поезіях Т. Шевченка подибуємо також народні звичаї й вірування, подибуємо згадки і про народні оповідання та перекази. Приходять і приповідки. А вже про порівняння, епітети, символи, ритміку то й не говорити, — такі вони наскрізь народні.

Також на інших наших письменниках відбивається в більшій або меншій мірі народна поезія і то аж до найновіших часів. Не можу докладніше спинюватися над тим, бо се завело б задалеко і замість статейки вийшла б ціла брошура, та все ж коротенько, не думаючи вичерпувати матеріялу, згадаю що найважніше.

Такі твори П. Куліша, як «Україна», «Циган», «Північника», се ніщо інше, як вільні переробки народних пісень та оповідань. Але й у повісті «Чорна рада» та в оповіданнях «Гордовита пара», «Дівоче серце», «Мартин Гак», «Січові гості», ба, навіть у перекладі «Товкач» видні сильні сліди народної поезії у формі наводжених пісень, пословиць, загадок і т. ін., не згадуючи про загальний народний кольорит.

У численних оповіданнях Ганни Барвінок не тільки порозсипувано всюди багато народних пісень, але й вони самі або підслухані народні розмови («Лихо не без добра», «Восени літо»), або основані на таких темах, що мають широкі паралелі у світовім фолкльорі («Половинщик»). Переважно малює авторка справдішні події з народного життя, які їй довелось бачити, через те навіть назва її збірки оповідань звучить: («Оповідання з народних уст» (1902).

Над народним кольоритом оповідань Марка Вовчка нема що багато спинюватися, бо се загальновідома річ, а деякі оповідання («Кармелюк», «Дев'ять братів і десята сестриця Галя») зачерпнені просто з народного джерела.

Оповідання Д. Мордовця («Старці», «Дзвонар», «Салдатка», повість «Дві долі» та численні московські повістки) виказують повно народних елементів.

Багато оповідань О. Стороженка («Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав», «Вчи лінивого не молотом, а голодом», «Не впусти рака з рота», «Два брати», »Лутше нехай буде злий, ніж дурний», «Розумний бреше, щоб правди добути», «Дурень», «Жонатий чорт», «Скарб», «Голка») — се ніщо інше, як переробки народних оповідань, а його повість «Марко Проклятий» основана також на народних мотивах.

Переважна частина творів поета С. Руданського («Байки», «Прислів'я», «Байки світовії в співах», деякі пісні) — се талановиті віршовані перерібки народних оповідань.

Усі наші поети, що писали байки (Ев. Гребінка, Л. Глібов, Павло Свій, М. Старицький, Б. Грінченко, Я. Жарко), користувалися в більший або меншій мірі народними мотивами. Те саме треба

сказати і про наших драматургів, починаючи від Ів. Котляревського й не виключаючи навіть батьків українського театру М. Кропивницького, М. Старицького й Ів. Тобілевича, які не тільки обробляли народні мотиви, але й пересипували свої твори густо народними пословицями та піснями.

Деякі твори Ю. Федьковича («Довбуш», поема і драма, «Шипітські берези» й інші), Ів. Франка («Без праці», «Украдене щастя», «Поема про білу сорочку», деякі пісні у збірці «Зів'яле листя», деякі притчі, «Легенди» та розділ «До Бразилії» у збірці «Мій Ізмарагд» й інші), Н. Кобринської (прим. «Чудовище»), М. Коцюбинського («Хо», «Тіні забутих предків»), О. Кобилянської («Не ходи, Грицю») й інших письменників основані також на народних оповіданнях і піснях або бодай навіяні народною поезією. Дуже корисний вклад уніс би в історію нашої літератури той, хто підоймився б праці, в якій розібрав би подрібно ті твори наших письменників, на яких відбився вплив народної творчости. Аж тоді виявилося б уповні зв'язь між нашою писаною й усною літературою і аж тоді присвячено би більше уваги та часу науки народній поезії по наших школах.

Яку моральну силу має наша народна поезія, показує факт, що під її впливом ставали українськими письменниками та діячами навіть такі люди, що вродилися як члени інших націй, як ось: М. Костомаров, Марко Вовчок, Ол. Єфименко, Павлин Свєнціцький (Павло Свій), Ол. Русов, Вол. Перец, Б. Ярошевський та інші.

Та се не диво, що народна поезія полишила глибокі сліди на наших письменниках; подібну прояву можна завважити і в інших народів. Зате нелегко подибати появ, щоб якась народна поезія впливала на чужих письменників. У нас мало се місце й се найліпший доказ незвичайної краси та сили нашої народної поезії.

Особливо голосно відбилася наша народна поезія в польській літературі, де свого часу була витворила навіть окрему, так звану українську школу. Назву тут поодинокі імена, давніші й новіші, не входячи в ніякі подробиці. Та хто цікавиться сею справою, може докладно познайомитися з нею з окремих праць*. Наша народна поезія полишила слід на оцих польських письменниках: А. Бельовський, А. Гроза, Т. Олізаровський, Л. Семенський, А. Мальчевський, Ґославський, Ґощинський, Ю. Словацький, Й. Корженьовський, Й. Крашевський, Ю. Турчинський, Висоцький. Вона викликала також зацікавлення у цілого ряду польських записувачів та етнографів, які зібрали доволі багато різного матеріялу й опублікували його, хоч не

*Пор. St. Zdziarski, Pierwiastek ludowy w poezji polskiej XIX wieku, 1901; Ол. Колесса, Українські народні пісні в поезіях Б. Залєського, 1892; Ол. Колесса, Ukrainska rytmika ludowa w poezjach B. Zaleskiego, 1900; F. Kallenbach, Tlo obrzedowe Dziadow (1898) й інші.

все при тім поступали критично. Ось їх імена: Вацлав з Олеська, Жеґота Павлі, К. Вуйціцький, Й. Туровський, Е. Руліковський, А. Новосєльський (Марцінковський), Т. Стецький, Баронч Садок, Ц. Нойман, О. Кольберґ, І. Коперницьций, Й. Мошинська, Б. Поповський, С. Шаблевська, С. Рокосовська, М. Томашевська, З. Стадницька, А. Плещинський, Ю. Талько-Гринцевич, З. Ґрінберґ-Стшетельська, Й. Байґер, С. Сокальський, Ф. Равіта-Ґавронський, Мрочко, Вайґель, Шнайдер і інші.

В московській літературі вплив української поезії на перший погляд менший, але лише тоді, коли з неї відтягнеться тих письменників, що писали по-московськи, а були українцями з роду (М. Гоголь, Д. Мордовець та інші). Так, українська народна поезія полишила великі сліди в літературній діяльності оцих письменників (українців з роду підчеркуємо): *В. Капніст* (переробив народну пісню «Стоїть явір над водою», К. Рилєєв («Ольга при могиле Игоря», «Рогнеда», «Богдан Хмельницкий», «Войнаровский», «Исповедь Наливайка»), О. Пушкін («Полтава», «Казак», «Гусар», *Г. Данилевський* («Украинские сказки», «Разбойник Гаркуша»), А. Афанасієв-Чужбинський («Поездка в Южную Россию», т. I—II), *Г. Мачтет* («Белая панна»), *В. Короленко* («Слепой музыкант», «Лес шумит») і деякі інші новіші. Між російськими етнографами подибуємо також таких, що займалися українською етнографією: кн. М. Цертелев, *І. Кульжинський,* І. Срезневський, *В. Пассек,* А. Дмитрюков, А. Терещенко, А. Афанасьев, Де-Воллан, П. Іванов, М. Янчук. Іще більше імен подибуємо між російськими вченими, що в своїх працях займалися й українською нородною поезією. Ось вони: Ф. Буслаєв, А. Серов, А. Ґалахов, Ор. Міллер, *Г. Надхін,* О. Веселовський, О. Пипін, М. Петров, П. Батюшков, М. Владимирський-Буданов, І. Жданов, Г. Потанін, *В. Каллаш,* М. Сперанський, *П. Сокальський,* Ф. Корш і інші (написані курсивою — українці з роду).

Також між іншими народами подибуємо учених та етнографів, що признають багатство й красу української народної поезії. З-поміж німців І. Бідерман («Die ungarischen Ruthenen») і Ф. Р. Кайндль оголосили цілий ряд цінних праць з обсягу української етнографії, Ф. Боденштедт («Die poetische Ukraine», 1845) та А. Л. Штавфе-Симигінович «Kleinrussische Volkslieder, 1887) перекладали наші пісні на німецьку мову, а відомий письменник К. Францоз, що брав до своїх творів теми також із українського життя («Боротьба за право»), писав про наші пісні з великим признанням. Красу українських пісень признавали також французи Рамбо («L'Ukraine et ses chansons historiques», 1875) та Л. Леже («Recueil de contes populaires slaves», 1882) та англієць Ральстон («Little Russian Poetry», 1874). Чехи А.

Єдлічка («Собрание малорос. нар. песен», ч. I—II, 1885), Ф. Черний («Osm malorus. narod. pisni», 1862), Л. Куба («Slovanstvo ve svych spevech», 1889) видавали наші пісні, Й. Махаль писав про наші думи («O bohatyrskem epose slovanskem», розд. III) та про наші міти («Nakres slov. bajeslovi», 1891), Ф. Ржегорж оголосив цілий ряд праць із нашої етнографії, а Ю. Полівка висловлявся все з великим признанням про наші етнографічні видання.

Не зашкодить іще навести тут кілька голосів чужинців про нашу мову й народну поезію, з яких наглядно видно, як вони її цінили.

Московський подорожний Лапшин в «Украинском вестнике» (1816) хвалить українців особливо за історичні пісні й каже між іншим: «Їх пісні ніжні, виразисті й часто протяжні. Українці перевищують майже всіх жителів Росії гнучкістю, чистотою та приємністю голосів. Придворні хори зложені майже з самих українців... Коли генії тої країни звернуть увагу на українську мову й вироблять її, тоді українці будуть може конкурувати щодо слави своїх наукових творів із найкультурнішими народами Европи».

А. Павловський так полюбив українські пісні, що через них став прихильником української мови, вивчав її та зложив її першу граматику (1818). У передмові говорить він про се ось що: «Коротко скажу, що живучи кілька літ на Україні, я міг доволі приспособитися до національного характеру її жителів. Я завважив у них щось приємно мелянхолійне... Вони мають природну проникливість, бистрість, нахил до музики та спосібності до співу. Гостинність і простота звичаїв творять їх дійсні прикмети. В ділових справах вони справедливі, в замірах основні, люблять порядок і чистоту, працюють поволі, але докладно, до науки схильні мабуть від природи. Їх пісні майже все сумні. Укрита в них мудрість, непримушене висловлювання думок і блискуча ніжність та невинність безприкладні. Що може вразити сильніше, як прислухатися, коли українці вечорами у літній порі співають свої сумні пісні!»

Німецький поет Фр. Боденштедт, що переклав збірку українських народних пісень на німецьку мову (1845), говорить: «Українська мова найзвучніша з усіх слов'янських і з великими музикальними задатками, «Ні в якій землі дерево народної поезії не дало таких величезних плодів, ніде дух народу не відбився так живо й світло в піснях, як в українців. Який чулий подув суму, які чисто людські почування висловлюються в піснях, що козак співає на чужині! Яка ніжність разом із мужньою силою проймає його любовні пісні! Треба ще особливо вказати на такт і чистоту, що панують у тих піснях. Конче треба признати, що народ, котрий може співати такі пісні й любується ними, повинен стояти зовсім не на низькім ступні розвитку».

Московська письменниця Соханська (псевдонім Кохановська) висловилася в листі (1871) до Івана Аксакова про українські пісні так: «Від урожайних рівнин нашого благословенного півдня, від границь його зелених степів ллється українська пісня. Заслухуючися в її переливи, в основну співну мелодію її голосу, дивуєшся, з якого закутка людської душі, з якої поетичної глибини виливаються ті звуки, які не потребують учитися від наших наук облагороднюваного почування. Яке ж воно природно благородне в тій народній пісні! Яка в нім поетична тонкість і жіноча краса та ґраціозна мірність!»

Відомий московський поет гр. Олексій Толстой писав у листі про українські пісні так: «Мій брат у перших Лев Мих. Жемчужников приїхав з України та привіз звідти чарівні національні мотиви. Вони вразили моє серце. Ніякий інший народ не виявив себе в піснях так яскраво й гарно, як український. Слухаючи їх, бачиш краще давнину, ніж читаючи Гоголя».

Інший знов слов'янин, Люкшіч, говорить („Slavische Blätter", 1874, I, 6) так: «Мова українців, що живуть серед слов'янства, найбільше наближається до великоруської (московської), але зрозуміла легко всім іншим слов'янам; вона визначається гармонією, легкістю й між усіми їй рідними мовами півночі має найбільше приспособлення до музики й співу. Народна поезія українська найбагатша в Європі. Вона визначається естетичними вартостями й поетичним натхненням, влучністю вислову й має в собі щось, що підіймає, щось величне, чутливо чуле, меланхолійне та живописне».

Проф. В. Ягич (пор. «Дунай в слов'ян. народ. поезії») називає українську народну поезію найбагатшою, найширшою та найкращою у Слов'янщині. Її цінять також Тальві, Кольберг, Короленко й ін. «Українські пісні вражають не тільки чужих чулих людей; вони і загалом роблять велике враження на чужоземне громадянство» (М. Сумцов, «Малюнки», 75). Коли ж чужинці так цінять нашу народну поезію, коли вона впливала на стільки чужих письменників, коли стільки чужинців займалося нею, записувало, видавало та студіювало, наскільки ж більше повинні ми шанувати її, цінити, берегти, публікувати та студіювати?

II

Замітною проявою в українській етнографії є факт, що мало не всі видання, які появлялися на протязі XIX ст., виходили за ініціятивою, старанням і коштом приватних одиниць. Виїмку творять тут тільки величезні «Труды» П. Чубинського (друковані 1872- 1878), до

яких зібрав П. Чубинський матеріяли в 1869-70 рр. в часі екскурсії, уладженої Російським географічним товариством та видання філії того ж товариства, відкритої на початку 1873 р. (перше засідання було 13 лютого) у Києві* й закритої по трьох роках існування 1876 причім окремим відомим указом заборонено друк усяких українських видань, крім дуже незначних виїмків. Сей указ протривав повних тридцять літ і впав сам собою із заведенням російської «конституції». З початком війни сей указ відновлено та знов заборонено всі українські видання без огляду на їх зміст.

До київської філії Рос. географ. товариства приступили всі визначніші тодішні українські вчені, фах яких стикався з предметом дослідів товариства (між ними були імена: В. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, П. Чубинський, Хв. Вовк, М. Лисенко, А. Русов і ін.), і через свої зв'язки з інтеліґентами, розкиданими по цілій українській етнографічній території,вспіли вони в короткім часі зібрати таку силу різнородних матеріялів, що якби їх опубліковано в своїм часі, українська етнографія могла б зайняти перше місце в Слов'янщині. На жаль, по закриттю філії порозбирали матеріяли поміж себе різні такі люди, що зовсім не розуміли їх ціни й попросту позатрачували їх. Лише дуже незначна їх частина попала в видання М. Драгоманова** та Б. Грінченка***, а що сталося з іншими — невідомо нікому досі.

В 1892 р. зреформовано Наукове товариство ім. Шевченка і в ньому поволі почала знаходити собі пристановище й етнографія. В 1895 р. засновано для публікування матеріялів «Етнографічний збірник», який до 1897 р. видавано по одному томові на рік.В1898 р. засновано при товаристві окрему етнографічну комісію, яка перейняла видання в свої руки й відразу збільшила його на два томи річно (до 1914 р. вийшло 36 томів), а в 1899 р. заснувала для етнології окреме видання, «Матеріяли до української етнології»,випускаючи річно один том (до 1914 р. вийшло 15 томів). Для правильного видання трьох книжок річно треба було мати не тільки відповідну скількість матеріялу, але й треба було уложити програму, щоб його видавати в якійсь системі. Про все те постаралася комісія; вона висилала не

---

*Філія вспіла видати за час існування два томи «Записок» та М.Драгоманова «Малорус. народ. предания и разсказы».

**Пор. В. Антонович и М. Драгоманов, Исторические песни малорос. народа, 1874-75; М. Драгоманов, Нові українські пісні про грамадські справи (1764-1880), Женева, 1881;М. Драгоманов, Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст., I, 1883; II, 1885, Женева.

*** Б. Гринченко, Этнографические материалы, Чернигов, т. I, 1895; т. II, 1896; т. III, 1899; Б. Гринченко, Из уст народа, Чернигов, 1900.

тільки програми та свої видання різним одиницям, що хотіли записувати матеріяли, але і признавала незаможним одиницям дрібні нагороди для покриття видатків, а від часу до часу висилала в різні сторони окремі особи, переважно фахові, на екскурсії, покриваючи по змозі не лише кошти подорожі, але й збирання. Таким чином удалося комісії призбирати за довгі літа стільки матеріялів, що вони займали цілу велику шафу та в разі опублікування були б дали найменше двадцять об'ємних томів друку. На жаль, усі ті матеріяли знищені тепер і з купи сміття ледве можна буде більше вибрати їх ніж 0,01 проц. Ті матеріяли приміщено при бібліотеці товариства, яку перед самою війною перенесено до нового льокалю; у старім полишилися деякі меблі й бюрка та дві шафи з паперами. Коли російські війська зайняли Львів, уладили собі в давнім бібліотечнім льокалі касарню, причім одні папери попалили, другі подерли, а інші так докладно порозкидали, що з цілих зшитків не можна ні двох карток разом відшукати, лиш кожну окремо, та й то не все цілу. . . В Києві попропадали великі запаси матеріялів через недбальство своїх людей.

Аби читачі порозуміли, які цінні матеріяли понищено, подам тут хоч короткий їх огляд.

На першім місці належить поставити велику збірку історичних пісень із спадщини М. Драгоманова, яку комісія дістала перед кількома роками по довгих заходах від доньки покійного етнографа пані Людмили Шишманової в Софії. Як відомо, М. Драгоманов цінив високо історичні пісні та збирав їх, щоб видати повний корпус, але видав лише частину (пор. вище). Збірка містила записи з цілого XIX ст. починаючи від 1805 р.,а у Львові доповнив її я піснями із збірок комісії і своїх власних. Деякі пісні мали по 50 і більше варіянтів, записаних на всім українськім етнографічнім просторі, через що давали нагоду до широкого літературного освітлення й до усталення найкращих і найповніших текстів. Збірка була уложена хронологічно. Перший відділ містив пісні від найдавніших часів до кінця XIV ст., другий — XV, третій—XVI ст., четвертий—XVIIст., п'ятий—XVIIIст. Збірка була наполовину готова до друку: треба було ще провести редакційну роботу з варіянтами та написати історичні коментарі, за що мав узятися один із молодших істориків. Друк мав розпочатися восени 1914 р.

На другім місці належить поставити велику збірку різних матеріялів зі спадщини другого покійного етнографа М. Дикарєва, записуваних ним самим і його численними кореспондентами, особливо ж В. Суботіним. Особливо цінні були в ній описи різних звичаїв та обрядів. З великої збірки врятувалося ледве кілька зшитків.

До об'ємистих збірок належали також зшитки з записами П. Тарасевського, в яких містилися казки, новелі, анекдоти, легенди, міти

й описи деяких обрядів. Який сумлінний збирач П. Тарасевський, видно з тих матеріялів, які публікувалися в «Етн. збірнику» (опис похорону, матеріяли до демонології). Кілька зшитків збірки вціліло, між тим байки, які я вибрав перед війною, приготовляючи їх до друку.

Пропала також велика збірка галицьких пісень, яку зібрали перед кількома роками члени історично-етнографічного кружка при львівській українській гімназії: М. Бадан, Гр. Апостол, Ст. Тис, А. Букида, В. Пушкар, В. Свистун, П. Хомин, Е. Кобрин, І. Процик і інші. Так само пропали збірки пісень учеників дрогобицької гімназії (з кінця 80-х років), Анни Чичула (Дрогобиччина), Гната Дещиці (Сокальщина), А. Мусяновича (Калущина, Яворівщина), О. Уличного (Перемишлянщина), Б. Заклинського (Богородчанщина, Станіславщина), А. Онищука (Снятинщина, Надвірнянщина), О. Михайлецького (Святинщина), Ол. Ракової (Буковина), В. Яблоновського (Харківщина, Херсонщина), П. Брояковського (Київщина), Б. Чернявського (Чернігівщина), Анд. Короткого (Бессарабщина), Ст. Підручного (Бучаччина) й інших. Се все, за виїмком зазначеної вище дрогобицької збірки, походило з написів нашого століття.

З давніших значніших збірок пісень зазначу оці: невеличка, але цінна, хоч би з огляду на ім'я поета, збірка Юр. Федьковича, збірка Івана Ляторовського з другої половини 50-х років, збірка Петра Билинського й Володимира Навроцького з 60-х років, збірка Віктора Єзерського й Михайла Царя з 70-х років, збірка Марії Гамораківної, Емілії Крушельницької, Зенона Грушкевича та Максима Довганя з 80-х років, збірка Василя Равлюка й Івана Рожки з 90-х років.

Не віднайдено досі також великої збірки пісень (Київщина, Полтавщина) В. Степаненка з 90-х років, з якої дещо надрукував уже був Б. Грінченко, але більшість не була ще друкована.

Велика шкода й запропащених збірок по 1876 р. і знищених тепер війною лежить у тім, що вона походила з усіх десятиліть XIX ст. та з руки багатьох найкращих записувачів. Багато зі знищених матеріялів не можна записати наново, хоч би й було кому, через те, що в народній поезії відбувається ненастанна еволюція так само, як і в народнім житті: одні пісні й оповідання попадають у забуття, інші витворюються на їх місце. Одначе дещо можна ще віднайти, коли б лиш охочі робітники . . .

* * *

Володимир Гнатюк у Криворівні, 1910 р.

ПІСЕННІ НОВОТВОРИ В УКРАЇНСЬКО-РУСЬКІЙ НАРОДНІЙ СЛОВЕСНОСТІ

Кілька слів про постання сеї збірки пісень. Наскільки оправдані погляди про вимирання народних пісень взагалі. Дещо про форму наших пісень. Головні мотиви в них.

Збираючи в різних місцях нашого краю етнографічні матеріяли, натрапив я й на кілька новоутворених пісень на тему еміграції; дві з тих пісень друкую перший раз понижче[1], інші були вже надруковані свого часу.[2]

Записавши ті пісні, я був певний, що вони лише перші вісники пісень цілого нового циклу. І я не завівся в тій певності. Крім пісень, надрукованних у «Етн. збірнику», почали появлятися від часу до часу в американськійм«Свободі» нові пісні, не звісні в нас, на тему еміграції і по невеличкім протязі часу дійшли до числа кількох десятків. Тому що «Свобода» взагалі рідке в нас видання, а науці воно майже й зовсім чуже, я переписав ті пісні і постановив надрукувати їх тут та звернути тим чином увагу специялістів на них, чого вони в усякім разі заслуговують. Для повноти я втягнув сюди й пісні з «Етн. збірника» про еміграцію і, таким чином, маємо тут повний цикл звісних досі еміграційних пісень.

Еміграція до Америки відбувалася в трьох різних періодах часу і до трьох окремих країн. Найстарша еміграція до Сполучених держав; переважно йшли туди незаможні люди, знаходили собі роботу, заробляли трохи гроша й верталися назад до старого краю на господарство. Були одначе й такі, що, засмакувавши раз в інших

1. Див. ЗНТШ т.L, 1902, ст 19 - 37 („Пісні про еміграцію ,а. Сполучені держави" — усього 31 пісня); див. також ЗНТШ т. LII, 1903, ст. 38 - 67 ((б. „Бразилія" — 6 пісень; в. „Канада" — 8 пісень; „Гуцульські пісні" — 5 пісень).

2. див. „Етнографічний збірник (ЕЗ. т.V, 1898, ст.73 - 75. На ст. 238 - 242; І. Франко опублікував дві емігрантські пісні, записані В. Гнатюком у 1898 р. на Тернопільщині.

обставинах, не хотіли вертатися і лишалися на все у Сполучених державах. У половині 90-х років минулого століття вибухла еміграція до Бразилії. Туди йшли вже люди з тим, щоб не вертатись ніколи назад. Вони продавали все, що мали, і їхали туди дороблятися. Показалося, одначе, що при тім не тільки надуживали довір'я нашого селянина (прим. замість на ферми «продавали» його на плянтації до тяжких невільничих робіт), але агенти пхнули його в таке підсоння, де він не міг акліматизуватися і скорше чи пізніше мусів загинути. Спинити еміграцію не можна було, але деякі люди старалися звернути її в інший бік, до Канади, де підсоння в приближенню таке саме, як і в Галичині. Еміграція звернулася туди дійсно і йде ще й досі, хоч і не на такі великі розміри, як перше.

Всі ті моменти знайшли собі вираз у піснях, тому й поділив я їх на три групи: пісні про еміграцію в Сполучених державах, у Бразилії й Канаді. Перша група заступлена найсильніше, бо мала час вирости, дві інші менші. Що їх число збільшиться, про се не може бути сумніву.

Всі сі пісні посхоплювані, так сказати, in statu nascendi[3]; не диво, проте, що подибуємо в них цілий ряд різних нерівностей і хиб; вони часто кульгаві, подекуди недоладні й недотепні, бо не мали ще часу походити по широких кругах людей та огладитись між ними, ошліфуватись. Тим то вони в порівнянні з іншими старшими нашими піснями, особливо ліричними, стоять нижче щодо артистичного викінчення; зате зміст покриває ті хиби, що на перший погляд можуть нас так разити.

Під кождою піснею подано хто і від кого її записав. Подекуди зазначено там: зложив той і той. Як розуміти се? Чи справді зложив пісню той, що видає себе її автором? Трудно сказати сяк або так, бо не маємо на се певних підстав. Не завадить, одначе, сказати, що присвоєння авторства якоїсь пісні певній особі не треба брати дослівно. Коли якась нова пісня утвориться, проста людина, почувши її, і знаючи, що вона нова, та не знаючи як широко вона вже відома, любить підшиватися і подавати себе за автора. Про се я переконався на пісні про смерть цісаревої Єлизавети. Я дістав коло 10 її варіянтів з різних сторін краю, не раз дуже віддалених від себе. Майже під кождим варіянтом було написано: зложив той і той, там і там. Очевидно, зложити пісню на одну тему кільком людям у різних місцях річ можлива; неможливо, одначе, щоб вони зложили її так, аби вона мала однаковий ритм, однакове число стихів, однакові речення і то настільки, що в тих 10 варіянтах не можна навіть віднайти двох ре-

3. У стані народження (творення).

дакцій! Натурально, отже, що всі претенденти на її авторство — фальшиві претенденти. Те саме можна припустити й при інших нових піснях.

Всі пісні безперечно народного походження. Одна тільки, надрукована під ч. 45, має характер зложеної письменним чоловіком. Я подаю її не тільки для контрасту з іншими, але й тому, аби показати, наскільки наші письменні селяни свідомі подій, що відбуваються у краю, та як взірець цілого ряду інших подібних пісень, зложених переважно селянами і надрукованих у «Свободі». До одної пісні під ч. 18 доложено, крім того, іншим автором кілька стихів [рядків], що я й зазначую на своїм місці.

По сих увагах формальної натури перейдемо до загальнішого. Поява таких численних новозложених пісень змушує ще раз поставити старе питання: чи справді вимирають наші пісні?

Сього питання дотикалися різні наші етнографи протягом майже цілого XIX віку, але дотикалися тільки поверхово й коротко, обмежуючись на такім або іншім твердженні, що пісні вимирають або ні, але ніхто не пробував ввійти глибше в справу й виказати наглядно, які докази промовляють за сим або іншим поглядом. Вичислювати всі ті згадки, на наш погляд, зайва річ, але згадати про деякі важніші не буде без користі.

Вже Павловський, пишучи свою граматику української мови[4], згадує у вступі, що він кладе «на бумагу одну слабую тень исчезающаго наречия сего близкого по соседству со мною народа, сих любезных моих соотчичей». Він не згадує вправді нічого про пісні, але зазначує, що мова вимирає, і розтягає своє твердження й на пісні. Тимчасом наша мова не тільки не вимерла, але розвинулася сильно протягом XIX ст. та розвивається ще й дальше і нині навіть не прийде нікому на думку припускати серйозно, що їй грозить який-небудь загин.

Князь М. Цертелєв, перший видавець українських пісень[5], дивився також дуже скептично на те, щоб пісні могли ще існувати у XIX ст., тому й назвав свою збірку «завмираючим відгомоном гармонії, яку не раз можна було почути на Дніпрових берегах».[6] Погляд сей не прикладав він спеціяльно до українських пісень, але розширював і на російські. Говорячи («Северный Архив», 1824) про збірку пісень, видану Челяковським, каже там, між іншим, ось що: «Нам, русским, старшим потокам слов'ян, соромно поступатися в любові до народної слави сербам і богемцям, соромно не турбувати-

4. А. Павловский, Грамматика малор. наречия, СПб., 1818, ст. II.
5. Пор'. його «Опыт собрания старин. малороссийских песней», СПб., 1819.
6. Пор. Гринченко, Этногр. материалы. т. III, ст. XVII.

ся пам'ятками слова наших дідів і маючи ще можливість передати своїм внукам і правнукам духа народної поезії, що з кожним днем все більше завмирає,[7] не радіти з нього.

Ще трагічніше дивився на сю справу інший видавець українських пісень, Платон Лукашевич[8]. У передмові до свойого збірника висловлює він, між іншим, ось які думки: ,,Ми маємо вже два збірники українських пісень, Срезневського і Максимовича. Я врятував ще декілька народних пісень і подаю їх у тому збірнику. Правдоподібно останнє їх видання запозичене просто з України — там народні пісні давно вже не існують, всі вони виключно замінені солдатськими або російськими піснями. Український парубок стидається співати інші''... Переїдьте всю Україну здовж і впоперек, і я ручу вам, що ви не почуєте ні одної національної пісні, На десять парубків навряд чи знайдеться один, котрий може вам проспівати ,,мужицьку пісню'' і то якунебудь жіночу. І горе йому, коли то почують його товариші, вони його висміють як ,,мужика''. Ці ,,мужицькі'' пісні ви можете почути лише денебудь на самоті — в полі, в лісі і то у спотвореному виді. Новіша українська народна муза ще нічого не створила, крім двохтрьох рекрутських пісень, яких зміст також узятий із солдатських... це саме можна сказати і про всі збережені українські пісні, всі вони співаються на лад парубка і дівки, через двадцять літ ми будемо відшукувати їх правдиві голоси в Галичині або в карпаторусинів на Угорщині. Збереглися тільки весільні та інші обрядові пісні. А ті пісні, які я видаю уже мертві для українців. Це тільки малі рештки тієї чудової пісенности їх дідів, яка дивувала навіть ненависників усього українського. Не буду говорити про їх вартість і голоси, скажу тільки, що я вважаю себе тим, хто сплатив борг свій перед батьківщиною, вирваши із забуття цю южноруську народну поезію у старців, що одною ногою вже в гробі''.[9]

До сього погляду Лукашевича докидає д. Пипін деякі свої уваги. «Чудно читати,— каже він,— такі відзиви збирача українських пісень, які ледве тоді почали появлятися на світ у нечисленних іще збірниках та розбуджували ентузіязм не лише своїх, але й чужих любителів і критиків своєю красотою і таким багатством, якого не могла показати ніяка інша слов'янська народність. Належить признати, що автор таки пересолив, говорячи про довершену загибель української народної пісні; він не вмів лише знайти її, хоч опісля знайшли її інші збирачі: Костомаров, Куліш, Метлинський, Головацький,

---

7. А. Пыпин, История рус. этнографии, т. III, ст. 14.

8. Див. його «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни», СПб., 1836.

9. А. Пыпин, там же, ст. 140-1421.

Чубинський і ін. При всім тім була, одначе, велика правда в наріканнях Лукашевича: для української пісні наближався дійсно вже тоді період упадку, що йшов потім чим дальше, тим скорше. Упадок мусів, очевидно, початися тоді, коли скінчився старий український побут, що витворив ту поезію, коли почалось домішування до українського життя нового політичного елементу в формі російської військової і цивільної управи, російської школи, мови і звичаїв. Правда, українське село хоронило ще довго старинні останки , що жили не лише між селянами, але і в середнім та дрібнім панськім стані; українське село, описане Гоголем або Далем, берегло очевидно ще багато своєї патріярхальної старовини, але Лукашевич казав правду, що нова українська народна муза не могла вже нічого такого утворити, що могло б рівнятися з її давніми творами і переховувати давнину ставало щораз трудніше, бо щезла стара основа народної творчости, як зрештою щезає і всюди, лише в різній мірі. Вже тоді в тридцятих роках доводилось відшукувати пісні, епічні думи швидко щезали, а численні фальсифікати, що появилися в тім часі, були очевидною ознакою, що оригінальний епічний матеріял ставав рідкий; перекази, не записані завчасу, пропадали вже на все, і Лукашевич зрозумів се докладно. У збірниках, видаваних пізніше з найщирішим бажанням зібрати все, що можна, ми подибуємо вже нераз лише фрагменти — незакінчені пісні або поплутані, або поскладані з різних відривків, незрозумілі варіянти, а не раз якінебудь один-два стихи, що заховалися з забутої пісні»[10].

Загин деяких пісень і переказів завважив у своїм часі й П. Куліш[11]; одначе як добрий знавець народної поезії і народних традицій, ознайомлений надто зі способом переховування їх у народній пам'яті, він не розтягав того загину поза справжні його границі і обмежувався тільки на сконстатуванню дійсного стату речей.

Далеко інакше висловився про се питання д. Мордовців[12] . Зазваживши, що українська пісня подається перед російською — при нагоді зачутих співів на «вулиці» — і що остання випирає її щораз більше з-посеред чисто української людности, ставить він із тої причини такі самі смутні гороскопи для нашої пісні на будуще, як ставив колись П. Лукашевич: «Ось вона, та новина під небом України, про котру я хотів був дещо сказати. Ця нова ява така зважна, що хто його знає, до чого воно дійдеться. Сила цієї новини така, що через неї приспаде, може, нашу мову і літературу велике лихо та бездолля»[13].

10. А. Пыпин , там же, ст. 141-142.

11. Пор. «Записки о Южной Руси», т. I, ст. 180-185.

12. Пор. його статтю «Под небом Украины», надруковану ще 1884 р. в XII кн. «Истор. вестника» і перекладену опісля в 1893 р. у «Зорі».

13. «Зоря», 1893, ст. 136.

Наскільки сі погляди оправдані, про се висловимо свої думки дальше. На разі наведемо тут цитати з таких авторів, що дотикалися сього питання також і приходили до зовсім інших виводів.

Ось що говорить на сю тему М. Драгоманов: «В останні часи між вояцькі пісні на Україні дедалі все більше примішуються пісні московські, а найбільше на лівім боці Дніпра; од солдат переймають ці пісні й хлопці, так що іноді можна почути думку, що незабаром українських пісень і не стане або що навіть уже й тепер на Україні мало співають своїх пісень, а все б то солдатські, руські. Деякі кажуть, що це й добре, бо українські пісні дуже старосвітські, що вони вийшли з життя дуже простого, сілького, скотарського та хліборобського, а руські пісні солдатські, фабричні й ін. виходять із життя новішого й вищого: з городського та державного, з життя з ширшими потребами й вищими думками й освітою.

Щодо того, буцімто українські пісні, як і мова, щезнуть перед солдатськими та іншими руськими, то проте, здається, нічого боятись; про те говорили ще Павловський в 1818 і Лукашевич в 1836 р., а все-таки в самі послідні часи не тільки Чубинський з товаришами (в 1869-1871) на правім боці Дніпра, а й Манжура й Яків Новицький (в 1873-76) в Катеринославщині й Донщині записали сотні пісень, щиро українських по мові й середині їх. У нас єсть перша частина збірки д. А. Шевченка, записаної в однім селі; в ній 200 пісень і між ними тільки 13 рекрутських, та й з тих половина доволі гарні українські пісні. Що ж до того, чи справді ширші думки й думки вищого новішого життя несуть в українські села пісні московські й між ними солдатські, то це можна бачити порівнявши ці пісні з піснями селян українських»[14].

Дальше наводить Драгоманов таке порівняння і приходить до висновку, що «старі й нові пісні, котрі українські люди самі склали з свого життя й думок про нього, далеко ближче до нової, вільної європейської освіти, ніж пісні московського солдатського й фабричного життя»[15].

До подібних думок у сій справі приходить також проф. М. Сумцов при огляді пісень, зібраних Поповським [16]. ,,Збірник Поповського, - каже проф. Сумцов, - подібно як багато інших збірників українських пісень новішого часу...значною мірою обмежує загально поширена думка про глибокий упадок української народної поезії''.[17]

---

14. М. Драгоманов, Нові українські пісні про громадські справи, 1881, ст. 81-82.

15. Там же, ст. 82.

16. «Piesni ludu ruskiego ze wsi Zalewanszczyzny» («Zbior wiad. do antr. kraj. », t. VIII).

17. Сумцов, Соврем. малор. этнография, К. 1897, вып. II, ст. 56.

Борис Грінченко, видавець одного з найновіших і найбільших збірників пісень з кінця XIX ст., мав у своїх руках 4600 пісень різної форми і змісту. Незважаючи на те, що між ними не було майже дослівних повторень друкованих уже пісень, лише їх варіянти, то з огляду на визначену згори великість книжки, він вибрав тільки недруковані ще ніде пісні, а з варіянтів лише найцікавіші, і надрукував разом 1704 чисел, а з варіянтами 1937. Оці цифри вказують наглядно, наскільки оправдана думка про вимирання ук[раїнських] пісень. Тому то й д. Грінченко, діткнувшись сього питання і вказавши на цілий ряд збірників пісень — Цертелєва, Максимовича, Лукашевича, Метлинського, Залеського, Чубинського, Рудченка, Драгоманова, Новицького, Манжури й ін., — приходить ось до якого висновку: ,,Ці відламки (пісень) появилися перед нами у важких томах, виповнених величезною кількістю народних пісень. Щоб зрозуміти наскільки воно велике, досить поглянути на доданий до книги (хоч і неповний) бібліографічний покажчик українського пісенного матеріялу і згадати, що лише в трьох більших збірниках Чубинського, Головацького і Метлинського зібрано десять тисяч пісень. Всупереч усім побоюванням народна поезія і далі живе в устах народу до нашого часу і навіть намагається пробитися на нові шляхи. Видана тепер книга, якої записи починаються з 30-х років цього століття і доходять до теперішнього 1898 року, є новим доказом життєвости народного творчого духа.[18]

Подібні погляди можемо стежити аж до останніх днів. Цікава з сього приводу замітка, надрукована в «Харьковских губ. ведомостях» (ч. 250); автор її Л.С.[19] запевняє, що «українська пісня панує серед фабричних коминів, клубів чорного диму та різких свистків Знайомі робітники дали йому відомості про те, що у їх співається, і перше місце між робітницькими піснями знаймають пісні українські, до того ж зовсім не попсовані, гарні змістом і формою. Цікаво, що навіть тепер є серед робітників, сказати б, фахові співаки, що пильно стежать, аби текст і голос пісень не псувалися. Л.С. цілком певен, що народна пісня не вимре ні від впливу великих міст, ні фабрики та заводи не можуть знищити потягу до своєрідної творчості серед народу».[20]

Так, отже виглядає питання про вимирання наших пісень. По чиїм же боці правда і як нам дивитися на сю справу?

Що пісні взагалі гинуть, як і постають, та що вони не можуть бути вічні, се певне, і про се ніхто не може сумніватися. Ми знаємо, що козацькі думи, чумацькі пісні, гайдамацькі, опришківські й

---

18. Гринченко, Этногр. материалы, т. III, ст. XVIII.
19. Криптонім невідомий.
20. ЛНВ, кн. XII, ст. 31.

багато інших не витворюються вже тепер, а коли їх іще й пам'ятають між народом, а записувачі записують навіть до останніх часів, то все ж їм уже недовге життя, вони засуджені на смерть. Витворюватися вони не можуть раз, що для того нема відповідного грунту і обставин (як, пр[иміром], можуть поставати козацькі пісні, коли нема самого козацтва? друге, що народні пісні ніколи не витворюються ex post[21], тільки зараз у тій хвилі, як якась подія відбувається або лише відбулася і стоїть кождому у свіжій пам'яті. Дальше: пісенний репертуар народний не може також тягнутися в безконечність, він мусить мати свої границі, поза які не переходить.

З сього боку, отже, справедливі нарікання тих що обстоюють гадку вимирання пісень. Та зовсім неоправдані нарікання на загальний загин народної творчости, які ми бачили у деяких авторів, цитованих вище. Не можна собі навіть представити, щоб така хвиля у міліонового народу могла колись прийти. Доки народ живе, доти його життя мусить мати конкретні форминазверха, які мусять об'являтися між іншим і в його народній поезії. Цілковитий загин народної поезії означав би й загин народу.

На те, що наша народна творчість не упадає, що вона живе і проявляється назверх, маємо багато доказів, а деякі важніші наведемо тут, обмежуючи навіть свій терен виключно на Галичину.

Перейдім XIX ст. і приглянься, чи лишило воно які сліди в народній творчості. Мусимо сказати, що лишило і то навіть значні. Всі важніші хвилі, які переживав народ і які впливали на нього якимнебудь чином, полишили відгомін у народній творчості. Панщина і її знесення, рекрутчина, кошутська війна, війна пруська й італійська, окупація Босні й Герцоговини, пропаґанда тверезости, на чолі якої стояв митрополит Йосиф Сембратович, тісні роки і неврожай картоплі, смерть цісаревої Єлисавети — всі події відбилися в народних піснях. До сього прилучується тепер цикл пісень про еміграцію, подію, що не могла теж уйти народної уваги. Се теми загальнозвісні і то деякі не лише в Галичині, але й поза її границями. А кілько то пісень витворено в XIX ст., що, маючи льокальний кольорит і характер, не ширяться далеко, хіба в виїмкових випадках і через те не звертають на себе уваги. Перед нами лежить «Гуцульщина»Шухевича, т. III. Такі пісні, як надруковані там: ч. 21, ст. 166, 23-168; 24-170; 1-172; 6-191; 8-193; 9-194; 10-197; 14-201; 28-216; 29-217 і т. д. се все новотвори, по яких деколи ще чути тепле місце (прим. про смерть сина пароха з Жаб'я). Деякі пісні, хоч утворені недавно, не звертають на себе уваги лише через те, що подія, представлена в

21. Пізніше.

них, не викликувала ніколи сенсації. Про се можна переконатися й на деяких гуцульських піснях, друкованих нижче.

Маємо, отже, в самій Галичині, в самій поезії, цілий ряд пісень, що постали напевно протягом XIX ст. Та творчість народна не обмежується до поезії і коли б ми докладніше розглянулися, то найшли б певно ще багато її доказів і деінде.

І ще одно питання: чи нова народна творчість стоїть на висоті давнішої і покриває своїми продуктами брак забутих пісень? Певно, коли візьмемо, прим[іром], думу про бурю на Чорнім морі і порівняємо з піснею про бараболю, то скажемо, очевидно, що сей новотвір не вмився до думи і його навіть нема що порівнювати; але коли візьмемо от хоч би еміграційні пісні і порівняємо їх із козацькими піснями з XVIII ст. (виданими Драгомановим),—наскільки дві такі різнорідні матерії можна порівнювати, а при порівнянні зауважимо, що еміграційні пісні не мали ще часу навіть ошліфуватися, в них багато ще хиб, навіть не раз брак рими і ритму через їх молодий вік, то прийдемо до переконання, що вони небагато уступають козацьким пісням.

Проф.Ягич, рецензуючи недавно величезний збірник російських пісень, виданих проф. Соболевським («Великор. народ. песни»), діткнув теж злегка сеї матерії кажучи:,,На кінці VII тому проф. Соболевський виступає проти поширеного погляду про занепад російської народної поезії (в передмові,ст.2,3). Це може бути правильним щодо кількости, але щодо якости він мусів і сам признати, що в нашому збірнику пісні старих записів в загальному стоять вище усіх відношеннях від пісень новіших записів (ст.4). Про це нам власне і йде. Бо щоб нарід перестав колинебудь співати —такої депресії його настроїв ми не припускаємо. То було б сумне явище''.[22]

Іще кілька слів про форму друкованих далі пісень.

Як вказує вже сама мова, пісні сі творені галицькими і угорськими русинами, і останніх далеко більше. Відповідно, отже до того, хто їх витворював, вони мають сяку або таку форму. Пісні, зложені галичанами, мають майже виключно коломийковий стих (14-ти складовий); пісні, зложені угорськими русинами, мають переважно 12-ти складовий стих (як польський краков'як). Маємо, одначе, між ними й інші форми: 10-складовий вірш (прим. ч. 16), 11-складовий (прим.ч. 5, 8). мішаний—13 і 14-складовий (прим. ч. 10), чистий 14-складовий (прим. ч. 25), 15-складовий (прим. ч. 15) і деякі інші комбінації. Як на невеличке число пісень—форма досить різнородна; монотонні і то аж занадто лише галицькі пісні (гуцульські) та утворені галичанами. Чому воно так, лишаємо на разі без відповіді, бо до сього

22. «Archiv f. sl. Philologie», XXIV, ст. 625.

треба провести окрему студію, яка не стоїть у зв'язи з вибраною тут темою.

Інше, що вдаряє в очі при перегляді наших пісень, се факт, що в них подибуємо поодинокі куплети з давно знаних уже пісень або куплети, що хоч, може, й новоутворені, але повторяються без потреби в кількох піснях.

Наведемо кілька таких прикладів.

В ч. 51 маємо куплет:

Ей кувала зазулечка на нути, на нути,
Уже ж би нам бідувати, гараздів не чюти.

Перший вірш сього куплета повтовюється в різних піснях, як ось

Ей кувала зазулиця на нути, на нути,
Бувай, мила, здоровенька, бо я йду в рекрути і т. д.

В ч. 58 маємо такий куплет:

А калинка біло цвите, а черьвоно родит,
Та бо вна ще діда клине, дідови догонит.

Перший вірш сього куплета подибується також у багатьох піснях з різними відмінами, відповідно до потреб рими та ритму.

В ч.32 маємо куплет:

Бувай нам здорова, любая Україно,
Там том тя опустив, рідная хатино.

Перший стих сього куплета вийнятий із звісної в Галичині (ненародної) пісні, де він приходить у такій зв'язи:

Вже бубен кличе, треба вставати,
Вже час до бою, треба ся пращати.
Бувай здорова, люба Україно,
Не плач за мною, молода дівчино.

Сей самий стих повторюється також у ч. 35 з невеличкою зміною.

В ч. 35 маємо куплет:

Як сонце западе, зоронька, зоронька затліє,
То так нам камратям аж серденько мліє!

Перший вірш сього куплета вийнятий теж із ненародної пісні, де він приходить ось у якій зв'язи:

Як сонце западе, зоронька затліє,
Тогда, казалась, прийдеш.
Зороньки сіяють, тебе виглядають
Чому ж, ах чому ж ти не йдеш.

Таких прикладів можна вибрати і навести ще більше, але вистане й сих.

Куплетів другого роду маємо також досить багато.

В ч. 10 і 11 повторюється їх аж кілька майже зовсім дослівно, хоч обох пісень не можна вважати варіянтами. Пісня ч. 22 майже ціла приходить у пісні ч. 24. Поодинокі куплети пісні ч. 26 подибуємо в пісні ч. 27; ч. 32 в ч. 35 і т. д. Та все між нашими піснями не подибуємо такого вирода, про якого говорить Грінченко*. Він наводить там пісню, зложену з 19 стихів. По докладнім порівнянню її з іншими показалося, що з 19 її стихів 14 подибується окремими парами аж у 19 різних піснях! Коли б проведена докладніша її аналіза, то певно показалося б, що й ті 5 віршів, які залишилися, знайшлись би десь між іншими піснями.

Пригляньмося тепер головним мотивам пісень.

Належить признати, що відповідно до невеликого числа пісень, мотивів у нас багато і дуже різнорідних та що порушені в них найживіші питання, які інтересують якнебудь сучасного члена нашої суспільности в найнижчій і найбільше пригнетенній верстві. Візьмім поперед пісні про еміграцію.

Коли перейдемо їх поодиноко, то знайдемо в них відгуки всіх важніших подій з життя емігрантів, почавши від хвилини постанови виїзду, а скінчивши на повороті емігранта до краю, коли його еміграція була часова, або на житті по фермах, коли еміграція була безповоротна. Зачнім від причин еміграції.

Між причинами еміграції найбільший притиск кладуть пісні на дві речі: на економічний та політично-національний утиск селян з боку тих, що мають у своїх руках владу і силу в старім краю, себто на поляків та жидів. Сі мотиви повторяються найчастіше, оброблені найширше і навіяні наскрізь ненавистю до глобителів. Бачимо в піснях згадки про брак землі, про лихву, про податки та різні драчки, брак зарібків, про політичну деморалізацію, переслідування старостів, про безправно проводжені вибори і т. і. З другого боку, бачимо в піснях надію на більшу волю за морем, особливо політичну, на

* «Этнограф. матер.,» т. III, ст. XX - XXI.

кращі зарібки, на «грунта, ліси, гори й скали», які там дають зовсім або майже безплатно, і взагалі на кращу будучність.

Подекуди як мотив еміграції виступає піддурення селян аґентами, які представляли заморську землю мало що не раєм; певно, що й сей мотив відіграв свою ролю, але він лише довершував міру невдоволення мас, бо й найхитріший агент не вдіє нічого, де до еміграції нема податного грунту. Найславніший агент Сільвіо Нодарі, що перепустив через свої руки тисячі наших емігрантів, визискуючи їх при тім безсовісно, увіковічений також раз на все в окремій пісні, яку я й назвав його іменем.

Йдучи дальше за змістом і мотивами пісень, бачимо в них, як еміґрант приготовляється до подорожі, а приготовившись, вибирається на залізницю. Коли він їде тільки на заробітки, то звичайно жінку залишає вдома; вона старається не пустити його не лиш тому, що не знати, яка доля його подибле в чужині, але й тому:

«Бо велика драга, кельчик (кошт) превеликий», який, на її думку, не оплатиться. Коли еміграит вибирається з родиною, тоді сей епізод відпадає, бо хіба віритель затримував би його, се одначе, неможливе, бо еміграит не дістане пашпорту, поки не позалагоджує всіх своїх рахунків у краю.

Поборовши всякі перепони, еміграит прощається з родиною, сусідами, знайомими, рідним селом, сідає на залізницю й їде. Переїхавши границю, прощається з рідним краєм, за яким він буде вічно тужити, хоч примушений його покидати. Він їде до моря, сідає на корабель і по довгій дорозі прибуває до пристані вже в новім світі. І краї, і люди, яких бачить дорогою, не уходять його уваги, і він дає їй вираз у пісні. Та найсильніше враження робить на нього море, якому присвячені окремі епізоди в піснях. Особливо неприємно вражають його корабельні похорони, і він просить Бога й Святих, аби не дали йому на морі пропадати та довели щасливо до суші.

Все те можна приложити до всіх емігрантів без виїмку; дальше розпадаються пісні на дві групи: одні говорять про побут емігрантів на фермах, другі про робітників, найчастіше ямарів.

З першої групи дійшло мало пісень до нашої відомости і на їх підставі не можна собі виробити повного образу життя фермерів. Бачимо лише, що їх часто оциганювали, що замість доброї землі вони діставали лиху, та й то десь за світами; що праця там гірка і непоплатна, бо треба дуже великого накладу праці, аби хоч як-так доробитися. Сильними красками малюється в піснях туга за рідним старим краєм, за ріднею й знайомими, за церквою, словом, за всім, із чим зжився еміграит змалку, а за морем мусів розстатися. То подибуються натяки, хоч і несмілі, на кращу будучність, яка при невпинній праці жде емігрантів.

В другій групі маємо ширше оброблений побут емігрантів. Ми бачимо, як їх вітають англічани, надіючись із них добрих робітників, як емігранти шукають роботи, що часто приходиться нелегко, як вони вкінці забираються до роботи. Тут знов тема розгалужується: по однім боці представлений робітник, що вправді працює тяжко, зате по роботі він безжурний, бо йому «в полі не гниє», драчки з нього не тягне ніхто, він наїсться добре, нап'ється, забавиться, а попри те ще й складає якийсь гріш. По другім боці представлена робота в «майнах». Що робітникові по грошах, коли він наробиться як віл,а попри те ще й назбиткуються над ним не раз як над звіриною. А скільки разів заглядає він в очі смерті, скільки буває в копальнях каліцтва, а скільки й смертних випадків. Та про те наставники нераз грозять іще робітникам віддаленням, хоч остаточно не було б за чим так і жалувати супроти терерішніх часів, що йдуть до гіршого, а не до ліпшого для робітника.

Політичне життя, вправді слабо, але все таки зазначується в пісні, уложеній з нагоди вибору нового президента.

Любовні теми, хоч старі, як світ, гомонять також і в еміграційних піснях, розміється, приладжені до обставин. Жінка грозить чоловікові за невідповідне поступовання, коли він спроневірюється їй, полишеній у старім краю, або спроневірюється й вона йому, не лише пропускаючи з любасами гроші, прислані чоловіком, але й приплоджуючи йому з ними дітей на рахунок чоловіка. Та трапляється, що й місцева любаска зраджує робітника й пропускає його гроші з іншими, милішими від нього.

Настає вкінці пора , коли робітникові випадає вертатися додому. Він рад би вернутись якнайскоріше, та згадка про море, яке він уже раз перепливав, наповнює його таким самим страхом, як тоді, коли він перший раз вибирався на нього. Він зволікає, доки може, та поборовши вкінці відразу, вертається. Подорозі довідується він про деякі новини, часто неприємні, прим[іром], що мати вмерла. Від знайомого, що був теж колись в Америці, довідується, що в старім краю не видно зміни до ліпшого, через те й він воліє їхати назад до Америки. Що більше, він чує навіть, що Австро-Угорщина розлітається, що москаль забрав уже велику частину краю, а забере, певно, й більше, а все те лиш тому, що найкращі легіні виемігрували і нема кому боронити держави. При таких вістках дістається робітник додому і на тім кінчиться наш перегляд важніших мотивів еміграційних пісень.

Переходячи до другого відділу пісень, до гуцульських, зазначимо, що й їх більшість представлає теперішній побут гуцулів, а лише незначне число можна почасти приложити до давніших часів, хоч спосіб представлення і в тім разі новий.

Переглядаючи їх по черзі, бачимо, що найважніший мотив у них —се також економічні відносини і то незвичайно прикрі. З давніх гуцульських багачів блимають, лише де-не-де ще недобитки, а головна маса—се просто жебраки. І хоч і тут пісня приписує головну вину за зубожіння селян панам та жидам, то значну її часть звалює й на них самих, а головно на п'янство. Через се попродали гуцули свої статки, почавши від розлогих полонин, лісів та царинок, а скінчивши на виробах, що служили колись для прикраси чи то світлиць та хоромів, чи осіб... Які при тім ділялися надужиття, того з пісень не видно, але усні оповідання, що ходять між гуцулами на ту тему і представляють конкретні факти надужить, зібрані разом і опубліковані, дали б інтелігентному читачеві таку лектуру, від якої ставало б йому волосся на голові. З тої лектури можна б також зрозуміти їх ненависть до гуцульських визискувачів, в першій лінії жидів, що опутали гуцульське плем'я своїми сітями.

Одиниці пізнають уже, що в п'янстві погибель селянства; вони раді б, щоб воно загирилося, але дороги до його викорінення не знають. Вправді є закон про п'янство:

Ой по трішки би горівки, братє, віпивати,
Бо вже так нам засудили в Відни депутати.

Або:

Війшла, братє, нова мода та й нова устава,
Що вже тепер горівочька гостро заказана!

Та що ж, у тім законі стільки фірточок, що він не може запобігти лиху. Надто хто не п'є острих напитків, то п'є пиво, а воно так само приводить до біди. Поволеньки, одначе, починає пробиватися агітація за здержливістю від напитків:

Ану лишім, господарі, всі горівку пити,
Аж тоди мут жидиньита дрантиві ходити.

Чи вона поведеться, особливо при незміненню теперішніх економічних відносин, се інша річ, але що може принести селянству деякі користі, се певне.

Невідрадне економічне положення гуцулів само викликує у старших, що тямлять ліпші часи, у порівнянні з давнішими, коли кождий гуцул був собі пан, майже незалежний від нікого, володів величезним майном та не дбав ні про чию ласку. І те порівняння наводить невеселі згадки, бо з колишніх юнаків поробилися лише діди.

Декому, одначе, починають розкриватися очі, починають бачити, що земля - «грунт» та бажали б повернути до тої «давнини»:

Ей просім ми, братє, бога, бог не помагати,
Бо зачьила руска віра грунта купувати.

Між причинами лихого економічного положення подає пісня й сю, що гуцули молодо женяться, не привчившись уперед добре ґаздувати, та через те руйнуються так, що потім не остається їм нічого більше, як іти в найми:

Єк займив жид худобину, нема що й робити,
Коли ми си ґазда трафив, йшов бим си наймити,

а жінку - «біда бери жінку», що йому по ній? Та нам видається сей мотив замало оправданий і його певно можна б було приложити хіба до деяких нечисленних одиниць, але не до загалу.

Безвихідне положення примушує й гуцула еміґрувати, але він еміґрує недалеко та не на все, лише на короткий час на заробітки, на Буковину та Молдавію, де надіється ліпшого гаразду:

Я казала ж молодичька молоденька с ночьи,
Що щьи туда є гаразди на волоскім боці...

Між піснями бачимо пару мотивів на військові теми. Парубок жениться, аби через те увільнитися від служби, хоч се не придається ні на що, бо закон увільняє лиш таких, на яких голові лежить удержання безпомічної родини. Не згадується, одначе, про те, що той самий закон забороняє женитися перед бранкою. Звідки, отже, в пісні перша можливість?

Другий мотив указує на наслідки військової служби по селах: через вояків по селах більше дівчат, ніж парубків, через те й не залежить останнім на довершуванні приречень, складаних дівчатам перед військовою службою. Вони воліють усе молодших...

Любовних мотивів, очевидно, не може й тут бракувати, і відповідно до інших, їх є навіть дуже значний процент. Між ними маємо згадки про розповсюднений між гуцулами звичай мати жонатим та замужнім своїх любасок та любасів. А що такі перелюби не доводять до добра — особливо любаски ведуть перед у всяких інтриґах проти своїх ривальок — на се вказують численні процеси за бійки, убійства, сварні і т. і. Подружжя молодого зі старою, старого з молодою, парубка з удовою, діда з бабою — се здавна звісні мотиви і над ними нема що задержуватись. Та все представлене цікаве саме собою, тому й сі пісні звертають на себе увагу.

Оце найважніші мотиви пісень, наведених дальше.З якого боку ми їх не брали б та не аналізували б, то все прийдемо до висновку, що вони приносять багато нового, не тиканого ще нашою народною поезією досі, а се запевняє їм певне місце в нашій фолкльорній літературі і надасть їм немале значення, особливо коли записи в тім напрямі збільшаться значніше, чого можна напевно надіятись.

Щодо мови пісень, завважу тільки, що в піснях, витворених закарпатськими русинами, є на мою думку, фонетичні недоладності й деякі помилки; я не брався їх поправляти, бо не знаю, чи ті помилки походять від записувачів пісень, переважно робітників, отже, таких людей, що зважають на зміст пісні, але не на її зверхню сторону—чи від редакції, що друковані пісні певно поправляла чи може вкінці говір наслідком зіткнення різних діялектів дійсно вийшов такий мішаний. Ті помилки побачить, одначе, легко кождий. Мова в піснях, утворених галицькими русинами, передана взагалі досить добре.

* * *

УГРОРУСЬКІ ДУХОВНІ ВІРШІ.

Хоч наша старинна література зовсім не убога, хоч деякі її пам'ятки визначаються не абиякою красою з кожного боку і могли б навіть вдоволити не одного вибагливого критика, то в цілості вона дуже мало знана, спеціяльно в нас у Галичині, де крім спеціялістів ніхто нею не інтересується. Се й було головною причиною, що не тільки в нас, але й у наших сусідів, виробився сей хибний погляд, начебто наша українська література починалася ледве з кінцем XVIII ст. та що перед тим у нас не було властиво ніякої літератури. А тимчасом крім цілого ряду пам'яток писаних церковно-слов'янською мовою, принятою в нас у попередніх століттях за літературну, та все таки з меншою або більшою примішкою живих народних говорів, маємо цілий ряд пам'яток, особливо починаючи з XVI ст., писаних мовою народною, що й були тим етапом, який приготував відродження нашої літератури на чисто народних основах, хоч і, з другого боку, треба признати, що воно прийшло досить пізно, бо аж в минулім століттю.

Вправді переважна частина тих рукописів недавня, бо з XIX ст. і то навіть з його кінця, але що вірші попереписувані в них — се не витвір XIX ст., але XVII—XVIII, то не підлягає ніякому сумніву. І тут бачимо цікаву появу: побіч віршів, писаних церковнослов'янською мовою, подибуються навіть у тім самім збірнику інші, з більшим чи меншим впливом народної мови (і то різних діялектів), ба навіть утворені в чистій народній мові. Отсе й власне незвичайно характеристична прикмета творів XVII—XVIII в. Возьмім якогонебудь тодішнього письменника, от хочби Івана Некрашевича, якого твори опублікував д. В. Перетц.[1]) І що ж ми бачимо? Побіч творів, написаних народною мовою, подибуємо там і церковнослов'янські. А сей спосіб писання дотикає не тільки Некрашевича, але й інших тодішніх письменників. Се можна теж у цілості приложити до

1. Записки ист. фил. факультета спб. университета. Т. LXIV.

невідомих творців цілої маси духовних віршів, утворених у XVII—XVIII в. і перший раз опублікованих у виборі в почаївськім Богогласнику 1790 р.

Надіюсь, що отсі вірші принесуть не тільки з того боку причинки до характеристики нашої давнішої поезії, але теж щодо їх зверхньої форми, на яку досі звертали дуже мало уваги. А тимчасом бачимо, що майже всі форми вірша, вироблені остаточно в XIX ст., були переважно знані вже й у попереднім. Що більше, сі форми стоять в очевидній зв'язі з формою народних пісень, та чи тут творці віршів черпали її з народних взірців, чи навпаки, сього не беруся рішати, хоч варто б перевести докладніші досліди в тім напрямі.

Маючи перед собою різні рукописи, бачимо, що вони безперечно вистачені на Угорській Русі. На се вказують їх діялектичні прикмети. Пересуваючи одначе їх давність у XVII—XVIII ст. мусимо застановитися над тим, який був у тім часі степень загальної освіти, чи були люди, що могли займатися такими речами. Не ствердивши того, не могли б ми зробити такої переставки, бо вона не мала б ніякої основи.

Ступінь культурного розвитку кожного народу залежить у першій мірі від усіх культурних осередків, які він потрафить у себе витворити, отже головно від шкіл та таких інституцій, що може не безпосередно, але посередно мають вплив на освіту ширших кругів якоїсь суспільности, значить, різних наукових товариств та академій. Може, одначе якийсь нарід не мати власних осередків культури, а проте не стояти культурою низько. На се можна б навести докази з розвою різних народів, що вибилися наверх у XIX ст., і се належить приложити по части й до угорських русинів. Культурний рівень певного народу залежить у такім випадку від висоти культури сусіднього народу, з яким йому доводиться жити.

Сусідами, що мають і мали найсильніший вплив на угорських русинів, були мадяри. Одначе й галицькі русини стояли з ними в попередніх віках у сильніщих зносинах як нині, про що буде дальше мова. Угорські русини черпали тоді свою освіту з двох різних культур: мадярської і польської (через Галичину), які стояли у зв'язку з загальною західноевропейською культурою. Через те угорські русини не стояли тоді культурою нижче від своїх сусідів, як се має місце нині, і хоч численних доказів на те не маємо ще нині, то все таки є факти, що вказують на те, і над ними ми зупинимося тут трохи. Багато угроруської молоді виховувалися в XVII—XVIII ст. в університеті в Тирнаві (Nagy Szombat), перенесенім потім до Пешту. Коли ж у 1692 р. мукачівським епископом став учений грек Де Камеліс, тоді під його впливом оснував крилошанин пейчівського

собору Яків Яні окрему фундацію для богословів Мукачівської епархії при Трнавськім університеті, яка заховалася й до нині. Ся фундація причинилася дуже багато для піднесення між угроруським духовенством. При її помочі, тієї фундації, виходили з Трнавської Духовної семінарії богослови, що ставали потім професорами богослов'я в Мукачівській духовній семінарії, крилошанами, а навіть єпископами[2]). Вони й були головними двигачами освіти між угорськими русинами так само, як і їх товариші, що вчилися тоді в другім такім духовім огнищі, Яґрі. Розуміється, що, студіюючи разом з мадярами, вони не уступали їм у нічому з культурного погляду, навпаки, стояли на рівні з ними.

Ми знаємо також, що вже в XVII ст. мали угорські русини свою власну вищу школу, богословську, що стояла під безпосереднім наглядом Мукачівських єпископів. І хоч вона не стояла, може, на повній висоті своєї задачі, головно через тодішні неспокої, серед яких не можна було бути певним завтрішнього дня і які спонукували навіть єпископів переноситися з місця на місце, то все мусіла приносити вона корисні результати і з неї мусіли виходити священики як не з вищою, то бодай із середньою освітою. Знаємо теж, що в тім самім віці були й інші школи, розкидані по всій Мукачівській епархії і то більше народні, як нинішні. Іванові Грегоровичеві, Мукачівському єпископові (1627—1633) дозволяє, приміром, Семигородський князь Бетлен візитувати церкви, семінарії, школи, основувати нові та тримати в них учителів слов'янської, руської, грецької, латинської та європейської мови.[3]) Такий самий дозвіл дістає також пізніше єпископ Петро Партеній (1655 р.) для заснования школи в Унґварі. Знаємо теж, що вже в XVII ст.XVII ст. мали угорські русини свій власний буквар для народних шкіл, надрукований в монастирській друкарні у Грушеві, де якийсь час друкувалися й інші руські книжки, а єпископ Де Камеліс видав 1698 р. у Трнаві ,,Катехисмь'', перекладений з латинської мови на руську священиком із Галичини, Іваном Корницьким.[4]) До найвищого розквіту дійшли одначе народні угроруські школи при кінци XVIII ст. В 1793 іменовано для них навіть окремого проінспектора, Дмитра Поповича, що був рівночасно учителем унґварської препаранди до 1806 р. Протягом півтретя року оглянув він понад 300 шкіл, а його справоздання, зложене про стан тих шкіл кошицькому продиректорові, було незвичайно вдоволяюче.

---

2. Пор. Сабовь, Хрестоматія, ст. 187.

3. Там же, ст. 185.

4. Там же, ст. 187. Дехто заперечує, мов би в Грушеві була колинебудь друкарня; я опираюсь тут на словах д. Сабова, що як місцевий чоловік міг сконстатувати у тамошніх бібліотеках існовання книжок друкованих у тій друкарні.

Учителі по тих школах були освічені, богато з них кінчило по 6-8 гімназіяльних кляс і аж тоді віддавалися учительству, а неодин з них говорив аж чотирьома мовами (руською, мадярською, латинською, німецькою).[5]) Розуміється, що поки дійшло народне шкільництво до такого гарного розвою, мусіло перед тим довший час існувати, а се доказує, що загальна освіта і то в ширших масах мусіла бути в Угорській Русі в XVII—XVIII ст. Руський проінспекторат знесено одначе вже в 1831 р., а за ним наступив упадок народного шкільництва, з якого воно й досі не піднеслося.

В часах, про які говоримо, були теж численніші василіянські монастирі. Ми не знаємо вправді, яка в них була загальна освіта, але, мабуть, не погана, коли в XVIII ст. подибуємо в них протоігумена Григорія Дешка, доктора богослов'я і філософії, Андрія Бачинського, Данила Гавриловича, Дмитра Дороша — докторів богослов'я. Один із Василіян, Макарій Шугайда, протоігумен, що зреформував Василіян, заложив був навіть у Краснім Броді філософічну школу, звідки коштом монастиря висилав новиків на вищу науку до шляхетського конвікту в Кошицях. Три з них зложили також там докторати богослов'я.[6])

Щодо зв'язків з галицькими русинами, то знаємо, що вони були в тих часах (аж до початку XIX ст.) далеко сильніші. Багато нашої молоді, особливо з західних сторін Галичини, кінчало там свої студії в латинських школах. Угорські русини вчилися натомість у Галичині. Руські священики з Галичини діставали там парафії — деякі були і з Молдавії та Семигороду — а навіть Мукачівськими єпископами бували галицькі русини.[7]) При кінці XVIII ст. і на початку XIX учені угорські русини займали професорські катедри у Львівськім університеті (Земанчик, Лодій), бували ректорами тутешньої Духової семінарії та віденської, а коли свого часу пропоновано утворення в Австро-Угорщині митрополії для всіх греко-католиків русинів з осідком у Львові, то першим митрополитом мав стати Мукачівський єпископ Андрій Бачинський, до чого одначе не дійшло в наслідок політичних обставин.

Очевидно, що й національна свідомість, розуміється, не в новім значенню слова, стояла в тих часах між угорськими русинами далеко вище, як нині. Маючи свої власні школи, в яких треба було вчитися по-руськи, вони прив'язувалися до тієї своєї мови, не гордували нею й уживали її не тільки в слові, але й письмі. І не була се ніяка мішанина, як нинішне „язичіє", се була чиста народна мова. На се вказують не тільки рукописи, але й різні документи, виставлювані в

5. Там же, ст. 191.
6. Там же, ст. 128.
7. Дулишкович, Историч. черты угрорусских, вип. II.

XVII—XVIII ст., прим., грамоти, єпископські запорядженя і т. и. Аж у XIX столітті змінилося все ґрунтовно, розуміється, на гірше. Інтеліґенція поділилася відразу на два табори, москвофільський і мадяронський. І москофільство і мадяронство наповнило її фальшивим аристократизмом та грубим матеріялізмом. Воно відчужило її від народу, який попав у темноту та віддався цілковито під опіку зайшлих жидів, що зовсім знищили його матеріяльно. Розуміється, що виссаному і зруйнованому народові було не до освіти; він знав, що при теперішніх обставинах не викреше з себе нового огню, що без проводу щирих інтеліґентних людий не вдіє нічого для свого піднесеня, тому й емігрує цілими тисячами в надії, що за морем знайде для себе кращу долю, а може й причиниться до поправи положеня тих братів, що лишаються на рідній землі.

З усього наведеного бачимо виразно, що на угорській Русі не тільки могла бути, але й була дійсно широка освіта в XVII—XVIII ст. та що вона розтягалася на різні верстви руського народу.

І про стан сеї освіти, не тільки інтеліґентних сфер, але й народних мас, говорять нам власне ті рукописи, які переховалися там досі, з попередніх віків. На жаль, не звертали на них в ученім світі відповідної уваги майже до останніх часів. Розуміється, що винні тут багато самі угорські русини, які мають їх під руками і не вміють покористуватися тим та познайомити ширший світ із цінними речами, які серед них скриваються. Евм. Сабов, приміром, подає у своїй ,,Хрестоматії''[8]) назви різних рукописів, із деяких наводить навіть відривки, але досі не спромігся на докладний їх опис, хоч се йому, як місцевому чоловікові не трудно зробити. Я подам тут короткий огляд тих рукописів, які вже досі звісні докладніше.

Перший пролом у сьому напрямі зробив покійний ігумен мукачівського монастиря Анатоль Кралицький. Він ще 1868 р. надрукував в часоп. ,,Свѣтъ'' (ч. 2 і 8) дві статті п. н. ,,Дарственныя грамоты монастыря Зарѣчскаго'' і ,,Древніе историческіе памятники и записки изъ архива монастыря Мстичевскаго'', де звернув увагу на те що можна знайти в угроруських джерелах для пізнаня історії й культури тамошніх русинів. Третю статтю подібного характеру, як повищі, надрукував він у тім самім ,,Світі'' 1870 р. (ч. 15—16, 19) п. н. ,,Памятники старинной русской письменности въ Угорщинѣ''. Від того часу появилося більше документів в угроруських виданях, але супроти порозкиданости їх, несуцільного і несистемачного та ненаукового видання, вони не мають майже ніякої вартости.

---

8. Хрестоматія церковно-славянскихъ и угрорусскихъ литературныхъ памятниковъ. Унгвар, 1893.

В 1899 р. надрукував у ,,Науці'' Мат і Врабель, ігумен монастиря в Бороняві, цікаву мукачівську літопись п. н. ,,Краткое лѣтословіе о Монастыри чина св. Василія Великаго на горѣ Чернецкой сущемъ, — еже показуетъ въ котрое лѣто начался, кто въ немь былъ, что достопамятнаго подъ каждымъ сталося, отъ лѣта 1458-го изобрѣтенное въ листохранилищи Монастыря Мукачевскаго''. Видання не має одначе ніякого наукового апарату і, мабуть, довільно позмінюване так, що не може мати наукового значення.

Звістки про деякі угроруські рукописи подав д-р О. Колесса у ,,Хроніці Наукового Т-ва ім. Шевченка'' (ч. 4, ст. 20—22); опису їх одначе на разі не зладив.

Докладно описані угроруські рукописи маємо досі отсі:

1) ,,Мукачевская псалтырь XV вѣка'', середньоболгарської редакції, описана І. Соколовим у ,,Сборнику учениковъ В. И. Ламанскаго''.

2) Збірник апокрифічних молитов і замовлянь, списаних народною мовою ще на початку XVIII ст. (коло 1707 р.) описав і опублікував Л. А. Петров в в ,,Журналѣ мин. нар. просв.'' 1892 р. Звідти була ся його праця передрукована теж в руськім ,,Листку'' того самого року (ч. 21—24). Сей самий учений рецензуючи опісля ,,Хрестоматію'' Сабова (Ж. М. Н. П. 1893, X) подав до неї цілий ряд доповнень і виписок, пороблених із пам'яток угроруського письменства, документів та ін.

3) ,,Евангеліе учительное'' із XVII ст. описав д-р. В. Охримович (Записки, т. XIX, Miscellanea, ст. 4—6).

Д-р. І. Франко описав у своїй праці ,,Карпато-руське письменство XVII—XVIII ст.'' вісім руських рукописів. Ось їх назви:

4) Данилівське учительне євангеліє (ст. 27—37).

5) Рукопис Стефана Теслевцьового (ст. 44—45).

6) Унґварський рукопис (ст. 55—61).

7) Рукопис із села Літманової А. (ст. 61—64).

8) Рукопис із села Літманової Б. (ст. 64—66).

9) Угроруська Александрія (ст. 80—91).

10) Угроруський співанник А. (ст. 137—139).

11) Угроруський співанник Б. Митра Дочинця (ст. 147—151).

Я подаю тепер опис дванадцяти рукописів (два інші описані вже д-ром Франком), разом, отже, число докладно описаних руських рукописів зростає до 23. Коли додамо до того кільканадцять рукописів, які називає Е. Сабов, рукописи, зібрані д. Годинкою, урядником фідеїкомісової бібліотеки у Відні, рукописи, що хороняться ще напевно в приватних руках (особливо у селян) та архівах, тоді переконаємося, що старше руське письменство в Угорщині зовсім не

таке бідне, як могло би здаватися на перший погляд, а з виїмок, опублікованих досі з різних рукописів пізнаємо, що й їх літературна вартість не мала і то не тільки для самого руського, але й взагалі для всього нашого старшого письменства.

Що я не говорю на вітер про рукописи, незвісні досі науці, хоч вони певно існують, на се кілька доказів.

Коли я подорожував по Русі і питав, між іншим, місцевих священиків, чи нема в них або в церквах яких старих рукописів, то дістав кілька рази відповідь: Були, але я передав їх д. Годинці, що цікавиться ними, збирає їх і удавався до мене за тим (безпосередно або посередно). Жаль тільки, що досі д. Годинка не подав про них ніякої звістки, ба навіть не звісно, чи вони ще в нього, чи, може, вже попереходили в чужі руки, як багато наших галицьких рукописів. Досить буде назвати тут Д. Зубрицького, що перепродував їх до Росії, та о. Петрушевича, що минулого року подарував кілька рукописів київському університетові.

В часі мого побуту в Ужгороді бачив я у о. Д. Ґебея, тоді професора духовної тамошньої семінарії, а тепер православного священика в Америці, дуже інтересний великий рукописний календарь на 1805 або 1806 рік. З браку часу не міг я поробити собі з нього виписок та й здається властитель його не був би на се дозволив, бо скоро я тільки натякнув про те, він сховав його зараз до шафи, кажучи, що він зробить се сам або видрукує цілий календар. Де тепер сей рукопис — не можу сказати. По виїзді з Ужгороду довідався я ще, що в тамошнім міськім архіві переховується руський рукопис, зладжений чистою народною мовою, з часів Марії Тереси. Про зміст його не міг я одначе нічого дізнатися.

Перебуваючи в Орябині (Спішської стол.) і маючи при собі рукописи з Літманови (описані д-ром Франком), показав я їх при нагоді одному тамошньому селянинові. Він переглянув їх і сказав, що в нього теж був такий самий рукопис, тільки цілий, де не бракувало ні одної картки. Та коли ходив із дротом (на Спішу дуже багато дротарів), лишив його в Путилові на Буковині у дяка, що просив його про те дуже. Я звертався потім до одного знайомого з просьбою, щоб постарався віднайти сей рукопис, але з того не вийшло нічого, він перейшов, мабуть, за той час в інші руки.

В Керестурі в часі свого побуту видів я теж багато рукописів і міг їх навіть набути на власність, але не був при злишніх грошах, то й залишив їх там. Їх можна одначе дістати, бо тамошні селяни переховують їх дуже старанно, нема отже страху, щоб вони затратилися.

Властитель чотирьох рукописів із Бачинець, д. Туринський, що прислав їх мені в позику, має теж якісь незвісні мені старші рукописи, з яких попереписував прислані для мене. Чи він переписував одначе все за покотом, чи робив який вибір, того не знаю.

З сих отже фактів видно наглядно, що богатство рукописних пам'яток на Угорській Русі дуже значне. Тим то д-р. І. Франко мав повну рацію, коли писав: ,,Можна назвати щасливим припадком те, що дд. В. Гнатюк і проф. О. Колесса в часі своїх подорожей на Угорську Русь повіднаходили рукописи, з котрих мені довелося опублікувати поміщені тут оповідання. Та про те з самого факту, що в короткім часі, майже не шукаючи спеціяльно, вони могли повіднаходити такі збірки, ми можемо здогадуватися про величезне богацтво таких пам'яток на Угорській Русі і про велику популярність, яку за недостачею новішої освітньої і артистичної літератури, має там досі отся література апокріфічних оповідань і леґенд''.[9])

Про початок постання тих рукописів на разі не можна подати багато позитивних вісток, хоч при дальших дослідах вони певно призбираються. В кожнім разі сконстатувати можна вже тепер, що переважна частина тих рукописних творів не оригінальна, що се перерібки відповідних чужомовних творів. Та в кожнім разі не можна відмовити тим перерібкам значної дози оригінальности. Належить при тім зазначити, що деякі речі в тих рукописах зовсім оригінальні і руські (хоч не конечно угроруські), а се особливо дотикає великого числа духовних віршів, яких тексти я й подаю далї. Очевидно, укладчиками тих різних збірників були інтеліґентні люди, передовсім священики. Що дотикається переписування і ширення рукописів, то певна річ, що в першій лінії і розповсюднювали їх священики. На се вказують слова, поміщені при одній проповіді в Унґварськім рукописі: ,,Туть каждый май уха слухати, а хто умѣєть писати, а ти собѣ перепиши''.[10]) Але з дальшого буде видно, що дяки та вчителі деколи просто примушені переписувати деякі твори, з аналогії, що в Бачцї й досі є між селянами ,,фахові'' переписувачі, що цілу зиму сидять над переписуванням різних творів, можна здогадуватися, що такі переписувачі були й давніше, в XVII—XVIII столітю. На се вказує теж усна традиція на Угорській Русі, де таких переписувачів назвали ,,чорнокнижниками''.[11]) З того бачимо, що в переписуванню і ширенню рукописів брали участь не тільки інтеліґенція, але й селяни: тим можна пояснити те значне число рукописних збірників, що переховалися досі.

9. Апокрифи, т. II. ст. I - II.

10. Д-р І. Франко, Апокрифи, т. II. ст. XXV.

11. Пор. Етногр. Збірник, т. II. Ю. Жаткович: Етнографічні замітки з Угорської Руси, ст. 2 - 3.

Але де в такім разі поділися старі рукописи, які мусіли бути, а яких відповідно переховалося дуже мало? На се відповідь не буде трудна, коли зважимо, серед яких політичних обставин приходилося жити угорським русинам у попередніх віках. Напади турків, перед якими військa мусіли ховатися в глибокі гори, численні домашні усобиці, революції семигородських князів, вічні переходи військ вздовж і впоперек Угорщини, нищення, яке за тим ішло, палення монастирів і переховуваних там книг, образів і т. и. се все було причиною, що старших рукописів переховалося мало.

З другого боку, багато старих рукописів понищили вже в XIX ст. самі руські священики, що виховані серед інших обставин, уважали ті пам'ятки нашої давнішої літератури єретичними, шкідливими для розповсюдненя, отже й такими, які конечно треба було піддати „сожженію". Про таке власновільне палення рукописів оповідали д-ру О. Колессі, в часі його побуту на угорській Русі, ті самі люди, що се робили. А хто знає кілько і яких цінних рукописів знищили тим способом.

Не один рукопис мусів пропасти наслідком недбальства або незнання властителя, яку він ціну може мати. Я, приміром, врятував один такий дуже цінний збірник (прозовий) від загибелі тільки через те, що взяв його з кухні знайомого священика, де картками з нього підпалювали вже в печі. Коли б я був туди прибув тиждень пізніше, з рукопису певно вже не було б сліду.

Коли приглянемося тепер рукописам, які маємо під рукою, то побачимо, що старші з них прозові, а новіші переважно заповнені віршами і то духовними. Світських поезій не подибуємо в угроруських рукописах ніяких, крім одної або двох, хоч у галицьких вони досить часті. Чому се так, не вмію пояснити. Виїмок могли б тут становити тільки похоронні пісні, що співаються не в церкві, а при мерцях, але зміст їх в основі також духовний. Крім того, замітне в угроруських співаниках велике число Господських і Богородичних віршів, а дуже мале святим. Се також відрізнює їх значно від галицьких.

В деяких віршах замітний вплив польський, словацький і сербський. На відповідних місцях се буде зазначене.

Супроти того, що в описаних мною збірниках є цілий ряд віршів не друкованих іще до нині, далі, що вони без огляду на поетичну вартість мають іще іншу, як причинки до пізнання і характеристики епохи, серед якої витворювалися, та людей, що їх творили і користувалися ними довгі часи і досі ще користуються, я опубліковую їх вповні, виключивши тільки ті вірші, що вже знані з Богогласника. Вірші знані вже з друку, але із значнішими в моїх

рукописах, подаю теж у повній основі, бо власне ті зміни можуть вплинути на докладнішу їх характеристику.

Що до формальної сторони видання мушу завважити отсе: 1) Вірші з північної Угорщини подаю в однім розділі, з полудневої (Бачки і Сриму) в другім. 2) Цікавіші тексти, писані прозою, оголошу окремо, наскільки вони досі не були або не будуть використані в ,,Апокрифах'' І. Франка. Маю тут на думці головно ,,Страсті Христові'', писані місцевим бачванським діялектом та ,,Керестурську хроніку'', важну для ілюстрації місцевих подій, переданих з покоління в покоління аж до найновіших часів.

При виданню текстів розв'язую скорочення і титли, всі вставки зазначую [ ], а злишні слова чи букви ( ); заводжу теж нову інтерпункцію, але правопис і мовні прикмети залишаю всюди без зміни. Тільки в описах рукописів придержуюся точно оригіналів, з виїмкою інтерпункції, яку й тут треба було змінити.

* * *

КОЛОМИЙКИ

(Переднє слово до збірника ,,Коломийки''

Коломийки - се коротенькі пісні, що складаються переважно з одного або двох куплетів найрізнороднішого змісту: ні одна поява народного життя не поминена в них, кожда находить у них свій відголос. Тому й ціна їх для характеристики нородного життя незвичайно велика, хоч дотепер майже не використувана. Не всі, одначе, коломийки одно- або двокуплетні; бувають і інші, три-, чотири-, п'ять- шість- куплетні; деколи зростає число куплетів аж до десяти, (ч.552 на 49 стор). Се буває, одначе, лиш виїмково і більшекуплетні коломийки являються звичайно стягненням кількох меншекуплетних в одну.

Стих правильної коломийки складається все з чотирнадцяти складів; коли коломийка має лиш один куплет, тоді можна означити її розмір цифрово ось як:[(8+6)], [(4+4+3+3)2], [(4+4+2+2+2)2], [(2+(2+2+2+2+3+3)2]. Бувають, одначе, коломийки з іншим числом складів, 15- або 16-складові, з одного, і 13- або 12-складові, з другого боку. Всі вони, одначе приходять виїмково і лише 12-складовий стих буває правилом, звичайно тоді, коли в першій половині коломийкового стиха попадають односкладові іменники або іменники з наголосом на останнім складі (окситона).

Приміром:

Попід гай,[попід гай,]та й попід ліщину,

Або:

Ой сів кіс[на покіс]та й став щебетати.

Такий стих коломийковий можна цифрово представити так: (2+1+2+1+6), причім звичайно другий стих куплета буває повний, 14-складовий, приміром:

1. Ой сів кіс[на покіс]та й став щебетати:
2. Порадь мене,[пане брате,]де дівчину взяти.

Трапляються коломийки, в яких не раз бракує першої половини з першого стиха. Походить се звідти, що співак співає їх при музиці, причім скрипка зачинає грати, а співак впадає вже в її початок. Для прикладу наводжу тут три такі коломийки:

. . . . Коломийку чую,
Чириз тоту коломийку дома ни ночую.

Іванівці.

. . . . Ой болит мі ніжка,
Щом стояла цілу нічку коло твого ліжка.

Пісочна.

. . . . Любилам ті страшне,
А тепер ті понихаю, нех ті перун трасне.

Черниця.

Часом подибуються також мішані коломийки, себто такі, в яких один стих або один куплет має коломийковий розмір, другий інший, найчастіше козачковий.
Приміром:

Ой летіла дика качка та впала в тростину,
Я приїду, товаришко, до тебе в гостину.
Ой у моїм городечку виріс королець,
Я приїду, товаришко, до тебе впростець.

Хотінь.

Ой казала мині мати кужіль надігати,
А я кужіль на полицю, а за хлопцьом на вулицю.

Ожомля.

Чи ти, дівко, ошаліла, не мала роботи,
Жесь ся дала намовити за червоні чоботи.

П. С. Білін.

А там в лісі при дорозі злапав комар муху:
Тихо, тихо, не кричи, бо задушу тя вночи.

П. С. Білін.

Ой боже мій єдиний, нагнівався мій милий,
Нагнівався на мене, не говорит до мене.
Він до мене не говорит, бо не має чого,
Я до него не говорю, бо маю єнчого.
Я до него не говорю, бо мені не мило,
Він до мене не говорит, бо му занімило.

Біла.

Цікава річ, що коломийковий розмір зробився в Галичині такий популярний, що під його впливом уступають інші пісенні розміри на другий плян або поволі навіть зовсім затрачуються. Є околиці, де він запанував цілковито і не втисся дотепер іще хіба в обрядові пісні. Заходить се головно на Гуцульщині (пор. відповідні пісні, записані між гуцулами, в «Матеріялах до укр.-р. етнології»). Так само можна завважити, що новоутворювані пісні майже всі мають коломийковий розмір (пор. мою статтю «Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності», друковану в «Записках» і окремо). З огляду на дальший розвій ритмічного багатства наших народних пісень се дуже небажана поява; можна, одначе, надіятися, що коломийковий розмір не вспіє розширитися на цілу етнографічну українську територію так само , як дотепер не розширилася на ній коломийка, з незначними виїмками майже зовсім не знана в Україні по формі і цілком не знана з назви, що вже констатував перший і одинокий поки що дослідник коломийки проф. Микола сумцов. [1]

Характеризуючи коломийки, проф. Сумцов зробив різницю між галицькими й угорськими. Він каже: ,,Коломийки дуже поширені в Галичині й на Буковині. В Угорській Русі також є багато коломийок, тільки ж тут вони поганенькі, безбарвні і зовсім відповідають в'ялості й не показності угроруського народного характеру взагалі, а в поезії зокрема''.[2] На мою думку, сей вислів несправедливий, про що кождий може легко переконатися хоч би із збірника Врабеля. Так само й буковинські коломийки не різняться від галицьких і угорських.

Цікава також річ, що хоч коломийковий розмір такий одностайний, мелодії коломийок незвичайно різнородні й багаті і числяться не на десятки, але на сотки. У збірнику пісень д-ра Івана Колесси, записаних *в однім селі,* приходить 41 коломийкова мелодія. Коли ж би їх так записано в кождім повіті, тоді певно назбиралось би їх кілька соток.

Дуже важною річчю було б прослідити старинність коломийок: коли почали вони витворюватися і при яких обставинах народного життя. На жаль, сього не можна зробити задля браку відповідних джерел. У кождім разі з кінцем XVIII ст. вони мусіли вже бути, коли в 20-их роках XIX ст. могли їх записувати Вацлав Залеський і його співробітники. Проф. М. Сумцов уважає коломийку новим витвором. Він каже: ,,Збірник галицьких пісень, особливо збірник Головацького відкриває нову зовнішню форму народної поетичної творчости, форму своєрідну, оригінальну, яка викликала деякі зміни самого змісту народно-поетичної творчости, що зовсім природне,

---

[1] Пор. Н. Сумцов, Коломыйки, стор. 3.

[2] Там же.

тому що внутрішній зміст і зовнішня форма, що його висловлює за основними законами індивідуальної й народної психології тісно звязані між собою і взаємно зумовлені. Новою зовнішньою формою народної української особливо галицько - руської поетичної творчости є власне коломийка''. Та коли колимийки числять за собою щонайменше одно століття, їх не можна називати такими новими. Ми не знаємо понадто, *як довго вони існували перед XIX ст.,* та в кождім разі мусіли існувати довший час, поки на них звернено увагу та поки вони попали записувачам під руки.

Важно було б також пізнати докладніше генезу коломийок: як вони поставали, чи були які народні катаклізми в часі їх поставання, чи належить їх укінці вважати зовсім самостійними творами, рівнорядними з іншими піснями, чи може лише відгуками або останками якоїсь старшої, що з бігом часу вигинула, полишивши по собі лише сліди в численних дрібних коломийках. Проф. Сумцов представляє се так:,,За змістом коломийка є еклектичним (неоригінальним) явищем народної поезії. Еклектизм появляється звичайно в той період життя народу, коли поступовий рух на якийсь час припинюється, при чому виникає потреба дослідити попередній розвиток цивілізації й зібрати в одне ціле всі знайдені факти. Доба еклектизму збігається здебільша з добою промислового розвитку, коли переважно вся увага скерована на корисні й ужиткові предмети матеріяльного життя. Доба еклектизму виявляється звичайно переставленням центра тяжести центру тягяру народного життя в наслідок якогось великого розриву в органічній спадковості його основних явищ і фактів; одні форми життя швидко вироджуються, а на їх місці з'являються інші, до них майже неподібні. Зникають форми життя, створені бурхливими поривами уяви й почувань, зроджені ґрандіозними історичними народними рухами, і народжуються, звичайно такі форми і явища, де панує більше або менше сухий розсудок, розрахунок, де все розмірене, ясне й просте, часом живе, світле й захопливе, як вірші в прозі Турґенєва, часом натягнуті, сухі і дрібні, як вірші і граматики грецьких учених олександрійського періоду геленської еллінської освічености.

Еклектична коломийка бере з народної поезії все краще в окремих частинах і уривках, а бувши невеликого розміру, вдатно зберігає дорогоцінні елементи в народній поезії. Сьогодні український, а особливо галицько-руський селянин поводиться з одержаними від предків піснями так же ощадливо, як півтори тисячі літ тому новоплатонські філософи Плотин і.Прокл і як у нашому столітті французький філософ Кузен поводилися з ученням Пітагора, Платона й Аристотеля, вибирають поетичні образи й правди з різних форм і родів поезії, з колядки, гаївки, весільної, обжинкової пісні, думи і старанно уклада-

ють з них коломийку. В період духовного застою, морального ломання, посилення зовнішніх впливів які розкладають цілість світогляду й буття, виявлений коломийкою еклектизм є дуже замітним і, в консервативному сенсі, потішним явищем. Якщо не можна вдержати дум, колядок, щедрівок, гаївок, якщо їм судилося в короткому часі повне забуття серед простого народу, що безсумнівне, то бодай окремі їх перлини будуть збережені коломийкою і передані майбутнім поколінням як матеріял і засіб для дальшої духової творчости."[3]

На сю характеристику коломийок не можна згодитися. Поперед усього належить зазначити, що в народній поезії нема ніколи застою; і се не дивне: нарід, то не одиниця, що мучиться, вичерпується: він жиє все повним життям, а що те життя об'являється в різних формах, між іншим і в поезії, то й поезія не може виказувати застою. Застій у народній поезії показував би, що й сам нарід загибає, та сього ми не бачимо в себе; навпаки, можна зазначити, що наш нарід поступає щораз вище і розвивається щораз сильніше. Інша річ із поодинокими фазами того життя, значить, у поезії з поодинокими її творами. Вони зміняються ненастанно. Ми знаємо, що колись мусіли в нас бути билини, які, одначе, під впливом обставин вигинули, а переховалися тільки на півночі, у москалів. Ми знаємо, що в нас були думи, з яких лиш невелике число заховалося до наших часів; далі вони не витворюються. Ми маємо опришківські та чумацькі пісні, які нині вже пережилися і далі не творяться. Ми лише щасливим обставинам завдячуємо, що думи, опришківські та чумацькі пісні дочекалися ще завчасу своїх записувачів, які переховали їх потомності, хоч певно не в комплекті. Бачимо,отже, що пісні гинуть. Та з другого боку, ми бачимо, як на їх місце зараз же постають нові, так що порожнечі, хоч би навіть на короткий час, не може бути в народній поезії. Усі прояви народного життя мусять відбитися в пісні, як у дзеркалі. Різниця лиш у тім:бувають хвилі в життя народу, що потрясають цілим народом. Витворені в тім періоді пісні стають власністю цілого народу і співаються на цілій етнографічній території, а навіть знаходять відгомін у сусідів. Бувають знов хвилі, в яких життя цілого народу плине спокійно,без великих потрясень. Тоді не витворюються пісні, що ставали би власністю цілого народу, але й тоді нема застою в народній поезії; тоді витворюється велике число місцевих пісень, які для одної-двох місцевостей мають інтерес, але для ширших просторів не придатні, бо незрозумілі. Тому й жиють такі пісні коротко і гинуть швидше, ніж зможе їх хто записати. Таких місцевих пісень маємо нині багато по всяких збірниках, тому вже й можемо на їх підставі робити деякі висновки.

---

[3] Н. Сумцов, Коломыйки, стор. 10—11.

Коли ми знаємо, проте, що коломийки існували протягом цілого XIX ст. і знаємо, що в тім часі творився цілий ряд нових пісень[4], тоді не можемо вважати коломийок за щось таке, що творилося для заповнення порожнечі, викликаної застоєм у народній поезії. Навпаки, ми можемо сконстатувати, що коломийки се така форма поезії, в якій проявлялися (бодай за XIX ст.)відгуки народного життя так само, як у інших формах народної поезії. Коломийки належить, отже вважати зовсім самостійним витвором народного генія, паралельним до інших самостійних родів народної поезії. Подекуди можна їх ставити навіть вище; ми знаємо, що деякі пісні, особливо обрядові, прив'язані тісно тільки до певних проявів народного життя; такими є колядки, гагілки, весільні пісні та ін.; коломийка натомість огортає собою всі прояви життя чоловіка у всіх порах; вона втискається всюди за чоловіком, для неї нема нічого тайного; звідти в ній висловлене і радість, і горе, і втіха, і жаль; звідти вона дихає і повагою, і жартом; звідти в ній і гумор, і сатира, та іронія і т. і.

Не можна також згодитися на погляд, буцімто коломийки містять у собі відривки та відломки більших пісень, переважно таких, що загинули. Правда, бувають такі, як ось ся:

Не буду я воду пити, бо вода нечиста,
Бо у воду нападало кленового листа.
Гол., II, стор. 411, ч. 479. Пор. також Гол., II, стор. 620, ч. 29.

Се відривок із пісні про дівчину, що несла воду, та Христа, що просив у неї води напитися. Але ж такі відривки не важко пізнати і не можна їх уважати за самостійні коломийки, хоч у них розмір коломийковий. Для того вистане зрештою порівняти оцю збірку коломийок із різними збірниками пісень, причім покажеться виразно, що коломийки - се наскрізь оригінальні пісні.

Дуже влучна характеристика коломийок у проф. Сумцова щодо їх змісту. Ось яка вона: ,,Захоплюючи окремі поетичні мотиви з усіх перестарілих форм поезії, коломийка в той же час передає всі сучасні рухи народного життя, обмальовує короткими рисами національну самосвідомість галицько-руського селянина, його відношення до німців, поляків і жидів, його погляди на австрійського імператора, його незадоволення панщиною, рекрутчиною, найдрібніші прояви родинного життя, любов, розлуку, одруження, вірно передає побутові вияви народного гумору в легкому глузуванні й жартах над

[4] Пор. мою статтю «Пісенні новотвори в укр.-руській народній словесності».

людськими недомаганнями. В коломийках є всього потроху - і релігія, і політика, і мораль, і історія''.[5] До сих слів не потрібно нічого додавати.

Дехто силкувався ставити у звязь нашу коломийку з польським краков'яком та натякувати, буцімто вона постала під впливом краков'яка. Що такий погляд зовсім мильний, про те й нічого говорити. Подібні пісні, як коломийка і краков'як, мають також інші народи, але вони певно постали у тих народів так само самостійно, як у нас коломийки. Вже Павлі зазначив, що:Коломийки відповідають подекуди польським краковякам, німецьким вуличним пісенькам [Ґассенгавер''], французьким водевілям, італійському ріторнело, а новогрецьким дистихам''.[6] Але вони відповідають лиш своєю короткістю, більше нічим. Тут можна додати ще, що подібні пісні мають також чехи і словаки (вони майже зовсім ідентичні з краков'яком і в сім разі можна говорити про взаємні впливи та споріднення), а останніми часом записано їх і в росіян. Російські короткі пісні (прозвані частушки) зближені, але більше з нашими козачками, ніж із коломийками; вони мають такий самий розмір і складаються деколи так само лише з двох півстихів. Я наведу кілька таких частушок для прикладу, але рівночасно зазначую, що вважаю їх самостійним витвором, як наші козачки, не зложеним під нічиїм чужим впливом:

1. Неужели ты завянешь
На горе зеленый сад,
Неужели не дождешься
Меня, милка, из солдат?

2. Во своей деревне милой
Надо с опасом ходить,
У нас бабы молодые
Любят очень посудить.

3. Не горюйте вы, родители,
Теперя обо мне,
Обгорюю свое горюшко
Одна наедине.

4. Я коровушку доцла,
А корова не стоит;
Я корову кулаком —
*Бог с тобой и с молоком.**

Коли б розходилося зрештою про поверховні аналогії, то можна б віднайти нашу коломийку в польській народній поезії, як на приклад:

1. Gdybyś byla tak poczciwa, jak uroda twoja,
dawnobym cię już byl pojal, jużbyś byla moja.
Ale w tobie poczciwości, jak w kamieniu wody,
Pożal że się panie boże, twej pięknej urody .

Залеський. стор. 275.

---

[5] Н. Сумцов, Коломыйки, стор. 12.
[6] Pauli, Piesni ludu ruskiego, II, стор. 165.

Ся аналогія вказує, одначе, лише на те, що в польській народній поезії знаний коломийковий розмір, хоч зрештою не часто приходить. Поза се не може йти на ніякі висновки, хто не хоче остати без грунту під ногами.

Коли я вже зійшов на аналогії коломийки і краков'яка, думаю, що не від речі буде тут подати їх порівняну характеристику за Залеським і Сумцовим.

,,Де ж ті пісні народу польського, які ми могли б уважати проявом його поезії? - питає Залєський.'' Чи та надто мала кількість пісень польських і до того ж переважно складена письменними творцями, може вважатися конечним випадком загальної діяльности поетичної вдачі народу?

А ті ж краков'яки наші в незліченній кількості розсипані по цілому краю застосовуються до будь-яких свят і обрядів, що відбиваються в кожне почуття, кожний стан душі та нескінченна пісня народу, як її називає Броніковський, ті краков'яки, кажу, що вони інше, як не правдивий прояв поетичної вдачі польського люду? З того погляду ті краков'яки заслуговують на незвичайну увагу. То майже вся поезія польського народу, саме в тій формі вияву. Всяка поезія, лірична, драматична й епічна у польського народу проявляється саме в цій формі. Покажемо це, коли ще спеціяльно говоритимемо про краков'яки, а тут лише слід сказати, чому всяка поезія польського народу прибрала власне таку форму. Поезія - не наше слово, походить з грецької мови й означає, власне, тільки роботу. В нас є багато кращий вислів - думання, що означає діяльність, яка походить просто від розуму. Кожний нарід думає, отже кожний нарід має думи, пісні. Якби складалися умови несприятливі для думання, нарід не міг би мати дум, пісень, але завжди думання його яке-таке мусіло проявитися в якійнебудь формі. Так стоїть справа в польського народу. Але були несприятливі для думання обставини, тому польський нарід не має дум, пісень, але його думання як таке появилося в нього в формі краков'яків''.

Далі наводить Залєський причини, задля яких не витворювалася в поляків поезія: безустанні війни, бунти, забурення, нелад і т.п. Потім говорить: ,,При постійних того рода обставинах усякі почуття, помисли, набрали тієї форми і так зросла та незліченна кількість краков'яків, які є єдиною поезією нашого народу, єдиним вислідом його вдачі поетичної. Придивившися зблизька цим краков'якам, можна побачити знаменні риси тих обставин, які їх породили. Насамперед їхня короткість - два, чотири вірші, рідко коли більше; поспіх у композиції, в другому вірші почуття, помисл, який саме хотілося виразити. Не раз, щоправда, той образ так влучно діб-

раний,що служить основою наступному виразові і дивуватися треба глибині такого помислу; але найчастіше перший вірш не має з наступним ніякого зв'язку, він лише дібраний для рими з наступним. То я саме мав на думці, коли говорив про поспіх у композиції. Іншою рисою кракрв'яків є їхня веселість, бо незалежно від того неладу, про який була мова, весело було в тій старій Польщі, але напевно і розпуста вищих кляс перейшла до нижчих, тому більша кількість краков'яків має еротичний зміст, а чимало з них буває і чисто сороміцьких, тому їх не можна було вмістити у збірнику. Зведення дівчат, утрата вінка і т.п. і т. п. є постійним змістом краков'яків, а навіть і довших польських пісень. Знайдуться подібні і в цьому збірнику. Може це комусь видасться занадто нескромне, але хіба можна було їх пропустити, коли вони становлять нечебто душу того роду поезії?''

Потім переходить Залєський до причин, які, по його думці, сприяли поставанню пісень в українців. Ось як він арґументує: ,,Не так було на Русі. Тут селянин, ще бідніший і більш гноблений, все таки належав більше самому собі. Дрібна шляхта на Русі не була так розсипана по селах, як у Польщі; не було постійних переїздів, тяганини тощо. В маєтках великих панів селянин, обтяжений постійними турботами, не був одначе безупинно позбавлений спокою у своїх святкуваннях і обрядах, і тому його свята й обряди збереглися й досі. В самотності русин роздумував над своєю бідою, дівчина думала про свою любов, і тоді мрії виливалися в їх перші думи, які і досі співають по всій Русі. Немало причинилася до збереження обрядів і та обставина, що Служба Божа і церковні відправи відбувалися рідною мовою''.

Далі йде характеристика коломийки: ,,Де були подібні обставини, як у Польщі, там і народна поезія має подібну форму. Коломийки в деяких місцевостях Руси майже такі самі як краков'яки в Польщі. Знаменно, що жадний інший слов'янський нарід, включно навіть із словаками, яких пісні найбільше подібні до польських, не має поезії подібної форми. Коломийки мають ті самі риси, що краков'яки: короткість, два до чотири і рідко коли більше віршів, поспіх у композиції - в першому рядку звичайно якийсь образ з довкільної природи, в другому рядку почуття, помисл, які саме хотілося виразити. Але русин глибше думає, влучніші вживає образи, ніж поляк. Рідко видається, щоб перший вірш з другим не був тісно зв'язаний; той зв'язок не раз віддає недосяжну глибину помислу і почуття. Майже скрізь спостерігаємо приховану стриманість, веселість рідка, навпаки — якась похмурість, ознака самотності. У коломийках, як загалом майже в усіх українських піснях, звучить якись жалібний,су-

мовитий мотив, усі вони повиті туманним серпанком якоїсь невимовної туги, що надає їм власне тієї незбагненної влади (сили) над людським серцем і тієї поважності, яку тільки чути можна, а передати словами не в силі. З цього погляду долучені мелодії мають неоціненну вартість. Спинившись тільки на мелодіях, побачимо цілий світ розвинутих почуттів. Яка ж різноманітність цих мелодій? В них, здається нам, видно стрункого гораля (горянина), який серед свисту вітру і гуку бурі покрикує з гори на гору; в них щось шумить, наче водоспад змагається з шумом Дністра і Бугу; то ніби бачимо закоптілі лиця, на яких відбивається яскравий блиск каганця, то наче в гаю щось квилить, то знову на вільному полі голос вільний розлягається, нарешті в інших ніби згуртована громада мужчин дужими голосами глушить свої турботи. Характерною відмінністю між краков'яками і коломийками є те, що краков'як співають на веселий мотив і що таких мотивів, цілком відмінних один від одного, дуже багато, тоді як коломийка завжди співається на один мотив. Незрозуміло, але правдива річ, однак, що ту саму мелодію завдяки модифікації тону дуже добре вдається застосувати до творів і найсумнішого почуття і найрозпуснішої веселості.

Як розуміти краков'яки і коломийки, ми вже вище сказали. Слід застерегти, що не всі краков'яки, вміщені у збірнику, взяті з уст народу. Поширившись між шляхтою, вони перейшли в народні маси, одним словом, стали справі народною поезією. Вміщуємо їх тому досить значну кількість; хоч більшість з них має дуже малу вартість або зовсім безварті, вони все ж таки дають можливість пізнати душу народної поезії, а тому й заслуговують на друкування. У багатьох краков'яках містяться практичні засади, яких би не посоромився і найдосвідченіший філософ. Там, де грубість заходить далеко, те ми пропускали, про що й говорили раніше. Найкращою частиною краков'яків є ліричні; знайдуться також і такі, в яких розвинена розмова між особами і які є начебто зародком поезії драматичної. Є й описові, в руслі колишньої польської епопеї, як вона склалася. Про коломийки сказали ми вище; вони звернули нашу увагу глибиною порівнянь і влучністю добору образів. Візьмемо для прикладу тільки одну:

Ой туди ся лози хилять, куда їм похило;
Туди очі виглядають, куда серцю мило.

Яке порівняння похилості дерева і схильності серця? А чи в найглибшому розумінні воно не є правдиве, не є одне і друге оперте в кінцевому підсумку на природу?»[7]

---

[7] W a c l a w z O l e s k a, Rozprawa wstepna, стор. XLVI —

До сих слів Залеського треба дещо додати, а дещо спростувати. Що він милиться, кажучи, буцімто в інших слов'ян нема подібних пісень до коломийки і краков'яка, се видно вже з моїх попередніх слів. Те саме треба сказати також про мелодії коломийки. Що знов стосується Богослуження, яке відбувається в нас у староцерковній мові (яку Залеський ідентифікує з народною українською), то треба завважити, що воно зовсім не вплинуло на зріст народної поезії і що взагалі народна поезія не стоїть з ним у ніякій зв'язі: навпаки, вона стоїть до нього і до церковної поезії у найбільшім контрасті. Так само мильно вважає Залеський, буцім би то лише обставини вплинули на те, що в поляків витворилося значно менше пісень, як в українців. По-перше, на Україні не були обставини ліпші (за Польщі), як у самій Польщі, коли не гірші; по-друге, обставини ті змінилися вже більше, як сто літ, але народна поезія польська не змоглася. Наслідком того більше багатство поезії українців належить виключно приписати більш поетичному їх успособленню, а не іншим причинам.

За незалежністю коломийки від краков'яка промовляє також проф. М. Сумцов. Він каже:

,,Випадково пущена Закревським заввага про тотожність галицько-руської коломийки і польського краков'яка дає причину припускати можливість генетичного зв'язку між ними, про походження коломийки від краков'яка. Це припущення насувається само собою на думку з уваги на близьке топографічне сусідство краков'яка й коломийки, їх спільного танкового характеру і тривалого польського впливу в Галичині на місцеве руське населення. Переглядаючи багато краков'яків у 6-му томі ,,Люду'' Кольберґа /ст.381-498/ і порівнюючи їх з багатьома коломийками у збірнику Головацького не можна знайти в них чогонебуть спільного, ніякого споріднення. В краков'яках величина пісні, розмір, зміст, взяті із зовнішньої природи образки зовсім окремі, чужі коломийкам. Краков'як величиною значно перевищає коломийку. Більшість краков'яків складається з чотирьох або п'ятьох строф; часто трапляються семистрофні й одинадцятистрофні краков'яки. Домінуючий розмір шестискладовий, зрідка восьмискладовий у кожному рядку, розмір, у порівнянні з коломийками, занадто короткий, слабий. В краков'яках, без огляду на їх значну величину, нема заспівів, які завжди вказують на розмах думки і які надають пісні сили. Краков'яки порівняно з коломийками дуже бідні взятими з природи образами, які звичайно додають пісні мальовничости й багатозначности. Замість того в краков'яках багато абстрактних міркувань і морально-дидактичних зауважень. Наприклад:

Нема нич на світі сталого під сонцем /425/

Нема тепер правильности на світі /425/

Хай тебе не зводить походження панів,
Бо нас одна природа на світ приводить /420/

В коломийках нема нічого подібного. У зміст краков'яків входять у більшості ті ж життьово-побутові мотиви, що і в коломийки, особливо любов молодих людей, але в такому сполученні подробиць між краков'яком і коломийкою щодо змісту зовсім велика різниця. Поетичну і моральну вартість краков'яка можна характеризувати таки словами самого краков'яка:

Ой нема то нема, як на краківському полю
Одна жменя пшениці, а друга куколю /390/

Велика різниця між коломийкою й краков'яком виявляється також в оцінці, яку галицький русин дає коломийці, а поляк краков'якові. Для русина коломийка, це така пісня, яку можна співати все і всюди, котру можна співати в хвилини радости і горя; взагалі русин ставиться до коломийки з безумовною похвалою, а поляк співає:

Недобра то річ краков'яки співати,
Одних можна розважити, інших розгнівати /390/

У висліді порівняльного вивчення коломийок і краков'яків можна зробити висновок про повну незалежність перших від других "
(Н. Сумцов, Коломийки, ст. 4-6).

Видаючи свою збірку, В. Залеський помістив у ній значно більше українських пісень, як польських. Коломийок припало, одначе, на неї менше, як краков'яків. Із сеї чисто припадкової обставини прийшов він до висновку, що краков'яків узагалі більше, ніж коломийок. Наведу його власні слова: «Наперед застерегти мушу, - пише він, - що в тім збірнику міститься більше пісень українських, ніж польських; пісні, що стосуються свят і обрядів, є правдиво самі тільки українські. Тут, здається мені, треба відповісти на два запитання, які можна мені задати: чому кількість польських пісень, не рахуючи краков'яків, незрівнянно менша, ніж українських пісень; друге, для чого видавець їх разом вмістив, і, таким чином, збірник і для поляків, і для русинів ніби менш придатним зробив».[1]

[1] Waclaw z Oleska.

Далі Залеський пише так: «Моїм наміром було довести, що, незважаючи на малу кількість властивих пісень, польський нарід не позбавлений поезії; навпаки, має більше, як інші народи, поетичних творів, що тими творами є краков'яки, що нужда і утиски не могли стимати поетичної схильности нашого народу, але зовнішні умови надавали часом тій діяльності, тобто піснетворчості народній, особливої форми, а та форма є формою краков'яків.»[9]

Хто знає польську етнографічну літературу і порівняє опубліковані дотепер краков'яки лише з моєю збіркою коломийок, яка не є корпусом і не містить навіть усіх друкованих уже коломийок, – переконається, що Залеський помилився й тут. Та ще виразніше се покажеться, коли для порівняння втягнеться ще дві групи наших пісень, невідомі Залеському: козачки і краков'яки.

Козачок різниться тим від коломийки, що його чотиристиховий куплет відповідає двостиховому коломийковому. Кождий стих козачка має вісім складів, наслідком того цілий куплет має 32 склади, а коломийковий лише 28. Дальша його різниця та, що він співається виключно при танцю, коломийка всюди. В козачках пробивається виключно гумор, сатира, іронія; через те він усе веселий. Наведу для прикладу кільканадцять козачків:

1. *І ти козак і я козак*
І ми воба козаки,
Ти сі вубув чиривики,
Я сі вубув в ходаки..
Ожомля.

2. *Гопа, цупа, тріски скачут,*
За лірником дівки плачут;
Котра дівка, як вивірка,
Вона піди за лірника.
Ожомля.

3. *А я собі козачок,*
Ані курий, ні качок;
Тілько мого товару,
Що на плечі заберу.
Ожомля.

4. *Святий Боже, святий кріпкий,*
Наварила баба ріпки;
Посипала по лавици,
Дала дітем по палици.
Волосів.

5. *Що я буду бідний діяв,*
Що я гречки не посіяв?
Ані гречки, ні полови,
А в дівчини чорні брови.
Волосів.

[Далі В. Гнатюк наводить ще 21 козачок такого жартівливого змісту, які ми тут пропускаємо, ред.].

---

[9] W a c l a w z O l e s k a, Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Rozprawa wstepna, стор. XXXIV.

Руський краков'як не різниться нічим від польського та словацького. Він і витворився під словацьким та польським впливом, як се можна сконстатувати на таких краков'яках, що впрост перекладені зі словацької та польської мови. Найбільше розширений він між галицькими та угорськими лемками (пор. І Верхратський, Знадоби до пізнання угро-руських говорів). Але й у інших околицях краю подибується нерідко. В нашій мові видається він тяжкий і не може нітрохи рівнятися з коломийкою або козачком. Наслідком того, не можна йому віщувати великого розширення. Я подаю кільканадцять краков'яків понижче у виборі з різних околиць[10].

[6] 32. Стрілєв бим на воду, шкода ми набою.
Зрадив бим дівчину, та сі бога бою.

Ожомля.

[7] 33. Заграй жи ми, заграй того варіята,
Най си погуляї моя чиривата.

Ожомля.

[8] 36. Била мене мати березовов різков,
Шоби я не була сусіді невістков.

Дахнів.

[9] 37. Журу я ся, журу, як вечір, так рано,
На моїм серденьку веселости мало.
Веселість, веселість, де ти ся поділа?
На журовім мості на билині сіла.

Біла.

[10] 38. Штири морґи ліса, а два смеречини,
Не ходи, гультаю, до мої дівчини.

Біла.

[11] 40. Били два либиді голуба сивого.
Мені си виділо, жи мого милого.

Уйбард.

[10] Приклади наводимо із скороченнями. — *Упор.*

[12] 41. За доброго мужі, то жінка як ружі,
За лихого драба, за рік, за два, баба.

Жураки.

[13] 42. Марисю, Марисю, я тебе ни лишу,
Я сам пішки піду, по тебе приїду.

Пісочна.

[14] 46. Ти місяцю ясний, кавальиру красний,
Ішоу бись до хати, мене дарувати.

Іванівка.

[15] 47. Мамуню, мамуню, я си то в гонорі
Весілє у хаті, а кстини в коморі.

Кульчиці.

[16] 57. На городі гречка, там сьи пасла качка,
Не ходи до мене, бо я ни богачка.

Ставчани.

[17] 60. Погадай, подумай, молода дівонько,
Щобись потім не сказала: бідна головонько.

Нивиці.

Так, отже, разом узяті коломийки, козачки і краков'яки представляють таке багатство нашої пісні, яке ледве в інших слов'ян подибається; а польські краков'яки - щодо числа - ніяк не можуть іти з ними в порівняння.

Вертаючись до коломийки, мушу зазначити, що вона розширяється щораз більше; чи витискає, одначе, інші пісні, на се тепер не можна відповісти ні позитивно, ні негативно супроти недостачі відповідних матеріялів і студій у тім напрямі. В кождім разі можна віщувати їй кращу будучність, особливо з огляду на більше заінтересування нею з боку учених, на що вона вповні заслугує. Незвичайне багатство і різнородність мови, висловів, образів, порівнянь, римів, короткий і ядерний стиль - се такі прикмети, яких не можна іґнорувати. Хто хоче писати гарно, хто хоче навчитися вислову, з якого не можна ні слова випустити і до якого не треба ні слова додавати, той мусить учитися коломийок напам'ять.

З причини, що зміст коломийок дуже часто невловимий або занадто розбіжний, порядкування і систематика їх незвичайно трудна.

Через те у збірниках, де їх друковано, вони стоять зовсім безладно; маленька проба систематики зроблене лише в збірнику д-ра Івана Колесси, але вдоволяючою назвати її не можна. І не диво. До якої групи і на яке місце помістити коломийку, коли вона, приміром, звучить так:

А чоботи до роботи, ходаки до танцю,
До капусти солонини, а до каші смальцю.

Або хоч таку, яку добре можна приділити до трьох або чотирьох рубрик:

Ой я того хлопця люблю, що файно танцює,
Кругленько сє обертає, в личенько цілує.

На трудність систематики коломийок звернув увагу вже проф. Н. Сумцов. Він каже: «Розподілити коломийки на групи за змістом — не легка справа, і тому у збірнику г. Головацького, де надруковано кілька тисяч коломийок, розподіл їх зовсім довільний і випадковий. До групи коломийок включені всі дворядкові і чотирорядкові пісні 14-складового розміру, без різниці. Одна й та сама коломийка іноді трапляється читачеві кілька разів, на різних сторінках. У збірнику коломийок Щасного Саламона, виданому спочатку в 1864 р., а потім включеному до 3-го тому зб. Головацького, була спроба поділу коломийок на любовні, сирітські, вояцькі і жартівливі, при чому любовні і жартівливі поділені ще на парубоцькі і дівоцькі. Той поділ коломийок хоч і вносить деякий порядок у їх розподіл у збірнику, все таки далеко не виявляє змісту коломийок»[11].

Чи моя систематика ліпша, не моя річ судити; в кождім разі вона перший раз консеквентно переведена. Повторювання, які при тім трапляються, не раз були простою конечністю, бо часом одно змінене слово децидує, де яку коломийку вмістити. Наведу хоч один приклад:

а) Ой поїхав мій миленький на Турки, на Турки,
Та й купит ми кораликів дваціть штири шнурки.

б) Ой поїде мій миленький до Турки, до Турки,
Купит мені коралики двайцять штири шнурки.

[11] Н. Сумцов, Коломыйки, стор. 12—13.

Як видно, зміна невелика, але така важна, що мусить рішати про місце коломийки. І в подібних випадках я волів повторитися, ніж випустити варіянт, цікавий не з одної причини.

Мушу вкінці зазначити ще дві речі, які трапляються в рукописних і друкованих збірках коломийок дуже часто: а) невірно записані коломийки; б) фальшовані коломийки. Одних і других вибрав я цілий ряд і подаю понижче в передмові, викинувши їх із тексту коломийок. Заквестіоновані у них місця або справляю або зазначую іншим письмом. Фальшовані коломийки такі незручні, що їх вистане подати без коментарів; кождий, хто перегляне мою збірку коломийок і фальшовані — пізнасть відразу неприродність останніх.

[18] 63. Тепер іду з Кречунова та гусошик (?) міню.
Єдна отсюд, друга оттуд: що дієш, хлопуню?[12]

Гол., II, стор. 428, ч. 563.

[19] 64. *Іван довгий, займи* товар, та далеко в поле;
Сонце низько, вечер близько — вернися, соколе!

Гол., IV, стор. 538, ч. 3.

[20] 69. Ой не видно тої гори, лише того *креста,*
Ачей тебе лиха доля одсюда *занесла.*

Гол., II, стор. 430. ч. 571.

[21] 70. Ой Василю, Васильчику, не люби *на силу,*
Ліпше буде поволи, д'собі мя *пригорни.*

Гол., II, стор. 424, ч. 544.

[22] 74. Гей, не видно синій вир, лише видко *річки,*
Вже заросли мої слідки від красної *дівки.*

Гол., II, стор. 410, ч. 475.

[23] 76. Прийшла карта з Коломиї, з самого *крайземту,*
Котрі були хлопці гарні, пішли до *рейменту.*

Гол., II, стор. 297, ч. 282.

[12] Повинно бути: легіню.

[33] 124. Сидит батько конец стола, на руки схиливсі,
Ни дивитсі на світ божий, тєшко зажуривсі.

Іванівці.

[34] 126. Кохайтисі, чорнобриві, та ни з гільтаями,
Бо гільтаї лихі люди, лихо буди з вами.

Іванівці.

[35] 129. На могилі на високі чирвона калина,
А в могилі похована молода дівчина.

Іванівці.

На закінчення ще кілька слів про назву коломийки.

Назва пісні «коломийка» стоїть очевидно в звязі з назвою міста Коломиї. Та яка та зв'язь, сього не можна порішити. Дехто вважає Коломию місцем постання коломийки. Воно можливе, але доказів на те не маємо так само, як і на те, чи вона якраз із Коломиї почала розширюватися, в яких напрямах і якими шляхами. З назвою «коломийка» стоять також у звязи: назва річки - Коломийка[13], - що впадає в Коломиї до Прута; племінна назва - Коломий, Коломиєць, Коломийка, Коломийочка, — якою означують мешканці коломийського округа (пор. в тексті коломийки ч. 14-21); танець — коломийки — розширений також сильно по Галичині і перенятий уже інтелігенцією до круга її танців. Походження назви Коломиї — також неясне; одні виводять її від латинського слова colonia, другі від імені угорського князя Коломана (по-мадьярськи Калман), який княжив коротко в Галичині і мав заложити Коломию (сей вивід дуже неправдоподібний), інші від руських слів коло (колесо) і мити, тому що давно мали бути в околиці Коломиї великі болота, а ще інші зв'язують сю назву з сербським словом коло, від якого походить назва сербського танцю, подібного дечим до коломийки. Се все очевидно гіпотези, які ледве можна буде коли перевести на докази.

* * *

[13] Я чув і інші назви тої річки: Чорна, Шуманівка та Косачівка.

ГАЇВКИ

Гаївки — се окремий рід обрядових пісень, нечисленних щодо кількости, але визначних своїм складом, змістом і мелодіями. Зміст їх — се переважно всякі алюзії, жарти і дотинки дівчат до хлопців, деколи й навпаки — до старих та до людей з усякими уємними прикметами; не брак, одначе, в них також історичних та мітологічних останків, хоч через далеку віддаль від нас значно їх позатирано; найбільше ж відбивається в них радість із-за весни, молодости й життя, що б'є повним живчиком, із усею силою з молодих, розбавлених лиць, що в хвилі забави забувають про все інше. Гаївки — се par excellence * пісні молоді з малими виїмками щодо деяких околиць — майже всі дівочі. Вони бувають двоякі: одні з окремими іграми — ті старші походженням і менші числом; другі без ігор — ті молодші походженням, зате значно численніші. Подекуди відповідають вони маршовим пісням хлоп'ячим, бо співається їх усе в ході, коли тільки сьому не стоять на перешкоді спеціяльні ігри. Звичайно співають їх дівчата, йдучи в колесо або криве колесо (дуже витягнена еліпса; і колесо, і еліпса не стоять на однім місці, але пересуваються; в еліпсі ходять далеко швидше, як у колесі), або кривий танець (форма кривої лінії, що змінюється ненастанно). Хлопці в часі гаївок бавляться звичайно окремо (їх ігри зібрані у Кольберґовім «Pokuciu»), або стоять і прислухаються; лише спровоковані дотинками на свою адресу, відповідають деколи співом або впадають гурмою між дівчат і перериваються на хвилю забаву. Гаївки співають у нас виключно в часі великодних свят на цвинтарі коло церкви. Чи співали їх також деінде, на те не маємо ніяких безпосередніх доказів; зате переховалися подекуди спомини, що співали їх також перед великоднем і по великодні. Гр. Ракочий, пересилаючи мені свою збірку гаївок із Настасова, Тернопільського пов., писав у листі: «Завважу, що гаївки, бодай в моїм селі,

---

* Par excellence, фр. — переважно.

дуже скоро забуваються між народом. Взагалі цілий культ співання чи грання гаївок вигибає. Коли ще за моєї пам'яти, тому 8-10 літ, співали їх цілу другу половину посту, загалом зараз із приходом весни, тепер грають гаївок лише в перший день великодня. Для чого сей культ вигибає, не мені на се відповідати. В кождім разі причиняється немало до сього те, що народ звертає свою поетичну творчість на інші поля, нових гаївок не творить, а старі перекручує, забуває і перестає співати. Немало впливає тут і та обставина, що ще й тепер священики, особливо молодші, забороняють грати гаївок у великий піст, як от у моїм селі, бо, мовляв, тепер час смутитися, а не веселитися».

Назва «гаївка, гаївки» знана й уживана лише в Галичині. З того не виходить, одначе, щоб в Україні не відомий був сей рід пісні. Вона відома там, але під назвою «веснянки». Зазначу, одначе, відразу, що не кожну веснянку можна зачислити до гаївок, хоч кожна гаївка є веснянкою. Термін «веснянка» обіймає ширший цикл пісень, «гаївка» вужчий. Веснянку співають в Україні цілу весну, гаївку в нас, як уже зазначено, лише на великдень. Інший цикл веснянок у нас не знаний, а як і заховалися ще деякі пісні іншого циклу, то втратили обрядовий характер і прив'язання до часу. Як їх коли де співається, то не тому, що на них тоді пора, але тому, що вони чим-небудь подобалися співакові. Я подаю в своїй збірці самі гаївки, наскільки, розуміється, можна їх виділити від інших пісень.

«Гаївка» — се не одинокий термін на означення сього роду пісень, побіч нього є й інші; наскільки вони народного походження, трудно ще про се тепер сказати, бо ніхто не брався за їх справдження. Я наведу їх тут, наскільки вони мені відомі: гаївка і ягівка; гаїлка[1], гагілка, ягілка[2]; магілка[3]; галагівка[4]; лаголойка[5]; в Крехові, Жовківського пов. називають гаївки «галями», «гратися в галі»[6]; в Посічі не кажуть «співати гаївки», лише «грати жука». Деякі з сих назв завважав уже О. Кольберґ і зазначив їх: ''В часі великодних свят відбуваються забави коло церкви, гаїлки, яких назву перекручують місцями над Збручем на єгулки, явілки''[7]. Назву «гаївка» виводять від слова «гай», мотивуючи, що сі пісні співали давніше по гаях із приходом весни; О. Партицький, застановляючись над сею справою[8], наводить такі назви гаївок: гагівки, гагілки, ягілки, гагулки, галагівки, галагілки і запере-

1. Пор. Ж. П а в л і, Piesni ludu polskiego w Galicyi.
2. Козівка, Терноп. пов.
3. Гляди коло Глубочка Вел.
4. «Зоря галицкая яко альбум на год 1860», стаття Й. Лозинського.
5. Наконечне коло Яворова.
6. «Правда», 1893, стор. 374.
7. Пор. «Piesni ludu z Podola rosyjskiego w latach 1858 i 1862. Zebral O.Kolberg», «Zbior wiadom.», т. XII, 3, стор. 236. Се, мабуть, одинокий натяк на те, що на рос. Поділлі знане слово «гаївка».
8. «Правда», 1868, стор. 244.

чує, мов би їх назва походила від слова «гай», бо в такім разі нарід розумів би її і не перекручував; шукаючи за нею по широкім світі, знаходить в Індії назви «голі», або «гулі» — весняне свято — і виводить її звідти. Забуває, одначе, пояснити, як же зі слова «голі» постало слово «гаївка», найбільше в нас поширене і різні його відміни; забуває, що й слово «гай» не всюди в нас зрозуміле, бо є околиці, в яких гаїв не було ніколи, тому й термін не був для них потрібний; забуває, що народ любить не раз перекручувати навіть найпростіші слова (пор. «говорити» і «вогорити») і що перекручення слова не вказує ще на його чуже походження. Я не вдаюся в етимологію слова, хоч схиляюся до думки походження його від терміну «гай», а вживаю назви «гаївка» тому, бо се найпопулярніша назва і найбільше зрозуміла в Галичині, коли інші мають лише вузьке льокальне значення.

На гаївки звернено в нас здавна увагу, бо вже в збірнику Вацлава Залєського надруковано їх п'ять (дві польські і три українські тексти); опісля ж не було жодного більшого збірника пісень, в якім би їх поминено, а проте надруковано їх дуже мало. Найліпше свідчить про се збірка Я. Головацького, в якій є 91 гаївка, вчисляючи в те всі передруки (прим., із І. Гальки 32 гаївки) і друкування варіянтів під окремими числами, прим., «Воротар» — під трьома, «Дуброва» — під трьома «Чорнушка» — під чотирьома, «Жінка на торзі» — під трьома, «мак» — під чотирьома, «Мости» — під трьома, «Зельман» — під двома (все без гаївок Гальки) і т. п. При тім передруковано, звичайно, найпопулярніші гаївки, знані майже всюди, а не випитувано за повним їх репертуаром. Се й видно з бібліографії у моїй збірці, в якій вона наведена при значній меншості пісень, значить, інші не були ще ніде друковані, тому й не було мені на що при них покликуватися. З тих, що були вже друковані, багато друковано в відривках або в неповних і неясних текстах. Я старався у сій збірці подати якнайповніші тексти, тому, друкуючи побіч себе варіянти, я вибирав їх так, щоб вони себе взаємно доповняли і все незрозуміле виясняли. Щодо комплекту, то оця збірка досі найбільша, хоч не можна сказати, щоб нею був вичерпаний уже ввесь репертуар гаївок у Галичині і їх більше не знайдеться. Навпаки, я думаю, що аж тепер можна буде докомплектовувати сей репертуар, наскільки пісні ще не позабуваються, хоч з другого боку, щоб їх назбирано ще на другу таку збірку, як оця.

*

Я подам отут бібліографічний перегляд усіх друкованих гаївок, бо се може придатися кождому, хто схоче їх студіювати. Беру на увагу при тім усі важніші їх збірки, поминаючи популярні передруки. Обмежуюся, очевидно, лише на Галичину, бо, як я вже зазначив,

українські веснянки мають ширший репертуар, і їх використовую лише при паралелях.

Як сказано вище, перші гаївки надруковано в нас 1833 року у збірнику «*Waclaw z Oleska, Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*». На стор. 49-53 поміщено п'ять гаївок названих ,,гаілкі'', ,,моґілкі'', побіч того примітка: ,,гаілкї, може гаівкі від гай, ґай гаювкі'', а саме: «Зельман» (поль. текст), «Галя» (поль.), «Дівоча краса» (а вже весна воскресла»), «Льон» («Ой на горі льон»), «А ми просо сіяли».

В «*Руслці Дністровій*», що вийшла 1837 р., надруковано на стор. 42-44 оці гаївки, записані в Золочівщині: «Воротаре, воротаре», «Ой Данчику, Білоданчику», «Ой ніхто там не бував», де ся явір розвивав». Понадто на стор. 28-30 надруковано пісню «Чудесний корінь», яка там має початок «Ой є в полі два дуби, схилилися докупи», а яку в інших збірках зачислювано до гаївок.

В 1839 р. вийшов I т. збірки Ж. Павлі «*Piesni ludu ruskiego w Galicyi*», в якій надруковано на стор. 16-29 разом оцих 16 гаївок: «Козел», «Воротар», «Тереми», «Барвінок», «Жінка на торзі», «Білоданчик», «Коструб», «Чорнушка», «Кривий танець», «Три парубки і три дівчині», «Ремез», «Мак», «Слабий дідусь», «Галя», «Свахи», «Хлопець не має охоти йти до дівчини».

В 1860 р. вийшла «*Зоря галицкая яко альбум на год 1860*». Тут поміщена стаття Й. Лозинського «Галагівка» (стор. 506-515). Автор подає на вступі кілька уваг про великодні звичаї, а потім описує ігри: «Звонення», «Мала купа», «Вежа», «Проба писанок», «Млинок», «Качало», «Проба ланцюга», «Гусак», «Кручок». Дальше наводить текст оцих гаївок: «Воробчик», «Мак», «Мишка», «Колесо», «Дід», «Чадо», «Мости», («Впуст до раю»), «Галя». Крім того, наводить тексти оцих «співанок»: «Коструб», «Грушка», «Тереми», «Викуп», «Чорнушка». Дальше йде стаття І. Гальки «Гаївки з околиць над Збручем» (стор. 516-525). Ся стаття в побільшенім об'ємі надрукована й видана також окремо під назвою «Народныи звичаи и обряды з околиц над Збручем, описаны Игн. Гальком», Львів, 1860, стор. 95-114. Автор у короткім вступі пояснює слово «гаївка», яке виводить від «гаю», а потім подає тексти гаївок, які ділить на дві групи — а) «Гаевки в теснейшем смысле» (без окремих ігор, при яких усі ходять): «Привіт весні», «Вдова і три доньки», «Чудесний корінь», «Дівчина топиться в морі», «Нелюб», «У чужої матері», «Тереми», «У місті», «Комар», «Три парубки і три дівчині», «Музика», «Бабська доля», «Здохлі свині», «Вербовая дощечка» (а до неї прилучена «Каша»), «Іван під небесами», «Квочка»; б) «Гаевки в обширнейшем смысле» (з іграми): «Чорнушка», «Лен», «Качурик», «Зайчик», «Побут у Львові», «Чому дідусь не жениться», «Галя», «Жених». З нею злучені

«Жінка на торзі», «Мак», «Огірочки»; з сею гаївкою злучені ще три дальші, «Білоданчик», «Воротар», «Жучок», «Коструб», «Зельман». Дельше йдуть забави великодні: «Риночок», «Трояк», «Коромисло», «Бокло», «Сорока», «Пилка», «Звінниця», «Шапорня», «Віл», «Цигани». У другім випуску «Народ. звыч. и обряды» приходить між колядками «Ремез» (сю пісню я зачисляю до гаївок). Разом, отже, всіх гаївок 33.

У «*Правді*» з 1868 р. надруковані оці гаївки, записані різними збирачами: «Лихий муж» (180), «Сука» (199), «Козел» (204), «Дуброва» (204), «Дівоча краса» (215), «Роман» (не гаївка), (228), «Каша» (228), «Воротар» (228), «Про панщину» (228), «Жених» (240),«Білоданчик» (240), «Зельман» (257), «Барвінок» (258).

В 1878 г. вийшли «*Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким*», Москва, т. II, стор. 177-194. Гаилки: «Весняний дар», «У чужої матері» (до неї прилучена «Дуброва»), «Пан Городецький», «Козел», «Самітний», «Дуброва», «Жених», «Коструб», «Жінка на торзі», «Галя», «Бильце», «Білоданчик», «Перепілка», «Вербовая дощечка», «Мости», «Огірочки», «Жучок», «Мак», «Зельман».

В тім самім томі на стор. 677-698 передруковані всі гаївки зі збірки І. Гальки (без «Ремеза»), разом 32, отже, ч. 21-52.

Т. III, стор. 152-187: «Жінка на торзі», «Самітний», «Огірочки», «Білоданчик», «Жучок», «Мости», «Вербова дощечка», «Мак», «Козел», «Тереми», «Воротар», «Жінка на торзі», «Білоданчик», «Барвінок», «Коструб», «Чорнушка», «Кривий танець», «Три парубки і три дівчині», «Ремез», «Маки», «Слабий дідусь», «Галя», «Свахи», «Хлопець не хоче дівчини», «Воротар», «Білоданчик», «Три парубки і три дівчині», «Воротар», «У чужої матері», «Мости», «Чорнушка»[9], «У чужої матері», «Маки», «Перепілка», «Чорнушка», «Зельман», «Чорнушка», «Зайчик», «Дуброва».

В «*Зорі*» з 1880 г. надруковано 6 гаївок; три з них (стор. 99-100) записав Ст. Сапрун у Наконечнім, Яворів. пов., 1877 р., а другі три (стор. 121-122). М. Цар у Підберізнях, Львівського пов. Ось вони: «Сирітка», «Дівоча краса», «Бура сосна», «Коструб», «Роман» (не гаївка), «Три парубки і три дівчині». Збірки обох сих збирачів попалися й мені в руки, і я покористувався ними у значній мірі отут, тим більше, що їх варіянти, звичайно, були дуже гарні.

В 1882 р. вийшло «*Pokucie. Obraz etnograficzny. Skreslil Osk. Kolberg*», т. I, Краків. Кольберґ ділить вевеликодні забави на дівочі (гаївки) і хлоп'ячі (без пісень), (стор. 153-198). Гаївки — варіянтів не повторюю — подає оці: «Дуброва», «Самітний», «Огірочки»,

9. По сім іде пісня «Гості», якої я не даю між гаївки.

«Плетуни», «Вербовая дощечка», «Жучок», «Жінка на торзі», «Коструб», «У чужої матері», «Перепілка», «Мости», «Зельман», «Свахи», «Воротар», «Кривий танець», «Грушка», «Чорнушка», «Бильце», «Білоданчик», «Дід і баба», «Журило», «Сосонка».

Хлоп'ячі забави пропускаю, тим більше, що сам Кольберґ констатує, що їх бавляться і в інших порах року.

В «*Zbiorze wiadomosci do antropol. kraj.*», т. VII, 1883, надруковано в статті Северини Шаблєвської «*Wesele i Krzywy taniec u ludu ruskiego w okolicy Zbarażu*» оці гаївки: 1) «У чужої матері», 2) «Каша», 3) «Хлопець не має охоти йти до дівчини», 4) «Цінність дівчат», 5) «Ksienia» (польська), 6) «Зельман», 7) «Білоданчик», 8) «Побут у Львові», 9) «Воротар» (2 вар.).

В тім самім виданні надруковано «*Halahiwki. Zabawy Wielkanocne ludu ruskiego we wsi Gorczycach kolo Sieniawy w powiecie Przemyskim opisala Anna Wanke* »[9a] стор. 38-53. («*Zbior wiadomosci do antropologii krajowej*», Краків, 1889, т. XIII). Тут є коротенький вступ, ігри хлопців (разом сім) і гаївки (14–6–4, разом 24); всі відписані з «Зорі галицької» і прив'язані фальшиво до села Гірчиць у Перем[ишельському] пов. Як плагіят не повинен їх ніхто брати під розвагу.

В «*Правді*» з 1893 р. надрукував В. Герасимович статтю п. з. «Народні звичаї, обряди та пісні в селі Крехові, Жовків. пов.», в якій помістив оці гаївки: 1) «Зельман», 2) «Галя», 3) «Чорнушка», 4) «Три парубки і три дівчині», 5) «Фіялки», 6) «Дівчина з дитиною», 7) «Виноград», 8) «Мости», 9) «Мак», 10) «Мак» (відміна), 11) «Жучок».

У тій же «*Правді*» з 1895 р. надрукував О. Маковей збірку гаївок (він подає їх назву «яголойки»), до якої увійшли: 1) «Галя» (друга редакція), 2) «Три парубки і три дівчині», 3) «Фіялки», 4) «Сирітка», 5) «Чорнушка», 6) «Галя» (перша редакція), 7) «Коструб», 8) «Ярмарок», 9) «Пять синів», 10) «Дівчина з дитиною», 11) «Битий муж», 12) «Мак», 13) «Слабий дідусь». 14) «Зельман», 15) «Чому дідусь не жениться», 16) «Дівоча краса», 17) «Милий при плузі», 18) «Вербовая дощечка», 19) «Барвінок», 20) «Тулубець», 21) «Вербовая дощечка» (відривок), 22) «Жінка на торзі», 23) «Свахи», 24) «Воротар», 25) «Викуп» (друга редакція).

В книжці Б. Сокальського: «*Powiat Sokalski pod wzgledem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym*» (Львів, 1899) надруковані такі гаївки; «Барвінок», «Воротар», «Зельман», «Коструб», «Жінка на торзі», «Три парубки і три дівчині», «Дубро-

---

9[a] «Галагівки». Гри великодні українського народу в селі Гірчицях біля Синяви в Перемиськім повіті описала Анна Ванке.

ва» (а при ній відривки ще кількох інших)*, «Свахи», «Молодиця вмивається», «Грушка», «Сирітка», «Дуброва» (відміна), «Чорнушка», «Мости» (по-польськи), «Свахи» (відміна), «Тереми» (відміна), «Схований Христос».

Б. Кричинський надрукував 1900 р. у часописі «*Lud*» (стор. 161-172) збірку гаївок в українській і польській мові «*Spiewy hailkowe z Podhorzec*». При тім подає він ось яку увагу: ,,Співи, як видно нижче, є польські і українські, а навіть більше українських, але українки [русинки] не беруть участи в гаївках під час польських свят, а тільки на свої свята співають ті самі пісні, крім, натурально, польських. Отож польські дівчата збираються разом в гурт і співають такі пісні: «Зайчик», «Вербова дощечка», «Качурик», «Білоданчик», «Ярмарок». Під сим числом подано аж чотири окремі гаївки: а)Барвінок», б) «Дуброва», в) «Диво», г) «Пшениця і мітлиця», «Перебірчива», «Хлопець не має охоти йти до дівчини», «Галя», «Мак», «Жінка на торзі», «Ой зєлє, зєлє румянек» («Ой зілля, зілля, ромашка»), «Ой Сєню, Сєню», «Цінність дівчат», «Стоі ружичка в міртовим вєньцу», («Стоїть трояндка в миртовім вінку»), «Лятала срочка по зєльоней травце» («Літала сорічка по зеленій травці»), «Самітний», «Слабий дідусь», «Najechali stronne ludzie» («Наїхали чужі люди»), «Зельман», «Коструб».

Нарешті у збірнику «*Галицько-руських народ. пісень із мелодіями*», зібрані д-ри Ів. Колессою («Етнограф. збірник», XI, Львів, 1902), поміщено під 11 числами оці гаївки (стор. 23-31): «Коструб», «Воротар», «Свашки», «Козел», «Бильце», «Галя», «Привіт весні», «Вербова дощечка», «Жучок», «Білоданчик», «Огірочки», «Чорнушка», «Зельман»[10].

Оце й усе, що досі в нас надруковано. Як видно, то не дуже того багато, особливо коли візьмемо на увагу часте повторювання варіянтів тих самих пісень.

*

Окрему увагу треба присвятити IV розділові оцеї збірки, що містить «Риндзівки». Слово «риндзівка» досі не відоме в нас із друку, а так само невідомі були й ті пісні, які воно означає. Збираючи гаївки, я попав на невеличку збірку Ст. Сапруна, записану при кінці 70-их років минулого століття в Наконечнім, Яворівського

*Під ч. 8 «Дівочий празник» надрукована не гаївка з виїмком кількох стрічок прикінці, виймлених із гаївки.

10. У «Галицько-руських народних мелодіях» О. Роздольського і С. Людкевича («Етн. збірник», XXI, стор. 48-62, ч. 167-216) надруковані лише перші строфки текстів гаївок, тому не вичисляю їх тут.

повіту. Поміж гаївками знайшов я там і «риндзівки» з поясненням назви, яке й надруковане дальше в відповіднім місці. Приглядаючись тим «риндзівкам», я сконстатував, що їх склад і зміст має характер зовсім колядковий і що вони різняться від колядок лише тим, що мають звичайно окремий рефрен: «Же Христос, же воскрес, же воїстину воскрес!» та що співаються на великдень. Зрештою співають їх так само попід вікнами, як колядки, а не на цвинтарі, з музикою, співають хлопці і дістають за те нагороду, як і за колядки.

Досі відомий був у нас лише звичай, що на великдень збиралися хлопці, ходили по домах, проголошували так звані «великодні вірші» (не народного, але книжного походження) і діставали за те нагороду (а не чувано про співання пісень попід вікна). Звичай цей у Галичині не знаний, лише в Україні. Зазначив його вже один із найстарших російських етнографів А. Терещенко словами: «В деяких місцях України зберігся звичай, що діти, а навіть парубки ходять по домах перших два або три дні великодня і поздоровляють господарів віршами»[11].

Подібний звичай переховався також у наших найближчих сусідів: поляків, білорусів і москалів. У поляків має він назву «dyngus», а як виглядав, бачимо з оцього опису:

У Великопольщі ходили «po Dyngusie» в великодний понеділок; один хлопець був перебраний за бузька, другий носив живого когута, третій торбу, а четвертий довгий рожен на рамені. За ними бігла все громадка цікавих, які всюди знайдуться. Коли ввійшли до якого дому, подавав один із них руку господині або господареві, здоровкався, а потому зачинався спів:

Przyśliśmy tu po Dyngusie,
Zaśpiewamy wo Jezusie:
W wielki czwartek, w wielki piątek,
Cierpial pan bóg za nas smutek,
Za nas rany, chrześcijany,
Najświetsza Panienko, racz być z nami.
A pójdziemy do mlynarza,
Da nam chleba wo sucharza.
A pójdziemy do rataja,
Dadzą nam tu cztery jaja.
A pójdziemy do szynkarki,
Da nam piwa i gorzalki.
A pójdziemy do woracza,
Da nam chleba i kolacza.
A dajcie nam, co macie dać,
Nie dajcie nam dlugo czekać,
Bo się pobijemy szabelkami,
berdyszkami,
Najświętsza Panienko racz
być z nami.

Господиня гостила всю ту дружину; в торбу вкидала хліб, на рожен натикала кусник ковбаси і т. д. Як господиня не давала

11. А. Терешенко, Быт рус. народа, VI, стор. 112.

нічого, тоді бузько поривав, що міг, своєю довжелезною ключкою. Нині занехали вже сей звичай.[12]

Також у російській Польщі відомий сей звичай, як се видно з опису А. Петрова: «На другий день великодня хлопці й дорослі мужчини ходять за смігусом по дингусі. Обливають водою, бють різками по ногах і руках і вимовляють при тому примівки або орації, котрі подаю нижче».[13]

Одна така орація кінчиться так:

A ja tę oracyę głoszę	[*А я ту орацію голошу*
I włóczebnego proszę.	*І волочебного прошу*
W ł ó c z e b n e przyjmuje	*Волочебне приймаю*
I państwu dziękuję.[14]	*І господарям дякую*]

Замітне в оцій орації слово «włoczebne», яке головне право горожанства має у білорусів і москалів, можливо, звідти замандрувало до поляків. Його зазначає вже А. Терещенко (він називає білорусів литовцями): «На другий день великодня обливають один одного холодною водою, а хлопці ходять по домах і співають орації (вірші), за що кожний одержує яйце. Такий обряд називається *волочебником,* бо він означає ходження по домах з поздоровленням. То зберігається в Смоленській губернії. У литовців *волочебник* означає великодню нагороду».[15]

Далеко складніше і краще відбувається сей звичай в іншій околиці, як се видно з опису А. Гуриновича. Замітне при тім, що «волочебники» співають пісні господарям, парубкам і дівчатам у кождій хаті, до якої прийдуть, коли в нас співають, звичайно, комусь одному лише одну пісню.

А. Гуринович оповідає, що молодь збирається в громади, запрошує музики і вибирає співаків, бо як прийдуть свята, треба буде ходити по селах і дворах, бога хвалити, а людям складати бажання з нагоди свят. Такі гуртки називаються «алаловники» (від алилуя); вони складаються з музикантів, кількох співаків і провідника та ходять звичайно лише першого й другого дня великодня. Така компанія підходить під вікна, здіймає шапки, поздоровляє господарів словами «Христос воскрес», музика починає грати «алилуя», а компанія співає; потім виходить наперед провідник і виголошує оце повіншовання:

12. «Zwyczaje i piesni ludu wielkopolskiego. Z rekopisu pozostalego po s. p. Joz. lipinskim» («Zbior wiadom.», t. VII), стор. 70-71. Dyngus.

13. A. P e t r o w, Lud ziemi Dobrzynskiej («Zb. wiad.», т. II, стор. 17).

14. Про «dyngus» пор. також O. Kolberg, Lud, S. IV, стор. 132; S. X, стор. 66 і 200; S. XI, стор. 42. Пор. також: Z. Pauli, Piesni ludu polskiego, стор. 29-31. Smigus.

15. А. Т е р е щ е н к о, Быт рус. народа, VI, стор. 106.

Баранку нявінни,
Син божи ядини,
Да гробу влажони,
За нас уменчони.
Тераз з гробу встає,
Нам радасьць дає,

А з гетай радосьці
Віншуя їхмосьці,
Вам злоте кароки,
Нам яйкі чирвони;
Проша даці, нє жаловаці
Коб било за што подзєнькаваці.

Потім музика починає знов грати пісню (господареві, господині, парубкові, дівчині), а решта співає; по виспіванню провідник віншує знов, одержує дар і відходить. Пісень таких нема багато.[16]

У москалів знані також «песни волочебников», але, мабуть, не багато їх, коли, приміром, П. Шейн наводить їх у своїй збірці «Великорусс» ледве чотири (стор. 341-342, ч. 1191-1194). З тих пісень цікава для нас друга (ч. 1192) тим, що в ній приходить слово «рыня», якого значення я не міг дошукатися в словниках; чи не знане де і в нас це слово та чи не стоїть воно у зв'язку з назвою наших пісень «риндзівка», бо в чуже походження слова (з Литовщини) не дуже хочеться вірити, коли подібні пісні білоруські, ближчі до Литви, не мають такої ані подібної назви; скоріше можна би зв'язувати сю назву зі словами «ряндя, ряндавий», «лахи», «обдертюх», бо хоч тепер співають «риндзівки» не обдертюхи, але «господарські діти», то колись могло бути інакше, і стара назва могла лишитися також серед нових відносин. Російська пісня має також характер колядки, як се вже видно зараз із її початку:

Стояла рыня тонка, высока,
Христос воскрес на весь свет!
Тонка, высока, широм широка;
У той рыни два столика,
Два столика дубовые,
Дубовые, тесовые,
На тых столиках все скатерти і т. д.

З наведеного показується, що наші «вірші» відповідають польським динґусовим, а «риндзівки» відповідають вповні «волочебним» пісням та, може, й стоять з ними у зв'язку, який, одначе, треба ще вишукувати так само, як треба ще розглянутися за територією риндзівок і дослідити її та зібрати їх репертуар. Досі можна констатувати сю назву лише в Яворові, його присілках чи передмістях (між тим на Наконечнім) та в селі Бунові. Вправді я завів у свою збірку риндзівки ще з інших місцевостей, але вони фіґурували там під тою назвою, і я втягнув їх лише для змісту; одна лише

16. A. H u r y n o w i c z, Zbior rzeczy bialoruskich («Zbior wiadom.», т. XVII, стор. 186-187).

«риндзівка» передрукована з книжки б. Сокальського, фіґурувала в нього між гаївками (назви «риндзівка» він не знає). Було б дуже бажаним, що сконстатовано, чи є риндзівки і поза яворівським повітом та де саме, чи їх співають лише на великдень попід вікна і чи мають вони ще інші назви.

Гаївки починають помалу забуватися і се можна сконстатувати на різних записах, які представляють собою лише відривки або побаламучені тексти з повириваними й поперекручуваними фразами, постяганими строфами і т. д., яких я очевидно не втягав до сеї збірки. Але потреба співання не зменшується через те, замість гаївок починають співати першу-ліпшу пісню, яка трапиться. В Задарові, прим. (Бучацького пов.), 1908 р. співали як гаївки: «Ну же, ну же встань, русине»; «На улиці сурма грає» (січова пісня, хоч «Січі» тоді там не було) та інші радикальні пісні, друковані по радикальних виданнях. Розуміється, що ніякий етнограф не буде втягати тих пісень до гаївок. Так само вилучив і я із записів, що були в мене, пісні, які трудно вважати за гаївки і які повинні бути деінде надруковані.

[Далі В. М. Гнатюк подає перелік цих пісень із зазначенням місцевости, де їх співають як гаївки (МУЕ, т. XII, стор. 11-15)].

Нижче подаємо кілька найбільше поширених гаївок.

ВОРОТАР

Воротарю, воротареньку,
Вітвори нам воротонька!
Що ж то нам за пан їде,
Що ж то нам за дар везе?
Золоте зерняточко,
Крайноє дитяточко.
Ми зерняток не беремо,
За дитятко дякуємо.
За що ж ви нам дякуєте,
Коли нічо не берете?

БІЛОДАНЧИК

Ой Данчику, Білоданчику,
Поплинь, поплинь по Дунайчику;
Розчеши косу росу,
Примускай си чорні брови,
Возьмися за підбоки,
Покажи свої скоки.
Возьмися за підвижки,
Шукай собі товаришки.
Вибирай собі другу
З калинового лугу.
А з солодкого меду
Вибери собі трету.

КОСТРУБ

Чотири дівчини стають у середину, а решта — в колесо і починають співати.

Чотири: — *Христос воскрес, кумонько!*
Чи-сте не виділи Кострубонька?

Всі: — *Виділи-смо в Станіславі,*
Що купував спідничину
Другій, не тобі.

Чотири: — *Бідна ж моя головонька,*
Нещаслива годинонька!
Що я собі наробила,
Що-м Коструба не злюбила!
Приїдь, приїдь, Кострубоньку,
Стану з тобов до слюбоньку.
Христос воскрес, кумонько!
Ци не виділи-сте мого Кострубонька?

Хор відповідає, що видів, як купував: фартушину, сорочину, коралики, хусточки, чобітки, кафтаники, а нарешті:

Всі: — *Виділи-смо, що вже вмер.*

Чотири: — *Поховали під дзвіницю,*
Приплескали маглівницев;
Лежи, лежи, аби-с не встав,
Бо до мене інчий пристав.
Лежи, най ти вітер душев гонить.

У ЧУЖОЇ МАТЕРІ

Дівчата беруться за руки і роблять колесо; всередині і поза колесом ставлять кількоро малих дівчат (горшка), поміж котрими вививаються, як поміж деревами, співаючи:

А ми кривого танцю йдем,
А ми єму кінця не знайдем.
Ти, зазуленько дібрівна,
Ой не куй же си в діброві,
А закуй же си в коморі.
В мене матінка старая,
І ще до того чужая;
Казала мені робити,
Та до гори камінь точити.
А я, молоденька, не вмію
І ще до того не смію.
Поточу я камінь на місто,
Куплю я собі злоцісто
Та на дівоньку тонкую,
Та на кошуленьку лєнную.
А там в місті дві дівці,
А парубоньків три селі,
А всі грубії, як шлії.
Наші парубоньки краснії
Їли пироженьки маснії,
А дівоньки блідії
Їли пироженьки піснії.
А ви, парубоньки, до ціпа,
А ви, дівоньки, до хліба.
А ви парубоньки, робити,
А ви, дівоньки, лежити.
А ви, парубоньки, до гною,
А ви, дівоньки, до строю.
Не з роскоші, но з біди
Загадає сі єден женити,
З мєгкин пиво робити
І кропивою хмелити.
А ще пивенько не вкисло,
Вже сі парубоньків натисло.
А ще пивенька не пили,
Вже сі парубоньки побили.

* * *

КОЛЯДКИ І ЩЕДРІВКИ

(Переднє слово I)

Випускаючи у світ оцю збірку колядок і щедрівок, уважаю за потрібне пояснити, як вона постала. Колядки, а також інші пісні, записував я вже як ученик гімназії, але, очевидно, не мав ще свідомости їх ваги для науки. Набрав же її аж тоді, як став студентом університету та як попрочитував великі збірники Якова Головацького й Павла Чубинського і рецензії на них та познайомився з історією нашої етнографії на підставі праць О. Пипіна, О. Огоновського, М. Сумцова й деяких інших дрібніших. Видання історичних пісень В. Антоновича й М. Драгоманова, куди заведено й колядки з історичною основою, звернуло мою увагу на їх давність. От тоді й я прийшов до думки, що варто було б видати колядки зовсім окремо від інших пісень та від 1897 р. почав їх збирати систематично для такого видання. Збирання протяглося занадто довго, бо аж до мая 1913 р., коли я впорядковану збірку передав до друку. Таке довге збирання, правда, знеохочує богатьох записувачів, які бажали б, щоб їх записи зараз по надісланю йшли до друку, але виходить на користь самого видання, як се видно по кожній такій збірці.

Протягом довгого часу збирання вдалося мені постягати записи з різних сторін нашої етнографічної території з виїмком Угорської Руси, куди треба би самому їхати за записками, що для мене неможливе, а передруковувати звідти щонебудь не оплатилося б з огляду на дуже погані й пофальшовані тамошні публікації. Що ж тикається часу, з якого походять записи в оцій книжці, то вони обіймають ціле століття, бо починаються записами З. Д. Ходаковського, початими зараз із початком другого десятиліття XIX ст., а кінчаються записами А. Короткого або М. Кузьмака з 1913 р. По З. Ходаковськім щодо давности йдуть записи Ів. Вагилевилевича з 30-х років, Ф. Бодянського з 30—40-х років, Марка Вовчка й Івана Ляторовського з 50-х років XIX ст. З першої половини того століття походить також збірка О. Савчука, зладжена на Гуцульщині. З 60-х

років є цілий ряд галицьких збірок, між ними й дуже цінні, прим., збірка невідомого записувача з Дуби, збірка Г. Леґіня; далі йдуть записи: П. Білинського, М. Бучинського, Ол. Стефановича й ін. З 70-х років є записи К. Заклинського, В. Навроцького, Ів. Манжури, В. Єзерського, І. Франка, М. Царя. З 80-х років записи З. Грушкевича, К. Денеґи, М. Довганя, Л. Ляторовської, І.. Созанського, І. Стельмащука, Ю. Федорчука. З 90-х років записи Д. Єндика, М. Куцериба, В. Равлюка, П. Рондяка, В. Степаненка. З нашого століття записи В. і Д. Басараба, Б. Заклинського, М. Кузьмака, В. Левинського, М. Тимяківної, Б. Чернявського. Вичисляю тут найзамітніші збірки, а дальше подам імена всіх записувачів у поазбучнім порядку.

Маючи таку силу записів, в яких назбиралося не раз 40-60 варіянтів одної колядки, я міг вибирати з них для друку тільки найкращі і найповніші, визначуючи з важніших подрібні відміни в нотках, а інші випускаючи зовсім, щоб не обтяжати видання зайвим балястом. Для спеціялістів зробив я одначе і їх доступними, зложивши недруковані рукописи у бібліотеці Наук, Тов. ім. Шевченка.

При порівнюванню поодиноких варіянтів прийшов я до переконання, що кращі й повніші заховалися не в Україні, а в Галичині, та що тут найповніші тексти гуцульські і бойківські. З текстів з України, найліпше доховалися записані в Чернігівщині (збірка Б. Чернявського). Показалося також, що старші записи, особливо галицькі, дають гарніші тексти, ніж новіші записи, а се вказує, що колядки вигибають поволі і коли не піддержити їх у пам'яті народу друкованим виданням, вони можуть зовсім затратитись. В одній Гуцульщині заховалися вони ще в повній первісній архаїчності, але й то на дуже не великім просторі.

З огляду на те поставив я в основу свого видання найстаршу галицьку збірку Ів. Вагилевича, якої значна частина записана на Бойківщині і так само бойківські збірки Г. Леґіня і В. Левинського та гуцульські збірки Он. Савчука (найстарша), Б. Заклинського, М. Кузьмака, В. Михайлюка, А. Онищука, М. Тим'яківної й інших. Попри те користувався я іншими остільки, оскільки вони приносили або зовсім нові тексти, або з такими значними змінами, що поминути їх не було можна.

З усіх записів, які я мав під руками, лише збірка Ів. Вагилевича була друкована. Видрукував її Я. Головацький у своїм виданню пісень, але не в цілості і з багатьома змінами, тому я друкую її в копії з рукопису[1]). Для комплету передрукував я ще кілька колядок з

1. Пор. Ю. Яворскій, К исторіи галицко-русскихъ колядок в сборникѣ Головацкаго (Научно-лит. Сборн. Гал. р. Матицы, 1901, кн. 2—3).

інших збірників,виданих у Галичині або в Росії, що всюди зазначене в своїм місці. Інші записи не були ще ніде друковані.

Згадаю тут також про поділ колядок. Досі розрізнювали звичайно дві головні групи: колядки і щедрівки і так друкували їх по різних збірниках. Я усуваю сей поділ, як зовсім безпідставний і вважаю обі назви — колядки і щедрівки, за зовсім рівнорядні терміни, з яких перший є чужого, а другий нашого походженя. Далі: коляда в цілості, як вона ще доховалася на Гуцульщині, се ніщо інше, як народна опера, в якій побіч співу значне місце займає також музика й танці та деклямація (віншівки). А що кожна опера ділиться на акти, то й тут поодинокі розділи відповідають немов актам опери. Поза актами стоять уже поколядь, віншівки та плясанки, бо хоч і вони мають своє, але все таки другорядне значення в коляді, а жартівливі й сатиричні та дитячі колядки властиво нічим не в'яжуться з правдивими колядками. Про все те буду докладніше говорити на іншім місці.

Приладжуючи оце видання до друку, я старався повилучувати з нього всі пісні, що фіґурують у деяких збірниках під назвою колядок, хоч не мають з ними нічого спільного (прим. пісня: Ой там на горонці дві зазулонці (або соколойці) ячмінь жнуть) та не допустити до нього церковних коляд, якими пересипані особливо збірники з України (не виключаючи й П. Чубинського, Б. Грінченка, А. Малинки та не згадуючи про рукописні збірки), бо церковні колядки, хоч мають також своєрідну красу[2]), але і мовою, і своїм духом різняться так від колядок, як небо від землі. А що говорити про час і спосіб постання одних і других! Коли колядки є витвором простонародним і походять усі з передтатарської доби, то церковні колядки є витвором духовних письменників і походять із XVII—XVIII ст. Таких неоднакових витворів не вільно ніяк ставити в однім ряді побіч. Невеличкий виїмок зробив я тільки в другім розділі (колядки на християнські теми), де дав пару популярніших наслідувань, що не можуть мати зрештою ніякого впливу на характер видання.

Колядки почали появлятися вчасно в друку, бо вже бачимо їх у ,,Русалці Дністровій'' (1837) та в збірці Жеґоти Павлі (1839). Велика збірка колядок Я. Головацького була передана до друку в 40-х роках, але через пригоду із ,,Чтеніями'', в яких колядки мали друкуватися, друк був відсунений аж до 60-х років. Окремими відбитками вийшли пісні (отже й колядки) Я. Головацького у чотирьох книжках аж 1878 р. р. Тимчасом у 1872 р. вийшов III том ,,Трудов'' П. Чубинського, в якім надрукована друга по величині, об'ємиста збірка колядок. Отсі обі збірки, як найбагатші щодо

2. Пор. Ів. Франко, Наші коляди (відбитка з ,,Діла'', 1889).

Володимир Гнатюк в колі визначних діячів української культури в 1898 р.

Сидять від ліва: М. Павлик, Е. Ярошинська, Н. Кобринська, О. Кобилянська, Д. Лепкий (Марко Мурава) А. Чайковський, К. Паньківський.

Стоять у першому ряді: І.Копач, **В. Гнатюк,** О. Маковей, М. Грушевський, І. Франко, О. Колесса, Б. Лепкий.

Стоять у другому ряді: І. Петрушевич, Ф. Колесса, Й. Кишакевич, І. Турш, Д. Лукіянович, М. Івасюк.

матеріялу, стали головним джерелом до всестороннього пізнання істоти колядок. В 1882 р. вийшов перший том „Pokucia" О. Кольберґа, в якім надруковано кількадесять колядок. По тім часі настала перерва і аж 1899 р. з'являється третій том „Этн. Матеріалов" Б. Грінченка, де знов подибуємо значніше число колядок. В 1901 р. появляється збірник Ів. Колесси, в якім вправді небагато колядок, але добре записаних. В тім самім році появляється доволі значна збірка колядок М. Коробки, „Колядки и щедровки на Волыни" (Живая Старина, 1901). В 1902 р. появляється богата, гарна й добре видана збірка А. Малинки. По ній виходить у 1904 р. об'ємиста збірка колядок В. Шухевича. Отсі обі збірки, разом із збірками Я. Головацького та П. Чубинського, можуть послужити основою кожному дослідникові до студій над колядками. Побіч сих збірок друкувалися колядки разом із іншими матеріялами в різних часописах та неперіодичних виданнях і наскільки я успів їх використати, то зазначую в паралелях на відповіднім місці. Зазначу при сім, хоч як се дивно, що досі не вийшла ніяка збірка колядок окремою книжкою, так що я в сім напрямі роблю початок.

Мав я намір подати у своїм виданню також значніше число колядкових мелодій, як зробив був при виданню гаївок (1909 р.), на жаль, се мені не повелося, бо хоч записувачів колядок було доволі велике число, то музикальних було дуже мало, тому мелодій не могли вони записати. Що вдалося зібрати, те й подаю. Зазначу при сій нагоді, що і в старших збірках колядок дуже мало мелодій. У П. Чубинського є лише 4 мелодії, в О. Кольберґа 13, в Ів. Колесси 12, у В. Шухевича 14. Крім того, в „Галицько-руських народ. мелодіях" О. Роздольського – С. Людкевича є 26 мелодій колядок. Є ще „Українські обрядові пісні у чотирьох збірках, уложив для мішаного хору М. Лисенко. I—II. Веснянки. III. Купальська справа. IV. Колядки", але тут колядки вже гармонізовані, тому їх характер трохи інший. Маю надію, що тепер, коли моє видання знайдеться в руках більшого круга одиниць, вони побіч текстів зацікавляться й мелодіями та почнуть їх збирати чи то при помочі нотного письма, чи фонографу, а місце для їх опублікування певно знайдеться.

Наші колядки не лише вчасно появилися в друку, але й швидко звернули на себе увагу. М. Костомарів згадує про них уже в праці: „Об историческом значеніи русской народной поэзіи" (1843), використавши для сього рукописний збірник галицьких колядок Бірецького. Не можна одначе сказати, щоб вони й до нині були всесторонно досліджені, навпаки, літературу про колядки треба назвати дуже бідною, особливо коли зважити давнє походження колядок і значення, яке на тій підставі можна з них вивести. Одинокою великою й досі незаміненою ще працею є лише О.

Потебні ,,Обьясненія малорусских и сродных народных пѣсень. II. Колядки и щедровки (Варшава, 1887, ст. 810). — Дуже цінні коментарі до колядок подавали В. Антонович і М. Драгоманів в ,,Історичних піснях'', на жаль, вони відносяться лиш до невеличкої групи колядок, до яких можна було підібрати історичну основу. Багато цікавих проблем порушує в об'ємистій праці А. Н. Веселовскій ,,Румынскія, славянскія и греческія коляды'' (Разысканія въ области рус. духовнаго стиха, VII. 1883), хоч занадто, може, переціннює румунські колядки. М. Сумцов подає у статті ,,Научное изученіе колядок и щедривок'' (Кіев. Стар. 1886, II) огляд дослідів над колядками, зроблених до того часу. Х. Ящуржинський подає у статті ,,Колядки религ. мифич. содержанія'' (Кіев. Стар. 1895, II) причинки до одної групи колядок. — Причинок до видання колядок подає Ю. Яворський у цитованій вище статті та в другій п. н. ,,Из этнографической тетрадки 1830-х годов'' (Науч. лит. Сборникъ Гал. р. Матицы, 1902, I). Такий самий причинок подає також В. Доманицький у статті: ,,Современныя колядки и щедривки'' (Київ, 1905). Стаття М. Коробки: ,,К изученію малорус. колядок'' (Извѣстія Академіи Наук, 1902) опирається ще на мітологічній теорії, яка давно пережилася. На тій самій теорії оперті уступи про колядки і в працях О. Міллера: ,,Опыт историческаго обозрьнія рус. словесности'' (I, ст. 27—42), А. Афанасєва ,,Поэтич. воззрѣнія славян на природу'' (III, ст. 752—760) та Ів. Нечуя ,,Світогляд українського народа''. Дуже живо написана доволі велика стаття Олени Пчілки ,,Колядки'' (Кіев. Старина, 1903, I—VI), на жаль, занадто фейлетоново, тому мало подає до розуміння та пояснення колядок. Коли до сього додати рецензії на збірки колядок та на отсі праці, то мабуть, і буде все важніше, що досі принесли студії над колядками.

(Далі автор подає список записувачів, яких записи колядок поміщені в тому виданні).

* * *

КОЛЯДКИ І ЩЕДРІВКИ

(Переднє слово II)

Видаючи колядки, мав я первісно намір помістити при першім томі опис П. Шекерика-Доникового, як відбуваються коляди у гуцулів, що й зроблено, а при другім томі свою розвідку про колядки. В часі друку показалося одначе, що другий том перейшов ті розміри, які я йому визначував; щоб отже їх не збільшувати, постановив я розвідку відложити до іншого видавництва, а тут обмежитися на кількох увагах, що послужать поясненням методи, вжитої при сім виданню.

Кожний видавець фолкльорних матеріялів повинен при їх публікації звертати найбільшу увагу на систематику. Він не може одначе заводити її довільно, але мусить опиратися на твердій науковій підставі. Та дуже часто улягають видавці всяким посторонним суґестіям, наслідком чого і в найкращій систематиці заходять численні виломи. Особливо має се місце тоді, коли видавець розпоряджає матеріялом, що походить з рук не спеціялістів, але записувачів-аматорів. Буває не раз, що такі записувачі не розуміють чогось або не дочують, що оповідач приказує, і передадуть запис у добрій вірі фальшиво; далеко гірше буває, коли записувачі самі щось видумують і подають як фактичний матеріял, бо тоді треба немало заходів, щоб таку річ справдити і спростувати.

Спеціяльну увагу належить звертати при публікації обрядів і обрядових пісень, які належать до найстарших пам'яток нашої усної літератури, але які за довгий час свого життя зазнавали різних впливів і змін та до яких вкрадалися різні пізніші додатки. Є місцевості, де якийсь обряд, хоч був колись, вигинув цілковито; є такі, де заховалися лиш невеличкі його останки; є в кінці й такі, де він заховався ще в повній силі. Про ті, де обряд вигинув, нема що багато говорити; вистане зазначити факт, коли маємо на нього

докази. Про ті, де заховалися останки обряду, треба не раз ширше говорити, ніж про ті, де він жиє в повній силі. Річ у тім, що нарід, маючи останки обряду, силкується доповнити його, а доповняючи, втягає туди все, що йому подобається, що робить на нього враження, що підходить під дану хвилину. Звідти у записувачів, прим., весільних обрядів, попадаємо нераз на такі пісні, як ,,Під дубиною, під зеленою''; ,,Дай нам Боже добрий час''; ,,Де єст руска отчина'', які не тільки не мають нічого спільного з весільним обрядом, але — як дві останні — і з народною поезією. Дістаються вони до обряду вже дорогою книжною. Видавець, діставши такий опис весілля, не може обмежитися простим видрукованням; його обовязком є прослідити як обряд виглядає там, де заховався в цілості, порівняти із своїм описом і зазначити всі пізніші впливи, а книжні пропустити, як туди неналежні.

Се можна сказати не лиш про весільний обряд і пісні, але й про всї інші обряди та обрядові пісні, отже й колядки. Я вже зазначив у першім томі, що багато видавців колядок втягало до них церковні колядки, які сильно різняться своїм характером від перших. Я, очевидно, повикидав їх із свого видання, хоч у рукописах мав не мало. Але в рукописах мав я ще цілий ряд інших пісень, які в тих околицях, де колядки забуваються, співають в їх місце, а записувачі подають їх за колядки.[1]) Я поділю їх на групи і для короткости обговорю лиш загально, наводячи при тім характеристичніші з них.

До першої групи входять тут звичайні пісні, брані без розбору, »котра з краю«. Ось одна така коломийка, записана за колядку в Зеленім, пов. Косів.:

1.

Ой у моїм городечку зродили звоздички,
Ай у мене були, кумко, сночи кольиднички.
Ой були кольиднички тай колідували,
Та ни трохи здоровийчка мого видобрали.
В мене за хатов пасіка, за пасіков оси,
Тото ни ти кольиднички, шо ходили доси.
Тото ни ти колїднички, шо вни колідуют,
Лише тоти колідники, шо файно пласуют.[2])

---

[1]) Нераз буває дуже трудно рішити, до якої саме групи причислити пісню. Тут два-три змінені слова, змінений розмір або змінена зверхня форма може дати підставу до зачисленя піснї сюди або туди. Розуміється, що не вийде ніяке лихо, коли на одну книжку покажеть ся кілька пісень невдатно прилучених до якоїсь групи. Належить одначе уважати, щоб не зачислювати таких текстів туди, куди не треба, яких характер можна безсумнівно ствердити.

[2]) танцюють.

В селі Ріпнім записав 1902 р. М. Ростковин пісню, яка раз названа »колядкою«, а раз »щедрівкою«. Ось як вона виглядає:

2.

Зацвили виногради тай попід садочки,
Ізіслали два ангели з неба співаночки.
Ой як вони співаночки тої заспівали,
Ми такої співаночки сюди не чували.
Як свята Пречиста вчула, взяла голосити:
Перестаньте, християне, на земли грішити!
Ой коби ви перестали, бисьте не грішили,
По смерти би ваші душі до царства ступили.

В Зазулинцях, Заліщицького пов. записано як колядку пісню про те, як вдова виправляла разом із доньками сина на війну та як сестри допитували брата, коли вернеться, а він відповів, що тоді, як посіяний пісок зійде. Її початок такий:

Ой була вдова в селі молода,
Ой породила синка сокола,
Вигодувала, на войну дала і т. д.

Ся пісня нагадує вправді колядку про виправу сина на війну, але не сходиться з нею.

До другої групи можна зачислити пісні ненародного походженя. Вони попадаються звичайно до рукописів не записані просто з народних уст, але переписані з давніших збірників, які складали часто тоді, коли друк книжок не був такий розповсюднений, як нині. Наведу пару таких пісень для прикладу:

3.

Ой зийшла зоря небо веселить,
Ой дай Боже!
І любо світить над долиною;
Є на що глядіть, є кому світить,
Не над дільною, над чужиною
І над рідною Україною.

Поплила она у щасливий час,
Через тихий край упустилася,
І на тихий край задивилася.
Любо і мило всїх привитала
Краса ясная незгасаюча,
Аж радіємо, поглядаємо.

Зап. Василь Басараб у Лихівцях, Богородч. пов.

Ся пісня вийнята із збірника, в якім є дійсно гарні народні колядки. Тим тяжче підозрівати таке певне джерело.

Друга пісня, заімпровізована як колядка місцевому учителеві, очевидно, його прихильником, який хотів зобразити в ній заходи

учителя над ширенням освіти між народом, але зробив се доволі незугарно:

4.

Гой там з-за моря, від гір погіря,
Відти віходит коник вороненький,
А на нім сидит пан молоденький,
Пан молоденький, пишний пан
[Митрусь.
Куда він їде, ніхто не знає,
А над водою став, попасає.
Приходє до него люди старенькі:
Порадь нас, пане, пане молодень-
[кий!
Я вас поражу тай правду скажу.
Ви зрадливі люди — біда завше
[буде;
Хоть працюєте, все бідуєте.
Тримайтеся Руси ключем, як
[гуси,
Віри руської, землі сьвятої,
Тогди вам буде добре за всі люди.
До дому верніт ся, Богу моліт ся,
А Бог погодит і хліб зародит.
Зародит жита, жита, пшениці,
Жита, пшениці, всілякі пашниці,
Тай будут стоги, повні обороги,
Дасть до стодоли і до комори,
Щастя, здоровля, хліба і соли,
Дасть нам худобу кождого роду,
Кождого роду, всілякого дробу;
Ще для пожитку, молока й меду,
А для потреби, грошей як леду
Вінчуєм того пана, котрому ко-
[лядуєм,
А тим паном, пан наш Митрусь

Від Андрія Мигайчука зап. Дм. Єндик у Зазулинцях.

До сеї ж групи, але до окремого відділу, треба зачислити різдвяні вірші, яких одначе в нас менше, ніж на Україні. Ось як вони виглядають:

5.

З славного міста, із Вефлеєма,
Дала сі чути славна новина:
Діва пречиста зродила Сина,
Зродила Христа, всім Бога іста.
Скоро ся тоє в місті зявило,
Все сотворіня ся веселило:
Ангели в небі пісні співали,
На земли царі дари складали,
І пастирії скоро приспіли,
Тай на колінах Христу служили.
Бидлята також пізнали пана,
Котрому з сходу звізда сіяла.
Вертеп з утіхов під свойов стріхов
Христу послужив, свій поклін зложив.
Ми тому нині радість приносим,
Христа родженна за весь мир просим,
Щоби дарував сто літ прожити,
З цілов родинов ся веселити.
До обороньки сто худібочки,
Повнії скрині, най Бог від нині,

Цар народженний дасть нам щоденний,
В щастю здоровлю сто літ прожити,
З цілов родинов Бога хвалити.

Зап. 1898 р. Микола Баран у Ляхівцях, Богородч. пов.

Другий вірш зложений на взір тих численних пісень, творених більше або менше чистою церковною мовою на протязі XVII—XVIII ст., яких виразом стала відома книжка н. н. »Богогласник« та яких опубліковується тепер велика сила. Тому одначе, що церковна мова ставала затяжка для розуміння простолюдина, їх перероблювали також на народну мову або на їх взір творили нові.

6.

Весела настала новина,
Пречистая Діва сина породила
В Вефлеємі.

Єго в яслах положила,
В пелени го я вповила,
Як дитятко.

Як дитя возлежит на сіні,
Віл і осел служат єму нині
Із покоров.

На коліна приклякают,
Паров єго загрівают,
Поклон дают.

Чудесная радість сьвіту ся зявила,
Пречиста Діва сина породила,
В Вефлеємі.

Сінце красше, як лелія,
На нім повила Марія
Збавителя.

Як скоро Предвічний на сьвіт народив ся,
Ангел пастушкам я в поли зявив ся
Так їм сказав:

До Вифлеєм ви підіте,
Поклон ниський оддадіте
Рожденному.

Триє цари на востоці були.
Нову ясну звізду й увиділи
На облоках.

За звіздою ішли цари,
До Вефлеєм несли дари
Дорогії.

Ливан , смирну, злото віддавали,
Триє цари на коліна впали,
    Триє царі.

А пастушки по ягнятку
Нарожденному дитятку
    Дарували.

Йосиф старець Марію споймає,
Аж до Єгипту з Христом доступає,
    В чужу сторону.

А ми того веселім ся,
Рожденному поклонім ся,
    З низьким поклоном.

Предвічний монарху, нарожденний пане,
А вмилосерди сі над всі христіяни,'
    Просимо тя.

Рач нас вірних свободити,
А з тобою в небі жити,
    На вікі віков.

Угринів Горішний, зап. Б. Заклинський.

Та хоч сей вірш зложений народною мовою, то вистане порівняти його, прим., із колядкою, поданою під ч. 29 (Три царі), щоб переконатися про більшу вартість і красу останньої.

У третім вірші автор старався наслідувати формою народну пісню, але не можна сказати, щоб щасливо:

7.

Нутеж, нутеж, братя, сусіди,
Покиньте клопіт, забудьте біди,
Най ся помножит наша потіха,
Клопіт і смуток згинет до лиха.
    Треба, треба, братя, камрати,
    Народженому поклін віддати!
Треба, треба і тоє знати,
Який то поклон нести дитяти,
Бо єго мати вложила в ясла,
З котрих осли й воли ся пасли.
Все то винна прамати Ева,
Же зіла яблок з райского древа;
Ввела в неволю і свої діти,
Прийшов Спаситель, хоче збавити.
Ци чули ви пане Василій,
Як на небеси ангели піли?

Слава во вишних Богу най буде,
Вам на земли мир, добрії люди!
Ци чули ви, пане Ігнатий,
Який то поклін нести дитяти?
Повідав тоє старий Данило,
Же єму несли злато, кадило,
Ливан, смирну, тріє цари
Принесли єму від себе дари,
А межи ясли адниї хлопи,
Що хата має, несім до шопи.
Що хто має, з доброї охоти,
Най дасть, а прийме той пан наш
    [злотий,
А решту даймо Ісусу Христу:
Прийми, прийми, наш ачній пане,
То ти даємо, на що нас стане.

Зап. 1864 р. у Струтині Вижнім В. Булка.

До третьої групи треба почислити польські пісні, співані, очевидно, або для польських колоністів, розкинених по українській етнографічній території, або для польських панів, властителів більших маєтків. Розуміється, що тут про якесь оригінальне складання не може бути мови, і ті пісні переняті просто від поляків переважно усною дорогою. Їх зрештою не багато.

(текст польської пісні пропускаємо, ред.)

Одинцем стоїть колядка з Пасічної, в якій пробивається лише в мові польський вплив:

11.

Гей там за річкою, за бистров водою,
  Яґодож моя червонюсенька!*
Стоїт там домечок слічний, мальований,
А в тім домочку штири покоїки.
В першім покоїку вікна кришталові,
В другім покоїку підлога кедрова,
В третім покоїку мальоване ложе,
В четвертім покоїку сама ґречна панна,
Сама ґречна панна, панна Янова.
Що она там робит? — Віночкі вяже.
Пшишлі сон до ней три колідничкове,
Дала вона їм по вянечкові.
Єдному не стало вянечка файного:
Не турбуй же ти сі, муй колядниченьку,
Я ти сі дістану сама млодюсенька,
Сама млодюсенька, як ружовина,
Як ружовина, як ружовий квят.
Ідзь до тей скрині, везь таляри штири,
Не довго шукайте, хоть єдного дайте.
За колядочку, хоч пива бочку,
Бочку, не бочку, хоч коновочку.
За нашу пісьнь, хоч гроший шість.

Пасічна, зап. Б. Заклинський.

До четвертої групи можна зачислити такі тексти, які подибуємо в двох зовсім відмінних редакціях. На тій основі можна вже одну редакцію влучувати до одної групи, а другу до другої групи пісень, не роблячи навіть помилок. З того боку ся група дуже інтересна, бо вона вказує, які переміни відбуваються в народній поезії, коли для того покажуться відповідні обставини. Найліпше побачимо се на прикладах.

Під ч. 289 надрукував я колядку п. н. »Дівчина шинкарка« у вісьмох варіянтах. Її зміст такий: До шинку, в якім шинкарює дівчина, входять три крамарі (пани, козаки, жовнярочки), п'ють

пиво, мед і вино та відходять, не заплативши. Дівчина зафантовує в них цінні речі, які по части роздаровує, а по части сама вживає. Зміст сеї колядки не противиться нічим змістові інших колядкових тем, тому нема підстави тут щонебудь квестіонувати. Одначе таких варіянтів лише сім; восьмий вже відмінний; в ньому нема бесіди про неплачення та фантовання, зате в ньому підмовляють три волошини дівчину з собою, а потім підпалюють сосну та капають горячу смолу на її біле тіло.

Сей варіянт нерозвинений ще добре, тому я влучив його до колядок як останій, бажаючи тим зазначити, що він творить перехід до пісні. Не міг я сього одначе зробити з варіянтом І. Вагилевича, розвиненим цілковито і не вважаючи на колядкову форму, майже зовсім однаковим з піснею на сю саму тему. З уваги, що в колядках не приходять трагічні теми — коли виключити війну або припадок, прим., парубок тоне — належить і оцей варіянт, що подаю тут, причислювати до пісень (романс), а не до колядок.

Дівчина шинкарка.

А в чистім поли стоїт коршмонька,
Стоїт коршмонька оріховая,[1]
А в тій[2] коршмоньці дівчє — шенькарчє.[3]
Ой сидит собі конец[4] столонька,
Тай держит собі троякий напій.
Перший[5] напоєц — ороне[6] пиво;
Другий напоєц — солодкий медок,
Третий напоєц — зелене вино.
Сидит же, сидит по конец[4] стола,
А кватирочка[7] все підхиляє,
Та в чисте поле все позирає.
Надійшли туди три Волошини,
Три Волошини, три товариші.
Один Волошин барзо хороший,
Другий Волошин тай іще кращий.
Третий Волошин тай[8] ще краснійший.
Ой сіли-ж собі підпиваючи,
Дівчє — шенкарчє[9] підмовляючи:
»Дівчє — шенькарчє,[10] ходиж ти з нами,
Ходиж ти з нами та молодцями.
Будеш ти пити солодкий медок,
В шовкових шубах будеш ходити«.
Ой не вівели дівчину з саду,
Уже вчинили з дівчини зраду.
Ой ведут милю, ой ведут другу,
А на третіж би відпочивати.
Пустилиж они коники пасти,
Казали єї все ліжко класти,

А під явором, під зелененьким,
А з Волошином, а з молоденьким.
[Мене матінка ще не віддала,
Та щоби я вам все ліжко клала].[11])
Достань кременю[12]), вікреши ватри,[13])
Запали сосну в верху і споду.
Ой гори, гори зелена, сосно,
Ой течи, течи, чорная смоло,
Та на шенькарчє,[14]) на біле тіло,
Щоби шенькарчє[14]) пріч не кортіло.[15])

Збірка Ів. Вагилевича ч. 151. Василь Григоряк з Ясеня.

Відміни: Рук. Осс. 2411, II, к. 180—181, також з Ясеня: [1]) А в чистім поли блиско Дунаю стоїт коршмонька оріховая; [2]) ті; [3]) в Розгірчі: Ой Ґаздиненька; [4]) конець; [5]) єдин; [6]) кудроє; [7]) кватирочку; [8]) а; [9]) та ґаздиненьку; [10]) ой ґаздиненько; [11]) в Розгірчі не співають; [12]) кременя; [13]) огню; [14]) в Розгірчи: ґаздиню; [15]) хотіло.

При кінці увага Вагилевича: ,,З время цельтицкого. Є також ціле таківская дума. Деколи й тую колєдку за думу співают. — Се натручує догад, же немало рожних старосвіцьких пісень перейшло в обшєр колєд".

Паралелі: Киев. Старина, т. V. ст. 215—217 і 905—907.

Часом може бути одначе і навпаки. Під ч. 316 надрукував я колядку, співану умерлим, п. н. »Грішна дівка«. Се відміна широко розповсюдненої духовної пісні, якої в мене є ще цілий ряд варіянтів, між іншим, два варіянти В. Степаненка з Київщини, один В. Доманицького з Волині і один Д. Єндика з Брідка (Буковина) з зазначенням, що їх співають як колядки. Ся пісня зачинається звичайно:

Ішов Господь дорогою,
Здибав дівку із водою і т. д.

Колиж я її відміну дав між колядки, то до того спонукала мене не лиш колядкова форма, але й те, що колядка загалом не одностайна, лиш поскладана і те, що її зміст не противиться хвилї, в якій вона співається, бо колядується вмерлому, який також міг бути грішний, як дївчина.

Подібно, як із сею піснею, не міг я одначе зробити з гаївкою про ремеза, не вважаючи на те, що сей варіянт приспоблений уже більше до колядок, та якої варіянт подав Ів. Вагилевич поміж колядками. Ось він:

13. Ремез.

Ой ремезе, ремезоньку,
Не вий гнізденько на ледоньку,
Бо се ледонько буде розбивати,
Твоє гнізденько буде потапати.

Ой ремезе, ремезоньку,
Вий си гніздонько на яворонько;
Як се яворонько буде розвивати,
Твоє гніздонько буде прикривати.

Ой Іване, Іваноньку,
Не став світлоньки у тещенька,
Бо се тещенько буде гнівати,
Твою світлоньку буде розкидати.

Ой Іване, Іваноньку,
Став се світлоньку у батенька;
Хоть сє батенько буде гнівати,
Твою світлоньку буде прикривати.

Збірка Ів. Вагилевича, ч. 72. Михайло Тимяк із Глинян.

Паралєлї: В. Гнатюк, Гаївки, ст. 225, ч. 168.

Характер сеї пісні все таки має більше спільного з гаївками, ніж із колядками.

Стільки про пісні, видавані за колядки.

Згадаю ще тут, що по деяких збірниках колядок подибуються тексти таких різдвяних ігор, як коза або Меланка і подають-ся за колядки. Я очевидно вилучив їх із своєї збірки, а при нагоді опублікую їх разом з іншими різдвяними іграми.

В передмові до попереднього тому згадав я, що з Угорської Руси не було в мене жадного збірничка колядок. Перед кількома днями дістав я від о. Юр. Жатковича зі Стройни три шкільні зшитки, які передав йому учитель Федір Бачик із Сускова, Березької столиці, а які списав школяр Василь Дзямка. Записано тут 11 оцих колядок:

1. Ластівка будить господаря (у мене ч. 87).
2. Дівчина губить воли (у мене ч. 279).
3. Дівчина губить вінок (у мене ч. 284).
4. Знов: Дівчина губить воли.
5. Старости (у мене ч. 307).
6. Свати (у мене ч. 306, вар. B).
7. Дівчина стереже яблінку (у мене ч. 270).
8. Парубка хотять на короля (подано далї).
9. Дівчина вбираєть ся (у мене ч. 15; тут вона чеше себе й рідню).
10. Парубок трубить (у мене ч. 204).
11. Дівчина шиє корону (подано далї).

Показується отже, що й такий малий збірничок може принести як не нові зовсїм колядки, то бодай дуже відмінні варіянти, коли він лише зладжений у таких місцевостях, куди ще не дісталася вповні сучасна культурна та не виперла останків старини.

Подаю тексти обох колядок:

Парубка хотять на короля.

У сього ґазди висока кедра,
Я кедру, я кедру зогну
Тай галузочку не вломлю!*
А под тов кедров золотий билчич,
Та сидит у нем красний Іванко.
Та пришли д ньому тріє царьове
Та стали єму раду радити.
А єден каже: Заколишім го!

А другий каже: Перевернім го!
А третий каже: Король з него буде,
А в нашім краю короля не є.
Оставай здоров, красний Іванку,
Не сам із собов, з няньком, із
[мамков,
З няньком, із мамков, з усев че-
[лядков,
З усев челядков, із усім домом,
Із усім домом, із милим Богом.

Дівчина шиє корону.

Шила Марійка сєту коруну,
Коруна, коруна сєта,
З чистого злата золлята!*
Та прийшов ід ні нянонько її:
Душко Марійко, продай коруну!
Я ти не продам, ні в дарі не дам.

Дальше приходить мамочка, братонько, сестриця, вкінці миленький:

Я ти не продам, лем у дарі дам.
Ліпший миленький, як брат рудненький.
Оставай здрава, красна Марійко,
Не сама з собов і т. д. (як у попередній).

Залишається ще сказати кілька слів про X—XIII розділ моєї збірки. Віншівки є завершенням колядування, але наскільки вони не уймлені в пісенну форму, бувають дуже часто імпровізаціями, тому зміняються і підлягають різним впливам, між іншим і церковному. Особливо дяки дюблять пописуватися церковщиною, а від них переймають готові тексти й селяни. Віншівок одначе так мало, що нема що робити між ними перебір, тим більше, що се не вплине на їх характеристику.

Плясанки інтересні для нас настільки, наскільки злучені стисло з танцем, який безперечно має обрядовий характер. Коли ж обрядовість ся тратиться і плясання переходить у звичайний танець для забави, а замість дійсних плясанок починають приспівуватися звичайні танечні пісні, то й заінтересовання мусить спадати.

Про Пародії та жартівливі колядки треба пам'ятати, що їх не співають нікому; вони служать тільки для розвеселювання. Між ними є твори народного, але є й штучного походженя.

Дитячі колядки того самого походження, що різдвяні та великодні гумористичні вірші, бурсацького. Вони розповсюднені

головно по Україні, в Галичині знають їх мало та й то лиш у таких місцях, де інші колядки виходять з ужиття. Говорити про них, як і про колядки з попереднього розділу, окремо і ніколи не можна їх змішувати з правдивими колядками.

В кінці висловлю бажання, щоб моя збірка дала спонуку визбирати всі колядки, які ще де заховалися поза моїми текстами, бо вони вповні заслугують на вічне заховання.

Львів, 20. V. 1914.

* * *

НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ ПРО ОПРИШКІВ

(Передмова)

I.

Перший у нас дослідник історії карпатських опришків, д-р. Юліян Целевич, закінчуючи другу свою статю на сю тему п. н. ,,Ще дещо про Олексу Довбущука та єго наступників'' (Діло, 1888), звернув також увагу на народні оповіданя про О. Довбуша та інших опришків, заохочуючи записувати їх ось якими словами:

,,Стілько історичних вістий найшли ми і подали їх тут як доповненє до поданих нами давнійше. Переказів про Довбущука найшлось би в десятеро більше. Вибуяли вони густим рястом довкола постати удачного Гуцула ватажка і сплели ся в широкий лист, але з часом, на жаль, зівянуть і вони, ті цвіти, що їх зродила туга і жаль, плекала спільна недоля і вигріла своїм сонішним світлом любов до тих, що стали местниками кривд власних і своїх суплемінників. Нехай же хто з любителів нашої бувальщини визбирає їх, заки зівянуть і поникнуть, а буде мати працю милу і вдячну, і чейже збір богатий, бо мало чи не в кождім другім селі нашої Гуцульщини найде певно якусь річ, чи то лісок або полянку, чи то хрест або керницю, що до них привязує ся якийсь переказ про Довбуша. Ми би дуже бажали побачити збірничок людових переказів про Довбущука, і найліпше було би взяти ся до того комусь із коломийських гір, бо в тих сторонах переховало ся їх певно найбільше, хоч найде ся їх не трохи у Станіславівщині, у Стрийщині і навіть ще далі на захід. Та при оцінці тих традицій треба бути обережним, бо богато їх зросло на памяти про инших ватажків, а що постать Довбущука з часом виросла в сумраці пізнійших оповідань до величезних розмірів, через що тим більше мусіла втратити на виразности контур, то й забсорбувала вона богато инших, як історичних, так і видуманих осіб і

пригод. Є межи ними й такі, що самий їх зміст подобає на лєгенду"[1]).

Сей заклик: д-ра Ю. Целевича до нашої публіки, так само як попередні та пізніші, не зворушили її дуже, коли до сього року появилися ледве ось які записи (крім оголошених самим Ю. Целевичем у його статтях), які можна трактувати серйозно:

В 1895 р. надрукував д-р І. Франко в ,,Житю і Слові'' пісню про П. Туманюка (т. III) і чотири оповіданя про О. Довбуша (т. IV), з того одно записане мною в Стрийськім і три, записані д. О. Роздольським у Брідськім повіті.

В 1898 р. знову надрукував д-р. І. Франко в ,,Етногр. збірнику'', т. V: 1) Пісню про М. Штолу (в двох варіянтах). 2) Оповідання про М. Штолу. 3) Оповідання про Юрішка і Грдлічку. 4) Пісню про Юріштана. 5) Згадку про давніших опришків. 6) Згадку про опришків і пушкарів.

Десять літ пізніше, 1908 р., вийшла ,,Гуцульщина'' В. Шухевича, ч. V, а в ній надруковані (ст. 170—194) оповідання про оцих опришків: 1) Ол. Довбуш (8 варіянтів). 2) Юра Оженьик. 3) Оршак. 4) Дмитро Марусьик. 5) Бойчук. 6) Кричук. 7) Мир. Штола. 8) Конець опришкам.

Оце й усе, що я можу зазначити в сім місці.

Тимчасом 1907 р. передав мені д. П. Волосєнка, тодішній редактор ,,Громадського голосу'', письмо молодого гуцульського парубка Петра Щекерика Доникового з Голов, Косівського повіту, в якім він заявляв охоту списувати оповіданя про опришків, яких знає сам доволі багато, коли знайдеться хтось, що їх надрукує. Очевидна річ, що я зараз удався до нього, подав вказівки для записуваня та попросив прислати кілька оповідань на показ. Діставши їх, я побачив, що оповідання визначаються дуже гарним стилем, чистим говором і вірною передачею, з мінімальним шкільним впливом, що відбивається майже виключно лише на правописі. Довідавшись знов про приблизне число тих оповідань, я спостеріг, що якби до них доложено ще трохи оповідань з інших сіл і від інших осіб, на що можна б числити, їх зібралося би стільки, що заповнили б окрему книжку. Наслідком того уложив я невеличку відозву в справі записування оповідань про опришків, надрукував її в ,,Хроніці'', а крім того, зробив з неї окрему відбитку і порозсилав її на більше, як сто адрес у гірські околиці Галичини та Буковини, переважно учителям та деяким священикам із просьбою записувати, що можна, та надсилати до друку в проєктованій книжці. Побіч оповідань

1. Руська Історична Бібліотека, т. XIX, ст. 196.

задумував я чи то в передмові до книжки, чи в окремім додатку помістити деякі документальні, але не архівні, матеріяли і звістки та записки про опришків, про які я призбирав відомості, прим., що в метрикальних книгах парохії Битьків (Надвір. пов.) є нотатки про напади опришків, що в коломийського адвоката д-ра Т. Дембіцького є акти процесу Ю. Драґарюка і т. д. Я віднісся до дотичних осіб із просьбою (між іншим до пароха в Битькові о. Короля, до д-ра Т. Дембіцького і до інших) скопіювати або зарядити скопіовання на мій кошт тих документів, але навіть відповіді не дістав на листи, не вважаючи, що до деяких повкладав марки на відповідь. Наслідком того постановив я обмежити книжку на самі оповідання.

Правда, на розісланий квестіонар дістав я ледви 2-3% відповідей із записками, та завдяки особистим зносинам із деякими особами, призбиралося стільки матеріялу, що з огляду на число можна назвати його дуже богатим. Шкода лише, що се число не розкладається пропорціонально по селах Гуцульщини, а головне його gros припадає на два села: на Голови, Косів. пов. — записи д. П. Шекерика Доникового, числом 104, та на Зеленицю, Надвірн. пов. — записи д. А. Онищука, числом 69 — на всіх 258 чисел у книжці. На всі інші села припадає отже ледве 85 чисел, зібраних різними записувачами. Багатство записів П. Шекерика Доникового і А. Онищука вказує одначе, скілько ще можна зібрати оповідань про опришків (тай інших) по наших гірських та підгірських селах, коли б знайшлися люди, що хотіли б зайнятися так щиро записуванням, як вони оба; на жаль, у наших сільських інтеліґентів не видно ні трошки любови та зрозуміння до своєї усної словесности, а ще менше охоти до збирання сих цінних памяток народної творчости, хоч збирати їх не належить до неприємностей...

Подрібно представляються зібрані матеріяли в цифрах ось як: Передруків зроблено всіх 14. (Передруковано виключно пісні, з того 1 з „Правди", 1 з „Зорі" і 12 зі збірки Я. Головацького, що належить тепер до доволі рідних книг; не числю при тім варіянтів).

Петро Шекерик Доників дав 104 записи, Антін Онищук, учитель — 69, Мих. Приймак, учитель, — 16, Олена Кисілевська — 11, Анна Павлусевич, учителька — 10, Олекса Іванчук, учитель — 6, Дмитро Бойчук, учитель — 6, Мелітон Бучинський (тоді студент) — 5. (сими записами користувався вже по части й Ю. Целевич). Мих. Романюк, студент — 4, Богдан Заклинський, учитель. кандидат — 3, Зенон Кузеля, бібліотечний урядник, Волод. Ривюк, студент, Мирослав Капій, ґімназист — по 2, разом 6, Лука Гарматій, учитель, М. Пилат, учитель, Гнат Хоткевич, письменник і я — по одному, разом 4. Всіх разом 258.

В інших околицях називають опришків ще іншими іменами. На Буковині, звідки, на жаль, ледве одне оповідання поміщене в оцій збірці, задержався термін ,,борців''. Подаю про нього лист і оповідання д. М. Пилата, надісланий на адресу Наук. Тов. ім. Шевченка:

Хвальне Товариство!

На Вашу відозву в справі записуваня народних традицій про опришків стараю ся я щось зібрати, та до тепер дуже мало мені вдалося. Село Лужани на долах, тому тут менше затримало ся про ті події, ніж у горах. Про опришків, щоби були родом з Лужан, ніхто не оповідає, бодай я не чув нічого. Але про сусідні села, як Бурдеї, Ревну, Спаски і и. можна довідати ся більше. Пізнійше розпитаю ся і в инших селах, а тепер лише скажу, що чув у Лужанах. В нас слово ,,опришок'' менше уживає ся. За то слово ,,гайдамака'' подибуємо частійше. Окрім сих двох назв є ще й третя. Є то слово ,,борець''. Борці почасти виступають як дійсні опришки, але подибуємо їх і в оповіданях неначе казочних героїв, або немов німецьких рицарів (Raubritter). Вони не жили в громадах, не мали ватаг, а пробували самітно. Люди видумали про них неймовірні річи, що то вони були велити, що вони належали одному борецькому родови і и. Про одного такого борця, що мав бути в коростоватськім лісі, вповіла мені сільська бабка от що:

,,О, синку, де сегодня вже та сила, що була давно. Сегодня вже не туди. Давно були такі борці, що нападали людий середудня та убивали їх як муху. Як тепер оплачуємо рогатки, так давно треба було борцям платити, щоби на дорозі пустили. Старі люди оповідали мені, що як чумакували до Косова, чи лихо їх знає куди, то їх нераз переходили. Аби там було Бог зна кілько людий з возами, всіх спре. І треба платити, бо як не заплатиш, то й крока дальше не поїдеш.

Раз жив у нас чоловік і жінка, що були дуже щасливі. Дід мій вповідали, що їх дід до них навіть на храм ходили. Одно одному не перечило що синє за нігтем. Раз досвіта вибрали ся вони в місто. — ,,Ти, стара, завтра раненько, але дуже рано, бись не забула коні, хату й ворота свяченою водою покропити. Чуєш?''

,,А де той васильчик, що був у коморі за кроквою?''

,,Я злагодив нового; бо мені страшно тепер говорити за то, з ним не годить ся урудувати більше, аби, не дай Боже, знов не перейшов мене той ,,анцихрист''.

,,Добре, добре''.

Полягали спати. Досвіта встали, жінка обійшла хату, покропила, зробила всьо, а навіть льоху натерла лиликом, щоби добре

гостили. Сіли тай їдуть. Ще не розвидняло ся, а вони вже були далеко в лісі. Але чують, щось кричить: ,,Гов, гов''. Вони стали. Дивлять ся, а то той борець, що тогід чоловіка переходив. Чоловік поблід, а капелюх кац з голови на землю. Волос зджуджурив ся вгору. Дивить ся жінка на чоловіка тай каже: ,,Не бій ся, бри, вже я собі з ним раду дам''. Чоловік умирає, не чує, а жінка собі й вухом не веде. — ,,Ой бій ся Бога, жінко, заплатім'му та най пропадає до Божої Матери, на що тобі смерти? — ,,Мовчи, крикнула жінка, вставай з фіри''. — Чоловік встав. Жінка скинула сорочку, підпереза-ла ся нею верх пояса тай до борця, а той аж зарув, як величезний лев і хап за передну вісь, хоче віз перевернути. А жінка живо ймила за задну вісь і підоймили цілий кошик. Сіпають ним сюди, туди, не йде, не переборе одно одного. Лишили віз. Борець прискочив до жінки, а вона єго попід обидві силі, як не здійме, як ним не лусне до землі, як не тевкне, аж земля затрясла ся. А він лиш застогнав. — ,,Чоловіче, ходи вже сюди, бо вже го нема!'' Чоловік прийшов, перехрестив ся, посідали обої й поїхали. В місті добре гостили та ще їх люди обдарили за то, що того страшняка убили.

Прийшли вечером назад тай полягали потомлені спати. Рано встав чоловік скорше тай десь збирає ся. ,,А ти куди, чоловіче?'' — питає ся жінка. — ,,Йду собі в світ'', — відповів чоловік. — ,,Я з тобою жити не буду, бо ти би могла й мене колись так в свої руки сціпити, як тамтогось сціпила''. — ,,Ой не бій ся, чоловіче, а ти се від тепер знаєш, що я з борецького роду?'' — Чоловік як учув за борецький рід, то аж стряс ся. А жінка єго обіймила, поцілувала тай сказала: ,,Від коли світ світом, не була жінка старша від чоловіка. Вже то так Господь постановив. Я хоч така дужа, але моєї сили на твоїх костях пробувати не буду''. — І вони жили щасливо далі.

Лужани, 11 жовтня, 1907. Микола Пилат, учитель.

З оповідань, зібраних в отсій книжці, виходить повна, всесторон-на і незвичайно ярка характеристика опришків. Правда, нинішному читачеві зробиться нераз маркотно при читанню таких подій, як підковування босої жінки, виливання гарячої смоли на черево одної, а вбивання вагітної або в часї родів другої жінки, різання пана по кавалочку і допити, чи болить його се дуже й ін. Такий читач готов усі ті справді звірські поступки почислити на карб кастової (хлоп-ської) або національної (в сім випадку руської) лютости та дикости. Такий погляд був би одначе зовсім несправедливий, бо людей з іншої епохи можна об'єктивно оцінювати лише на підставі основного знання тої епохи. І тут знамениту прислугу для зрозуміння оприш-ківських оповідань може віддати книжка, написана незвичайно популярно, п.н. ,,Prawem i Lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi

w pierwszej polowie XVII wieku przez Wlad. Lozinskiego" (Львів, 1904, два томи). Вправді описані в нїй часи значно вчаснїшї, як у наших оповіданнях, які представляють XVIII та початок XIX століття. Характеристика тих часів одначе мало що зміняється аж до упадку Польщі, тому може послужити нам зеркалом, в якім відбиваються і часи, про які в нас мова. Се можемо зробити не лише з огляду на те, що одна історична епоха може тягнутися протягом довшого періоду часу, але й що переймання звичаїв нижчою клясою (мужиками-опришками) від вищої (маґнатів і шляхти) йде лише поволі та довгий час. А що опришки вправлялися в своїм ремеслі не раз під рукою маґнатів, світочів тодїшньої Польщі (т. зв. короленят), на се можна знайти багато документів. Тому що д. Лозіньского, певне, ніхто не буде підозрівати в сторонничім очернюваню польської суспільности, що задавала тон тодішньому життю, я наведу кілька фактів з зацитованої книжки.

Маґнати Потоцький і Пшерембський з одного, а Корецький з другого боку, ведуть між собою формальну війну, в якій розходиться про те, хто кому видре більше маєтку. Корецькі бороняться завзято: ,,Але недовго витримують наступи Потоцького і Пшерембського, котрі, зібравши незабаром, як подає слуга Корецьких Пйотр Хамєц, ок. 700 покутських опришків /.../ з гарматами, рушницями, луками і розпущеними прапорами, вискакують з Ляцького через ліси на територію Устя до села Луки і Межигір'я, відганяють селян від пільних робіт, забирають волів і плуги, коней і худобу". (Лозінські, Правем і Лєвем II, ст. 101).

Таку саму війну ведуть між собою два інші маґнати: Яблоновський і Балабан за Перегінсько. Балабан відносить перший побіду. ,,Але Яблоновський не спасував. Заледве Балабан відїхав, підчаший рушив на Перегінсько з 400-ми людей — ,,зваричів і опришків", як закидує йому пізніше противна сторона", з різною зброєю, гарматками і гаківницями, і знову обложив замок, цим разом уже з успіхом. Поробивши отвори в селянських хатах, стріляли крізь них на замок і чотири години здобували його, а підійшовши до замку, позривали паркани, пробили гарматами кілька виломів, опанували замок, повбивали всю прислугу й забрали всі речі із сховища, скриню з одягами та іншими речами". Балабан у жалобі оцінює вартість зрабованих річей на 60.000 зол. — суму на ті часи величезну, а в кожнім разі більшу, ніж колинебудь опришки могли зрабувати, хоч тут вчислимо навіть напад на Золоту Баню, з якої буцімто винесли опришки суму о 2 сотики більшу, як є грошей у цілій Австрії. А як собі при тім побідники поступали, видно з того, що ,,люди Яблоновського на більшу погорду і зневагу шляхетських прав повикидали

тіла помордованих, обдерши їх з усього, собакам на пожертя поза замок і не хотіли видати тих тіл, а що собаки не доїли, десь там закопали, а потім шляхетного Новосєльського, підстаросту того же замку, жахливо зранивши подібним способом здерли з нього одяг і, замість того, натягнули на нього закривавлену сорочку з іншого трупа і киями вигнали з замку разом з іншими недобитками'' (там же, ст. 121).

Отак робили ті самі Потоцькі і Яблоновські, які опісля оголошували універсали проти опришків, коли вони їм не на руку ставали!

Від маґнатів училися мужики-опришки не лише нападів та рабунків, але й лютости та дикости, які переходили всякі міри. От кілька прикладів на се.

,,Жид Саламон з Дунайгорода вносить у 1623 р. до міських книг скаргу на Каліновську та її сина Марціна, що вони трьох своїх жидів орендарів, Нісана, Самха і Марка, за те, що вони нібито християнських дітей зарізали, замкнули в Гусятинському замку й судили. Кревні ув'язнених жидів просили, щоб обвинувачених судили формально в каменецькому міському суді, але Каліновська і її син не хотіли того зробити, тільки зібрали свій власний суд і, не чекаючи на приїзд старшого її сина і брата Адама, як жиди за те просили, і не давши прийти до слова адвокатові обвинувачених, мучили їх, без усяких правних судових форм, страшними тортурами, палили сіркою й порохом, пекли розпаленими шинами і вкінці, хоч нещасні жертви до нічого не призналися, ще того дня перед вечором спалили на вогнищі'' (Лозінські, Правем і Лєвем, II, ст. 64).

Один з найбільших маґнатів початку XVII ст., Станіслав Стадніцький, прозваний був ,,ланцутським чортом'' за свої вчинки, які заповняють ціле його житє. Він різнився лише тим від опришка, що був мільйонером і як грабував, то не пускався на дрібничку, а на грубшу рибу, якої вартість не раз доходила також до мільйонів; що жив по-великопанськи, мав замки, тримав власне військо і т. д. Всї його поступки були одначе чисто опришківські. Довгий час воював він з другим маґнатом, Опалінським, а як то побачимо з оцих слів: ,,Напав на Тичин в часі ярмарку, пограбив і порозганяв купців і міщан; його жовніри кинулися на місцевий костел, викинули сакраменти із срібного посуду, срібло між собою розділили, а коли міщанин і радник тичинський Ян Дембови хотів їх відтягнути від святотацтва, замордували його на місці в костелі. В слід за тим Стадніцький напав утретє на Луку, резиденцію Опалінської, злупив і збурив усе, залишивши голі стіни, а потім те саме зробив у Лукавці, Забірові, Требовиську, Зачерню і Паликівці; у Високій і Хмельнику попалив двори і хати і не занехав нападу, доки не знищив усі добра Опалінської, так що в них не залишилося не то людини чи худобини,

але й собаки не знайшов би. Сплюндрувавши всі добра Опалінської, Стадніцький взявся до майна її чоловіка і скінчив на тому, що ціле староство Лежайське відібрав від нього і присвоїв собі, зайняв Лежайське, опанував всі фільварки, села і господарства, поспускав стави, позабирав худобу, повиганяв орендарів і економів, стягнув чинші, оренду й інші приходи за два роки і не дозволив засіяти поля ні на зиму, ні на весну і ціле староство перемінив у пустиню. За один рік (1608-9) Стадніцький ограбив 36 орендарів Опалінського і вигнав, збещестив 10 костелів, вбив 150 людей і забрав 9 тисяч ходоби'' (там же, ст. 404-5)

Отак виглядав опришок на ширшу скалю, а як він поступав із своїми жертвами, побачимо з оцього цитата: ,,Опалінська показує в міському суді своїх трьох слуг: Яна Нємца, Томаша Конічка і Фелікса Лєніча з Терлички і Стобірної, яким Стадніцький велів побтинати руки, двом з них обидві, а одному ліву, а крім того, (вона) обвинувачує Стадніцького, що він з іншого її підданого Марціна Патро з Лукавця велів наперед здерти шкуру пасами, потім відрізав пилкою обидві руки, а вкінці закопав його по шию живцем у землю'' (там же, ст. 401).

Се розбишацьке ремесло переходило з батька на сина і син Стан. Стадніцького, не бажаючи дати батькові застидатися, ,,вискакував із свого замку в Рудавці, як звичайний опришок, на чолі банди, яку мав завжди кого себе, грабував і розбивав. Наприклад, напав з групою волохів і мадярів на орендара королівського села Борині Марка Височанського, зневажив його жінку Анну Шептицьку, знищив цілий дім, забрав шкатулу і 240 дукатів та 84 воли чабанські; незабаром після того напав на шляхтича Матея Мрочка в Скородному, і самого господаря, 80-літнього старця, котрий у хвилині нападу відправляв на колінах вечірні молитви, ранив стрілою з ,,пулгака'', а його матері Анні, столітній старусі, яка вже 20 років не вставала з ліжка, зірвав з шиї мішочок, в якому вона тримала 70 дукатів на свій похорон, розбив скриню і забрав з неї 1500 злр., шати, срібло і дорогоцінності, а коли довідався потім, що Мрочек переховує свої коштовності в місцевій церкві, розбив її і забрав усе'' (там же, ст. 487).

Таких цитат про розбійничі напади та про знущання над людьми найвизначніших польських родин, усяких Сємєнських, Стадніцьких, Красіцьких, Фредрів, Калиновських, Понятовських, Фірлєїв і т. д. можна назбирати з самої книжки В. Лозіньского на кілька аркушів. І все те робили не якісь людські виродки, не шумовини суспільні, не ,,dzicz, tluszcza i hajdamactwo'', але сама сметанка тодішньої польської суспільности, підпори держави і ладу (а властиво неладу), найзаможніші і найсвітліші роди, якими Польща могла похвалитися.

Чим же супроти того можуть уважатися дрібні напади опришків, людий бідних, яких гнала в опришки панська злоба і знущання, надужиття і скрайна самоволя? Се лише бліді наслідуваня панських вибриків, які,з місцевих причин набрали розголосу і переховалися в народній памяті, а при інших обставинах були б загинули незамічені, як гинуть усякі інші спогади тут же на наших очах.

Від часу, коли писав свої статті Ю. Целевич, досліди над карпатськими опришками посунулися значно вперед. Подаю тут найважнішу літературу для тих, кого інтересує більше ся справа: Dr. F. Piekosinski, Akta sadu kryminalnego kresu muszynskiego z lat 1647—1765,Краків, 1889; Dr. O. Balzer, Regestr zloczyncow grodu sanockiego 1554—1638, Львів, 1891; Ant. Prochaska, Samorzad wojewodztwa ruskiego w walce z opryszkami (Rozprawy Akademii Umiej., Wydzial hast. filoz. s. II, T. XXIV, ст. 269—336); пор. також: Б. Барвінський, Боротьба самоуправи руського воєводства з опришками, ,,Руслан'', 1908, ч. 163—169; крім того окремі монографійки: др. Й. Роллє. Кармелюк (Кіев. Старина, 1886, кн. 3, переклад із польського); В. Гнатюк, Словацький опришок Яношік у народній поезії (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. 31—32); у праці В. Лозінського ,,Prawem i Lewem'', т. І, ст. 219—238, присвячений також окремий розділ опришкам; в ,,Ділі'' з 1907 р. ч. 75 були надруковані коротенькі, але інтересні ,,Спомини о. Ів. Ступницького про опришків''.

II.

Гуцульський діялєкт не досліджений досі основно, чим зрештою не вирізняється від інших, бо загалом наша діялектологія чекає ще на учених дослідників. На перешкоді таким дослідам стоїть брак добрих і вірних фолкльорних записів, якими філолог міг би користувати ся без усяких сумнівів. Але поволі матеріял призбирується і певно видасть незабаром гарне жниво. Причинки до нього приносить і наша збірка. Звертаю одначе при тім увагу, що лише записи з Косівського, Надвірнянського і Печеніжинського повіту репрезентують гуцульський діялект, інші стоять уже поза його межами. Найкраще відданий і найчистіше захований гуцульський діялект у записах П. Шекерика-Доникового; в Надвірнянщині гуцульський діялект підлягає вже сильно іншим впливам, тому не можна його вважати за взірцевий; понадто всякі інші записи, крім Шекерикових, роблені інтеліґентами, не в філологічних цілях, тому й у них не все видержаний діялект у повній силї. Правда, П. Шекерик-Доників також не філолог, але він як уроджений гуцул, який жиє постійно в

родиннім селі, віддає його так гарно, що більше не можна від нього жадати, а шкільні впливи — зрештою мінімальні, дуже легко відріжнити.

Я хочу подати тут коротко важніші прикмети гуцульського діялекту, розуміється не на всїй його території, а лише на згадуваній, бо звідки інде не маємо добрих записів, при чім завважу, що вони опираються головно на оригінальній фонології та лексиці, за те морфологія та синтакса виказують дуже мало відмін від інших українських діялектів та говорів. Про лексичне багатство гуцульського діялекту найліпше можна переконатися з праці Вол. Шухевича ,,Гуцульщина'' та з мого невеличкого словарця, зладженого виключно для зрозуміня текстів сеї книжки, про фонологічні відміни буде власне тут мова.

З в у к **а.** Дуже замітною проявою и гуцульськім діялекті є постійний нахил переміняти самозвук* **а** на **е**, прим. предід, пребабка, делше, поделеки, ґрейцері, ретунку, крешенєки, учєре, зажертував. Особливо розширений сей нахил при йотованім **а**, яке виступає тоді замість звичайного лїтературного **я** в формі **є**, при чім як мякий самозвук мякшить попередні тверді співзвуки; виговір гуцульського **є** ближчий до виговору самозвука **и**, ніж **е**, через те іншим правописом ліпше передавати його знаком **ий** або **ьи**, ніж знаком **йе** або **ье**. Ось приклади такої переміни: єк, єкий, нієкого, єла, єзик, єсла, поєс, боєли си, стоєли, повєзати, похторєв, вирєдили, позапрєгают, грєне, пєний, пєтницу, памєтати, шєнували, шєжні, чєс, звичєю, жєдні, приобицєв, розхлєпав, тєжко, талєрив, колєди, Лєтчина.

Деколи те **а** (**я**) переходить в **ї**, прим. поїс, заїц, покаїнє, їкис, а навіть в **и**: икий, звінчили си, відий, тимчисом.

З в у к **е.** Побіч нахилу заміни самозвука **е** в **и**, спільного різним українським діялектам, подибуємо тут часом переміну самозвука **е** в **і** (тверде або мяке), прим. бріхні, міч (побіч: меч), чій (зам. чей), шпікулянт, ниприятїль. Деколи переходить **е** навіть в **о**, прим. в Чьорнивцях.

З в у к **и.** Самозвук **и** переходить дуже часто на **і**, а особливо стає ся проява майже загальною по шипячих співзвуках, прим. крісани, вілапувати, розлучіли, чісті, утечі, учінив, брачіку, ручіти, пристолочіти, значіло, приповічают, почістували, паничік, парубочів, пидвишіли, Угоршіна, Волошіна.

Деколи переміняється самозвук **и** на **е**, але не дуже часто, прим. абес, кобес, хоть бесте, умесно, за коменом.

В виразі ,,рискаль'' переходить часом **и** на **у**: рускалив.

---

* Самозвук — тепер *голосний* (звук), а співзвук — *приголосний* (звук)

Дуже розповсюднена проява в гуцульскім діялекті приставляти на початку виразів самозвук **и**, щоб тим способом улегшити собі виговір, прим. ишє (зам. шє), у самим иртї, изліз, изнов, извезти, изтєх, извів, изказали, изкрізь (і: искріс), изродили, искінчьила, искладали, искований, иждати, имстив си і т. д.

З в у к **і**. Самозвук **і**, без огляду на своє первісне походження (ѣ, е, о), має нахил переміняти ся на **и**, а особливо любить се робити, коли походить від первісного **о**, прим. двир, бик (зам. бік), вид (зам. від), свий, мий, спид, дриб, стив, мист, ниж, на тим, ворих, возив (зам. возів), спосиб, в нашим гирским ниВеличькиМ місточьку, опир, трийло, гришми, бийно, пидслухати, зимивля, дибрала си, Люпайлив, зарибки, тобивка, дорижечка, пидим, жинції, дира, сирник. Дієслово імити має все на початку **и**: имити.

З в у к **о**. В слові кождий **о** переміняється на **а** і звучить: каждий. Так само подибуємо раз переміну **о** на **є** в слові: чєму. Частїше приходять переміни **о** в **и**, прим. дрива, криви і кривцу, слизи, дідичьку; ще частіше переміни **о** в **у**, прим. кордун і курдун, уна, гудувала, бурдюг, муцувати, дїдучьку, кумпанії, припочювати, видубути, усїв си.

В формі: озме — виступає **о** без придиху.

З в у к **у** вживається так, як в інших діялектах; зазначити належить лише рідку переміну його в **о**, прим., осердили си, та в **и**, прим. полибичьок.

С п і в з в у к и л, **р**. Співзвук л перемінюється часом в **н**, прим. земнї, задимнєна, а деколи в **р**, прим. бирше, найбирший (найбільший).

Співзвук **р** вимовляється звичайно твердо, але доволі часто подибуються також мякі форми, прим. вивчєрь, гирька, вихирькає, церькви, веперь.

С п і в з в у к и д і т. Звук д дуже часто ослаблюється на **т**, прим. витко, швитко, звит (зам. звід), т хатї, засїток. Зате т переміняється часом у д: данцї, данцувати, данцовишє. Дуже часто подибуємо переміну д в **ґ**: ґівчинишє, ґітоньки, ґідок поґєкував, ґітвах, жиґівскі, сиґів, виґіла, у ґілу, Юринґє. [За те переміну **ґ** в д подибуємо лише в слові ледінь, але й його виговорюють нераз правильно: леґінь].

Незвичайно поширена в гуцульскім діялекті переміна співзвука т на **к**, прим. щіске (щастє), кі (асс. = ті, тебе) і ки, жики, кілько (тілько), смеркь, кілом, кікати, на кім камени, в товскій, цоркоків, пид капчяном, Ускіріки (Устєріки), спалахкокіло, свєкістю, искєв, відкив, роскив, укне, обкигати, закигнули, скимував, навкемило си, кєшкий, остакний.

Раз подибуємо переміну **т** у **ц**: ціхо — мабуть, під польським впливом.

Співзвуки **г**, **к**, **х**. Звук **г** перемінюється в **з** у слові: тозди (тогди), а в **д** у слові: нідде (нігде). Дуже часто перемінюється **г** у **х**, прим. ворих, мих (міг), верх (верг), жех, витєх, дехоть, ватах.

Звук **к** переміняється в **х** у слові: шлях (шляк, Schlag).

Доволі часто за те переміняється **к** у **т**, прим. тєчєра (тєчіра) і пид тєчиров, тєпне (кине, кинути), тєрницу, тєшеню, тілько (кілько) і з тілкома, тіліх червоних, в тітлах, потій (покій), на Бутівци (Буковець — гора), тів (кіл), тінь (кінь), тєп (кип).

Звук **х** переміняється в **ф**, прим. футко, фустка; так само в **ф** переміняється **хв**, прим. сфатив, фіст, фалив си. У словах: верс, поверс — переміняєть ся **х** в **с**. Доволі часто подибуємо також мякшення співзвука **х**, прим., верхь (і: верьхь), верхє, поверхє, Волохє, обухє, трохє, хєтрий.

Співзвуки **з**, **ц**, **с**. Звук **з** виступає часом як **дз**, прим. одзеро, дзвиздє. Часом переміняється в **с**, прим. скрись.

Звук **ц** переміняється деколи в **с**, прим. Павлушсі, на подуссі; і навпаки, **с** переміняється в **ц**, прим. паньцькі, пенції. Деколи переміняється в **ч**, прим. чісар, юначі.

Звук **с** переміняється в **з** у слові: через (зам. черес), часом у **ш**, прим. шєжні, пошторонок.

Співзвук **щ** переживає тяжкі часи, його майже зовсім випирає співзвук **ш** і коли б ся переміна відбувалася далі, то **щ** готово колись зовсім загинути в гуцульськім діялєкті. Маємо дуже численні приміри такої переміни: Волошіна, Угоршіна, ґівчєнишє, шо, боршь, шош, шє, випрошєв си, хлопчішя, Дмитришє, призвишє, Федишє, шіре, за Полші, топоришє, троші, кліші, з пушінами, знишют, запашіни, опудовишє, данцовишє, гулишя, горішя, леговишя і т. д.

Співзвуки **ж**, **дж**, **ч**, **ш**. Всі ці співзвуки мякшаться постійно в гуцульськім діялєкті і як се в текстах, де не зазначене, то се треба почислити на карб правопису, а не виговору.

Маємо отже:

Ж: Жєбє, жядні, зложєют, жєл, ржєвіє, перелагожєти, жьилую.

Часом **ж** переміняєть ся в **ш**: душши, ни близш си.

дж: бранджя, джьос.

ч: нічьо (і ничьо), добичь, покличь, обскочуют, зачьнут, чьо, ничьні гасла, ручьний, мочєют, величький, чємне, чюти, плачючі, плечя, нічьов, місточьку, хочєш, чьоловічє, чюжий, чьопи, ничь, сорочьки.

Часом **ч** переміняється в **ц**, прим. ци, посіціт, у Ріцці, на цариноцци.

ш: ґівчинише, боршь, кошєри, шє, пушю, мішєти, коршьми, шьчєзник, товаришя, Довбушя, Боршю, тєшя, пішя, гиршя.

Гуцульський діялєкт визначається загалом тим, що любить мякшити ті співзвуки, які в інших діялектах у тих самих виразах виступають тверді, і стверджувати ті, що в інших діялєктах та літературній мові появляють ся мякі.

Крім наведених уже прикладів мякшеня додам іще оці: зпаськудив, ангіль, бубонь, на вздогінь, на задь хати, оперêдь, понадь него, попередь хати, насамперêдь.

Прикладів стверднюваня поодиноких співзвуків можна навести дуже багато. І так: сідец, медвід, палец, місєц (але і: місіць), годованец, стрілец, заїц, жєл, заміс, криз (і кріз), наміст, колис, єкийс і икис, дес, хтос, оцес, ліз (зам. лізь), навіт, на старист, дітми, гуцулским, білше (побіч: бирше), людми, делше, озми, данцуют, в писмі, палцив, вилний, силний, Довгопілцї, Полші, тілко, дубелтивки, добровилно, подуфалний, у бувалцях, суда, слусаря, титинцу, хлопцив; особливо замітне ствердненє закінченя в 4 відмінку однини імеників жіночого роду, хоч 1 відмінок має все мяке окінчення (я), прим. косовицу, путилицу, Кременицу, лавицу, Єблоницу, каменицу, ручницу, єлицу, шибеницу і т. д., а також: усу (заім.), а за те: касю — від іменика, що в першім відмінку має тверде окінченє: каса.

Доволі часто трапляється також елізія поодиноких звуків, особливо у випадках, коли попередній співзвук асимілювався до дальшого сусіднього, прим. тив дідицці, дідичці), зо дві соцї (соцці, сотці), по подусї, подушсі, подушці), дві свіці (свіцці, свічцї), у сороци (сороцци, сорочци, сорочці), брачіку (браччіку, братчіку, братчику) і т. д. Також: сєтий, нипрєтеля.

Вставки бувають доволі рідкі, але трапляються, особливо зі співзвуком **н**, коли він наступає по **м**: памнєть, спамнєтали, мнєти, вмнєк.

Переходячи до зазначеня деяких фактів із царини морфології, зверну вперед увагу, що гуцули люблять дуже уживати збірних іменників і радо творять їх, прим., стариня (старі, = родичі і старшина), стебіля (стебла), така хлопя (хлопи), драбинє (драбини), дубє (дуби), товарє (товар) і т. д. Деякі з тих імеників деклінуються навіть у своїй новій формації: дубє, дубя, дубю і т. д.

Деколи являються іменники в іншім вигляді, як принятий літературною мовою, або іншими діялектами, прим. бубонь (бубен), голов (голова, acc. sing. голов, а навіть: голу — очевидно зам. голув, голуу, при чім кінцеве **в** або у випало), долонь (долоня) та інші.

Володимир Гнатюк з сім'єю: син Юрко, дружина, дочка Ірина та Олександра

Дочка В. Гнатюка Олександра

Дочка В. Гнатюка Ірина

Замітний gen. sing. masc. прикметників із окінчення **-его** зам. **-ого**, який виступає особливо по шипячих співзвуках, прим. моцнішего, нашего, мудрішего, славнішего, сильнійшего, дужшего, божего.

Nom. plur. прикметників, деяких заіменників та числівників має часто тверде окінчення **и** зам. **і**, прим. Дідунцеви сини, покритчини, Довбушеви хрести (і тоді в sing. neutr. виступає часом окінчення **о** зам. **е**, прим. дідово слово), ти, тоти, одни.

В nom. plur. іменників являються такі форми, як: Зеленци, Косивце, Угорце, Буковинце, мандаторе і ин., яких не здибаємо в літературній мові.

Дуже цікаве творенє gen plur. з окінченєм на **-ий**, головно від іменників жіночого роду, закінчених на **-а (я)** — деколи по значенню бувають і мужеського роду — а, мабуть, по аналогії й інших іменників муж. роду (о = деклінація), а деколи й серед. роду, прим. зимий, грубий, стрюбий (стрільб), козий, бриндзий, вартий, рибий, касий, коморий, бужениций, ватагий, старостий, левізорий, містий (міст.). З другого боку подибуємо генетіви без усяких окінчень: з плечь, из хорим, без гач, Волох (тут як acc.).

В dat. plur. виступають окінченя **ем**, **им**(зам. ам, ям), прим. дверем, шандарим. В abl. plur. бачимо знов такі форми, як: вікома, ночіми, з єгнєти, з воли, пид викни. В loc. plur. маємо зам. окінчень **-ах**, **-ях** — **-ех** і **-іх**, прим. на грудех, на колінех, в Чернівцех, у вечеріх, у чьоботіх, по селіх, у наймитіх.

З-поміж заіменників можна зазначити форми: си (зам. ся, в Надвірнянщині сі, не гуцульське), ні, нє (зам. мене), прим. на ні напала, і форму: усий (зам. увесь).

З дієслівних форм найзамітніше уживання в 3 ос. sing. і plur. praes. форм без окінчення т, прим. говори, розходи си, вихопи, страти, мотичі си, udари, сиди, муси, залети, провади, спали, гори, уздри, спи, спари, а навіть: дас, вдас си (або таких незвичайних, як: їхає, буджьиє, покашле); сходє си, повиходє, спрахтє, стоє, котє си, візначі собі, говорі собі. Коли ж появляють ся форми з окінченєм т, то воно все тверде, отже: звет ци, имет ци, кует ци, кінчет ци, зачіпает ци, питает ци — при чім **с** у звор. заіменику переміняється в **ц**.

Для відданя imperf. iterat. мають гуцули окремі форми, які мали б шанси перейти навіть до літературної мови, де їх досі не уживається, прим. зимовував, хожували, ношувала, мелювали (мололи), пасав вивці, колисував. Для відданя perf. уживають знов не раз скорочених форм (побіч звичайних), прим. штрик (зам. штрикнув), заток (зам. заткнув), розимок (зам. розімкнув) і ин.

Варто зазначити також уживання іменників без прийменників у прислівниковім значінню, прим., зимі (в зимі), літі (в літі), заду (з заду) і т. д.

На кінці подам іще кілька цікавіших фраз, яких число, очевидно, можна в кожній хвилі значно збільшити. І так гуцули говорять: до у великодну суботу (ст. 36), зніс аж до в село на бартці (198), пригнали до в Тюдивский облаз (214), ишла аж до на Ґаджіну (304), прийшли на верх верс Палінюка (208), в пара мінут (214), на самі полудне упав на ринок (176), хотів убити сина собі (158), хапнув Олексу пид плечий (109), що они з нас хотє (81), очі ни висихали з перед слиз (70), узєв собі сам ни проше (67).

Львів, 6. V. 1910.

* * *

СЛОВАЦЬКИЙ ОПРИШОК ЯНОШИК У НАРОДНІЙ ПОЕЗІЇ

1. ЗАГАЛЬНІ УВАГИ ПРО ОПРИШКІВ

Кождого, що займається фолкльором, мусить вдарити факт великого числа пісень і прозових переказів про опришків. І не диво. Опришківство тривало довгі віки, головний його контингент рекрутувався з простого народу, стикався з народом на кождім кроці, переживав з ним добрі і злі хвилі, тож і неможливо було б, аби не залишив у народній пам'яті ніяких слідів про себе. В науці, одначе, не звернули досі на опришківство стільки уваги, на скільки воно заслуговує — говорю тут головно про карпатських опришків — і то ані з фолкльорного, ані з історичного боку. В етнографічних збірниках українських, російських, польських, словацьких маємо багато вправді матеріялу про опришків, але все се так порозкидане, що пересічному чоловікові познайомитися з тим майже неможливо. Найбільше відповідно матеріалу надруковано в Головацького («Народ. песни Галицкой и Угорской Руси»). Окремої збірки з піснями і переказами про карпатських опришків досі не видано ніде. Так само історичних розвідок про опришків майже нема. Виїмок становлять тут лише цінні розвідки Ю. Целевича, друковані спершу у фейлетонах «Діла», а пізніше зібрані й видані в «Руській історичній бібліотеці», т. XIX. Розвідки ті обіймають, одначе, лиш невеликий період часу та невеличке число опришків, так що не можуть заповнити того браку, який дає себе відчувати в представленню історії опришківства. Стан такий мусить тривати, поки не пориється хтось по архівах і не оголосить друком кримінальних актів різних підгірських міст, в яких відбувалися процеси опришків у різних часах. Початок зроблений тут Ю. Целевичем у згаданих статтях, д-ром О. Бальцером, що оголосив «Regestr zloczyńców grodu sanockiego 1554 - 1638», Львів, 1891 і д-ром Ф. Пекосінським, що оголосив «Akta sądu kryminalnego kresu muszynskiego z lat 1647 - 1765», Краків, 1889.

Коли почалося опришківство, того не знаємо; з актів, оголошених д-ром Бальцером, видимо, що воно існувало вже в XVI столітті. В опришки йшли всякі люди і молодші, і старші, і бідні, і заможні. Причини, що гнали людей в опришки, були різні. В першій мірі, складалися на те політичні й соціяльні відносини попередніх віків. Неустанні війни і получені з ними грабунки, переходи чужих військ з одного краю в другий, що нищили все майно селян, непевність життя, на яку при тім були наражені селяни, вербунки до війська, в якім приучували людей весело жити, розпущування людей по укінченій війні часто без ніякої винагороди, все те спонукувало не одного глядати відповідного товариства та віддаватися легкому, веселому, хоч і небезпечному ремеслу опришківському. Аби жити, доки на те дозволяли обставини, а смерти не було чого таким одчайдухам лякатися:

Чи я умру, чи повисну, раз мати родила!

Соціяльні відносини гнали ще більше людей в опришки. Невиносимий гніт, якого зазнавав простий нарід від панів, кривди, які приходилося йому не раз терпіти, цілковита залежність від панів, що мали над селянством право життя і смерти, зневага й погорда, з якою відносився до селянства кождий хоч трошки підшитий «паном», споневірювання селянства, яке стояло на рівні з худобою в очах панів, нагаї за найменшу провину, а часто й без провини, секатура з боку всяких панських посіпак, всякі нелюдські привілеї панів, як, прим., Jus primae noctis (право першої ночі) та інші — оце були причини, що мусіли огірчувати кождого, хто хоч трошки думав, напувати його горечею та змушувати глядати пімсти і відплати в опришках, коли деінде не можна було її знайти. Треба признати, одначе, що в опришки затягалися також всякі волоцюги, бездомники, пройдисвіти, злодії, утікачі, переслідувані властями, що не мали де і з чого жити, що одинокою задачею клали собі убивства та грабунки і наживу з них. І такі, власне, належали до найбрудніших істот, які виводилися між опришками. З часом, коли опришківство набрало розголосу, виробився між гірським селянством звичай, що кождий майже молодий парубок ішов на якийсь час в опришки, погуляв там, а потім вертався додому, женився і ґаздував спокійно, так що ніхто не був би навіть підозрівав, що має перед собою колишнього опришка. Такі люди творили звичайно окремі товариства; не вбивали нікого, хіба в разі конечної оборони, нападали на купців, звичайно вірмен та жидів, на панів, забирали від них, що вдалося, ділилися добичею, продавали її та потому гуляли й пили за добуті гроші, доки їм не вийшли. Як грошей не стало, тоді знов повторювали свої напади.

Дуже доброю підпорою карпатських опришків була тоді слабосильність польського та угорського урядів, що зайняті або війнами з сусідами, або домашніми революціями, не мали сили переслідувати ще й опришків; зрештою на них не звертали навіть стільки уваги, скільки було треба. Другою річчю, що причинялася до піддержання опришків, був самий терен. Величезні ліси карпатські, не тикані людською рукою, вертепи, дебри, скали, в яких, маючи поживу, можна було критися місяцями без боязні здибатися з живим чоловіком не опришком, полонини, на яких можна було тримати украдену худобу, багато дичини, що надавалася на поживу, слаба комунікація гірська, брак доріг і проходів — все це дуже стояло на помочі опришкам. Кождий опришок знав дуже добре всі гірські хідники, на що вказує навіть пісня:

Janiczku, Janiczku, sforny pacholiczku,
Hej ty wiesz po borach o kazdym chodniczku[1].

(Яночку, Яночку, славний хлопчику,
Гей, ти знаєш по борах усі хідники).

Погоні, проте, хоч яка була, не так легко було вислідити опришків. Тому й ловили їх рідко коли вліті, хіба припадково; переважно ж попадалися опришки в руки властей взимі, коли стягнулися до сіл на зимівлю та коли всякі люди або з пімсти до опришків, або ведені жаждою нагороди, денунціювали їх перед урядом і віддавали в руки справедливості.

Життя опришків змальоване найкраще в народних піснях. Їх «сезон» розпочинався звичайно навесні, коли розвилися ліси і земля висхла та покрилася травою. Се й висловлено в піснях::

Коби ми ся тот бук розвив та й берези білі,
Ой пішов бим в гайдамаки хоть на три неділі[2]
На високій полонині ізродили рижки:
Та ци підем, пане брате, навесні в опришки?[3].

Тоді й вівчар покидав не раз своє стадо, здаючи його на ласку Божу, та приставав до «чорних хлопців»:

Вівці мої, вівці,
Хай хто хоче вас пасе,
Я вас пасти не буду,
Бо в опришки я піду. [4]

1. Zejszner, Piesni ludu Podhalan, ст. 169.
2. Головацький, Народ[ні] п[існі], II, ст. 300, ч. 297.
3. Головацький, Народ[ні] п[існі], I, ст. 164.
4. Zejszner, op. cit. ст. 151

Головним пристановищем опришків, як я вже сказав вище, були ліси та скелі. Пісня говорить про се так:

Гори мої, гори,
Ви мої комори;
А ви ялиці,
Ви мої світлиці.
Коби ми ся бучок розвив,
Зелена свидова,
Не єдна би опустіла
Жидівська комора. [5]

(Зап. Талапкович, в Білках на Угорщині).

Найславніший руський опришок, котрого так майстерно змалював Ю. Целевич у своїй монографії, Довбуш, зранений чоловіком Дзвінки, просить свого товариша, аби не лишав його судьбі, але заніс його до опришківської «комори»:

Ти Іване Салагірський,
Бери мене по-леґінськи;
Занеси мя в сині гори,
До нашої ба й комори. [6]

Бажання його, одначе, як відомо, не сповнилося, бо полишений товаришами, попав в руки погоні і вмер на її очах. Тіло його обвозили по селах і показували людям, щоби відстрашити їх пускатися в опришки.

Коли товариство зложилося, укладали перший плян нападу. По удачі першого нападу ворожили про інші в будучності. Число товариства не було однакове; раз було в ньому кілька людей, другий раз воно доходило до 40, 80 або й сотки душ. Коли число товариства було таке значне, тоді напад відбувався в білий день. Нападали не раз навіть на міста (диви у Целевича напад на Болехів). Про склад товариства розносилися вісті скоро по всій околиці і наповнювали страхом усіх, що мали причину лякатися опришків. Що більше було товариство, то більше більше було воно одчайдушне, зухвале. Пісня каже про те:

Хиліться халупи і тремтіть палаци,
Бо кого Яношик палашем покаже,
Тому не поможуть ані тріє цари,
А кому напише листочок трикутний,

5. Головацький, Нар[одні] п[існі], II, ст. 558, ч. 43.
6. Головацький, Нар[одні] п[існі], I, ст. 154 (Пісня про Довбуша).

Того не захистять і мури до неба.
Раз як юнак свисне, двадцять гармат вдарить,
Другий раз як свисне, хлопців тисяча крикне,
А як втретє свисне, шаблюки задзвонять,
Згори від Поважжя, згори від Погроння
В один голос озовуться чотцри сторони
Ми тут в себе дома — ми тут господарі. [6а]

Як поводилося товариству, се залежало головною мірою від начальника, який звичайно мав у своїх руках усю владу й робив, що хотів, а товариство мусіло його безумовно слухати під загрозою смерти. На начальника вибирали тому чоловіка, що не лиш був відважний, сильний, зручний, меткий, але й розважний, мудрий, що знав коло справи добре ходити, що потрафив кождої хвилини орієнтуватися відповідно до обставин і дати відповідні накази. Не диво, що на нього покладалося й шанувало його не лиш його товаристро, він мав симпатію і в народу, який його так представляє:

А той їх ватажок, то великий пан,
Пірячко біляве, червоний доломан
Як іде по горі, як вранішня зоря,
А як іде лісом, цілий ліс тремтить. [7]

Дуже часто причиною поступлення в опришки, як я зазначив вже, був звичайний, простий мотив наживи. Тут не йшло про гулянку, але про те, аби зібрати легким коштом грошей та принести додому. Мотив сей знайшов свій вираз в оцих піснях:

Їдуть брики із Улики, все ковані коні:
Ходім братя, в гайдамаки, чуєм за червоні. [8]
Пішов любко у опришки на штири неділі,
Чей принесе своїй жінці сороківці білі. [9]

На селян нападали опришки рідко, хоч і се траплялося, часто з особистої пімсти якогось опришка, рідше для грабування. Найчастіше зверталися напади проти панів — причім майже все грала ролю пімста, та на купців, особливо жидів. В пісні залишилися сліди нападів на них:

Кобц ми ся бучок розвив, зелена Сьвідова,
Не єдна би опустіла жидівська комора. [10]

6а. P. D o b s i ň s k y, Prostonarodnije obyčaje, 1880, ст. 8—9.
7. Т а м ж е, ст. 8.
8. Г о л о в а ц ь к и й, Народ[ні] п[існі], II, ст. 300, ч. 299.
9. Т а м ж е, ст. 301, ч. 300.
10. Т а м ж е, ст. 558, ч. 43.

А мут ровти ізбивати, за нами гонити,
А ми будем з файнов любков мід-горівку пити.
Будут ровти ізбивати, а мут нас шукати,
А ми будем з файнов любков пити та гуляти. [12]

Не раз мали вони при нападі важкі втрати раненими й убитими, мало коли, одначе, смутилися тим. Найбільше їм залежало на тім, аби знайти доброго ватажка.

Найгірше було для опришка впасти живим в руки властей. Сього найбільше вони вистерігалися, бо знали, чим усе скінчиться згідно з тодішньою судовою процедурою. Тим можна пояснити їх страшенну відвагу, яку показували, подибавшись з погонею. Билися тоді до загину, кидалися на очевидну згубу, а робили се власне з тої причини, що воліли полягти в бою, ніж датися зловити́. Побут в арешті не дуже їх вабив, а сліди його дуже численно переховалися в піснях. Різні кари смерти, на які засуджували опришків, зберігаються також у піснях.

Та не сама смерть відстрашувала опришків від того, аби не впасти за життя в руки властей — вона не була їм така страшна, але вся дорога, якою до неї мусіли йти. Відповідно до тодішнього правовдавства, перш усього кождого опришка віддавали на тортури. Аби видобути з нього зізнання, уживали найжорстокіших способів: вкладали на колесо, пекли свічками, розпаленим залізом і т. п. А по тортурах засуджували на смерть, причім сам присуд виконували не раз огидним способом. Наведу присуд, виданий на опришка Василя Баюрака 1754 р.:

«Цей суд наказує, щоб згаданий Василь Баюрак, поплачуючись у житті за свої вчинки, був відставлений на місце смерти наперед міністром справедливости, що відважився на невинних винні руки підносити і вбивати, обидві руки сокирою відрубати по лікті, а потім і голова має бути відрубана тією ж сокирою. Після цього його четвертувати, щоб відстрашити інших від такого життя, а чверті повісити на шибениці в полі при дорозі, а пізніше в землю закопати. Тільки голова має бути виставлена на довший час. [14]

Тому то Довбуш , умираючи, волів аби його посікли товариші на дрібний мак, ніж мали збиткуватися над ним ляхи:

В Чорногору занесіть мя,
На дрібний мак посічіть мя,
Най ся ляхи не збиткують,
Моє тіло не чвертують. [15]

---

12. Головацький, Нар[одні] п[існі], I, 164, 12.
13. Назва гори.
14. «Руська істор. бібліотека», т. XIX, ст. 246.
15. Головацький, Нар[одні] п[існі], I, ст. 155 (Пісня про Довбуша).

Дуже часто опришки не вживали сили, коли напали на кого, але підступу, причім не обійшлося без знаменитого їх гумору, як то видно з записаного мною оповідання.

[Далі В. М. Гнатюк наводить оповідання «Дотепні опришки», записане 1895 р. від свого брата Гілярка у Пужниках. Зміст його такий. Якось опришки вирішили пограбувати багатого орендаря, що дуже стерігся їх. Частина опришків, видаючи себе за музик, проситься до корчми переночувати; їх ватажок під виглядом багатого пана приїжджає до корчми пізніше. Під час вечері ватажок танцює з дружиною шинкаря тимчасом як опришки залазять до комори і забирають одяг, гроші та всі орендареві припаси. Кожний крок опришків ватажок, танцюючи з шинкаркою, супроводжує відповідною пісенькою, в якій показується, що вони в цей момент роблять (знімають з кілків сукні, розпилюють скриню з грішми, знімають ковбаси і т. д.). Розплатившись, пан сідає на орендаревого коня, якого тримає шинкарка, і їде з корчми. Що трапилося вночі, шинкар дізнається тільки вранці].

Оповідання се замітне й тим, що вказує на популярність опришків і їх розголос з тієї причини. Бучацький повіт віддалений значно від гір, а проте оповідання про опришків подибуються в ньому і то з локальними примітами. Замітний в ньому також мовний утраквізм.

Коли опришкам удався напад і вони обловилися в ньому добре, тоді ділилися добичею. Ділив завсігди начальник, та не тримався при тім рівности поділу, але пропорціональности: кождий діставав стільки, наскільки заслужив. Собі начальник залишив звичайно найліпшу пайку. Звичайні опришки дуже часто не знали навіть, скільки чого він брав собі. Здобуті предмети зараз продавали жидам, з якими зналися, в яких пили, пересиджували нераз лихі часи, укладали пляни, а не раз користали навіть із їх вказівок та інформацій. Коли грошей не прогуляли або не віддали родині, то звичайно закопували їх у першім-ліпшім, знанім лише собі місці. Звідти пішли численні оповідання про закопані скарби опришків — про які буде мова далі — звідти залишилися сліди про них і в пісні:

Яворе, яворе, чогось ти пузатий,
Певно під тобою опришків дукати. [11]

По добрім полові сходили звичайно опришки до сіл, заходили до корчем або до відданих собі ґаздів, спрошували свої любки, пили, гуляли і сміялися з погоні, коли вона була:

---

11. Zejszner, Op. cit., ce. 152.

Розуміється, що й опришки не делікатніше поводилися з тими, на кого напали. В рукописі Франца Кляйна, виданому Ст. Еліяшем-Радзіковським[16] 1897 р. описаний, приміром, такий факт: 1809 року напали розбійники 7 липня вночі на заможного селянина Томаша Тильку в селі Тихім під Чорним Дунайцем. Розібрали чоловіка і жінку догола, зв'язали їм руки й ноги і парили їх гарячим смальцем та розпеченим залізом по цілім тілі, маючи намір змусити їх тим способом до вказання сховку з грішми. Коли граф Тоес, губернатор Галичини, був 1811 р. в Татрах, йому представили тих людей, він разом із товариством дивувалися невимовно їх завзятості й витривалості, бо ціле їх тіло, від стіп до голови було подібне до мармуркованого стовпа або до мапи з червоними границями.

Подібних фактів і з боку суддів і з боку опришків можна навести дуже багато; тут я згадую про них лише до речі.

За свої гріхи покутували опришки по всіх гірських та підгірських містах по обох боках Карпат, на що вказують вже досі оголошені кримінальні акти та й народні пісні. Найбільше, здається, страчено їх у словацькім місті Св. Мікулашу, бо то місто згадується найчастіше в народній поезії. Наведу тут одну таку пісню:

Микола, Микола, миколайські мости
Там ся розсипають добрих хлопців кости.[17]

Опришківство тягнулося аж до нашого віку, хоч в останніх часах значно ослабло. Д. Август Вжесньовський, професор Варшавського університету, зачислює до останніх опришків в праці «Tatry i Podhalanie»[18] двох татранських розбійників Войтка Матея з Закопаного і Войтка Гала з Ольчі. Перший з них напав останній раз на закопанського «баца» 1866 р. і, шукаючи за грішми, задусив дівчину. За це його ув'язнили в Віснічі, де він умер у 1875 р. Ю. Целевич уважав останнім опришком Драґарюка. От його слова: «Останній пушкарський ватажко був звісний гуцул Чурик, убитий 1876 р. і за те вбивство повісили в 1877 р. в Коломиї останнього гуцульського опришка Драґарюка. Про того Драґарюка є вже й пісні зложені»[19]. Коли названі тут люди були справді опришками, то їх характер не був певно такий, як опришків попередніх століть та початку нашого століття. Опришківство винищили основно в Австрії до тридцятих років, тому факти, наведені Вжесньовським та Целевичем, треба

16. «Lud», т. III, ст. 225—273.
17. Z e j s z n e r, Piesni ludu Podhalan, ст. 155.
18. Див. «Pamiętnik Towarzystwa Tatranskiego», т. III, р. 1882, ст. 1—53.
19. «Руська істор. бібл.», XIX, ст. 184.

уважати за звичайні злочинства, які траплялися все і всюди. Найліпшим доказом моїх слів служить брак основних рис опришківства в наведених фактах, без яких подібні випадки мусять зачислюватися до проступків нинішніх злочинців.

2. ЯНОШИК В ІСТОРІЇ

Представивши коротко характер опришківства, перейду тепер до змалювання особи найславнішого словацького опришка Яношика, з яким можуть змагатися хіба гуцульський Довбуш та волинсько-подільський Кармелюк, а для нас цікавого тим, що він став героєм народних пісень і переказів не тільки словацьких, але й руських і польських. Історичних джерел про Яношика маємо дуже мало; вони опираються виключно на судових актах з процесу того визначного опришка, оголошених у 1880 р. словацьким етнографом Павлом Добшинським[20]. Перекладу з нього дослівно відповідне місце.:

«Представмо собі, — пише Добшинський, — гори й околиці при джерелах Римави, Сланої, Грона, Горнада, Попраду, Вагу, Орави, Турца, Нітри, Кисуцої та пограничні місцевості Морави, Шлеська і Галичини аж по Дунаєць; на величезнім тім просторі почав від 1711 р. розбивати славний опришок Яношик (Івась). Подані нижче відомості про нього взяті з судових актів, що лежаать в архіві Ліптовської столиці, Св. Мікулаші, під назвою ««Fassio Janosikiana, anno 1613, die 16 mensis Martii» (Справа Яношика, року 1613, дня 16 місяця березня); в них названий він: agilis Georgius Janosich Tyarchoviensis, latronum et praedonum antesignanus» ,,Діяльний Георгій Яношик Тярховенський розбійник і головний грабіжник''. Попередником Яношика був у тій околиці Томаш Угорчик, званий також Угриком і Гудецом. До його шайки належали: Павло Братик, Врабець зі Сташкова, Ковальовський з Ракової, Багар, Туряк, Габорчик і Ваврек з Польщі; крім них належали до шайки ще Куба Хластяк, Ковачик, або Моравчик з Морави, високий і рудий Андрій з Кисуцої Довгої, Сатора, Ваврек, Зрадовський, Павло Млинарчик, що перейшли опісля до шайки Яношика. Сам Угорчик зізнав, що його забрали від коней два старші розбійники, Топориско і Дрозд, і що він мусив присягнути їм дев'ять разів на вірність. Товаришами Яношика мали бути ще: Гунчик, або Гунцаґа зі Сташкова, Адам Шушулька з Турзівки, Жупиця з Моравської Острави, Ковальчик з Челядної, Валичак з Межиріча, Голубек з Ментельовиць з Морави,

20. «Prostonarodne obyčaje, povery a hry slovenske. Usporiadel vydal Pavol Dobšinsky, Turč. Sv. Martin. 1880, ст. 88-94. «Janosik (Stručne podatky o ňomı, čo o skutocnom zbojnikovi i čo o hrdinovi poviestok l'udu»).

Плавчик з Дунайова, Кундис Андрій і ще один з Довгого Поля, котрого імені не знав, лиш вірив, що він служив один рік чортам.

[Далі автор подає деякі відомості про цих опришків.]

Процес Яношика відбувся в Св. Мікулашу латинською мовою; лиш зізнання Яношика й жалоба проти нього були словацькі[21]. Головною його виною було те, що він стояв на чолі розбишацької ватаги. Процес виточив Яношикові Володислав Околічані, піджупан Ліптовської столиці. Олександер Чеміцький, як прокуратор, підніс в жалобі Яношикові злочини і домагався на нього засуду смерти. Перед тим одначе жадав, щоб Яношика передали на тортури і витягнули від нього хто були його спільники, охоронці, укривачі і де він має переховані речі. Балтазар Палудяй, законний оборонець Яношика, підніс уперед, що Яношик не вбивав попа з Деманиж, на що готовий був присягнути; далі навів обставини, що облегшували його вину: Яношик, покинувши куруців, що були учасниками повстання Ракоція, жив спокійно вдома, в селі Тярховій, Тренчанської столиці; звербований в рекрути, служив у королівськім війську на Бітчанськім замку, а викуплений родиною, проживав знов спокійно вдома; там прийшов до нього Тома Угорчик, випущений з в'язниці в Бітчанськім замку, де Яношик стеріг його і робив йому добре, вивабив його з дому і заприсяг, що вступить до його товариства; Яношика в'язала, проте, присяга бути в товаристві, а по смерті Угорчика він не вернувся додому і не осів знов на спокійне життя лиш тому, що боявся кари за розбої, сповнені разом з Угорчиком; коли, проте, обвинений признався до всього, до чого лиш міг признатися, і бажав на далі поправити своє життя, то оборонець поставив внесення, щоб Яношика не засуджували на смерть, але помилували його і пустили на свободу.

Першого дня процесу (16 марта 1713) рішено, з причини короткого часу, відкласти рішення на другий день. Другого дня рішили по причині явних доказів, що Яношик при добровільнім зізнанні не подав своїх помічників, не виявив кому дав більшу часть добичі і де її переховав, не зізнавав правдиво, не зізнав нічого більше понад відповіді на поставлені питання, віддається його відповідно до Кітоніча, «Quaest.» 8, cap. 6 і там цитованого закону на тортури, вперед легші, а коли б то не помогло, на тяжчі. Остаточно вирішили, що обжалуваний Яношик має бути повішений.

До Яношика прикладає нарід усі свої перекази й оповідання, хоч би їх герої були колись інші. За народними переказами зложив Янко Ботто товариство Яношика так: Яношик, Суровець, Ільчик,

21. Добшинський не навів сеї жалоби.

Словацький поет Янко Краль відвідав умисне між 1844-1847 роками села Кленовець і Кокаву, аби розвідатися докладніше про Яношика. Селянин Матій Здутів у Кокаві оповідав йому таке: Яношик служив у Кленівці в Штефаника. Господар не знав кого має в себе й уважав Яношика за звичайного попихайла. Але коли раз увидів, як Яношик перескакував бучки і ломив дерева, тоді втішився, що ховає такого хлопця.

Посеред Кокави, де тепер замок графа Форґача, стояла корчма, Адамчик, Грайнога, Потучик, Угорчик, Ґарай, Тарко, Муха, Дюриця, Михальчик. Добшинський[22] на місце Михальчика кладе Гайдошика, котрого нарід все представляє як він грає на гайді (козі). Суровець був пізніший від Яношика; його колесували в Брезні 1769 р., він вславився тим, що в часі, коли ще не було стрільби з подвійними цівками, зробив собі сам таку стрільбу з одним когутиком посередині; кремінь, ударений когутиком, сипав іскри і запалював відразу порох на обох пановках, в наслідок чого зі стрільби вилітало нараз два набої. Нарід зачислив Суровця до товаришів Яношика тому, що і всіх інших значніших розбишак поставив у його кружок, наскільки лиш число дванадцять могло на се дозволити. Простонародні малюнки представляють опришків у зелених сорочках, поясах, білих або сивавих холошнях, постолах з чорними підв'язками, в сіряках з високими капелюхами, з самопальними стрільбами на плечах і топірцями в руках. Звичайно представляють вони на першім пляні шістьох людей: по однім боці стоїть Яношик, підпертий топірцем, а при нім Ільчик грає на гайді: по другім боці стоять Адамчик, Подставчик і Грайнога; посередині на вільнім місці гуляє Суровець, підкидаючи топірець понад голову. На інших малюнках приходять також варіянти сього образка. Вуйціцький у статті «Janosik albo Janoszik»[23] згадує про народні малюнки, на яких представляється Яношик як жене стадо білих угорських волів з величезними рогами, забраних у здобичу, то як стоїть в густому лісі на малій полянці над котлом дукатів, спертий на стрільбі; товариші його тішаться, грають на гайдах і скачуть та гостяться і п'ють улюблену сливовицю. Зайшнер[24] згадує про малюнок, на якім представлений Яношик, як опертий на топірці дивиться у віддаль, а один з його товаришів танцює. Здається, що подібних малюнків можна відшукати далеко більше, як би хто кинувся за ними по селянських хатах в татранських околицях.

22. В «Sborniku mat.», sv. II, sos. I, ce. 89.

23. Пор. «Encyklopedya powsz.», Варшава, 1863, т. XIII, ст. 41-42.

24. «Piesni ludu Podhalan czyli Gorali tatrowych polskich zebral i wiadomosci o Podhalanach skreslil Ludwik Zejszner», Варшава, 1845, ст. 14-16.

в котрій за часів Яношика все грала музика. Товариші Яношика і кокавці гуляли й напивалися там часто. Про ті золоті часи оповідають собі кокавці з жалем. При Кокаві мали також Яношика ймити, на близькім Грахові, у старім замчищу Франка Явовфія в'язнили і звідти віддали до Ліптави.

Матій Здутів мав у себе також поему про Яношика, але, як видно, не закінчену. Добшинський надрукував її[25], а я подаю її за ним тому, що вона стверджкує багато прозовних оповідань про Яношика. Натурально, що вона мусить бути літературного, а не народного походження.

Як видно, особа Яношика цікавила здавна поетів і, крім дрібних віршів, порозкидуваних по різних часописах, надрукована про нього велика поема згадуваного вже словацького поета Ботта і драма Мішка Скачанського[26]. У нашій літературі не було досі нічого про Яношика. Зате гуцульський опришок Довбуш змальований красно в поемі також гуцульського поета Федьковича. Він написав ще, як звісно, й драму п. н. «Довбуш», але драма виходить супроти поеми зовсім слабою.

3. ЯНОШИК У НАРОДНІЙ ПОЕЗІЇ

Про Яношика, як у нас про Довбуша та Кармелюка, ходить між простим народом, що живе поблизу Татр, велике число пісень та оповідань. Руських прозових оповідань про нього досі не записав ніхто, хоч не має сумніву, що вони є, як є балада про нього, про яку буде мова дальше. Тому то й я мушу опиратися тут виключно на словацьких, а головно польських матеріялах, яких досі оголошено найбільше.

Яношик представляється в народних переказах як герой і то такий, про якого пам'ять буде завсігди жити між народом. Він опришок, але такий ідеальний, що ідеальнішого не можна собі уявити. В ньому зібрані всі прикмети, що уважаються між народом за найпопулярніші. Дорідний зріст, незвичайна мужеська краса, бистрий розум, надлюдська сила, одчайдушна відвага при нападі, сміливість при обороні, зручність, простота, добродушність, побожність — все це риси, в які його прибрала народна поезія. Він розбійник, а проте користується між народом популярністю і любов'ю Він мститься на ворогах, вчить дурних розуму, хоч метода якою при тій науці послугується, не все найліпша і людська, карає винних, стає в обороні невинних, а в поважно небезпечних хвилях

25. P. Dobsinsky, Proston, obycje, 1883.
26. «Janošik. Smutno v piatich jednaniach od Miška Skačanskeho, V Prahe», 1880.

стає в рядах оборонців вітчизни і совісно сповнює патріотичні обов'язки. Супроти тих рис розбійництво його никне зовсім в очах народу і вважається радше забавкою, ніж злочином. Не малу вагу має в уяві народу також те, що він знається з надприродними силами, яким і має завдячити свою славу. Без них він не був би тим, чим був, лише звичайним бідаком, яких тисячі гинуть щодня, не оставляючи по собі ніякої пам'яти. Він врешті борець за народну волю; він нищить жидів [шинкарів, орендарів — упор.] і панів, найбільших гнобителів народу, і тим причиняється до повільного звільнення його з-під них, до усталення таких порядків у громаді, серед яких не був би ніхто споневірюваний... лише всі рівні без виїмку і рівноправні. Для того останнього власне окружнив його нарід величавим ореолом та помістив у пантеоні своїх героїв.

За народними переказами, Яношик родився в Татрах, але в якій місцевості, не знати; кожда уважає собі за честь називатися його родинним місцем. Батько мав віддати його на навчання, бо бажав його бачити священиком. Але місцевий дідич зажадав за нього викупу. Батько не міг його викупити. Яношик пішов тоді сам до пана просити, аби його випустив на волю, але пан загрозив йому шибеницею. Розгніваний Яношик повалив на землю одним замахом усю панову челядь. Коли вернувся додому й оповів батькові як йому пішло, батько узяв останнє теля і повів на торг, аби його продати і зложити панові окуп. Але перебраний Яношик перейшов батька на дорозі, коли той вертався з міста і відібрав у нього всі гроші. Вправді вдома віддав їх батькові, але відтоді покинув навчання і пішов в опришки, мовлячв, його і чорт не пізнає, коли рідний батько не міг пізнати[27].

В польськім варіянті згадується також подібно про молодість Яношика і про те, що він був студентом. Найважніший, одначе, мотив про спір з паном пропущений. Зате докладно пояснена причина, звідки він дістав надприродну силу, що загнала його в опришки.

Автор наводить оповідання про студента, що вертався зі школи додому на вакації, заблудив у лісі і натрапив на самотню хатину трьох чарівниць, які мали його вбити але випробували його витривалість і одна дала йому чарівну сокирку, друга таку ж сорочку, а третя черес. Дві речі давали йому велику силу, а одна незвичайну швидкість. Вони сказали йому, що він не буде попом, тільки буде розбійником. І він став розбійником. То був Яношик.

---

27. P. Dobšinsky, Proston. obyčaje, 1880.

Коли Яношик став опришком, почав оглядатися за відповідним товариством. Кождого, що зголошувався до нього, не приймав до себе. Він вибирав лише таких, що мали бодай в часті подібні, як він прикмети. От як в народнім переказі оповідається про сю рекрутацію:

«Почав Яношик розбивати. Мав під собою дванадцять опришків. Кождий, котрого приймав до себе, мусів показати якусь штуку. Один прискакував до ялиці і втинав її верх; другий відстрілював верх пістолетом; третій ломив найгрубше дерево; інший роздавлював в кулаці найтвердіший камінь — словом, кождий показував свою штуку».[29]

Коли товариство було готове, почалися розбої. Звідси й починаються всякі пригоди Яношикові, яких зазнавав у своєму ремеслі. Перед його очами стали пересуватися всякі постаті, як в калейдоскопі. Розуміється, що всіх їх не задержала народна пам'ять, лише найважніші. На першому місці треба тут поставити пригоди Яношика зі студентами, що пригадували йому власні давніші часи; з тої причини поводився він зі студентами дуже добре. Наводжу тут два такі оповідання:

«Раз його грімке «Стій!» задержало цілу їх громаду. При вечері опоїв їх Яношик і тих, що позасинали, казав поприв'язувати на землі, а других закликав до огню, де пікся цілий волисько на рожні. Передовсім казав одному з них виголосити проповідь. Коли один семінарист проповідав про справедливість, Божий суд і гаряче пекло, товариші його ждали з нетерпеливістю, що дальше буде. Товариші Яношика розплакалися,сам отаман задумався при згадці про смерть, але по скінченню проповіді заявив, що вона якраз була їм потрібна, щоб кождий тим ревніше сповнив прийнятий обов'язок «nikomu bez priciny neublizit', a krivdy po svete napravat'» (Нікого без причини не скривдити, а кривди по світі направляти''). Яношикові товариші накидали за те своєму смілому проповідникові повний капелюх дукатів, а сам Яношик наміряв всім студентам — як то не раз робив — красного сукна від бука до бука, щоб усе красно вбирані ходили.

Раз хотів спробувати їх, чи будуть братися за діло, до якого не доросли. «Мої хлопці, — каже, — давно не були при сповіді. Хто з вас нас висповідає?» Студенти мовчали, бо знали, що їм не свобідно того робити. Але найшовся один, що захотів опришків сповідати. Тоді Яношик крикнув: «Не знаєш, що сповідаємося лиш попові і Богові?». І хотів вже топірцем розчерепити цікавого. Здержався, одначе, мовлячи: «Пан біг видить і чує нашу сповідь кождого дня. Аби ви, одначе, знали, що ми, гірські хлопці, не жиємо так без Бога

28. «Zbior wiadomosci do ant. kr.», т. XV.
29. Там же.

— тому й кажу вам, до чого ви не доросли, того не надіємося від вас — то заявляю вам, що я і мої хлопці робимо так, щоб наша сповідь на суднім дні перед Христом мала свою силу».[30]

Тримаючись засади, висловленої при студентах, що його завдання є «nikomy bez priciny neublizit', a krivdy po svete napravat'» Яношик шукав за такими нагодами, де міг би ділом доказати те, що голосив словом. Нагод мусіло траплятися багато, а одна з них така:

«Йшов раз хлоп на торг за волами. Питає його Яношик: «Маєш багато грошей?» Він каже: «Тридцять золотих». Дав йому чотириста золотих: «Купи за всі гроші воли, а як будеш вертати, прийди тут і покажи їх мені». Той пішов на торг, але таких дорогих волів не було; зажурився дуже і казав вибубнити, хто має воли на такі гроші. Не було нікого, лише в дворі, та й то ще стільки не коштували. Але заплатив і повів. Зайшов там з тими волами, Яношик питає: «Багато ти дав?» Сказав, що лишилося йому сто золотих. Яношик не казав їх звертати, але казав йому йти додому».[31]

У Добшинського мотив з волами порушений лиш злегка; він не говорить виразно, чи Яношик дав селянинові гроші на воли, а каже лиш так: «Одному селянинові що плакав над волами, убитими громом, сказав Яношик: «Що пан, суд і грім попсує, то мій топірець за кілька разів поправить».[32]

Подібний мотив прив'язанний на Україні до Кармелюка.[33]

---

30. P. Dobšinsky, Proston. Obucaje, 1880.

31. «Zbior wiadomosci do antr. dr.», т. .V.

32. P. Dobšinsky, Proston. obyčaje, 1880. Порів. ще «Zbior wiad.», VII., 3, ст. 46. («Materyaly do etnogr. górali bieskidowych. Zebr. d-r W. Kosinski, ч. 110 O. Janasku»), «Pamiętnik Tow. Tatrzanskiego», VII, ст. 48.

33. Кармелюк народився 1788 р. в селі Головчинцях Літинського повіту. На 18-у році життя віддав його батько до двора до пана Пігловського, де пробув шість літ (до 1812). В часі служби Кармелюк оженився. В р. 1812 віддав його пан за якусь провину в рекрути (він тоді мав вже трьох синів). Аби увільнитись від служби, Кармелюк вибив собі два зуби, але се не помогло йому нічого. По якомусь часі він втік, одначе, з війська враз з товаришом Гнатом Хроном. Цілі два роки прожили вони в лісах, живючи з крадіжі. Та вкінці зловили їх, дали по 500 буків і віддали назад до війська. Зараз, одначе, з першого нічлігу вони знов втекли і стали опришками. Кінець Кармелюка був дуже трагічний. Його убив з рушниці шляхтич Рудковський при помочі зради коханки Кармелюка Уляни, що була жінкою одного з підвладних Кармелюка Прокопа Копчука. Її арештували раз з сестрою, але випустили, намовивши, що видасть коханка. Вона дотримала слова і прикликала Рудковського, коли Кармелюк прийшов до неї, бажаючи умовитися з опришком Шайдюком над рабунком шляхтича Волянського. Тіло Кармелюка виставлено публічно, а потім поховано в Летичеві[24] без попа, без хреста, бер гробу. За возом, на якому лежало тіло, йшла сторожа, а могилу копали арештанти. Свою смерть предсказав Кармелюк в пісні так:

Не боюся грому й тучі, но опріч гармати,
Заб'є ж мене славний хлопець з веселої хати.

Докладніше про Кармелюка диви розвідку д-ра Ролле, переложену на російське в «Киев. старине», 1886, 3 кн., ст. 494-560.

Прочухани, уділені Кармелюком селянинові, як і дальше пригода з бабою нагадують дуже жарти звісного польського магната і гумориста Миколи Потоцького.

«Раз їхав чоловік на ярмарок. Їде, та підперши голову рукою, сидить на возі та й курникає собі під ніс — скаржиться на свою долю:

Та доле ж моя, доле,
Чом ти не такая,
Як доля чужая!

Так він співає собі, аж ось доганяє його якийсь чоловік.

— А здоров будь, чоловіче! — каже.

— Бувайте й ви здорові! — одповідує той.

— А звідкіль? А куди? Чи багато маєш волів та коней? Та все розпитує. А той йому розказує, що от так і так: «Жінка зосталась удома без хліба, а я оце їду на ярмарок, щоб продати останню пару воликів, або щоб стати де під хуру та хоть на хліб дітям заробить, а то нема чого їсти»... А той слухав, слухав, а далі вийняв з кишені сто карбованців та й каже: «На тобі, чоловіче, оці сто карбованців та купи собі ще дві пари волів, щоб було до плуга та згадуй Кармелюка». Так той і остовпів. «Кармелюка»? — питає, витріщивши очі, мов не вірить, що це робиться на яву. А Кармелюка вже й немає. Радий такий той чоловік, що ото має в кишені сто карбованців. Приїхав до коршми, та й звернув трохи на радощах випити. Випив чарку, випив другу, випив третю, а далі й не зглядівся, як і гроші вкрали. Сидить тоді він та й плаче в коршмі. Ба, це входить той самий чоловік — Кармелюк. Глянув він на нього та й крикнув до своїх: «Ей, хлопці! Простягніть-но лиш його, та дайте йому прочухана, щоб знав, як пропивать гроші, коли діти сидять дома без хліба!» Одпустили йому трохи, а Кармелюк знов тоді виймає сто карбованців та й дає йому: «Тепер гляди, — каже, — як зайдеш в коршму, то вже не минеш моїх рук, тоді не викрутишся!».[34]

Зап. 1880 р. в Гусаковій, Звенигород. пов.

У дальшій пригоді з бабою поступає собі Яношик вже негарно і дико. Та таких випадків в його житті небагато. Народ його оправдує, одначе, тим, що він карає бабу за її скнарство, яке уважається загально поганим пороком.

Йшла раз баба на торг. Питає Яношик: «Де йдеш?» — «На торг». — «За чим?» — «За чобітьми, але маю мало грошей». — «На п'ятку, купи собі красні чоботи!» Баба прийшла на торг, але стало їй жаль грошей, не купила чобіт і пішла так додому. Здибає на дорозі Яношика. «Ти купила чоботи?». — «Ні, не купила». — «Чому?» — «Бо жалувала грошей». Тоді зловив її Яношик, облупив їй ноги по коліна і пустив: «Я казав тобі купити чоботи, було купити, тепер маєш їх даром».[35]

34. «Киевская старина», 1882, X, ст. 185-186.

35. «Zbior wiad. do antr. kraj», t. .V. Порівн. ще «Zbior wiad., VII, 3, ст. 43 («Materyjaly do etnografii górali bieskidowych. Zebr. d-r Kosinski, ч. 110. O. Janaszku»), «Pamiętnik Towarz. Tatrzanskiego» T. VIII, 1882, 2, ст. 48-49.

Мотив про бабу приложений також до Кармелюка. Кармелюк поступає з бабою, одначе далеко гуманніше, хоч мав більшу причину до образи, бо вона закинула йому, мовбито він обдирав бідних, що очевидно його як оборонця простого народу мусіло до живого діймити.

«А то раз знов іде баба на базар та якраз проходить через той ліс, де жив Кармелюк. От іде та все оглядається та заглядає поміж корчі, чи не сидить там часом Кармелюк. А той і нагледів її та вийшов із-за кущів, та й іде проти неї. Як угляділа вона його, то так і похололо в неї в серці, а далі, перехрестилась і каже: «Ох, Боже ж мій! А я думала, що це де-небудь вирвався той проклятий Кармелюк та вже оце йде по мою душу. Так боюсь того Кармелюка, що й не знаю, де б і ділась, якби вгледіла його». А сама й гадки не має, що перед нею стоїть той самий Кармелюк, котрого вона так боїться...

— Чого ж ти, бабко, боїшся того Кармелюка? Він тільки багатих чухрає, а тебе, не бійсь, не зачепить...

— Ох, не дай, Боже, мені з ним здибатись, з тим розбіякою, так на місті, здається, і вмерла б!

Став її Кармелюк питати, що вона несе, чи має дітей, чи є що дома їсти... Все бабуся розказала: несе пів-копи яєць та низку цибулі, щоб продать. «Та треба скоро йти, — каже, — щоб не спізнитись, то як забарюсь та буду пізно йти назад через ліс, то ще встріне той Кармелюк...»

— Купи мені, бабко, на базарі — каже той, — за гривну підкови до чобіт та десяток цв'яшків за два шаги.

— А де ж я вас тут побачу? — питає баба.

— Та я тут у лісі карбівничим, то тут буду денебудь сидіти коло шляху, бо тепер люду всякого вештається... Дав він їй гроші, а вона й пішла собі.

Цілий день сидів Кармелюк коло шляху в лісі та виглядав баби. Тільки уже надвечір вернулась баба з міста. Вийшов до неї Кармелюк та й питає: «А чи купила, бабусю підкови?» — «Купила» — каже. — «Ну, добре, сідай же тепер, я тебе підкую. Уже що там собі хочеш, а підкую, бо я Кармелюк, а ти Кармелюка лаяла ще й казала, що він бідних грабує. Треба, щоб у тебе була від мене пам'ятка. А щоб ти знала, що я бідних не займаю, а заступаюсь за них, то ось тобі сорок карбованців».

Нема що, сідає баба серед шляху, трясеться, як од пропасниці, та сідає, бо дуже боїться Кармелюка; а з ним жартувать не можна. Сховала вона в пазуху сорок карбованців та плаче та проситься: «В мене діти, — каже, зостануться сиротами; хто їх вигодує, хто догляне?»

— Та це нічого, — каже Кармелюк, жартуючи; од цього не вмреш; а щоб тобі можна було дійти додому, то я підкую тебе тільки по два цв'яшки на кожду ногу...» Підкував він її, а тоді звів, та й каже: «Ну, тепер іди з богом та згадуй тимчасом Кармелюка!» Пішла баба. Навспинячки стає та йде, аж порох по шляху знявся».[36]

---

36. «Киевская стар.», 1882, X, ст. 186-187.

Більше гуманности і лицарськости в Яношика показується в тім, що він, маючи намір написати на кого, упереджував його про свій напад. Він хотів, очевидно, показати тим, що не бажає проливу крови, а домагається лише звичайної, хоч і неправдивої данини:

«Панів по замках упереджував все про свій прихід, але появлявся, коли його не сподівалися, в панській одежі й забирав, що хотів».[37]

Незвичайна сила Яношика виявляється перший раз у цім оповіданню:

«Він ходив лише по панах і грабував, а бідних не тикав, ще їм не раз давав що. Довідався він раз, що при Санчі живе багатий пан і послав свого посланця до Мшани до двора, аби пан приладив для нього і його дванадцятьох хлопців обід. На знак заложив посланцеві на шию кавалок рифи. Той пішов і сказав в дворі, що Яношик прийде з хлопцями на обід. Пан приобіцяв, що обід буде, але скоро відійшов посланець, казав позганяти з усіх поблизьких сіл найсильніших хлопців і стрільців і так очікував Яношика. Йде Яношик, ті стоять. Як вхопить тоді кобилу за ногу, як обернеся довкола, половина їх впала. Потім пірвав брику, перекинув через палату, перебіг на другий бік і вхопив її ще в леті. Нарешті забрав багато грошей і пішов дальше розбивати».[38]

Зручність, сміливість і відвагу Яношика видно знов в оцім випадку:

Раз хотіли вояки ймити Яношика. Він вислав Яшічка (в інших відмінах Ільчічка) на ялицю, або подивився, скільки їх йде. «Шістсот, — була відповідь, — і генерал перед ними». — «Не бійтеся нічого, мої товариші; вони всі лиш для мене!» — сказав Яношик. Скочив перед них, убив генерала, а вояки повтікали».[39]

Та не йшло йому так, як по маслі. Не раз мусів він бути у великих клопотах і наражати добре життя, коли між народом розширювалися вісті про його смерть, на що вказується в пісні:

Powiadali mi, ze Janiczka zabili,
Zabili buczka w lesie, Janiczka pan bog niesie.[40]

(Казали мені, що Янічка вбили,
Зрубали бучок в лісі, Янічка Пан-біг несе).

Він одначе не впадав в розпуку з тієї причини, противно, був найліпшої надії, відгрожуючись ще панам.

37. P. Dobšinský, Proston. obycaje.
38. «Zbior wiadom. do antr. dr.», т. XV.
39. Dobšinsky, Proston. obycaje, 1880.
40. Zejszner, op. cit., ст. 152.

Kiedy ja skocze z buczaka na pniaka,
Nie z jednego pana urobiem zebraka.[41]

(Коли я скочу з бучка на пеньок
Не з одного пана зроблю жебрака).

Та хоч як гонили не раз Яношика, то таки у тяжких хвилях зверталися до нього з прозьбою о поміч, знаючи, очевидно, що він єдиний може бути останньою дошкою рятунку. Яношик не лиш як добродушний чоловік, але й як лицар, що по-лицарськи розумів і сповняв свої обов'язки, прихилявся до просьби і йшов, куди його взивали. Се показується в оцім оповіданні, в якім проявляється також надприродна якість його топірця:

«Трапилося раз, що один король видав другому війну, і що два лицарі мали битися в поєдинку. Тоді прислав один король по Яношика шкадрону гусарів і коня для нього з просьбою, аби став йому на поміч. Приїхали гусари і питають, де живе Яношик? Показали їм, що на горі в лісі. Приходять до нього і питають: «Де живе Яношик?» Він вхопив бучка, вирвав з коренем і сказав, що там живе під коренем. Вони зараз догадалися, хто то і стали просити, аби їхав з ними битися в поєдинку. І дали йому коня. Але він не взяв: «Я там, — каже, — скорше буду, ніж ви!» Як минуло три дні, полетів за ними; заки вони приїхали, а він вже там. Король втішився і бажав окувати його груди бляхою та дати доброго, кріпкого коня. Але він не хотів нічого і пішов на свойого противника з самим топірцем. Пішов наперед, а король з військом за ним. Здибалися з ворогом. Противник Яношика сидів на коні, окований бляхою, узброєний сильно. Вхопилися за руки, а дальше задумав його противник рубнути шаблею і встрілити пістолетом. Але Яношик як вхопив коня за ногу, як гримнув раз до землі, то в руці не лишилося йому нічого, лише нога. За се мав намір король взяти Яношика до себе, та він не хотів, лише сказав: «Я все вистану за полк, а мої хлопці за другий!» Вознісся на топірці і тільки його виділи».[42]

В дальшім оповіданні стверджується ще раз, що він слабих не лише не тикав, але ще помагав їм і пояснюється причину, звідки набирав він багато скарбів і що робив з ними:

«Яношик подибав часто варту, що відвозила срібні і золоті гроші, биті в Кремниці, до королівських кас; але не грабував їх. Оповідають, що він навіть проводив раз варту, коли видів, що вона слабка і боїться опришків. Іншим разом відбирав гроші, висипав на якебудь місце, а потім закопував, аби їх не уживали ані пани, ані опришки, ані ніхто інший. По тій причині нема між Римавою і Моравою, з одного, з Іплою та Дунайцем, з другого боку, ані одного села, де не оповідали б про закопані скарби Яношика та не

---

41. Z e j s z n e r, op. cit., ст. 154.

42. «Zbior wiadom. do antr. dr.», т. XV, «Pamiętnik Tow. Tatrzanskiego», VII, 1882, 2, ст. 49.

показували б його комор, до яких, одначе, ніхто не годен дістатися, хіба прийшов би такий, що *цілою своєю природою дорівняв би Яношикові.*

В другім оповіданні пояснюється докладніше, чому Яношикових скарбів не можна дістати:

«Кімнати, де жив Яношик і його банда, повні золота і різних грошей, але до них не може ніхто дістатися, бо вони закляті. Крім того, стоять на перешкоді ще й інші речі. Так, прим., зараз за дверима стоїть циганка, що вкидає кождого до глибокої студні, хто туди ввійде. На сходах стоять два великі пси, що кождого розшарпали б на кавалки, хто хотів би туди ввійти. До кімнат треба переходити через троє дверей. За ними стоять дві набиті стрільби і за найменшим шелестом стріляють самі. Інші оповідають, що Яношик жив у скелі над джерелом Дунайця, але вхід до неї залитий водою. В ній також є повно золота і срібла, а посередині стоїть стіл, на якім лежить топір Яношика і його зброя».[43]

Тимчасом звізда Яношика стала заходити за хмару, почав наближатися час, в якому мав здати рахунок за свої провини. Звістка про намір піймання Яношика рознеслася широко. Прихильні до нього люди почали його остерігати:

Uciekaj, Janiczku, hore dolinami,
Bo cie jedzie lapac rychtar ze sunami.[44]

(Утікай, Янічку, горами-низами,
Бо йде тя ловити рихтар із синами).

Але він не зважав на поголоски і робив дальше своє, поки не впав в руки властей. Зловили його таким способом:

«Раз прийшов Яношик до Ліптави, де мав любку. Тота підкуплена стала його випитувати, в чім лежить його сила. Яношик признався, що в сорочці, чересі і топірці. Раз ішов він без тої одіжи і топірця. Ліптавці засіли на нього, підсунули йому під ноги гороху, а він скоро тільки став на нього поховзнувся і впав. Тоді вискочило кількох хлопців і присіло його. Порізали на ньому сорочку і черес,[45] і через те він ослаб. Топорець перерубався до нього через осьмеро дверей, але в дев'ятих станув. Тоді його спіймали, виставили шибеницю і привели вішати».[46]

У Добшинського[47] оповідається про спіймання Яношика трошки відмінно. Його не могли на свободі ніяк спіймати. Удалося се аж зимою в хаті. Але й там дармо борикалася з ним громада гайдуків.

43. «Zbior wiadom. do antr. kr.», VII, 3, ст. 67-68.

44. Z e j s z n e r, op. cit., ст. 155.

45. Оповідач забув тут, видно, що сказав перше: Яношик не мав при собі ані сорочки, ані череса. Так само про топорець висказався неясно.

46. «Zbior wiad. do antr. dr.», т. XV.

47. P. D o b š i n s k y, Prost. obyčaje, 1880.

Аж як баба з печі порадила їм насипати на хату гороху, тоді Яношик поховзнувся, упав, його зв'язали і скували. Він, одначе, видихавшись, пірвав шнури, а окови самі з нього злетіли. Тоді баба порадила перетяти на ньому пояс. Гайдуки вчинили се, і Яношика опустила сила. Його віддали панам, а ті присудили його на смерть.

Інший варіянт[48] оповідає про спіймання так. Коли коханка довідалась, що ціла сила Яношика в чересі, вона злагодила йому купіль; та ледве Яношик вліз до води, коханка прикликала укритих жандармів, а вони спіймали його без опору.

Діставшись до арешту, став Яношик роздумувати над своєю минулістю, не находив у ній, одначе, нічого такого, за що, на його думку, належало покутувати. Тоді й мала постати уложена ним пісня, що своєю силою і красою дорівнює найкращим перлам народної творчості:

Я ходив на розбій по широкім полю,
Аби лиш забути про важку неволю,
Я ходив на розбій у поля без доріг,
Щоб навчити правди лютих ворогів.
Я ходив на розбій за злоту свободу,
Щоб розбити пута свойого народу.
Ой свободо, свободонько, ой свободо моя,
Через тебе мені пани шибеницю строять.[49]

Ой ля-ля, Чи ви нас не знаєте?
Адже ми такі як ви,
Скинули біди ярмо прокляте,
Підданства скинули окови.[50]

Оці, так сказати, патріотичні мотиви, лиш далеко ширше розведені, повторюються також в піснях про Кармелюка, — які він теж сам мав зложити, — тому й наводжу їх для порівняння:

а) *Породила мене мати*
В нещасну годину;
Не дала ми щастя знати,
Від журби загину.

Маю жінку, маю діти,
Коли їх не бачу,
Як згадаю на їх нужду,
Гіренько заплачу.

---

48. «Zbior wiad.», т. XV., Порівн. також: «Pemiętnik Tow. Tatranskiego», VII, 1882, 2, ст. 50.

49. P. Dobšinsky, Prostonar. obycaje, 1880, ст. 24.

50. Там же, ст. 5.

Кармелюку, на панщину!
Кличуть під віконце;
Бо нагайом, як не вийдеш,
Скоро зійде сонце.

Наступила лиха доля,
Тра йти в сьвіт гуляти,
А що Кармелюк не дурень,
Дасть ляхам пізнати.

Не довго я так гуляв,
У собі попався;
І не гадав та не думав
У Сибір дістався.

Повернувши із Сибіру,
Таки я в недолі;
Хоть я уже не в кайданах,
Таки я в неволі.

Засідаю при дорозі,
Чому? Хочеш знати?
Бо не маю пристанища,
Бо не маю хати.

Нема щастя ні для мене,
А ні для родини:
Переходять в смутку, жалю
Всі мої години.

Зовуть мене розбійником,
Кажуть розбиваю:
Я не вбив єще нікого,
Бо сам душу маю.

Ой я візьму багатому,
Убогому даю,
А так гроші поділивши,
І гріху не маю.

Пішов би я в міста, села,
Всюди мене знають;
Де-де ляхи мене зіздрять,
Зараз мя піймають.

А так мушу стеречися,
Мушу в лісі жити;
Хотя сьвіт є так широкий,
Нігде ся подіти. [51]

(Із Тернопільського пов.).

б) *Повернувся я з Сибіру, нема ж мені долі,*
Хоч, здається, не в кайданах, але ж у неволі.
***Слідять мене** вдень і вночі всякую годину,*
***Ніде ж мені ся подіти**, із **журби** я згину.*
*Зовуть мене розбійником кажуть **розбиваю;***
***Не убив** же я нікого, бо й сам **душу** маю.*
*А що візьму в **багатого**, то **вбогому** даю,*
*А так гроші поділивши вже ж **гріха** не маю.*
*Маю **жінку**, маю **діти**, тільки їх не бачу,*
*Як згадаю про їх **муку**, то й гірко заплачу.* [52]

в) *Вбогі люди, вбогі люди,*
Скрізь вас, люди бачу!
Як згадаю вашу муку,
Сам не раз заплачу.

Кажуть люди, щом щасливий,
Я з того сміюся:
Бо не знають, як я часом
Сльозами заллюся.

---

51. Головацький, Народ. пісні, III, ст. 60—62, ч. ».
52. «К. ст.», 1886, III, ст. 497.

Куди піду, подивлюся,
Скрізь багач панує,
У розкошах превеликих
І днює й ночує.

Убогому, нещасному,
Тяжкая робота.
А ще гіршая неправда,
Вічная скорбота.[53]

Мотиви діяльности Яношика, висловлені в обох попередніх піснях, потверджує також прозове оповідання:

«Яношик збирав коло себе товаришів, але лише таких, «co len bohatých sberajú, chudobným merajú». Він поставив собі метою «krivdy po svete napravat', biednych a něšt'astnych zastávat». Куди не пішов би, з'являвся все там, де терпіли нещасні. Тому не найдеться під Татрами ані одно село, в якому не знали б розповісти, що де доброго зробив бідним Яношик. Всі перекази про нього годяться надто в тому, що він ніколи не вбив нікого. Згадують вправді про священика, убитого при студні, але зазначують виразно, що сталося се без Яношикового відома та що він сам наложив виновникам кару за вбивство і жалував, що так сталося».[54]

Мотив, який розвивається в сих піснях, був власне причиною, як я зазначив вище, що пам'ять про Яношика (і так само про Кармелюка та Довбуша) перейшла в нарід, який зробив його народним героєм. На се й кладу я ще раз тут натиск.

Про процес Яношика не згадується в народних переказах, зате оповідається широко про його смерть, як то видно з дальших варіянтів.

Коли привели його під шибеницю, люди очікували чогось важкого; сподівалися помилування, з одного, а втечі Яношика, з другого боку. Не сталося ні одно, ні друге. Здивовання народу відбилося в оцій пісні:

Дивуються люди і дивуються пани,
Що Яношик робить під шибеницями.[55]

В другій пісні так говориться про Яношика під шибеницею:

Ті тренчанські пани
Дивляться із брами,
Що робить Яношик
Під шибеницями.

Вона йму не змокла
Від роси студеної,
Але вона змокла
Від крови червоної.

Що робив би? Висить!
Як заслужив — мусить:
Змокла й'му сорочка,
Від холодної роси.

Позич йому, мила,
Білого рушничка,
Щоб міг собі втерти
Свої бліді личка.[56]

53. «Киев. старина», 1881, X, ст. 184.
54. P a v. D o b š i n s k y, Proston. obyčaje, 1880.
55. Z e j s z n e r, Pieśni ludu Podhalan, ce. 155.
56. «Sbornik slovenských národních piesní, povesti, prislovi, porekadiel hádok, hier,

Переконання народу про щось незвичайне при шибениці було оправдане. Є звичай при страчуванні злочинців, що в передсмертній хвилі дозволяється їм і виповнюється всякі забаганки. Народ числив, що й Яношикові дозволять на щось таке, що його спасе. І в самій речі просив він під шибеницею подати йому пояс, пістолет або топір: при звісній чудодійній силі тих речей він міг ще визволитися. Але судді дорозумівалися того, тому не подали йому нічого.

Грознаускі панове!
Пітам вас перші раз:
Дайце ві мньє мой опашчок[57]
До рукі гоч льем раз!

Вера мі ньє даме,
Бо ше обаваме,
Альє тебе Йаношіку
На шібень цагаме.

Грознаускі панове!
Пітам вас другі раз:
Дайце ві мньє мой пістольік
До рукі гоч льем раз!

Вера мі ньє даме,
Бо ше обаваме,
Альє тебе Йаношіку
На шібень цагаме.

Грознаускі панове!
Пітам вас треці раз:
Дайце ві мньє валашочку[58]
До рукі гоч льем раз!

Вера мі ньє даме,
Бо ше обаваме,
Альє тебе Йаношіку
На шібень цагаме.[59]

В прозовім оповіданні стверджується думка, що Яношик при помочі надприродної сили хотів врятуватися, але й тут стала йому на дорозі зрадлива любка (а не судді, як у пісні), що замкнула топірець за кратами, звідки він не міг долетіти до свойого пана. Стративши надію на увільнення при власній помочі, просив суддів написати до цісара (тут цісаревої Марії Терези, анахронічно) з просьбою про помилування. Помилування прийшло, але він тимчасом умер.

«Раз пішов він до Санча на торг. Тут пізнали його і притримали, аби оправдався, бо мав перед тим забити жида. Коли рано закликали його перед суд, він хотів вдати штуку і свиснув на топірець. Але коханка його, підмовлена другим опришком, замкнула топірець за сім залізних крат, знаючи добре, що тим способом зжене його зі світу. Коли на перший свист топірець не з'явився, Яношик перестрашився дуже, бо прочував свій кінець. Свиснув ще вдруге і втретє, але надармо. Третього дня засудили його на шибеницю. Він просив суддю написати до Марії Терези, аби увільнила його від

---

obyčajov a povier. Vydala Matica Slovenská. Svázok I. Matičnych spisov čislo 22, Vo Viedni, 1870, Nákladom Matice Slovenskej, ce. 8.

57. пояс.

58. топорець, мад. betyabalta.

59. М и х. В р а б е л ь, Русский соловей. Унгвар. 1890, ст. 103—104.

смерти, а він заступить за те полк війська. Але суддя боявся, аби він тимчасом не втік, як то робив уже перше, та казав його повісити за одно ребро. Так висів сім днів і скурив в тім часі сім фунтів тютюну та випив півтора відра води, через що й умер».[60]

В інших варіянтах оповідається противно, що помилування прийшло ще за життя Яношика, але він не хотів його приймити. Тут показується його величезна гордість: коли сам себе не потрафив увільнити, то й ласки не потребував від нікого; волів, проте, вмерти, ніж жити з почуттям вдячности для своїх найбільших ворогів:

«Як Яношик стояв на шибениці, прийшов від віта пардон. Але він не хотів злізти з шибениці, мовляв: «Коли ви відобрали мені честь, відберіть і життя!». Тоді повісили його за ребро і так згриз ще фунт тютюну, поки вмер. Так згинув Яношик через коханку».[61]

У Добшинського є варіянт сього мотиву: Яношика повісили ребром на гак. Так висів він три дні. Третього дня прийшло від короля помилування; його хотіли здіймити з шибениці, але він сказав: «Коли ви мене спекли, то і з'їжте». Поглянувши ще раз на Татри, він умер».

Народна пісня вкладає Яношикові в уста такі слова на вид шибениці:

Якби я був про те знав,
Що я на ній буду висіти,
Я був би дав її помалювати
Сріблом і золотом повикладати;
Внизу лише долярами
А вгорі дукатами,
Посередині мармуровий камінь,
Де покладуть мою голову!...[62]

Під шибеницею виголосив Яношик ще двовірш, який може бути доказом, що він не міг убивати нікого:

Ой люди, люті люди, ви дикі шакали!
Брати життя? Яким правом?
Чи ви його дали?[63]

Перед самою смертю приступив до нього священик. Між ним і Яношиком вив'язався такий короткий діалог:

---

60. «Zbior wiadom.», VII, 3, ст. 67.

61. «Zbior wiadom. do antr. kr.», т. XV.

62. P. Dobšinsky, Proston. obyčaje, 1880. Пор. подібне місце в баладі про Яношика.

63. P. Dobšinsky, Prost. obyčaje, ст. 24.

— Молімся! — ксьондз каже.

— За кого?

— За тебе.

— Ні отче, я вже відходжу, за мене не треба, а там? Бог добрий, я вірю, милостиво судить, але моліться за людей . . .

Останніх слів кат не дав йому докінчити.

Нарід не уважав до кінця Яношика винним, тому у пісні допитується цікаво про його вину, хоч не дістає відповіді:

Що ж ти зробив Яношку?
Гей повісили тебе за ножку.
Що ти зробив та багато,
Що повісили тебе за обидві?[64]

Мертве тіло Яношика здіймили з шибениці і поховали. До сеї хвилі приложено знов прекрасну, хоч і коротеньку пісеньку:

Тихий вітрець повіває
В глибокій долині,
Мутний Ваг пропливає
В Криванській жолобині.

Гайочку темненький,
Сховай гріб сина;
Вітрику вечірній,
Дай спокій Йованкові.[65]

За вину мусить, за народним поглядом, завсіди прийти кара. Ліптивці провинились сильно, посилаючи на смерть Яношика, за те мусять покутувати дотепер:

«Ліптинці мусять платити від того часу, відколи повісили Яношика, щороку за кару чвертку цванциґерів угорському королеві. І то правда: дають чвертку цванциґерів, бо він виставив за полк війська, а ліптовці стратили його».[66]

Так перейшов я ціле життя Яношика за народними переказами. Що тут при вичислюванні різних оповідань про нього впадає в очі, то велике число мандрівних мотивів, яких серед текстів я не зазначу-

---

64. Zejszner, op. cit., ст. 167.

65. «Sbornik slov. nar. piesni» і т. д., Відень, 1870, ст. 9.

66. «Zbior wiadom. do antr. kr.», t. XV. Пор. ще «Zbior. wiad.», VII,3 ст., 47 і 67, Dobsinsky, Proston. obyčaje, 1880, «Pamiet. Towarz. Tatranskiego», 1882, VII. 2, cп. 50.

вав, щоб не відривати уваги від головної гадки, а постановив зібрати їх при кінці. Необізнаний з фолкльором думав би, що всьо оповідане про Яношика оригінальне, тим більше, що він історична особа. Тимчасом це не так. Вичислю всі мандрівні або спільні мотиви поодиноко, не маючи претенсій їх вичерпати.

1) *Родинне місце.* Про родинне місце Яношика сперечаються різні місцевості. У нас діється те саме з Довбушем і Кармелюком.

2) *Причина,* з якої Яношик пішов у опришки, була панщина, а головно те, що пан не хотів його випустити з підданства. Подібний мотив оповідається також про Довбуша:

«До 12-го року життя був Довбущук німий. Коли йому минуло 12 років, лучилося одного разу так, що його батька покликали на панщину. Нараз розв'язався хлопакові язик. «Тату, — каже, — я піду за вас косити». Старий зрадів, що синові розціпилися вже уста, ба, вже й хапається за роботу. Але хлопчина не вмів косити, бо був дуже молодий і махав косою будь-як. За то злаяв його і посварив польовий, ба, й посяг нагайкою. Розгніваний Довбущук замахнув косою, стяв польовому голову і втік до хати. Люди пустилися за ним у погоню і прийшли до хати, але хлопчина оперся о стіну і відбивався косою так, що ніхто не важився до нього приступити. Відтак утік з хати і наймився на службу до одного пана.[67] Звідти незабаром пішов у опришки».

3. *Чудесна сила,* дана Яношикові чарівницями згадується в численних казках. Довбуш дістав таку силу від того, що вбив біса.[68] В іншім варіянті причина сили Довбуша представлена так:

«Ватажко мав на голові три золочені волоски і від тих волосків ішла його велика сила і така міць, що ніяка куля не хапалася його. Коханка підійшла його раз, і він признався їй, відки береться у нього така міць. Коли його раз обиськувала — він дуже, любив, аби його обиськати — вирвали йому ті три волоски; відтогди стратив він усю свою силу, і її чоловік убив його. Але той чоловік дав до люфи таку кульку, на котрій правило 12 священиків службу божу, бо лиш такою можна було Довбуша вбити».[69]

Мотив сей наближений до біблійного мотиву про Самсона.

4) *Куля* не ймається Яношика. На доказ сього наведу мотив, пропущений вище:

«Здибався раз Яношик з бідним студентом з Подолинця, увійшовши з ним у розмову і так його уймив, що той пристав до його банди. Але молодий товариш зрадив Яношика, порозумівся з властями і приобіцяв вбити його. Коли при сході сонця Яношик, клячучи, молився щиро, як звичайно, закрався зрадник ззаду і стрілив, але схибив. Яношик, якби не чув нічого, не перервав молитви, не рушився з місця. Студент вистрілив друге і хибив знов.

---

67. «Руська істор. бібліотека», XIX, ст. 291.

68. Там же, ст. 290 і 291-292.

69. Там же, ст. 288.

Яношик молився дальше і власне кінчив молитву, коли зрадник встрілив утретє, а, хибивши, став утікати. Вимовивши останні слова молитви, зірвався Яношик, скочив за студентом, дігнав і убив на місці».[70]

Мотив про Довбуша трошки відмінний:

«Йшли гості, такі Заріцькі, з України, та везли собі з-під москаля, з-за кордону рушниці. Витягає один дубельтівку з воза і каже: «Ци красно би вам, Олексію, з сим ходити?» — «Ні». Витягає другий: «Ци красно би вам, Олексію, з тим?» — «Ні, не красно». Аж третій витягає дубельтівку, чисту, дві цівки: «А ци красно би з сев?» — каже. — «Добре, а ну набий кулев та стріляй мені в рот!» Той стрілив, а Довбуш виплюнув кулі в кулак. «На, дивися, — каже, — та бийся зі мною». Та й доки дійшов з Латової (де опришків тратили) до Станіславова, а вже тридцять хлопців вів за собов».[71]

В іншім варіянті говориться так:

«Є гора Пантір (над Ославами). Там Довбуш опанчу свою закопав таку, що до неї куля не бралася».[72]

5) *Дванадцять товаришів* приписує народ не лише Яношикові, але й Довбушеві й іншим опришкам. Деколи число се було дійсне, в переважній часті, одначе, видумане. Число 12 відграє взагалі в народі велику ролю: о дванадцятій годині ходять усякі духи, смоки мають 12 голів і т. п.

6) *Попереднє повідомлення* Яношика про напад повторюється і в Довбуша, хоч тут має інший характер:

«Коло Болехова була на горі мала деревяна церковця, і коло неї сидів священик. Недалеко звідти був двір якогось можного і сміливого шляхтича, ім'я котрого вже пропало в переказах із 1740 р. Даремно наважився на його добутки Довбущук, шляхтич мався перед ним на увазі, був обережний і готовий хоч коли до відпору і навіть зловив кількох опришків. Раз дав знати ватажко священикові тої церковці, аби на той і той день злагодив вечерю на 30 хлопців, як сонце зайде, того дня загостить зі своїми молодцями на попівство. Священик дає знати про се шляхтичеві, той узброює свою двірську залогу, бере ще до помочі кілька десятків панцерних із коронної хоругви, обсаджує в схованці церкву і попівство та жде опришків. Довбуш знав про все і не нападав на попівство, але на полишений без залоги шляхтичів двір, розганяє або вбиває полишених, бере багату добич, підпалює двір на чотирьох кінцях і відходить у поблизькі гори. З диму й зорі пізнає шляхтич зраду опришка, біжить домів, гасить огонь, а тимчасом Довбуш засідає у священика до замовленої вечері».[73]

70.«Encyklopedja powszechna», Варшава, 1863, III, ст. 41-42 (Janoski).

71. «Руська істор. біб.», XIX, ст. 292-293.

72. Там же, ст. 293.

73. «Руська істор. біб. ,XIX, стор. 197-198. Подібний мотив поданий ще там же, ст. 288.

7) *Яношик не вбиває нікого,* хіба з останньої потреби, Довбуш так само:

«Одного разу засів був Довбуш на смоляків із побратимами на буковецькій полонині в схованім місці і коли долиною надходили смоляки і кожний опришок уже взяв був свого на ціль, дав Довбуш знак, аби не стріляли, бо йому було жаль, що в них жінки й діти. В протоколі стоїть: « . . . I już byli kazdy do swego wymierzyli, ale Dobosz znowu nie kazal jch gubic, że żalil się, że żony mają i dzieci».[74]

Як поступив собі Довбуш, напавши на двір батька польського поета Фр. Карпінського, загально відомо.[75]

8) *Яношик мститься за людську кривду* на ворогах, панах та жидах, Довбуш так само:

«Зібравши хлопців-молодців ходив на ворога та карав людську кривду. Страшний та лютий був він лиш на жиди та пани, а на люди був дуже ласкавий та милосердний. Від багатого бувало відойме, а бідному дасть»[76] «Довбуш лиш жиди та пани бив, а людям нічо не казав».[77]

Той сам мотив дотикає і Кармелюка, лише багато ширше.

9) *Яношик зустрічається раз з попом,* опришки убивають його, але Яношик карає їх за те. Довбушеві трапляється подібний випадок:

«Коло Скиту Манявського подибали були опришки в лісі одного черця. Схорілий, постами та безсонними ночами ослаблений монах вийшов був може на рижки або за сітником на кошики, коли се побачив навкруги цілу банду Довбушевих опришків, з котрих кождий мав на собі цілий арсенал. Чернець поблід, став дрожати, зложив руки і розплакався. Довбуш дав знак і чотири хлопці взяли переляканого черця і відвели в найбільшім спокою до монастиря».[78]

В одного, отже, й другого ватажка показується велике поважання для духовного стану.

10) *Яношик був незвичайно побожний,* Довбуш теж:

«Так оповідають, що Олекса був письменний і набожний, що обдаровував щедро церкви і що часто сповідався. Часом силував священика, коли якого подибав у гірській пустині, аби його висповідав та простив йому гріхи й очистив совість, бо й розбійник «має душу». Кажуть, що павук (люстер), що висить перед іконостасом парафіяльної церкви в Делятині, — дарунок Олекси. В половині дороги межи Манявою і Зеленою показують серед простірної половини корчі і хащі; з них робив собі бувало Довбущук от якби престіл, як ішов туди і читав своєму товариству голосно акафисти, а молодці його відповідали на ті молитви крилосом».[79]

---

74. Там же, ст. 170.
75. Пор. там же, ст. 176-177.
76. Там же, ст. 290.
77. Там же, ст. 293.
78. Там же, ст. 169.
79. «Руська істор. біб», XIX, ст. 182.

Пор. з сим широко розповсюджену легенду про Мадея.

11 і 12) *Мотив з ґаздою,* якому давав Яношик гроші на волі і з бабою, покараною ним остро, повторюється при Кармелюку.

13) *Поєдинок* Яношика з лицарем узятий з казки. Він повторюється дуже часто і подибується в багатьох етнографічних збірниках.

14) *Зрада* Яношика любкою повторюється і при Довбушеві (про те була мова вище). В казках зраджують звичайно героїв жінки. Зрада Кармелюка любкою належить до історичних фактів.

15) *Яношик свище* перед смертю на топірець, аби прилетів до нього і визволив його. Сей мотив повторюється в численних казках. Герої свищуть на вірних звірів, що прибігають і визволяють їх, трублять на військо, що ставиться на голос (пор. легенду про Соломона) і т. д.

16) *Смерть на гаку* належить також до мандрівних мотивів, хоч може мати історичний підклад (при Яношику певно ні). Наведу тут слова пісні про Байду:

Ой крикнув царь на свої гайдуки:
Возьміть Байду добре в руки!
Возьміть Байду, ізв'яжіте,
На гак ребром зачепіте.[80]

17) *Про скарби,* закопані опришками, є перекази у кождій майже гірській місцевості. Деколи можуть вони, одначе, мати історичний підклад. Славний опришок Баюрак зложив, приміром, на суді такі зізнання: «Я всі фанти пропивав, а готові гроші, 200 талярів, закопав у кітлі в полонинах».[81]

18) *Сховки,* до яких можуть мати доступ лиш такі, які в них щось складали, належать теж до мандрівних і то казкових мотивів. В казках повторюються вони дуже часто.

4. БАЛАДИ ПРО ЯНОШИКА

Балади, зв'язані з іменем Яношика, ділю на три окремі цикли. До першого циклу належить найбільше варіянтів і найбільше поширених по всій Слов'янщині. До другого циклу я знайшов лиш один руський варіянт, до третього два варіянти.

Варіянти балад першого циклу надруковані в великім числі в Антоновича й Драгоманова.[82] В них оповідається, як опришок грабує й убиває рідних жінки, а потому й жінку за те, що вона не

80. Головацький, Нар. пісні, І, ст. 2.
81. «Руська істор. бібл.», ст. 239.
82. «Исторические песни малорусского народа», І, 1874, ст. 58—59.

лише, дізнавшись про злочини, могла його зрадити, але що навіть, колишучи дитину, впоює в неї ненависть до батька-опришка і грозить їй смертю на випадок, якби дитина хотіла колись вступити в сліди батька. З того циклу подаю сім варіянтів: п'ять руських, один польський і один моравський; два останні не цитовані в Антоновича й Драгоманова. З п'ятьох руських варіянтів беру три з Головацького — вони передруковані в «Истор. песнях», — а два даю нові, ніде ще не друковані. В Антоновича й Драгоманова надруковані ще такі руські варіянти (ст. 58—59); «Княжий боярин-разбойник», виймлений із збірника Зенькевича «Piosenki gminne ludu pińskiego», ст. 260—262; ст. 61—62, варіянт надрукований з рукописного збірника; ст. 62—63, варіянт передрукований із збірника пісень Жеґоти Паулі,т. II, ст. 17; ст. 66, варіянт, виймлений із збірника угорських пісень А. Дешка.[83] Разом, отже, всіх руських варіянтів дев'ять; сей самий факт вказує на популярність балади і її розширення. Крім того, передруковані в Антоновича й Драгоманова ще такі варіянти: два моравські із збірника Sušila «Moravské nár. pěsní s napěvy», ст. 132 і 134—135, один сербський із збірника В. Караджіча «Српске нар. пjесме.», I, ст. 491 і два польські із збірника Кольберга «Pieśni ludu polskiego», I, 1875, ст. 279—281.

Не передруковуючи варіянтів, вказує ще на них Драгоманов в оцих збірниках: Żegota Pauli, Pieśni ludu polskiego w Galicyi», ст. 87; Kollar, Piśne svetske lidu slovenskoho v Uhrech, II, ст. 35; Stanko Vraz, Narodne piesni ilirske, 1839, I, ст. 53; П. Безсонов, Белорусские песни, 1871, I, ст. 60.

Як видно, балада сього циклу подибується майже в усіх слов'янських народів. Чи вона є між західними народами, на разі не можу ствердити, не маючи під рукою відповідних збірників. В кождому разі впадає се в очі, що вона не історична пісня і не має в собі ніяких історичних рис. Антонович і Драгоманов зачисляли її до історичних пісень на підставі варіянту Зенькевича, де приходить таке місце:

Як мнє жиць, як мнє биць
За княжим боярином!

Останні вирази «за княжим боярином» або потрапили до балади з якоїсь іншої пісні, або записувач умисно їх всунув; таке траплялось не раз у давніших записувачів, що фальшували пісні, аби надати їм рис більшої старинности. Зрештою в ніякім іншім варіянті тих слів нема, що вказує виразно на всунення їх до тексту Зенькевича. Характер, отже, варіянтів балади сього циклу мандрівний.

---

83. А. Дешко, Нар. песни и пр. Угорской Руси. — «Записки ИРГО», 1867, I, ст. 673—674.

В баладі другого циклу лежить Яношик порубаний на поляні, очевидно, по якімсь невдатнім нападі. До нього приходить батько й мати та не питають, що його болить, але де його скарби; обурений Яношик не виявляє місця їх сховку. Приходить, врешті, мила та не питає про скарби, але плаче, жалує його, обвиває рани. Я кладу на другім місці сю баладу, тому що згадка про милу, яка тут є, заходила вище вже в оповіданні і тоді вона в'язалася з фактами, що безпосередньо попереджували в'язницю і смерть Яношика, що й тут буде мати місце.

У варіянтах балади третього циклу Яношик сидить вже у в'язниці за вбивство жінки (і, натурально, за розбої, про які тут не згадується). Яношик випирається всякої вини, але свідки стверджують, що бачили, як він убив жінку «буковим поліном». Яношика засуджують на смерть. Побачивши свою шибеницю, він заявляє (як вище у словацькім варіянті), що був би зробив з неї, якби був наперед знав, що на ній повисне. Він прикрасив би її і т. д. Цікаво, що мотив про вбивство жінки не подибується в прозових оповіданнях, і сей факт стверджує власне, на мою думку, мандрівний характер балад.

Зв'язок усіх трьох циклів балад про Яношика очевидний, і його не можна заперечити. А що ім'я Яношика балад ідентичне з іменем нашого Яношика та не укриває під собою якогось забутого героя того самого імени, на се вказує факт найбільшого числа варіянтів балад з околиць Татр: що дальше від Татр, то вони рідші. Та хоч воно й так, але не можна уважати місцем витворення балад Словаччини; вони лише там приймилися, потрапивши на Словаччину, може, якраз по смерті Яношика; а що факти, висказані в баладі, могли бути дуже подібні до фактів, виймлених із життя Яношика, тож, змінивши певно ім'я первісного героя, вкорінилися між народом і отримали право горожанства. Надіюсь, що дальші досліди тих балад скріплять цю думку. В кождому разі, одначе, прийшли руські варіянти до нас із Словаччини; і се факт немалої ваги, бо вказує ще один шлях, яким діставалися до нас західні пісні взагалі, а західнослов'янські зокрема.

[Далі В. М. Гнатюк публікує із збірника Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», т. I, Зайшнера «Piesni ludu Podhalan», Ф. Бартоша «Národni pisnĕ moravský», М. Врабеля «Русский соловей», з власних записів та інших збирачів відомі йому 11 балад про Яношика, що ілюструюють положення, висунуті ним в розділі «Балади про Яношика» (ЗНТШ, 1899, т. XXXI—XXXII, ст. 42—50)].

* * *

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ 1913

Переднє слово.

Ще в 1911 р. ухвалила дирекція укр[аїнсько]-р[уської] Видавничої Спілки видати шість книжечок, що містило б вибір ріжних родів народних оповідань (казки, байки, леґенди, перекази, новелі, анекдоти) і поручила мені приладити їх до друку. При тім висловила одне бажання, щоб книжечки були по можности з образками. Тому що в нас небагато добрих ілюстраторів, а ті, що є, не все мають час займатися такою роботою, не можна було поспішитися, і перша книжечка виходить аж тепер [1913]. Я вибрав для неї збірку казок, яких оригінали записав давніше, як перед 15 роками, а тепер лиш переклав із діялекту на літературну мову, не зміняючи ні стилю, ні тексту, тільки подекуди злагодив за сильні вислови, що могли б кого разити.

Хто бажав би познайомитися докладніше з нашими казками, той повинен прочитати собі оці томи ,,Етнографічного збірника'', що видає Наукове Тов. ім. Шевченка: I, IV, VII, XIV, XXV, XXIX (в останнім надруковані й оригінали цих казок). Інші українські збірки казок і чужі — вказані там у бібліографії, доданій до поодиноких казок.

* * *

Казка — се найпростіша форма народної поезії. Її знають усі народи світу без виїмку, вона не є і не була ніколи привілеєм якогось одного народу. Головною її признакою є чудесний елемент, з яким подибуємося на кождім кроці, і брак усяких історичних споминів. У казці не означується ніколи ні час, ні місце події, яка може відбуватися все і всюди без найменших відмін у тексті. Через те й зачинається вона звичайно словами: ,,Був одного разу чоловік''; ,,було де не було, був один ґазда'' і т. п. Але хоч як вона переповнена чарами й чудами, то, з другого боку, нема в ній ніколи моралізаційних мотивів. Герой казки показується все морально індиферентним і носить прикмети примітивного чоловіка, якого зовсім не обходить, чи його поступки морально добрі, чи прості злочини. Казка відзна-

чається від інших творів народної словесности найбільшою старинністю — з виїмком хіба мітів, та міжнародністю. Нема ні одної казки, що була би виключно власністю одного народу. Всі казки переносяться з місця на місце, з краю до краю, від народу до народу, де-не-де прибирають вправді місцеву закраску, прим., інша природа виступає в казках півночі, а інша в казках полудня, але основа лишається все та сама. Не раз може навіть читач здивуватися, коли бачить перед собою два варіянти одної казки, прим., з Европи й Азії, такі близькі, якби їх оповідала одна особа. Через те, що казки дуже давні а деякі з них мають навіть по кілька тисяч літ, заховалося в них богато останків далекої від нас старовини, не зважаючи на те, що вони переховувалися не в письмі, але в устах народу, та що підлягали вічним змінам і флюктуаціям. У старині люди жили іншим життям ніж нинішні, мали інші погляди на світ і ціле окруження, інакше вірили. Із казок бачимо й нині, що в старині вся земля, ріки озера, моря, гори, поля, повітря й небо були заселені більшими й меншими божествами, які стояли з людьми в постійних зносинах і відповідно до обставин помагали їм або шкодили, а рідко і лише в певних випадках заховувалися невтрально. Побіч божеств існували також люди з надприродною силою, якою вони могли також помагати або шкодити звичайним людям, у відповідних обставинах звертати її навіть проти божеств і примушувати сповняти їх волю. Всі божества і всі люди, обдаровані, надприродною силою, могли виступати або в своїй постаті, або в постаті людей, чи навіть звірят. Між звірятами й людьми не добачували різниці, звірятам приписували людські прикмети і вважали їх за рівних собі. Наслідком того і божества, і люди, і звірята бràталися, побиралися між собою (звичайно через насильне поривання) і плодили нові істоти. В усе те примітивний чоловік вірив, і не вважав тільки поетичним висловом, як се робить культурний чоловік. Усі казки засновані власне на такім стариннім світогляді, через що вони й цінні для нас. Із сього бачимо одначе, як нестійкі закиди деяких одиниць, що виступають проти читання й ширення казок, особливо серед молоді буцім то вони фальшивим представлюванням речі привчають молодь до неправди. Дивно, що такі люди не подумають, що не можна відноситися до ніякої казки, як до математичної формули та розкладати її на правду й неправду, тим більше, що й нині ще не всі правди відомі, і не раз трудно означити, де й яка саме правда. А пояснити казку нікому не важко і то навіть одним реченням: Так люди колись вірили! Коли б із казки викинути всю фантастичність — буцімто неправду, то лишився б з неї тільки сухий кістяк, який нікого не цікавив би. Тоді відібрати б казці ввесь чар, яким вона приваблює до себе мільйони людей і буде приваблювати

без уваги на те, якими дорогами буде посуватися рівночасно розвиток писаної літератури і який напрям буде здобувати собі в ній перевагу.

Казками, як і іншими творами народної словесности, почали займатися учені недавно, в першій половині XIX століття. Спершу за проводом братів Ґріммів, що видали першу і найкращу збірку німецьких казок, та вченого філолога Макса Міллера, уважали казки останками мітів, добачували в них усюди символи і пояснювали довільно, яка кому прийшла фантазія. Не раз доходили ті пояснення навіть до гумористики. Розуміється, що казки уважали переважно місцевим витвором рідного народу. Се була т. зв. мітологічна теорія.

Коли пізніше учений Т. Бенфей видав у перекладі старинну індійську збірку казок ,,Панчатантру'' (П'ятикнижжя), поставив теорію, на підставі подібности індійських казок з европейськими, що всі казки постали первісно в Індії, а вже в середніх віках то літературною дорогою, то усною дісталися до Европи і тут розширилися. До нього прилучилися також два визначні учені: німець Р. Келлер та француз Ем. Коскен, а за ними пішли й інші. Так постала т. зв. міґраційна індійська теорія пояснювання початку й походження казок. Вона вдержалася подекуди й досі.

Коли пізніше повидавали більше збірників казок і почалося їх порівнювання, показалося, що в Европі є багато казок, для яких індійські не могли бути прототипом, а навпаки, европейські могли замадрувати до Індії, а надто, що европейські казки часто майже ідентичні.

* * *

„БАРОНСЬКИЙ СИН В АМЕРИЦІ"

[Передмова до збірки „Народні казки" 1917]

Казки належать до найдавніших витворів людського духа і сягають у глибину таких далеких від нас часів, якої не досягає жадна людська історія, в якій людство переживало ще свій дитячий вік, коли не було ніяких різниць ні між народами, ні між суспільними клясами, що вироблялися на протязі довгих-довгих століть, коли не було ні національної, ні соціяльної ненависти, коли рівність і вільність були загальнодоступні для всіх тих, що хотіли їх мати, так само, як звірів у лісі, птиць у повітрі, риб у воді. Тоді не в'язали людей безчисленні закони і приписи, в яких навіть учені спеціялісти не годні визнатися. Всюди царювала простота, наївність і добродушність, з одного, та дикість, лютість, завись і пімста, з другого боку.

В казках змальоване, отже, життя тих дуже далеких від нас часів. Та через те, що казки жиють уже кілька тисяч літ, вони не переховалися до наших часів у повнім первіснім вигляді, тим більше, що ніхто не схопив їх усіх і не закріпив у письмі. Їх оповідали діди батькам, батьки синам, сини внукам, ті переймали їх передавали далі своїм потомкам. Сталої форми казки не мали ніколи, тому оповідачі могли переказувати їх зовсім довільно, одно пропускали, що не подобалося їм, друге додавали. Так постало в казках багато анахронізмів. Їх герої, приміром, п'ють горілку, чай або каву, курять люльки, грають у карти і т.д., хоч се все відповідно пізні винаходи. В казках полишалася, проте, тільки старинна основа, а форма змінялася і прибирала часто зовсім індивідуальну закраску.

Хто вміє читати казки, той знайде в них багато дуже старинних культурних пережитків. У них переховалися й останки мітів, і первісні погляди правні та воєнні, і погляди людей на природу та відносини до неї, і останки старинних уряджень публічних і приватних та інше. Для уважного історика культури представляють через те казки велику вартість, і він легко зможе відрізнити в них усі нарости на пізніші додатки, які, зрештою, для нього будуть також

не без інтересу. Ще вартніші казки повинні бути для історика літератури, який знайде в них найдавніші типи і форми оповідання, вислову та стилю і може слідити за відносинами казок до інших народних творів, мітів, байок, легенд, переказів, новель і приказок та до творів писаної літератури. Філолог знайде також багатий матеріял у казках, а важність казок для філософа та соціолога найліпше видна з того, що визначний німецький учений В. Вундт присвятив їм у своїм творі «Völkerpsychologie» (психологія народів) коло 250 сторін друку. Що ж значать казки для поетів, який вони мали вплив на утворення новелі, лірики й драми, вистане зазначити, що навіть такі поети, як Дж. Боккаччо, В. Шекспір або Й. В. Ґете цінили їх, знали й користувалися ними.

Казки визначаються великою плястичністю і рухливістю. В них пливе життя бурхливим потоком, нічого нема в них мертвого, непорушного. В казках говорять і довершують праці не тільки люди, але й духи (чорти), всякі чудовища (смок, баба Яґа, дід Локтик), звірі, небесні тіла (сонце, місяць, зорі), а навіть речі (яблунька, піч, керниця). Для казок нема нічого неможливого. В них можна одним словом усмертити чоловіка, обернути його в звірину, в камінь або який-небудь предмет і можна мертвого оживити, а обезчоловіченому назад привернути людський вигляд. І все те не разить ні трошки штучністю або робленістю, бо воно виходить із природи первісного чоловіка, із його глибокої віри у все те, що говориться. Поодинокі казки можна порівняти з перлами, що були нанизані на нитку, а хтось розірвав її та й порозсипував перла. Позбирані разом вони творять дорогоцінний нашийник, якому ніхто не годен надивуватися. Не дивно, що ніякі літературні твори не мали ніколи розповсюдження, як казки, а ні такого довгого життя. Не диао, що й вони давали основу до поезії багатьох народів та вливали в неї яркі барви, якими любувалися мільйони людей.

Хоч казки належать до інтернаціональних творів і одну якусь казку можуть оповідати в головних рисах усюди однаково, то в подробицях із зміною території та національности заходять і в них зміни. Через те інакше виглядає казка в Азії, інакше в Африці або Америці у первісних племен, а йнакше в Европі. В европейських казках не було означеного місця події, як, приміром, у переказі. Подія відбувається звичайно «в однім царстві», «в однім місті», « в однім селі», а в якім, усе одно; тим ніхто не цікавиться. Так само не прив'язана вона до ніякого часу і відбувається «одного разу», «раз», «якось». Герої казок не мають ніяких особистих признак, тому всі подібні до себе, як дві краплі води. Казка не має ніякої тенденції і не містить моралізації.

Зовсім інакше виглядають орієнтальні казки, в першій мірі найбільше знані й розповсюднені, індійські та арабські. Самий спосіб оповідання їх відмінний. Оповідач починає оповідати одну казку, перериває, вплітає в неї другу казку або легенду, або новелу, або приказку, в другу, третю й четверту, опісля вертається назад до першої і докінчує її. Казки переплітані віршами, в яких найбільше дидактичного та моралізаційного елементу. При тім індійські казки відрізняються від арабських тим, що не визначаються великим поетичним полетом і поетичною вартістю, не дають першенства ніякій вірі, яких в Індії є кілька, побіч віри рівно цінять філософію і загалом життєву мудрість. Арабські казки визначаються натомість майстерною формою оповідання, яка і найвибагливішого читача може захопити, та тим, що знають тільки одного бога Аллаха, який має тільки одного Магомета, що написав тільки одну книгу, коран, а сей учить тільки одного — фаталізму. Індійців можна уважати більше винахідниками мотивів, а менше оповідачами, арабів — навпаки, чудовими оповідачами і найпильнішими слухачами казок.

Збірників індійських казок є дуже багато і [вони] мають за собою дуже давню традицію. Їх найвчасніше списано, тому можна їх прослідити в далеку минувшину. При сім належить одначе мати на увазі, що вони властиво не представляють народних записів у нинішнім розумінні, ось таких, як у нас видаються в «Етнографічному збірнику», але що вони є штучними продуктами індійських учених, опертими тільки на народних мотивах, отже, такими літературними переробками, які у нас подибуємо в П. Куліша, Ол. Стороженка, С. Руданського й інших. До найславніших таких збірок належать оповідання про народини Будди, що обіймають 550 чисел у шістьох томах в англійськім перекладі («The Jataka, or Stories of the Buddhas Former Birthes, Cambridge», 1895-1907) і походять із IV-III ст. перед Христом. Подібного змісту приблизно з того самого часу є й друга збірка Авадана, що обіймає у французькім перекладі три томи («Les Avadanas, contes et apologues Indiens, Paris» 1859). Дуже важна збірка, яка мала вплив також в Європі і дала спонуку навіть до утворення окремої теорії, т. зв. індійської, про походження казок, се — «Панчатантра», («Pančatantra», «П'ятикнижжя»), що походить із-перед IV ст. по Христі. Вона містить переважно байки, а найліпше їх видання маємо в німецькім перекладі Т. Бенфея разом із просторою студією про збірку і загалом про казки та про їх походження. З інших збірок, які переважно бувають переробками або витягами з більших, належить зазначити ще збірку Катасаріцаґара («Kăthasaritsagara» — «Море казкових потоків»), що походить із XI ст. по Христі та містить понад 500 казок у двох великих томах в англійськім перекладі.

З арабських збірок найвизначніша «Тисяча й одна ніч», що обіймає в німецькім перекладі в «Бібліотеці Ф. Рекляма» 24 показні томики. В українськім перекладі вийшло досі чотири томики, а вихід дальших спинився через війну. Збірка сягає до X ст. по Христі, а в Европі стала відома на початку XVIII ст. з французького перекладу Ант. Галанда, що почав виходити 1704 р. За нею пішли інші збірки, між тим також «Тисяча й один день», але всі вони не можуть дорівняти «Тисячі й одній ночі».

Коли в XIX ст. учені звернули увагу на казки, зараз винирнуло питання, звідки вони взялись і як пояснити велику подібність поодиноких казок у різних народів. Зразу уважали їх за винахід середньовічних трубадурів та арабів. Потім висловлювали погляд, що мітологія одної епохи переміняється в поезію дальшої епохи, а поезія в казки ще дальшої. Тому казки належить уважати за наймолодшу форму мітів, які постали з літературних джерел. Та нині відомо, що кождий нарід черпає далеко менше з літературних джерел, як література від народу. Поважні розсліди казок починають аж брати Ґрімми, В. і Я. в Німеччині, що уважали казки за останки мітів, які постали в часи творення мітів і були давнім спільним добром індогерманців. Запозичування і мандрівку казок вони признавали тільки в рідких випадках. Від сього погляду не відбігала далеко також так звана арійська теорія, якої творцем і найцільнішим представником був Макс Міллер. Він індентифікував мітологію майже цілковито з етимологією. На його думку, давні арійці говорили образно, алегоріями та метафорами, які з часом позабувалися, поставали іменами власними або особовими, і так алегорії поперемінювалися в міти. Наші казки належить уважати за останки тих давніх мітів. Індіяністи, на чолі яких стояв основник теорії Т. Бенфей і два дуже визначні літературні історики Райнгольд Килер (R. Köhler) та Емануїл Коскен (E. Cosquin), виводили всі казки з Індії, які, на їх думку, витворилися там, перейшли з Індії до персів і арабів, а від X ст. почали мандрувати по цілім світі. В давніших часах ширилися вони тільки усно через подорожніх та купців. Коли в X ст. почалися магометанські наїзди на Індію, усне посередництво заступлено літературним. Індійські казки перекладено на арабську мову, і на сій мові ширилися вони по всіх магометанських краях, а з них перейшли до християнських. Головні центри, в яких стикався схід із заходом, а ісля́містська культура перехрещувалася з християнською, була Візантія, Італія та Еспанія. З другого боку, дісталися індійські казки з перекладами буддійських писань уже в перших століттях по Христі до Китаю, Тибету й Монголії, а з монголами до Европи зі сходу. Зі сходу йшли індійські казки усною дорогою, а з заходу літературною через такі збірки, як «Gesta Romanorum», «Decamerone»,

«Pentamerone», «Fredi cipiacevoli notti» й інші. З літератури діставалися вони до народу, а від народу переходили часто перероблені наново в літературу.

Проти сеї теорії виступали антропологи та соціологи, з-поміж яких належить особливо назвати англійця Андр. Лянга, француза Й. Бедієра та фіна Анті Арне, і заявилися за полігенезією казок. Казки є у всіх народів, навіть у тих, у яких досі їх несписано. Запозичування і мандрівка та виміна казок відбувається ненастанно, але Індія не творить зовсім упривілейованого казкового краю, в якім виключно вони витворюються. Індія запозичує собі так само деякі казки з інших країв, як вони від Індії. Нема ніякої підстави думати, що тільки індійці можуть творити казки. Їх творять усі народи, а відбиваються в них давні вірування, звичаї, установи, відносини одних людей до других і до природи. У народів, що стоять на однаковім культурнім рівні, можуть рівночасно витворитися при подібних обставинах завсім подібні казки. Звідси й пояснюється подібність казок навіть у таких народів, що ніколи не мали між собою ніякої стичності ні безпосередньо, ні посередньо.

Розсліди народної літератури розпочалися серйозно з початком XIX ст. і досі розрослися на зовсім окрему науку, для якої по визначніших університетах позасновувано окремі катедри. Маймо надію, що се станеться і в нас, як позасновуються нові українські університети і то тим більше, що наша народна література дуже багата, а науково використана ще дуже мало.

* * *

НАРОДНІ НОВЕЛІ

[Передмова до збірки ,,Народні новелі'' (Львів, 1917)]

В 1913 р. вийшла перша книжечка народних оповідань, які поручила мені приладити дирекція Видавничої спілки ще перед шістьома роками, а саме, «Народні казки». Донині мало вийти їх шість, причім кожда повинна була містити оповідання, вибрані з іншого роду літературної творчости[1]. В 1914 р. мала появитися оця книжечка, до якої пороблено вже й кліші в Мюнхені і вислано до Львова. Та прийшла велика війна. Кліше а часі ворожої інвазії пропали, товариство перестало існувати, про друк книжечок не було й мови. Ледве сього року вдалося зібрати трохи людей, відновити товариство і розпочати хоч обмежену видавничу діяльність. Користаючи з того, дав я наново зробити кліші і тепер випускаю оцю збірочку з надією, що вона знайде не тільки читачів, але й оцінку, належну творам народної літератури.

В освічених наших кругах цінено давніше народні твори дуже високо, чого доказом може послужити обставина, що майже всі визначні наші письменники дев'ятнадцятого століття підпадали під більший або менший їх вплив та користувалися ними у своїй творчості. Від більше як чверть століття почали наші т. зв. «інтелігенти» дивитися згорда на народну творчість та відноситися до неї неприхильно, хоч не знали її, не розуміли, а через те не й були спосібні відповідно оцінити. Людей, що займалися студіями над народною творчістю, вони вважали трохи не безглуздими. Не завадить, проте, на сім місці навести погляд визначного англійського вченого на сю справу:

«Може ще й досі є між нами люди (давніше було їх далеко більше), що думають, нібито наші дитячі та народні казки завсім не заслуговують на те, щоб на них звертали увагу розумні, практичні люди. Але ж усякий твір, навіть простий, що скрізь розповсюдню-

1. Народні казки, Народні новелі, Народні байки, Як поставав світ, Баронський син в Америці.

ється, а особливо такий, що завчасу опановує дитячу уяву наших хлопців і дівчат, заслуговує на найбільшу увагу; адже такі твори мають очевидно силу над національним смаком і звичаями. Про сю річ каже те саме й Джон Маком: «Хто бажає добре познайомитися з якимсь народом, той не повинен відкидати його просто-народних оповідань та забобонів». А я можу додати, що порівнюючий дослід над народними казками збагачує наш розум, а коли працювати пильно, розширює наші симпатії, дає нам пізнати (може краще, ніж що інше) загальне братерство цілого людського роду».[2]

Оцими мотивами керувалися, очевидно, й такі наші визначні учені, як О. Бодянський, М. Максимович, М. Костомаров, О. Потебня, М. Драгоманов, В. Антонович, І. Франко, П. Житецький, Ф. Вовк, М. Сумцов й інші, що займалися дослідами народної творчости. Між її дослідниками в чужинців подибуємо цілий ряд імен, що здобули собі европейську славу, як В. Караджич, Й. Шафарик, Ф. Челаковський, О. Пипін, С. Веселовський, В. Міллер, Ф. Корш, В. Ягич, І. Бодуен де Куртене, Ю. Полівка, брати Грімми, Т. Бенфей, Г. Естерляй, Р. Келлер, А. Лескін, К. Бруґман, В. Радлов, О. Денгардт, Е. Коскен, К. Мосперо, Г. Парі, Й. Бедіер, П. Себільо, В. Кловстон, Д. Денлоп, Анджело де Губернатіс, Д. Пітре і багато інших. Невже ж усім тим ученим можна підсувати думку, що вони не розуміли що досліджують, або що вони працювали з якої химери чи, може, що не мали за що ліпше взятися. Ні, вони знали велику вагу народної творчости. а прийде час, що і в нас її пізнають та оцінять.

Які народні оповідання називаємо новелями і чим вони різняться від казок? Кождий, хто хоче відповісти на се питання, повинен тямити, що: 1) всі казки дуже старинні і поставали в часах на кілька тисяч літ перед Христом; 2) всі казки мандрівні; 3) всі казки пересипані фантастичним елементом і коли б його вилучено з них, вони перестали би бути казками.

До новель не можна сих прикмет прикласти. Є вправді новелі, що визначаються дуже поважною старинністю, але все ж вони молодші від казок. До найстарших новель належить зачислити оповідання про царів (у нас чотири останні), в яких царі малюються так по-патріярхальному, як біблійні царі. В їх руках сконцентрована всяка власть, вони являються панами життя і смерти своїх підданих, але рівночасно з тим стоять майже на однім духовім рівні з останніми. Не лише піддані можуть убивати, грабити, красти й сповняти інші злочини, провини і проступки, але й царі, і се часто не вважається ніяким злом так само, як вовк не вважає злом, коли в

2. В. А. Кловстон, Народні казки та вигадки, Львів, 1896, стор. 5.

господаря украде вівцю, уб'є її і з'їсть. Треба було довгих віків, поки людськість виробила собі інші погляди на мораль і витворила нинішні закони. Оця старинність деяких новель відбилася й на їх формі, що багато ближча до казки, як до новель новішого походження.

Та побіч таких старинних новель, що сягають навіть часів із перед Христа, хоч небагато взад подибуємо новелі з самих найновіших часів, як прим., ч. 26 «Чудна машина», в якій говориться не про інше, як про таку, здавалося б, далеку річ від селянського життя, як фонограф. До нових належить також новеля ч. 19 «Ловля на ведмеді», що походить із часів окупації Боснії Австрією. Так само нове оповідання ч. 20 «Європеєць і африканин». Воно записане на Угорщині. Якийсь угорський українець міг стояти на службі пароплавного угорського товариства, поїхати на його кораблі до Африки, бути свідком подібної пригоди і по повороті оповісти її. До нових належить дальше оповідання ч. 8, 16, 18 — «Як дбаєш, так маєш», «Войовничий бик» і Пригода вояка з вовками». Про се свідчать не лише самі теми, але й форма оповідань та мальований у них побут.

Між сими обома родами новель найстаршими і найновішими, є цілий ряд інших, що поставали в різних століттях. При багатьох із них, хоч як неухватні, можна визначити коли не приблизну дату постання, то бодай границю, поза яку їх постання не можна пересувати. В новелі, ч. 24 — «Дівчина і розбійник» оповідається, як розбійники, зловивши різника, рубали його по кусникові; на таку саму смерть присуджують опісля судді на жадання дівчини ватажка розбійників. У новелях ч. 6 і 7 — «Люта жінка», в якій громада самосудно закопує живцем буцімто скаженого чоловіка, та «Про суддю, що любив хабарі», в якій позовник по присуду може зробити обжалуваному те саме, що обжалуваний зробив йому (принцип: зуб за зуб і око за око), маємо вказівки, на основі яких, знаючи історію права, можемо подати приблизно час постання, який сягає до середньовіччя. До новелі ч. 6, а так само ч. 25 — «Як панич набирався розуму» можемо прикласти ще й іншу дату, яка вказує час постання. Обі сі новелі подибуємо у славній збірці творця літературної новелі Джованні (Івана) Боккаччо «Декамероні»[3] що постала в XIV ст. Не підлягає ніякому сумнівові, що Д. Боккаччо не видумав їх, лише обробив та надав їм свою індивідуальну артистичну форму (зробив із ними те саме, що, прим., у нас О. Стороженко із деякими

3. Про. «Decamerone di Giovanni Boccaccio», Paris, 1856, Qiornata seconda novella V (опов. 15-25 у нас), «Qiorn. sett., nov. VIII» (опов. 68-6 у нас).

оповіданнями, зачерпненими з народних уст); те саме зробив він із цілим рядом інших новель, що вже й виказали учені спеціялісти.[4] Коли ж він міг їх обробити в XIV ст., значить, вони мусіли постати вчасніше й спопуляризуватися та дійти до Боккаччо. Так, отже, можемо їх постання посунути найменше до XIII ст., а такий поважний вік надає право тим творам на нашу увагу і то тим більше, що вони зв'язані не лише з писаною літературою, але і з загальним фолкльором.

До сеї самої категорії можемо зачислити й новелі ч. 4 — «Про чоловіка, що служив за розум» та ч. 5 — «Жінці правди не казати». Вони обі подибуються у відомій збірці «Gesta Romanorum», що постала також у XIV ст., мало не рівночасно з «Декамероном». Значить, і їх початок треба би посунути щонайменше до XIII ст.

Зі сказаного бачимо, що новелі творилися давно, творяться тепер і будуть творитися далі. Натомість нові казки не творяться, а щонайбільше можуть поставати нові комбінації старих мотивів.

Щодо мандрівности, то належить зазначити, що коли казки всі мандрівні, то новелі чим старші, тим більше розповсюджені, а чим новіші, тим більше носять місцевий характер. Се не виключає, що з бігом часу і вони можуть стати мандрівні.

Найважніша, одначе, прикмета новель, яка відрізняє їх рішуче від казок, се — їх реальність. Усі вони зачерпнені з реального побуту і основані на нім у цілості. Коли часом попадеться який фантастичний епізод у новелю, то він напевно дістався туди з казки і може бути усунений з неї без страти для цілості. В оцій збірці є один такий епізод у новелі ч. 7 «про суддю, що любив хабарі». Тут являється орачеві смерть і заповідає, що воли, якими він оре в неділю, згинуть. Є варіянти новелі, в яких ролю смерти переймає дідусь, що зовсім на місці, бо старий, практичний чоловік, що довго жив і багато бачив та чув, може те саме заповісти на підставі життєвого досвіду.

Новель ходить між нашим народом неперебране число, хоч досі відповідно небагато їх видано. Оце, що я подаю тут читачам, се тільки дрібний відломок. Нам не треба шукати за новелями по чужих збірниках, вистане переглянути свої, а поза тим піти між народ і послухати оповідань впрост у джерелах, якими являються всякі збірні місця, як вечорниці, похорони, млини і ін.

Новелі визначаються дуже великою різнорідністю тем та малюють життя різних верств і станів, наших і чужих. Ми здибаємо в них

4. А. Н. Веселовский, Боккаччо, его среда и сверстники, «Сборник Одт. рус. языка и словесности Акад. наук», т. 56, 58, СПб., 1895. У нашім фолкльорі знайшов я 15 оповідань, що прихо[illegible] також в «Декамероні».

селян, міщан, купців, ремісників, урядників, духовних, вояків, панів і царів. Навіть в цій збірці можна з усіми зустрінутися, хоч яка вона маленька. Так само подибуємо в новелях представників різних націй, з якими наш народ де-небудь стикається або стикався. В оцій збірці бачимо жидів, циганів, волохів. Поза нею подибуємо поляків, москалів, білорусів, литвинів, татарів, мадьярів, німців, словаків, сербів і т. д. У новелях (і так само у приказках) переливається народне життя, немов у калейдоскопі (між піснями таким всестороннім схопленням життя визначаються коломийки). Перед нами виступають якби в малюнках: любов і ненависть, надія й розпука, пристрасть і крайня здержливість, підступи й хитрощі та наївність і простота, лагідність і лютість, доброта і злоба, щедрість і скупство, чемність і брусоватість, правда і брехня, розбій і шляхетність, — словом усе, що може порушити душу живої людини. Оповідання плине легко і живо, події розвиваються просто і ясно, та не раз у тяжкій ситуації являється неждана особа і розтинає вузол (як старинний deus ex machina)[5] Така розв'язка вказує, одначе, тільки на старинність давної новелі та на вплив на неї старшої казки.

Надіюся, що й оця коротенька характеристика народної новелі зверне на неї більшу увагу у нас, як досі, та зацікавить ширші круги. На се народна новеля вповні заслуговує.

* * *

5. Досл. Бог з машини — нагла й несподівана поміч.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ БАЙКИ

(Переднє слово)

Оця книжка мала вийти з друку ще при кінці 1914 р. Несподівана війна, ворожа інвазія і занятя Львова, заборона всяких проявів українського національного життя до завішення діяльности Наукового Тов. ім. Шевченка з його друкарнею, переплетнею і книгарнею включно та значне його знищення, мій примусовий, мало не півторарічний побут у далекім гірськім закутку без книжки і матеріялів та без можности умової праці, опісля довга недуга, що прикувала мене безвихідно до ложа, оце причини, які припізнили так значно вихід книжки. Випускаючи її у світ, думаю, не зроблю зле, коли скажу дещо про її генезу. При сім мушу одначе сягнути трохи в минувшину.

Замилування до народної поезії виніс я з дому. Мій дідо по матері, Ілаш Савицький, знав величезну масу народних оповідань і переказував мені їх радо, коли я перебував коло нього. Його жінка Марія, а моя бабка, знала велику силу пісень. Від них обоїх переймали все те домашні, особливо мій батько й мати. Крім того, двері нашої хати майже не замикалися перед різними людьми, що пересиджували в нас, немов у сільськім касині цілими годинами, особливо ж у неділі та свята або в довгі зимові вечори, та забавлялися або різними оповіданями, якими я залюбки прислухувався та переймав їх, або відчуванням усяких новинок із газети, яка все в нас була, та книжок. Від одного такого визначного оповідача, Тимка Гринишиного в Пужниках, записав я потім ряд анекдотів та деяких інших матеріялів. Коли мене відвозили 1883 р. восени до третьої кляси народної школи в Бучачі (у Василіян), я знав неменше, як 100 довгих оповідань (головно казок та байок), не числячи ряд менших (анекдотів та ін.) і вмів кождої хвилі вичислити їх, понадававши їм такі наголовки, які чув від оповідачів (Покотигорошок, Три брати і царів-

на на склянній горі, Цар, що одним оком сміявся, а другим плакав, Царівна і розбійник, Палирожа, Коза з обдертим боком, Так світ платить, Пан Попеловський і т. д.). Зараз на початку побуту у школі попала мені в руки антологія, яку видало тоді студентське товариство ,,Академічне братство''. Деякі поезії тої антології зробили на мене сильне враження. Я справив собі зараз нотатку і попереписував їх до неї, при чім спало мені на думку, що добре було б повписувати там і ті народні пісні, що я знав, аби не забути їх. Я зробив се і так постала перша моя збірочка пісень. Я не мав ніякої тоді означеної мети і записував пісні лише тому, що вони мені подобалися. Але збірочка все збільшалася, особливо в часі вакацій. До 1889 р., в котрім я скінчив нижну гімназію, в ній було вже коло 500 пісень. У Тім часі проживали мої родичі в Григорові, Бучацького пов., де парохом був о. М. Бачинський, якого брат був капеляном станиславів. епископа Ю. Пелеша. Обидва Бачинські намовили мене подаватися до колеґії св. Атаназія в Римі, що я зробив, і був принятий, одначе не виїхав туди і через те утратив один рік шкільний. Про се мушу згадати остільки, що якраз тоді почала виходити у Львові москофільська ґазета ,,Новый Галичанин'', яку видавав Петро Полянський і яка приходила до о. Бачинського. Москофіли і їх видання не мали ще тоді такої марки, яку дістали пізніше. Загал уважав їх лише ,,твердшими русинами'', що так само любили все своє, українське, як інші, тільки буцімто в більшім степени і т. д. У. ,,Нов. Галичині''прочитав я відозву до записування та присилання народних пісень і зараз вислав свою збірку в переконанню, що тим зроблю хосенне діло. І справді, редактор помістив із моєї збірки кілька пісень (мабуть сім) ,,підправивши'' в них мову на свій лад. Чому не друкував більше, мені не відомо. Швидко одначе газетка перестала виходити, а перша моя збірка пісень, що була б дала невеличкий томик, пропала.

Факт видруковання кількох пісень був спонукою, що я, павзуючи цілий рік і маючи вільний час, почав ладити другу збірку, вже в Григорові, записуючи пісні переважно від жінок. Подекуди записував я і прозові оповідання (хоч на них звертав менше уваги), а між ними й байки. По році павзовання записався я до висшої гімназії в Станиславові, яку і скінчив 1894 р. Перебуваючи на вакаціях, я все доповняв свою збірку і за чотири роки вона грубо переросла першу. Восени 1894 р. я записався на львівський університет, на якім, між іншими, почав слухати викладів славістики проф. А. Каліни. Якраз тоді заснувалося у Львові ,,Товаржиство людознавче'', що поставило собі задачею досліджувати не лише польський, але й український нарід, тому й до виділу вибрано одного українця, д-ра Івана Франка. Головою його став проф. А. Каліна, який і причинив-

ся головно до того, що товариство стало видавати свій орґан ,,Люд'', а секретарем Адольф Стшелєцкий. Поза викладами проф. А. Каліна звернув увагу своїх слухачів на нове товариство, і тоді я заявив йому, що маю збірку пісень (понад 800) та оповідань і деяких інших матеріялів. Він запросив мене до участи в ,,Люді'', куди я дав пару дрібних заміток, а збірку казав передати секретареві А. Стшелєцкому, щоб предложив її офіціяльно зарядові товариства, який постановить, що з нею зробити. Проф. А. Каліна мав думку, як опісля заявив мені, передати збірку членові виділу, д-ру Ів. Франкові, щоб переглянув її і подав свою оцінку на засіданню. До того одначе не прийшло ніколи, і збірка пропала[1]) разом з передплатою на варшавську ,,Віслу'', що я зложив секретареві, і яку мав діставати по зниженій ціні як член ,,Т-ва Мовознавчого''. Де поділася збірка, того я не дізнався ніколи, і то навіть при помочі проф. А. Каліни, та д-ра І. Франка, з яким я познайомився пізніше.

Згадую про сю збірку тому, бо вона може послужити доказом, що легкодушним людям не належить поручати ніколи поважних обовязків, особливо громадських, та ще й тому, що в ній поміж прозовими матеріялами було й коло 20 байок, з яких лише 5 було варіянтами надрукованих в цій книжці, а решта самі нові. Наново я не міг їх записати, бо від 1894 р. я не був уже більше в Григорові.

В 1894 р. почав д-р Ів. Франко видавати ,,Житє і слово'', в якім відступив трохи місця і для фолкльору. Я післав йому дещо із своїх записів уже по приїзді до Львова, і се дало початок до нашої знайомости, яка перемінилася в дуже близькі і щирі відносини, що перетривали до самої смерти поета.

В 1895 р. засновано в Наук.Тов. ім. Шевченка для фолкльору окремий орган п. н. ,,Етнографічний збірник''. Ця подія мала для мене особливу вагу, бо від тоді я перемінив свої принагідні та аматорські записи на постійні та систематичні, маючи певність, що буду мати місце для їх поміщення. І вже в найближчім році, 1896, надруковано в II т.,,Етн. Збірника'' мою статтю про лірників разом з репертуаром одного лірника.

Від тоді почав я також записувати байки, які знав і любив від дитини, з тим, щоб видати їх окремою збіркою. На жаль, мої записи не протягнулися довго. В 1903 р. я зробив останню екскурсію для записування етногр. матеріялів, бо на дальші не позволяла мені тяжка грудна недуга. Вправді мав я ще по одному-два записи від інших записувачів, але всього того було мало для окремої збірки. На щастя, на пару літ перед війною заявили охоту записувати байки три особи: Іван Волошинський, П. Тарасевський і Ан. Онищук та

1. Дещо з неї переховалося, але лиш те, що я мав записане у бруліоні.

зібрали їх стільки, що, долучивши до них іще деякі передруки, до яких не знайшлося нових варіянтів, я мав змогу приступити до цього видання. Для перегляду подаю в числах нові записи та передруки і виказ записувачів:

Імена:	Число записів:
Ів. Волошинський (Городенщина)	133
П. Тарасевський (Курщина)	98
Ан. Онищук (Снятинщина і Косівщина)	46
Вол. Гнатюк (Бучаччина, Старосамбірщина)	45
О. Деревлянка (Теребовельщина і Заліщиччина)	5
П. Шекерик Доників (Косівщина)	5
Ол. Іванчук (Снятинщина)	4
О. Михайлецький (Снятинщина)	3
Б. Заклинський (Косівщина)	2
А. Крушельницький (Станіславівщина)	2
В. Левицький (Дрогобиччина)	2
Ів. Палійчук (Снятинщина)	2
П. Сиротюк (Снятинщина)	2
М. Тимяківна (Косівщина)	2
Ів. Бордейний (Буковина)	1
Л. Василович (Борщівщина)	1
Л. Гарматій (Косівщина)	1
М. Гуменюк (Заліщиччина)	1
Теоф. Гнатюк (Бучаччина)	1
Мир. Капій (Бцчаччина)	1
Ів. Кузів (Турчанщина)	1
Л. Ляторовська (Борщівщина)	1
В. Равлюк (Снятинщина)	1
Ів. Франко (Жидачівщина)	1
Ю. Якимюк (Косівщина)	1
Передруків	39
Разом:	400

Для передруків узято зі збірників:

І. Рудченка (ч. 5, 56, 58, 154, 214, 219, 221, 238, 280, 324, 367)	11
Б. Грінченка (ч. 54, 85, 97, 210, 268, 271, 343, 368, 387, 388, 389)	11
І. Верхратського (ч. 211, 284, 295, 318, 349, 391)	6
П. Чубинського (ч. 98, 217, 354)	3
М. Драгоманова (ч. 60, 390)	2
В. Шухевича (ч. 345, 396)	2
Ів. Головацького (ч. 372)	1

Етн. Збірника (ч. 392) 1
Ігнатія з Никлович (ч. 311) 1
А. Малинки (ч. 227) 1

Разом: 39

Коли приглянемося сим числам, то побачимо ось що: На перших чотирьох записувачів припадає переважне число байок, бо разом аж 321; на всіх інших 40, а коли додати до них передруки, то разом 79, отже менше як четвертина. Майже таке саме відношення припадає на байки без варіянтів, яких є 327, і на варіянти, яких є 73. Щоб се зрозуміти, вистане зазначити, що А. Смірнов у своїм покажчику, який обіймає російські, білоруські й українські байки[1] начислив у першім відділі (байки про звірів) 53 теми, у другім (звірі і чоловік, куди одначе втягнені уже й чисті казки) 9, отже разом 62 самостійні теми без варіянтів. Припустім, що з більше самостійними варіянтами се число дійшло б до сотки, то й тоді всі байки російські й білоруські та українські (досі друковані) підходили б своїм числом ледве до четвертини цього збірника. Ще докладніше виступить се, коли заглянемо до загального покажчика казок, що виробив фінський фолкльорист Анті Арне.[2] Його покажчик зачинається якраз байками (Tiermärchen) і з пропусками, які він лишає на теми тих байок, що ще можуть бути записані й надруковані, виносить 299 чисел (призначених для ссавців, птиць, риб і інших), бо від ч. 300 починаються вже казки (Zaubermärchen). Значить, сей учений не припускав, щоб у загальнім фолкльорі знайшлося більше, ніж три сотки самостійних байок, а їх стільки приносить сама моя збірка. Роблячи прелімінар у своїм покажчику для байок, А. Арне не поступив одначе легкодушно, він опирався на оголошенім досі матеріялі, а сей не виказував рожевих надій на будучність. Доволі зазначити, що наскільки мені відомо, нема досі в европейськім фолкльорі більших окремих наукових збірників байок. Байки були досі немов та дівчина замурза в куті; їх приміщували в комірнім, найчастіше з казками, а все з іншими матеріялами. В якім числі виступали вони у збірниках, можемо бачити з важніших наших: У І. Рудченка надруковано їх (найбільше!) 35 в обох томиках (26+9); у П. Чубинського 13 (на 480 всіх оповідань у томі); у М. Драгоманова 7; в О. Кольберґа (Pokucie) 3; в Б. Грінченка 15 в обох томах (7+8); у В. Шухевича 7. З інших словянських збірників найбільше байок і найгарніших має збірник А. Афанасєва (російський, разом коло 50). Я попробував тепер для

1. А. Смирновъ, Систематическій указатель темъ й варіянтовъ русскихъ народныхъ сказакъ. (Извъстія И. А. Н. 1911, кн. 4; 1912, кн. 3).
2. Antti Aarne, Verzeichnis der Marchentypen (FF. Communications, N. 3)

наших байок побудувати окрему хатинку, вивести їх з кута, поставити на покутті та зробити їх самостійними господарями у фолкльорі; спеціялістам полишаю оцінку, як випала та будова. Надіюся, що й д. А. Арне розширить тепер границі у визначенім їм царстві, а спонукують мене до сеї надії, крім сказаного вже, ще й оці мотиви.

Хто приглянеться місцевостям, в яких записували байки, побачить, що переважна їх частина записана на двох протилежних і крайніх полосах нашої етнографічної території. Четвертина їх (97) записана на Курщині, в якій тягнеться українсько-російська границя, і то лише в однім селі; дві четвертини їх записані в Галичині (поминаю дрібних записувачів), тій етнографічній нашій території, що висунена найдальше на захід, а в ній у вузькій полосі, що обіймає Снятинщину, Городенщину, Бучаччину, і тут лише в чотирьох селах. Околиці записів не визначаються зовсім особливим богатством фавни. Коли ж возьмемо на увагу, що на нашій території є такі багаті околиці в різних звірів, як Карпати, Полісся з болотнистими околицями Припяті, степові околиці Поділля, Херсонщини, Катеринославщини, великі плавні над Прутом і Дунаєм, рибні ріки і море; коли зважимо, що переважну частину оцих байок записали лише чотири записувачі, і подумаємо, що колись знайдеться десять записувачів, які поділившись територією, об'їдуть околиці, багаті у звірів, та пошукають у них за байками і запишуть їх, то можемо бути певні, що їх результати випадуть далеко краще від наших. Належить тямити одначе, що кожний початок нелегкий, хоч комусь усе таки треба його зробити.

Належить іще бодай кількома словами схаратеризувати записи головних записувачів.

Ів. Волошинський, як хоровитий чоловік, не міг увихатися по селах і вишукувати собі добрих оповідачів (звісна річ, що не кожний оповідач уміє добре оповідати, хоч знає тему), він мусів користати з того, що було під рукою; зате кого запопав, видушував його як цитрину і записував усе, що лиш можна було. Наслідком того було, що він записував дуже значне число матеріялів (Крім байок належить порівняти його записи у ,,Знадобах до укр. демонології), але вони були дуже нерівної якости щодо викінчення.Побіч гарних оповідань були й дуже кучеряві та нерівні, яких одначе відкинути не можна було з огляду на пошукувану тему і на спосіб її переведення. Замилування одначе до нашого фолкльору й охота до праці були в нього такі великі, що можна було сподіватися від нього ще неодного значного вкладу в нашу науку. Перед війною займався записуванням вірувань і народної медицини, до чого вислав я йому потрібні вказівки й видання. Чи зібрав що і скільки саме, мені не довелося довіда-

тись. Зате перед самою червневою офенсивою росіян і перед поновною окупацією Городенщини, дістав я сумну вістку, без ніяких ближчих подробиць, що Іван Волошинський помер іще восени, 1914 р. в часі першої російської окупації. Чи його смерть була спричинена війною, чи іншими обставинами, мені невідомо. В кожнім разі він заслуговує на теплу згадку в цім виданню. Честь памяті щирого робітника!

Зовсім інакше виглядають оповідання, які записував Павло Тарасевський. Видно, що крім добрих оповідачів, він мав також богато вправи в записуванню, якої набрав, записуючи різні матеріяли ще для пок. нашого етнографа Митрофана Дикарева, що був його дядьком, а потім для мене. Всі оповідання, які він записав, мають, що так скажу, голову й ноги. Вони все викінчені й заокруглені, так що навіть старші наші етнографи, які любили поправляти доставлені тексти, не мали б що до них додавати, ані нічого з них викидати. Деякі з тих оповідань можуть витримати конкуренцію з найкращими літературними творами в тім жанрі. І, якби не їх діялект, пересипаний доволі густо русизмами, що зрештою пояснюється місцем записів на пограниччі українсько-російської території, їх можна б передрукувати денебудь як взірцеві народні оповідання. Крім поміщених тут байок, які записав П. Тарасевський, друкувалися його записи у ,,Знадобах до української демонології'', а окремо вийшов один том у заграничнім виданню п. н. ,,Das Geschlechtleben des ukrainischen Bauernvolkes'', [,,Статеве життя українського селянина''], разом з німецьким перекладом. Дуже гарний його опис похоронного обряду, надрукований у XXXI—XXXII тт. ,,Етн. збірника''. Багато його записів знищили москалі разом з іншими матеріялами Етногр. комісії в часі інвазії у Львові. Лише дуже незначна частина заховалася в мене. І се велика шкода для нашої етнографії, бо П. Тарасевський не лише працьовитий, але й добрий записувач. Перед війною мав також записувати вірування і народні ліки. Чи він пішов на війну, чи ні, та чи жиє ще, мені невідомо. Належить бажати, щоб воєнна хуртовина не захопила його з собою та щоб по війні він міг продовжувати свої записи.

Зараз побіч П. Тарасевського належить поставити записи А. Онищука. Вони також визначаються викінченням, а деяка невидержаність покутського діялекту пояснюється шкільними та просвітніми впливами, які там доволі сильні. Записи А. Онищука друкувалися вже в обох виданнях Етногр. комісії, де містилися і його самостійні праці, з яких особливо цінні ті, що займаються нашими культурними пережитками. Перед війною приготовляв А. Онищук ширшу самостійну працю про наше народне будівництво та призбирував матеріяли до кількох інших. Записував також вірування й ліки, як

обидва попередні записувачі, і зібрав їх значне число. З вибухом війни вирушив на фронт, де й досі повнить тяжку й відповідальну службу. В інтересі нашої етнографії належить бажати, щоб він вернувся щасливо додому та міг продовжувати свої етнографічні зайняття. Як пильний робітник і молодий чоловік він міг би ще неодну працю сповнити таку, для якої нелегко підібрати заступників.

Хоч я не подаю тут характеристики записів інших записувачів задля невеликого їх числа, то я далекий від того, щоб їм не признавати відповідної вартости або не доцінювати. І найдрібніший запис, ужитий на відповіднім місці, має свою вагу і значення. Тому кождому записувачеві належиться подяка, і я складаю її тут усім, що причинилися хоч малим вкладом до виходу оцеї книжки, та прошу їх і далі вести записи наскільки се кому можливе, бо лише спільними силами можна виставити величавий будинок нашої науки. Не менше дякую й д-ру Іванові Раковському, якого вказівками користувався я при систематиці оцеї збірки.

Як кождий читач легко переконається з оцеї книжки, байки порушують дуже цікаві теми, тому не диво, що вони були на всім протязі свого життя незвичайно популярні. Найкраще видно се з того, що з усіх творів народної поезії вони найсильніше відбилися на писаній літературі і то починаючи від старинної клясичної літератури грецької або римської, а кінчаючи якоюнебудь найновішою. Установити відношення усних байок до літературних перерібок, виказати зміни, яких вони зазнавали на протязі довгого життя та довгої мандрівки, вказати дорогу такої мандрівки, наскільки се можливе, справдити первісну основу і пізніші народи, додатки та переміни — це дуже гарні теми до праць тих наших молодих людей, що хочуть присвятитися чи то нашій фолкльористиці виключно, чи україністиці, тим більше, що знайдуть для себе взірцеві праці з того обсягу, які я зазначую в бібліографії, наскільки вони мені доступні.

Подаю вкінці ще кілька бібліографічних доповнень, головно з VI т. просторої і дуже цінної праці ,,Natursagen'' пок. директор д-ра О. Денгардта, що поляг на французькім фронті на полі бою; сей том дістав я аж при кінці друку своєї книжки, тому не міг ним вчасніше покористуватися.

Ч. 14: C. Halm, Fabulae Aesopicae, ч. 246. — И. Мартынов, Басни Эзоповы, ч. 136.

Ч. 30: O. Dähnhardt, Natursagen, IV, ст. 277—278: Der Wolf und die Geisslein.

Ч. 55: C. Halm, Fabulae Aesopicae, ч. 33. — И. Мартынов, Басни Эзоповы, ч. 155.

Ч. 70: O. Dahnhardt, Natursagen, IV, ст. 245—246: Das Beissen der Baumwurzel.

Ч. 90: Ibidem, ст. 219—230: I. Der Fischfang. II. Der Fuchs wirft Fische vom Wagen.

Ч. 93: Ibidem, ст. 1—26: I. Liberarische Überlieferung des Orients. II. Die mündliche Überlieferung des Orients. III. Europaische Uberlieferung.

Ч. 94: Ibidem, ст. 230—231; Der Mondkase.

Ч. 95: Ibidem, ст. 256.

Ч. 97: Ibidem ст. 241—243.

Ч. 131: Ibidem, ст. 239—241.

Ч. 132: Ibidem, ст. 232—235 і ст. 255—256.

Ч. 136: Ibidem, ст. 258—259.

Ч. 155: Ibidem, ст. 97—103.

Ч. 164: Ibidem, ст. 129—142; Das Beschnuffeln der Hunde.

Ч. 173: Ibidem, ст. 103—160: Die Feindschaft zwischen Hund und Katze, Katze und Maus — und warum die Hunde einander beschnuffeln.

Ч. 178: Ibidem, ст. 200—217: Der Krieg zwischen Haustieren und Waldtieren.

Ч. 214: Ibidem, ст. 26—45: Die Tierpuppe.

Ч. 228: Ibidem, ст. 265—266: Das unzufriedene Kamel.

Ч. 261: Ibidem, ст. 247—249: Der Fuchs als Klageweib.

Ч. 316: С. Руданський, Твори, I, ст. 139—140, ч. 87: Ворона і лис.

Ч. 358: Ibidem, ст. 136—139, ч. 86: Хмельницький з Ляхами.

Львів, 15. X. 1916.

* * *

ДЕЯКІ УВАГИ НАД БАЙКОЮ

Маючи говорити про байку, мушу наперед докладно означити, який саме твір належить розуміти під сим терміном, щоб потім не попадати з читачами в непорозуміння. В нашій мові маємо два терміни, які дуже часто змішуються. Се к а з к а і б а й к а. Що означає один, а що другий?

Казкою називаємо кожне фантастичне народне оповідання, основане не на буденнім, реальнім людськім житті, але скомбіноване з буденних мотивів і з видуманих буйною уявою первісного чоловіка, зближеною до наївности, легковірности та уяви дитини, для якої нема загалом нічого неможливого. В казці повно чудесного елементу, який творить її основу й головну принаду. Коли б його викинено з казки, вона стратила б свій характер і перемінилася на новелю. Героєм казки буває все чоловік. Коли у ній виступають звірі, то їх роля не буває ніколи першорядна. Вони сповняють згори призначену задачу і усуваються в затінок, а на перший плян виступає чоловік. З'являються звичайно тоді, коли герой стає безрадний і немічний супроти накопичених трудностей та не знає, до кого звернутися і за що вхопитися. Вони вирятовують його з прикрого становища і помагають дійти до бажаної мети. Як приклад можуть послужити казки „Про тридцять одного" (роля коня), „Три брати і цілюща та молодильна масть" (роля лиса), „Пригоди наймолодшого брата" (роля фантастичних звірів).[1]

Байкою називаємо таке народне оповідання, в якім малюється не людський, але звіриний побут, тому-то в ній виступають звірі як головні діячі. Часом появляється в байці і чоловік, але тоді роля його так само підрядна або епізодична, як роля звіра в казці. Для прикладу можуть послужити байки „Дужчий від лева" (ч. 11), в якій лев дістає научку, що попри фізичну силу є ще й інша, вища; „Спілка ведмедя з

1. Автор покликається на байки, що видані в Етнографічному збірнику, 1916, тт. 37—38, ст. 13—56. (Тут друкується з деякими скороченнями.)

мужиком" (ч. 125), в якій мужик обдурює ведмедя при посіві; „Як лисиця зробила царем Грицька Скорохвата" (ч. 208), в якій лисиця доводить парубка до царського становища, а опісля гине з його руки. Ціла акція в байці полягає на представленню життя звірів і відносин поміж ними, а деколи й відносин звірів до чоловіка. Розуміється, що те життя прикрашується також фантазією, тому не все покривається з даними науки, зате ми знаємо, як уявляв собі його первісний чоловік і як уявляє собі його досі простий нарід.

Як бачимо з сього, то поняття літературної і народної байки не ідентичні. Коли в літературній байці виводяться на сцену і люди, і звірі, і рослини, а навіть мертві предмети, і всі вони в однаковій мірі можуть говорити й діти, то в народній байці виступають як діячі лише звірі, а люди тільки в підрядних ролях та й то не часто. Виїмки від сього подибуємо в цілій збірці тілько в оцих місцях:

1) „Лис суддя" (ч. 102). Змія, яку вирятував чоловік від смерти, обмотується йому довкола шиї і хоче його задушити. Чоловік відкликається до суду. „Ідуть, що надибле, то має їх судити, чи то буде дерево, чи то буде слуп, чи то буде залізо, то мусить промовити. Ідуть та й надибали дерево, то дерево є явір. „Слава Йсусу Христу!". Явір каже: „Слава навіки". — Ой, — каже, — така й така річ, суди нас, чи вона має кров віпити з мене за мою доброчинність". — „Ой, — каже явір, — має, бо добра за добро нема" і т. д. Чоловік не приймається присуду явора, тому ідуть далі, надибають керницю: „Слава Йсусу Христу!". — „Слава навіки". — „Так і так, суди ти нас". — „Ой, — каже керниця, — я є здібна для людей керниця-нориця, а якби хто мене вичистив, то я би ще була краща, але з мене воду п'ють, а вичистити мене не хотять, бо на світі добра за добро нема" і т. д. Розсуджує накінці лис на користь чоловіка (стор. 132 — 133).

2) В байці „Як когут вибив курці око" (ч. 336) когут складає вину на суху гільцю. „А гілочка каже: „Я теж тут ні при чому ; якби я була благополушна, так я б не зачепилась за тебе, а то я засохла, мене гемонські кози обгризли, так що всьому винні кози, а не я" (стор. 434).

3) В байці „Як лисиця з'їла бабку" (ч. 56) бабка не тільки розмовляє з різними звірами, але навіть співає пісню (стор. 74 — 75).

Стільки всього. Але й сі виїмки були певно занесені сюди з казок, де такі речі бувають звичайною і частішою появою. Можна навіть указати на їх протитипи. Розмову яблінки й керниці з дівчиною подибуємо приміром у казці про пасербицю, переслідувану мачухою, яка воліє пестити свою власну доньку. Певно знайдеться десь і розмова хліба з кимось, бо в казках усе може розмовляти. Сю прикмету зачерп-

нули очевидно письменники байкописці з казок і перенесли її до літературної байки.

Літеранурна байка відрізняється від народної ще й формою. Перша буває звичайно віршована, а в прозі являється рідко; з другою буває якраз навпаки.

Через помішання літературної байки з народною постало замішання і в термінології. Найліпшим доказом на се можуть послужити німецькі терміни на поняття байки: Tiersage, Tierfabel, Fabel, Märchenfabel, Tiermärchen. В останніх часах утираються дві назви: Fabel і Tiermärchen. У нас нема потреби вишукувати нові назви: байка і гарний термін і відповідний, треба лише все при ній триматися одної дефініції та тямити, що народна байка не ідентична з літературною.

Коли переглянемо оцю збірку байок, переконаємося, що вони не всі однакові щодо свого характеру та що з огляду на те можна їх поділити на три групи: 1) епічні байки, 2) дидактичні байки, 3) сатиричні байки.

Зразу носила байка чисто епічний характер, без домішки якогонебудь тенденційного елементу. Її задачею було відповідно до тодішнього світогляду чоловіка змалювати побут звірів та їх відносини між собою, з одного, і відносини між ними і чоловіком, із другого боку. Ся формація байки безперечно найстарша і в збірці маємо цілий ряд її представників, як ч. 10 „Лев і осел, що удавав царя", ч. 13 „Хорий лев", ч. 30 „Як вовк забажав козенят", ч. 35 „Неповодження вовка", ч. 41 „Дурний вовк", ч. 48 „Кінь і вовк", ч. 64 „Лисиця-монахиня сповідає когута", ч. 82 „Лис і цап в ямі", ч. 91 „Як лис учив вовка діставати рибу", ч. 96 „Лисиця на зимівлі у вовка і ведмедя", ч. 194 „Панахида по коті", ч. 260 „Пімста звірів" і т. д.

З часом почали люди виводити з оповідань про звірів поучення для інших людей, а епічне оповідання почало прибирати тенденційну, дидактичну закраску. Таким чином витворилася з епічного оповідання дидактична байка в нинішнім літературнім розумінні. Ся формація байки була, отже, пізнішим витвором. А як легко перейти від епічного оповідання до дидактичного, можна переконатися, прим., на оповіданні під ч. 150 — „Танцюристий заєць". Доволі просторе оповідання (на сім сторінок) має чисто епічний характер і кінчається реченням: „А заєць спокійно вернувся додому". Коли б оповідач був на сім скінчив, ми зачислили би його оповідання до епічних байок, та він уважав за потрібне докинути ще одно речення: „Ворогів своїх треба знати, мужраціев(?) побороти, як нема сили такої, як они мають" (стор. 195). Оцим коротеньким додатком перемінив він відразу характер оповідання так, що наслідком того оповідання поневолі треба причислити до

дидактичних байок. Те саме можна завважити і при деяких інших оповіданнях. Та є й такі оповідання, що вже в самій своїй основі мають дидактичну закраску; їх мусів, отже, оповідач основно переробити з епічних, поки надав їм теперішній вигляд. Представниками дидактичної байки можемо вважати: ч. 1 „Мавпа і її діти", ч. 2 „Мавпина любов", ч. 12 „Лев і побережники", ч. 14 „Хорий лев і лисиця", ч. 16 „Лев і миш", ч. 17 „Лев і комарі", ч. 23 „Вовк і ягня", ч. 24 „Як вовк приятелював із зайцем", ч. 55 „Лис і квасний виноград", ч. 111 „Як ведмідь надсівся кобилою", ч. 215 „Корова і вівця", ч. 231 „Свиня і кобець", ч. 332 „Когут і курка", ч. 349 „Качур і лисиця", ч. 378 „Пчола урятовує гусці життя", ч. 396 „Муравель сильніший від орла" і т. д. Сей рід народної байки дав спонуку письменникам до численних переробок і наслідувань і від нього пішла літературна байка, а не навпаки, як дехто думає.

Далеко трудніше втискався в оповідання про звірів сатиричний елемент, тому й представників сатиричної байки маємо пропорціонально дуже незначе число. Та все таки він пробив собі сюди дорогу, як се бачимо на оповіданнях: ч. 6 „Звірі під пануванням лева" (сатира на державні уладження й порядки; ми бачимо тут кандидатів на царів, тайні засідання, голосування і кражу голосів, агітаційні промови, вибір царя, його маніфест, його міністрів, що гноблять підданих кождий у своїм ресорті, доноси звірів одних на других, несправедливі суди і т. д.); ч. 160 „Як заєць шукав смерти" (сатира на боягузів і подружні відносини), ч. 254 „Звірі як громадяни" (сатира на відносини і порядки в громаді), ч. 261 „Як звірі голосили по бабі" (сатира на людей, що дивляться на форму, а не на річ), ч. 267 „Птиці за панування орла" (сатира на свавільну державну адміністрацію), ч. 275 „Ястріб війтом" (сатира на війтівський уряд), ч. 365 „Чому йоржі втікають від великої риби" (сатира на судівництво), ч. 376 „Пчола і джміль" (сатира на легкодухів і неробів). Ся формація байки найпізніша, а що сатира усе відноситься до сучасности, то очевидна річ, що вона мусить підлягати все новим переробкам та новим наростам, при рівночаснім усуванні старших елементів. Се й бачимо на наших оповіданнях, які можна зовсім сміло приложити до подій з останніх десятиліть. Головна основа остається одначе при всяких перемінах байки та сама.

Та може хтось запитати: коли бачимо в байці нові нарости, то яку маємо запоруку, що й ціла байка не новий утвір, але старий? Чи можна доказати чимнебудь ту старинність і яка вона завелика?

На виказання старинности байки маємо дві речі: 1) аналогію поставання народних творів узагалі, 2) останки старинних пережитків, що переховалися в текстах.

Коли приглянемося ближче, як поставали народні твори, то побачимо все одну появу, що безнастанно повторяється. Всі народні твори постають або серед події, що їх викликала, або безпосередньо по ній. Ніколи не витворюються вони в довшім часі по довершеній події, як се має місце в писаній літературі. Ів. Франко міг писати поему про Івана Вишенського, повість про Петріїв і Довбушків або про Захара Беркута, драму про князя Святослава; народний творець може переповідати твори з тих або й давніших часів, які переховались в його пам'яті, але коли творить, черпає лише з сучасности. Викажемо се на приклад. Зачнімо від найновіших часів і поступаймо взад до давніших.

Теперішня війна[2], хоч іще не скінчилася, викликала вже ряд народних пісень і оповідань, змальованих на її тлі. В 90-х роках XIX ст. еміграція до північної та полудневої Америки викликала також цикл пісень. Знесення панщини, а в Росії кріпацтва, викликали ряд пісень про волю. Коли заведено примусову рекрутацію, ся подія відбилася відголосом і в поезії. Опришківські пісні та оповідання поставали тоді, коли жили опришки або зараз по їх смерті. Те саме бачимо на всіх історичних піснях. Пісні з часів козаччини, з часів татарсько-турецьких набігів витворювалися тоді, коли жили і розвивали свою діяльність козаки, татари,турки. Нині не творить їх ніхто так само, як не творить опришківських пісень, гайдамацьких, чумацьких, панщизняних, дум, бо для їх творення нема у народних творців грунту під ногами. На всіх тих творах бачимо різні відгуки тих часів, в яких вони поставали і відповідно до того можемо означувати епоху, в якій вони творилися. Дуже часто можна визначити навіть докладно дату постання твору, прим. пісня про цісареву Єлизавету, про Кошутове повстання, про Саву Чалого, про Нечая; часто можна визначити приблизний час постання, прим. пісня про Бондарівну, про Сагайдачного; та в багатьох творах можна час поставання визначувати лише загально, причім десятиліття не грають ролі. Се можна сказати про цілі цикли пісень, прим., про гаївки, колядки, весільні, більшу частину дум, про численні побутові пісні і т. д. Се, що відноситься до пісень, відноситься і до прозових творів.

Візьмімо для прикладу легенди як такі твори, що творилися і в глибокій старині і творяться до нинішнього дня. Між біблійними старозавітними постатями маємо одну незвичайно популярну, довкола якої витворився цілий цикл легенд. Се — цар Соломон. Не може підлягати сумніву, що ті легенди витворилися почасти ще за життя, почасти безпосередньо по смерті Соломона. А що Соломон був

2. Перша світова війна.

історичною постаттю, ми можемо визначити і час і місце постання тих легенд та з варіянтів, що подибуються у різних народів, установити не лише перевісний їх вигляд, переміни й нарости, яких вони зазнавали в мандрівці, але й дороги, якими вони ширилися від народу до народу, від краю до краю. Між біблійними новозавітними постатями найпопулярнішою є сам Христос із величезним циклом легенд, а побіч нього його ученики Петро й Павло, які його майже не відступають у легенді. І про сей цикл треба сказати те саме, що про соломонівський. Далі маємо ряд легенд про патріярхів, пророків і святих. Чи візьмемо легенди про віднайдення Чесного хреста чи про св. Николая, що належить також до популярних постатей, чи про св. Олексія, св. Варвару і ін., усюди можемо визначити час і місце постання легенд. Та побіч сих інтернаціональних легенд маємо й свої власні, прим. св. Володимира і хрещення Руси, про будову печерської дзвіниці в Києві й ін. Такі легенди мають і інші народи. Їх значення льокальне, тому вони не перемінилися на мандрівні і не набрали інтернаціонального характеру.

Маємо одначе ще й інші легенди, до яких не можна приложити всього сказаного досі. Перше — се легенди про чудеса святих, які можуть поставати на всім періоді часу, починаючи від смерті святця — деякі могли постати вже й за його життя — до наших часів. Коли вони належать до голосніших, то можемо також звичайно означити час і місце їх постання, бо про них заховуються якісь письменні записки. Про інші, місцеві, мало розширені, трудно буває сказати щось певне. В кожнім разі не можна їх постання зв'язувати з часом життя святця.

Друге — се легенди, в яких поясняються певні події, прояви, факти, за якими даремно шукали в установлених канонах офіціяльних, а на які людський ум домагався відповіді. До таких належать легенди про творення і початок світу, про потоп, про створення першого чоловіка і жінки та про їх вигляд і життя, про постання різних звірів і т. д. По німецьки звуть їх "Natursagen", а величезну і незвичайно цінну їх збірку видав др. Оскар Денгардт у чотирьох томах у Липську. Очевидно, що легенда про творення світу або чоловіка не могла постати рівночасно з сею подією або безпосередньо по ній, але аж тоді, коли чоловік дійшов до певного ступеня культури та коли почав думати про такі справи і шукати для них роз'вязки. В кождім разі і сі легенди не належать до дуже нових і хоч не можна докладно визначити часу їх постання, то все треба їх відсунути до дуже поважної старини.

Ще інший рід маємо у моралізаційних легендах, основаних на абстрактних темах, що виясняють добро, зло, вірність і т. і. При них можемо означувати час і місце постання настільки, наскільки маємо

для того якісь письменні вказівки чи то втягнення їх у рукописну збірку, яких у середньовіччі особливо ходило багато поміж письменними людьми, чи першої появи їх друком і т. ін.

Тут мимоволі стикаємося перший раз із книжними джерелами і мусимо зазначити, що між легендами подибуються не лиш народні твори, але й такі, що первісно були утворені письменними людьми, записані в рукопису чи й надруковані, які одначе подобалися простому народові, що він собі їх присвоїв, часом переробив по-своєму і пустив у рух. І вони почали так само мандрувати від народу до народу, від краю до краю, як інші народні твори. Не раз потратили вони на своїй довгій мандрівці так сильно всякі письменні прикмети, що їх трудно відрізнити від чисто народних творів і треба довго шукати за прототипом, поки його найдеться. Та буває й так, що не тільки одна фраза, але навіть одно слово зраджує їх книжне походження і тоді ученому дослідникові легко визначити їм таке місце, яке їм належиться.

Те, що тут сказано про легенди, можна приложити й до інших народних творів, але очевидно з відповідними змінами. І новелі, і анекдоти, і перекази можуть бути старшого і новішого походження, мандрівні й національні, книжні[3] й чисто народні. При розсліджуванні поодиноких творів фолкльорист повинен мати на увазі всі ті справи і, наскільки се можливе, дати на них відповідь.

Окрему групу творять казки, байки і міти. Спільне вони мають те, що всі сягають до глибокої старини і всі вже тепер більше не витворюються. Найліпше між ними досліджені казки і про них можемо напевно сказати, що всі вони мандрівні та що між ними нема ні одної книжної. Байки досліджені менше, велика частина їх мандрівна, але чи всі, трудно нині відповісти; так само трудно відповісти, котрі саме і скільки їх книжного походження. Міти найменше розсліджені і про їх книжність та мандрівність досі можна ще дуже мало сказати. Всі оці твори постали так само, як і попередні, коли між простим народом був відповідний грунт для сього, а перестали витворюватися, коли того грунту не стало.

Коли ж се могло бути? Тоді, коли чоловік стояв іще на дуже примітивнім ступені культури, а се посуває нас у дуже давні часи, бо археологічні розкопи показують, що в історичних часах чоловік стояв уже на досить високім ступені культури.

Первісний, примітивний чоловік, переносив усі свої фізичні й умові прикмети на свою природу і на всі її прояви. На його погляд, уся

3. Не треба одначе вишукувати книжний вплив навіть там, де його нема, як то дехто робить. Сам факт, що якийсь твір, записаний тепер як народний, був колись надрукований, не доказує ще про його книжне походження.

природа жила і думала так, як він. Він не добачував ніякої різниці між собою і звірами, хіба щодо форми тіла та щодо сили. Всі звірі, а навіть неодушевлені предмети, складалися так, як він, із тіла й душі, так само думали, говорили, робили і т. д. Він себе зовсім не уважав паном сотворіння, що стоїть далеко вище від звірів, а навпаки, добачував у звірах таємничі й загадкові істоти, які стояли часто вище від нього, а коли й нижче, то все визначалися людськими почуваннями. Він приписував звірам такі прикмети, які сам мав, і такі вчинки, яких сам довершував. Звірі, на його погляд, були не тільки так само розумні, як він, а часто й розумніші, що могли уділяти йому спасенних порад, вирятовувати його з прикрих ситуацій і т. д. Оця характерна прикмета первісної психології називається анімізмом. А н і м і з м, отже, — се віра первісного чоловіка в те, що вся природа одушевлена, та що всі звірі, а навіть неодушевлені предмети, мають такі самі прикмети та почування, як чоловік.

Слідом анімізму можна вважати оці три головні точки: 1) віру в тісний зв'язок межи людьми і звірами, наслідком чого чоловік може походити від звіра, отже, мати його предком; 2) віру в можність живого і мертвого чоловіка скидати з себе чоловічу постать і приймати постать звіра або якогобудь предмета; 3) віру в духів і в можність людей удержувати зносини з душами небіжчиків (Н. Харузинъ, Этнография, т. ІУ, ст. ЧЧ).

З огляду на те, що всі істоти, яким первісний чоловік поклонявся, могли прибирати інші постаті, можна первісні вірування поділити на дві групи: 1) на вірування, що відносяться до обсервованої природи, 2) на вірування, що випливають із поклонення душ. На основі першої категорії вірувань витворюється дві системи, що ведуть до віри у вищих богів: 1)тотемізм, 2) фетишизм (там же, стор. 45).

Тотемізм і фетишизм походять, отже, із спільного джерела, з анімістичних вірувань первісного чоловіка, тому мають багато спільного. Та факт, що в тотемізмі культ відноситься до цілої кляси предметів,а в фетишизмі до індивідуального предмету, потягає між ними також значну різницю.

Т о т е м о м називається та кляса звірів (рідше рослин та неорганічних предметів, від котрої, на його думку, походить первісний чоловік, уважає її за посвоячену з собою або стоїть із нею в окремому таємничому зв'язку та окружає її часто релігійним почитанням. Останками тотемізму можемо уважати в нас байку „Як чоловік жив із мавпою" (ч. 5) та придбав із нею потомка. Так само „Як жінка жила з ведмедями" (ч. 129). Ведмеді заводять її до своєї ґаври, а коли молодиця там плаче, „вони лиш, скільки стоять коло неї, та й

витирають їй лапами сльози та й говорять до неї, що ти не плач, тобі сі тут ніц злого не стане, ти ту в нас не будеш ні гола, ні голодна" (стор. 168). Молодиця має від ведмедів двох синів: „Вона їх виплекала й виколисала, лиш тілько що вони не учені, але як вони добре попідростали, так вона їх учить по-своєму говорити, але аби ведмеді ни вчули" (стор. 168). Вкінці відкриває їм тайну свого походження, говорить про світ і людей і втікає з ними до родинного села (стор. 169). І ще в однім оповіданні: ведмідь пориває дівчину (ч. 128), щоби з нею жити, як із жінкою, але сей ведмідь т. зв. оборотень, якого відьма обернула в ведмедя з чоловіка.

Останками тотемізму можна вважати також те, коли пса або кота по смерті кажуть їх властителі ховати по-людськи, коли у кождої ворожки бачиться чорного кота, що має свої спеціяльні прикмети, коли віриться, що певної породи звірів не можна убивати, прим. бузьків, ластівок, ропух, вужів або навіть гадюк (гуцули святкують окреме свято для того, аби гадюки (галиці) не тягли маржини та людей) і т. д.

Під поняття тотемізму належить підтягнути віру в можність сплодження самицею-звіриною людини. Доказом такої віри може послужити легенда про три роди жінок, в якій не лише молодиця родить дівчину, але і свиня, і сука, так що чоловік виховує всі три разом і віддає заміж та ходить опісля до них в гостину; так само казка, в якій сука родить хлопця, що й зветься тому Сучкир Янко. З другого боку, женщина може привести на світ звіра, прим. свинка-царівна або вуж-царевич у казці. Загально розширений також мотив у казках про підкидування щенят або котят царівні, яка відбуває порід у неприсутності мужа, що пішов на війну, що було б неможливе, коли б віра в подібне походження не існувала. Подибуються у казках також мотиви про походження людини від рослини (Покотигорошок від зерна гороху, який з'їла молодиця; Іван Бобик — від бобу), а навіть від мертвого предмета (баба обвиває поліно, кладе в колиску і виколисує з нього хлопця, що й зветься Деревинець).

Ф е т и ш е м може бути все, та звірі рідко бувають фетишами, зате дуже часто неодушевлені предмети. Фетиш уважається так само обдарованим життям, як усі інші животини на світі, буває пробутком демона і тому стає предметом культу. Різниця між фетишизмом і тотемізмом та, що коли при фетишизмі чоловік почитує одиницю (прим. одну гадюку), при тотемізмі відноситься почитання до цілої кляси (прим. до всіх гадюк означеної породи).

Останками фетишизму можна уважати в нас камінні баби, які подекуди переховалися, але яких первісне значення затратилося; так само громові стріли, що мають лікарську силу; зроблену з сала мерця,

при світлі якої сплячий не годен пробудитися; розрив-траву, при помочі якої отворяються всі замки; блекіт і тою, що не дають приступу нечистій силі до немовлят; кінську підкову, що прибита на порозі, має охоронне значення; коралики з клокічки, що носять гуцули на шиї, мають так само охоронне значення; відкушений penis кертиці, ношений в кишені, має силу відвернення запліднення від гуцулок; лялька ворога, попробивана шпильками, доводить ворога до смерти і т. п.

З того, що первісний чоловік не робив психічної різниці межи собою і звірами, мусіло зовсім консеквентно виходити існування душі у звірів. А що він вірив у те, що люди можуть прибирати хвилево постать звірів та що така переміна не що інше, як штука, якої можна навчитися, понадто, що душі померлих людей можуть у певних обставинах переходити також у звірів, то на сій основі постала віра в метампсихозу та метаморфозу.

М е т а м п с и х о з а, отже, — се можність посмертного переходу людської душі у звіра або рослину. Останки віри в метампсихозу переховалися в численних оповіданнях про мерців. З них бачимо, що мерці безнастанно вдержують зносини з живими людьми та що являються на світ або у своїй або в чужій постаті. З легенди про те, як завмирала бабуся та що бачила на тамтім світі, довідуємося, що там душі пасуться у постаті ситих та худих корів (або волів), що інші гризуться у постаті псів. З казки про калинову дудку довідуємося, що душа вбитого брата (вбитої сестри) перейшла в корч калини на могилі, а коли з калини зробив пастух дудку, перейшла в дудку, почала співати і викрила злочин. З казки про чудесного пташка довідуємося, що мачуха вбиває пасерба, варить і посилає м'ясо своєму мужеві на обід. Муж з'їдає м'ясо, кості зв'язує і вішає на вишні. Душа хлопчика входить у кості, вони переміняються у пташка, і пташок виспівує свою долю, карає батька з мачухою та її донькою, переміняється на хлопця і жениться. В іншій казці душа вбитого переслідуваного пасерба переходить у бика (або іншого звіра), з бика в явір, з явора в дошки ліжка, на якім батько спить, [дошки] промовляють до батька і викривають злочин. В однім оповіданні вмирає дівчина і її ховають, але на могилі виростає чудова квітка. Проїжджий королевич викопує квітку, привозить додому і вставляє у вазонок у своїй кімнаті. Квітка в неприсутності королевича (або пана) переміняється в дівчину і робить у кімнаті порядки. Королевич прилапує її раз і жениться з нею.

М е т а м о р ф о з а — се можність тілесної переміни чоловіка у звіра або навпаки, бо й звірі можуть легко прибирати постать чоловіка. Сліди віри в метаморфозу подибуємо дуже часто і з того можемо здогадуватися про незвичайну її розширеність та популярність.

У казках сих слідів повно. В казці про Оха переміняються і Ох і його ученик хлопець у різні постаті: в купця і коня, в яструба, в когута і просо. В казці, в якій герой викрадає у чорта доньку і втікає з нею, а чорт і чортиця гонять за втікачами, переміняються втікачі у млин і мельника, в пастуха і стадо, в море і качку й ін. В казці про тридцять і одного герой перекидається в малого панського песика, в березову мітлу, в мурашку. В казці про трьох братів і цілющу та молодильну мазь перекидається лис у царівну і через те помагає героєві втекти з правдивою царівною. В казці про пригоди наймолодшого брата три ручники переміняються у трьох фантастичних звірів, а потім назад у ручники. В казці „Як Кудлаш Янош був псом" невірна жінка переміняє мужа в пса, та він повертає до давньої постаті і за кару переміняє жінку з людини в ослів і гонить їх на тяжкі роботи. Про переміну молодого парубка в ведмедя згадано вже вище. Цілий ряд оповідань про вовкулаків показує, що чоловіка можна перемінити хвилево у вовка або й стадо. З численних оповідань про відьми й чарівниці знаємо, що вони самі можуть прибирати постаті різних звірів або й неодушевлених предметів (решета, клубка, колеса, полотна й ін.) та іншим ті постаті накидати. В легендах надибаємо також ряд перемін: ведмідь постає з мельника, що страшив Христа; бузько з цікавого чоловіка, що заглядав до мішка з вужами та жабами; свиня з жидівки, схованої перед Христом під корито; зозуля з дівчини, ластівка з молодиці; горобець із патичка. Навіть у анекдотах попадаються сліди віри в метаморфозу. В анекдоті про злодія, що украв жидові коня, якого той вів на поводі не оглядаючись, передав його спільникові, а сам узяв повід у руки і йшов за жидом, оповідає злодій, що бог за гріх перемінив його був у коня, але тепер він відпокутував кару, тому бог повернув йому давню постать. Жид пустив злодія, а коли на торговиці побачив свого коня, приступив до нього і шепнув йому в ухо: „А ти вже знов согрішив?"

В кінці можна ще тут звернути увагу на те, що первісний чоловік вірив у чародійну силу звірів. У казках повно її слідів. У них кінь (вовк, лис і ін.) не лиш буває дорадником героя, але переносить його в одну мить у найдальші землі і сповняє навіть найбільше неможливі задачі. Те саме чинять орел, крук, мітичний гриф і інші птахи. Львине або ведмеже молоко уздоровлює смертельно хворих, кобиляче молоко відмолоджує старих, присмалені шерстини вовка або три пера качки (чи інших животин) прикликають їх із найдальших земель героєві на поміч і т. і. Оці чудесні елементи придають казкам того чарівного полету, що приковує увагу кожного до них і приневолює слухати або читати їх із найбільшим напруженням від початку до кінця.

Оце, що досі я сказав про культурні пережитки, відноситься не лише до байок, але й до казок, мітів, а почасти й до інших народних творів. Та звернімся до самих байок і подивімся на сліди тої далекої від нас старини, які одначе так сильно приближують нас до неї.

Знаємо вже, що на основі анімістичного світогляду первісний чоловік уважав звірів не тільки за рівних собі під кождим оглядом, але навіть за вищих від себе і розумніших. Зачнімо від тих місць, з яких звірі показуються розумнішими.

В оповіданні „Змудрована мавпа" (ч. 4) перехитрує мавпа двох льокаїв, одного по другім, так що вони через неї гинуть. Коли появився третій, вона говорить до нього як уповні свідома своєї вищости: „Лагідно сі зо мнов обходи, бо аби я тебе так не змудрувала, як тих двох" (стор. 3). Та сей, уже поінформований, перехитрує її.

Вовк хоче силою відібрати курку в баби, але не може, зате лис здобуває її хитрощами (стор. 76). Лис товаришує зі злодієм і, піддуривши його, забирає здобич. Коли опісля господар набив злодія, лис жалує ще його: „Отаке, мене пес напудив, а тебе газда набив, таке сми погостили" (стор. 83). Лисиця, перебрана за богомольця, обдурює цілий ряд людей і ніхто не пізнає її (стор. 91-96). В оповіданні „Так світ платить" виступає лис як суддя між чоловіком і змією та розсуджує справу на користь чоловіка (стор. 131-132), хоч опісля зле на тім виходить. В оповіданні „Як музика навчив ведмедя танцювати" лис поучує чоловіка, як має повести науку (стор. 152). В оповіданні „Когут із товаришами виганяє ведмедя з бабиної хати" когут доказує того, чого баба не годна була доказати (стор. 155). В оповіданні „Чоловік, ведмідь і лисиця" остання вирятовує чоловіка від ведмедя, якому без того довелося б було згинути (стор. 160). Багато розуму виказує також кіт. Він (у варіянтах лис) висватує за парубка царівну, послугуючись при тім різними хитрощами (стор. 265). Кіт душить удову, що тратить неправесні діти, забирає її дитину, дівчинку, з собою, заносить у скалу, загонює туди козу й їжака і при їх помочі виховує дівчинку, а опісля висватує за пана (стор. 283-284). Навіть курка, яка загально уходить за дурного птаха, в скрутнім положенні дає поради бабі: „Та що ти, бабуню, мого м'яса не будеш до літа їсти. От послухай мене, я тебе пораджу. Піди по селі, назбирай собі роботи, то шити, то прясти і назбираєш збіжжя, аби була хоть кила і будеш мене збіжжям годувати, я буду яйця нести, то борше дожиєш до літа" (стор. 429). В оповіданні „Пташок проучує пана" птах дає такі науки панові: „Я тобі дам дві науці. Перше — не вір тому, хто каже неправду, а друге — не посягай того, що тебе не діткне" (стор. 462). Навіть миш сипле моралі дідові й бабі: „Миша виткнула голову з нори і каже: „Не плач дід, не плач баба,

поховайте вашу курочку в садочку на перехресній дорозі, підожіть три годи і потім одкопайте на тім місці скраб. Та запишіть собі на лобі, щоб тямити до самої смерти, що ви бажаєте, одразу зробить не можна, а на всякому ділі треба терпіння без кінця, а інакше ви ніколи не достукаєтесь того, чого вам бажається" (стор. 445).

Коли вищий розум звірів пробивається лише в деяких оповіданнях, то повне зрівняння звірів із чоловіком у кождім напрямі видне майже у всіх. Перейду по черзі усе важніше.

Звірі мають душу нарівні з чоловіком. В однім оповіданні вовк, зустрівши ведмедя, питає: „Ти ще живий?" — „Та живий, за малом був не здох; як гепнув з дуба, так думав, що й душа вискоче. Тепер, брате, я літать навчився, тільки біда, що сідать не принавчився" (стор. 106). Лис, подибавши в лісі вовка, каже: „Спасай, брате, душу, бо одне ціле весілля згинуло і нам зараз смерть буде" (стор. 48).

Звірі думають. Ведмідь, увійшовши в спілку з мужиком при засіві: „Скосив гичку, згріб в копиці і дума: „Що ж я буду робить з травою? Я сіна не їм, хіба забрать на підстілки. Одурив мене мужик. Погоди, вражий сину, я тобі оддячу!" Ведмідь уже налагодивсь був забраться до мужика ніччю в двір і наробить там шелесту, а далі роздумав: „Ні, шкода, на цей раз перемовчу" (стор. 157). Так само лис: „Сидить собі з боку та й думає: „Коби ти, неборе, знав, що я собі надумав, ти би геть лишив" (стор. 82). Інший лис переконує своїх товаришів про шкідливість хвостів і так кінчить промову: „Ану, панове, придумайте, чи я не правду кажу; та же я над цим пару день думав" (стор. 100). Лисиця, подибавши чоловіка в прикрій ситуації, зараз подумала й каже: „Знаєш що, чоловіче, ти вертайсь зараз в поле, і я побіжу туди і там буду питать тебе неначе охотники" (стор. 160). Навіть вовк, побачивши стадо зайців, що не втікало перед ним, здивувався, не знаючи, що робити: „Але він си надумав та й такі си розсердив, біжить просто на них. Гадає: „Що буде, то буде, вони мене їсти не будуть, але я їх". Надбіг він уже близько та й знов і думає: „Що робити? Хто знає, що там є". Вернувся він знов. Але надумався щось та й знов біжить" (стор. 189). А заєць у капусті, побачивши як парубки танцювали, сів та й гадає собі: „Я якби цього научився, то би і мені незле було, кобим лиш це від них переймив!" Та й зачав собі придумувати, як би то так удати, так як вони танцювати..." Гадає собі: „Коби я так, як вони... У нього кождого є своя дівка, а я сам так не годен потрафити..." Гадає собі: „Коби я так десь у лісі, не тут у капусті, то я би цього мусив си навчити" (стор. 188). Собаки збираються вигнати лисицю з заячої хати. Одна каже: „Знаєте що, братці? Без хитрощів ми з лисицею нічого не поробим". — „А яку ж ми хитрощ

пригадаєм?" — „А от що я пригадала" (стор. 199-200). Так само як пес посварився з котом: „Та й пес сараку подумав, подумав, що ніц з ним не зробить, та й відійшов" (стор. 216). Кіт, перепливаючи море, утопив камінчик. По сім: „Кіт дуже задумався, як то ся стало, але однако ніц не каже, лиш заєдно думає, що робити (стор. 215). Коли миш повідомила хомика, що за нею біг король: „Став хомик думати, кажи: „Щем не видів мишачого короля" (стор. 222). Коли синиця довідалася, чому вона така худа: „Синиця задумалась. Щоб воно значило? Чого я не можу пожирнішать?... Думала, думала, а далі пригадала: „Стой!" (стор. 409). Курки радять воронам пастися: „Ходе вони, пасутсі, але ворона ни привикла пастися так, вона думає в своїй голові, що коби вона хоть одну курку здурила" (стор. 431). По битві, яку комахи звели з павуком: „Паук думав собі: „Що ж вони, дурні, вигадали для себе? Я там жив і тут буду жить без горя... На мій вік дураків хвате" (стор. 483). Так само жуки, поховавшись від своїх ворогів: „Сидячи по затишках, думали собі: „І навіщо ми на світ божий родимся? Так мало живем і то не так, як треба і на хвилину ни маєм спокою, того й гляди, що ворог який небудь наскоче. Буть згідливим біда і гидким теж не мед, всім перепада на оріхи" (стор. 508).

(Далі В. М. Гнатюк, подібно до тез „Звірі мають душу нарівні з чоловіком" та „Звірі думають", ілюструє численними прикладами наступні: „Звірі плачуть", „Звірі сміються", „При зустрічі звірі поздоровляють себе", „Звірі розуміються на титулах і віддають собі усякі почесті", „Звірі знають бога і покликаються на нього", „Звірі знають святих", „Звірі знають монастирі і духовних та мощі святих", „Звірі знають хмари", „Звірі знають святе письмо", „Звірі знають гріх", „Знають також звірі присягу", „Звірі ходять до ворожбитів", „Не чуже звірям розуміння закладу", „Звірі знають письмо і самі читають та пишуть", „Звірі розуміються на красних штуках і люблять їх", „Звірі знають родинне життя так, як люди", „Звіри влаштовують собі відпочинок і розваги, мають громадські організації (вибирають війтів, царів; останні призначують міністрів та урядовців)". Побіч цих головних, В. М. Гнатюк вказує ще на ряд звичок, рис характеру та поведінки звірів, широко ілюструючи їх, як і вище, прикладами: звірі виступають як рівні з людиною, розуміються в медицині, ведуть бесіди з людьми, не раз вживаючи дотепних прислів'їв і приказок, звірі сперечаються між собою про походження і т. п.).

...Всі ті розмови приходять у байках з України і ними відрізняються ті байки від західноєвропейських, а зближаються до східних, індійських, в яких звірі ведуть дискусії про закони Ману, про пекельні кари і т. і. Вправді в наших байках звірі відкликаються переважно на Святе Письмо старого і нового завіту, чого в індійських казках нема, але се лише спосіб модернізування такий, а форма полишається одна. Колись і в наших байках могли в дотичних місцях стояти інші слова. При читанні сих байок зубуваємо часто, що маємо перед собою звірів, а думаємо, що се люди, які дістали назви звірів. З огляду, що в нашій мові нема

ніяких а ні старших, а ні новіших перекладів східних байок, а навіть казок знайдеться лиш невелике число, треба припустити, що форма таких оповідань дісталася до наших байок зі сходу дорогою усної передачі. Такі сліди знайдемо й на деяких інших творах нашої народної словесности. Се, одначе, не преюдикує ще питання про походження й оригінальність байок.

Різні учені займалися розбором звіринного епосу і, виходячи з різних точок погляду, приписували йому спеціяльне якесь походження, то грецьке, то індійське, то арабське, го єгипетське, то еврейське. Нині нема вже такої основи, на підставі якої належало б якомусь одному народові приписувати виїмкову духову творчість, а відмовляти її іншим. Фолкльорні збірки, видавані в різних народів, виказують, що побіч перейманих і запозичуваних тем, які мандрують з місця на місце, але дуже часто дістають місцеве забарвлення й нарости, в кождого народу подибуються теми, невідомі деінде. Найбільше подибується їх межи переказами (Sagen), новелями, анекдотами, легендами та мітами. Коли ж якийсь нарід може утворити оригінальну новелю, то чому не міг би він утворити й такої, що почала мандрувати та стала з часом міжнародною? А коли міг утворити новелю, то чому не міг утворити байки? Яканебудь байка про лиса могла дуже добре постати в західній Франції, перейти цілу Європу, зайти до Індії і тут поперемінюватися відповідно до обставин та замінити лиса шакалом. Навпаки, яка небудь байка про лева могла постати в Індії, зайти до Данії і тут перемінити лева на ведмедя. Могли постати й чисто місцеві байки, які нікуди не мандрували, про що, одначе, трудно тепер подавати щось певного задля малого числа опублікованих досі народних байок. Могла якась байка постати також назалежно в кількох місцях і ширитися в різних напрямах. Візьмімо, приміром, тему, як швидкі й повільні звірі перебігаються, або як птахи вчать іншого звіра літати. Вони основані на обсервації таких прикмет звірів, які могли дати почин до постання байки незалежно від себе і навіть рівночасно в різних місцях.,

Правда, не можна заперечити, що як між людськими одиницями є талановитіші й менше талантовиті, більше схильні до поезії й менше, так може бути й між народами. Через те може один народ перевищувати другий народ і квалітативно і квантитативно своєю народною поезією й своєю духовною творчістю, але народу без поезії і без творчости нема, і тому кождий нарід, від найкультурнішого до найпримітивнішого, заступлений у всесвітнім фолкльорі.

Не можна також виводити всіх байок із письменних джерел, як дехто силкувався робити. Найстаршою і найбільшою літературною

збіркою (є) безперечно грецькі байки Езопа. У виданні Гальма їх призбирано коло 400. Коли ж вони були б стали джерелом народного звіринного епосу, то як пояснити, що лише дуже незначний їх процент подибується між народними байками, а величезна більшість зовсім незнана народові? А мали вони час ширитися і могли ширитися, бо ж їх перероблювано або перекладано на різні мови. Не можна вправді виключити, що якась байка Езопа не попала між народні, але чи не ліпше припустити, що й народні байки, які ми тепер читаємо у фолкльорних збірках, Езопові, мали спільне джерело в народній творчості? Адже Езоп не повидумував їх усіх, бо хоч він жив у далекій від нас старині, то все таки він різнився від примітивного чоловіка, думав інакше і був би їх передав інакше, а не в тій формі, в якій вони дійшли до нас. Котрі ж він повидумував, ті власне не спопуляризувалися ніколи і не стали відомі простому народові. Далеко краще приписувати Езопові таку ролю в байках, що відомі й простому народові, яку ми приписуємо нашому С. Руданському у приказках або у світовіх байках у співах. С. Руданський брав готове оповідання від народу і передавав його віршованою формою; подібно робив і Езоп. Різниця між обома поетами лише та, що у С. Руданського полишилися переважно народні записи його співомовок, а в Езопа не полишалося, а може їх і не було,бо ж він міг передавати народне оповідання просто з голови, а не конечно з паперу. Оце треба мати все на увазі, коли говориться про походження байки, і треба добре приглядатися тому джерелу, з якого її хочеться виводити.

Думаю, що з усього сказаного досі старинність байки не може підлягати сумнівові, а що письменні байки, які до нас дійшли, сягають кілька соток літ у часи перед Христом, то очевидно народні, які були прототипом літературних, сягають іще дальше, і їх можна напевно відсунути так само, як казки, на тисячі літ перед Христом. Сю старинність стверджують достаточно також наведені численні пережитки анімістичного світогляду первісного чоловіка. І ось коли не з інших причин (літературних), то бодай задля старинності повинні ми такі твори народні, як байки, казки й міти високо цінити.

Ходило би ще про се, щоб дати відповідь, чи байка може творитися й нині, чи ні? Принципіяльно не можна відкинути такої можливости, та коли тепер постала б нова байка, то в ній зовсім певно не знайшли б ми ні одного сліду давнього анімістичного світогляду; вона була б утворена на основі теперішнього світогляду народного і по тім відрізнили б ми відразу таку нову байку від старинної. На се можна навести також численні докази з тих народних творів, що тепер

постають та що відзеркалюють у собі сучасну нам епоху, а про які я згадував уже й повище.

На закінчення діткну ще одного питання. Коли переглянемо уважно оцю книжку, побачимо, що не всі звірі, відомі народові, виступають у байках, а з тих, що виступають, не всі рівномірно. Найсильніше заступлені ссавці, доволі об'ємиста група про птахів, зате інші породи звірів представлені доволі скупо. Дикі звірі заступлені при тім далеко сильніше, як домашні. Найпопулярніший між усіма звірами безперечно лис, по нім іде вовк, далі заєць, ведмідь і лев, хоч се — екзотичний звір, не знаний з виду народові. Замітне, що не подибуємо оповідань про таких звірів, як олень (серна), дик, борсук, куна, дикий кіт, видра, каня і т. д. Можливо, що се тільки припадок, що такі оповідання не попали тільки під перо записувача, але існують. Допускати можна се тим більше, що згадки про деяких із тих звірів подибуються. Так само не про всіх домашніх звірів маємо оповідання, а про тих, що маємо, не стільки, якби можна надіятись. Робити, одначе, з того загальних висновків не можна і ліпше ще почекати на оголошення більшого числа матеріялів, коли не хочемо, щоб висновки повиходили односторонні.

Щодо екзотичних звірів, то, крім лева, бачимо ще мавпу, тигра, слона, верблюда, а згадки приходять іще про кита й ін. Лев відіграє найважнішу роль, бо виступає як цар звірів. У науці вказував дехто на неприродність лева в Європі, де властивим царем звірів був ведмідь, а лев випер його в народних оповіданнях під впливом писаної літератури, в якій він займав усе почесне місце. На підставі байок, поміщених в оцім збірнику, не можна того твердити. З одного боку, бачимо, що оповідання про ведмедя визначаються зовсім іншим характером, як оповідання про лева. З них не можна викинути назви лева, поставити замість неї назву ведмедя і мати байку про ведмедя. Так само не можна чогось подібного зробити з байками, в яких виступає мавпа, слон, верблюд. Лише з байками про тигра можна би подібну провести процедуру, бо в них нема нічого характеристичного для того звіра, без чого байка втратила б своє значення. З другого боку, треба тямити, що популярність лева в Європі датується від дуже давніх часів та що він здавна виступає символічно (от хоч би взяти герби з левом). Загалом же появу екзотичних звірів у байках можна пояснити двояко: а) або наш народ жив колись у таких місцях, де жили й ті звірі, і заховав про них пам'ять (менше правдоподібне); б) або байка примандрувала до нашого народу з тих країв, де жиють ті екзотичні звірі (і се дуже правдоподібне навіть тоді, коли ми в фолкльорних збірках не подибуємо паралель до наших оподідань). Не належить, одначе, забувати, що в

байках подибуємо також фантастичних звірів, як, прим., кук, а се зближає нас до казок, в яких фантастичні звірі все можливі, прим. птах гриф, смок, кількаголовий змій та інші.

* * *

Звіринний епос, звернув на себе доволі вчасно увагу учених дослідників і викликав дуже простору літературу. Огляд важніших праць і бібліографію предмета можна знайти в російських авторів, про яких мова буде далі, тому я тут назву лише кілька імен. Початок дослідів дав славний Яків Ґрімм, творець індогерманської або мітологічної гіпотези про походження звіринного епосу (J. Grimm, Reinhart Fuchs, 1834); за ним пішли інші: A. Wagener, Essai sur les rapports qui existent entre les apologues de l'Inde et les apologues de la Grèce ("Mémoires couronnès et mèm. de savants, èntrangers, publies par l'Acad. royale des sciences de Belgique", 1854, т. XXV, ст. 1-126) творець індійської гіпотези; A. Weber, Ueber den Zusammenhang indischer Fabeln mit griechischen ("Indische Studien", 1855, т. III, стор. 327-373), творець грецької гіпотези; Г. Бенфей зі своїм перекладом „Панчатантри", 1855; Otto Keller, Untersuchungen über die Geschichte der griechischen Fabel ("Jahrbücher für class. Philologie", 1862, 4 Supplementband, стор. 309 і д.), що поставив принцип природности (Das Prinzip der Naivität); в кінці A. L. Meissner, Die Bildlichen Darstellungen des Reineke Fuchs im Mittelalter ("Archiv f. d. Studium der neuer. Sprachen u. Literaturen", 1876, LVI, стор, 265—280; 1877, LVIII, стор. 241—260; 1881, LXV, стор 199—232), що опер свою працю на студіюванні пам'яток штуки. Праці оцих авторів та й деяких інших були не в однім напрямі переломові та посували науку сильно наперед, мали, одначе, й недостачі; значна частина дослідників опиралася в своїх працях і висновках на таких старинних письменних творах, як індійські байки Бідпая, грецькі Езопа, латинські Федра та таких середновічних поемах, як "Isengrimus", "Reinardus", "Reinhart", "Renart", "Reinaert", "Reineke", "Ecbasis", а замало брала на увагу оповідання про звірів, записані з уст простого народу, коли ж і звертала, то рідко на інші, як на західноевропейські. Тимчасом вичислені середновічні поеми, хоч багаті числом, то доволі бідні мотивами; мотиви зачерпнені із старинних джерел та розроблені в одній поемі, повторяються з більшими або меншими змінами в другій. Л. Колмачевський, що займався подрібним їх розбором, говорить про одну з них („Райнарда") ось що: „Що тикається складу „Райнарда", то представлений огляд усіх пригод показує, що в той склад входять різні байки Езопа, розвинені переважно в самостійні оповідання, почасти

окремі мотиви східних казок, зложені в доволі характеристичні епізоди або зілляні з оригінальними сюжетами, почасти в кінці незалежної риси, що витворилися на європейськім грунті та розрослися в цілі оповідання". Поодинокі епізоди поеми зв'язані з собою слабо. „Внутрішнього зв'язку нема. Його можна б добачувати в тім, що через цілу поему тягнеться нитка нещасних пригод Ізенгріма". Та в шостім розділі вовк не виступає. „Наслідком того належить уважати поему тільки менше або більше вдатним зліпленням пригод, що ввійшли у склад поеми припадково" (стор. 194). Те саме можна сказати і про інші поеми, а на їх основі роблено висновки про звіриний епос узагалі. Через те ті висновки не можуть у цілості вдержатися, як се побачимо й на висновках Л. Колмачевського.

Українська народна байка не була досі предметом окремих дослідів; західні автори не знають її і не згадують ніде, а зі східних лише російські дотикають її та й то настільки, наскільки вона входить у „русскую сказку". Подам хоч коротко огляд сих праць.

Найстарша з них і найважніша, се:

1. Л. Колмачевський, Животный эпос на западе и у славян, Казань, 1882, стор. VIII+316,8°.

[Далі В. М. Гнатюк переказує зміст праці Л. Колмачевського, наводячи її головні тези].

На цю працю Л. Колмачевського появилася простора рецензія під такою назвою: 2. Н. П. Дашкевич, Вопрос о происхождении и развитии эпоса о животных по исследованиям последного традцатилетия, Киев, 1904, стор. 76,8°.

Властиво рецензія на працю подана на стор. 1—25 і первісно появилася в „Университетских известиях" (Київ, 1883, кн. V, стор. 153—177 п. н. „Происхождение и развитие эпоса о животных"). Побіч праці Л. Колмачевського обговорює автор рівночасно ще дві інші: а) "Le roman de Renart publié par Ernest Martin", Strasbourg, 1882; б) "Angelo de Gubernatis", "Letteratura indiana", 1883. Пізніше додав він до рецензії ще бібліографічний огляд, який довів до 1904 р. та випустив їх разом окремою брошурою.

3. Владимир Бобров, Русские народные сказки о животных. Исследование. Отдельный оттиск из журн. „Рус. филол. вестник". Варшава, 1909, стор. 152,8°.

Автор подає коротенько головні точки праці Я. Ґрімма про звіриний епос та деяких пізніших дослідників і спиняється головно на праці Л. Колмачевського, збиває всюди його докази про західне

походження ,,русских сказок о животных'' і, навпаки, старається доказати, що ,,всупереч поглядам Колмачевського російський звіринний епос, що походить із спільного джерела — західноевропейського епосу, розвивався самостійно, що він виявляє багато рис і мотивів, яких нема ні в західному ні в слов'янському епосі, що доля одного і другого була різна, і що наші байки збереглися, хоч не завсіди в своїй первісній чистоті, та все таки без порівняння ліпше, ніж західні'' (ст. 27). Для сього послугується він навіть тим самим матеріялом, що Л. Колмачевський, лише коли той винаходив усюди зближення в ,,русских'' байках із західними, В. Бобров вишукує всюди різниці і на їх підставі ставить свою теорію. Він приписує, приміром виключно західним байкам такі прикмети, як те, що звірі вибирають собі царів, мають суддів і процесуються; що цар звірів жиє з жінкою; що вовк окружений родиною, має жінку й діти; що лис є батьком численної родини; що звірі сповняють різні релігійні обов'язки, ходять на прощу, відвідують святі місця, стають монахами, постять, сповідаються і ін. При царю звірі все ворогують між собою й інтригують одні других. Загалом їх прикмети майже все погані, а коли являються які добрі, то лиш переходово.

В ,,русских'' байках ані пол, ані вік не відіграють ніякої ролі. Звірі не мають ні жінок, ні дітей, загалом не знають родинного життя. Про ніякі релігійні обов'язки нема згадки. Ворогують між собою лише домашні звірі з дикими, домашні між собою ніколи [не воюють]. Звірі виявляють добрі прикмети, дружать із собою і оказують одні другим співчуття. ,,І так ми бачимо, яка велика різниця між нашими байками і західними: на Заході штучність і розвиненість, а в нас простота і природність, як хочете, то ,,русские'' байки про звірів були і є записувані дослідниками у стані недорозвитку й неозначености. Але наші звіринні байки відрізняються не лише від західних, але також від південного і східного епосу. Різниця епосів зумовлена різницею долі, від якої залежала казка про звірів (ст. 34 - 35). В оцих виїмках подана коротенько вся основа праці В. Боброва, яку він кінчить так: ,,Наслідуваність ,,русских'' байок виявилась зовсім проблематичною; багато байок свідчать про своє походження з далекої давнини, а інші, хоч і не старовинного походження, розвинулися самостійно на російському ґрунті''. ,,Самобутність російських звіринних байок, здається нам, залишається нам незахитаною, а самі ті байки треба вважати дорогоцінною частиною спадщини народної поезії'' (ст. 151).

В однім місці робить автор ось який закид Л. Колмачевському: „С полною некритичностью свалил он в одну груду и безразлично цитирует сказки великорусские, белорусские и малорусские, хотя эти три отрасли русского племени жили разною культурною жизнью" (стор. 149—150). Але він сам не устерігся сеї похибки, що видно не лише з його слів про використання того самого матеріялу, але і з цитат з українських збірників.

4. А. Смирнов, Систематический указатель тем и вариантов русских народных сказок. I. Сказки о животных[4] II. Животные и человек.[5]

Автор, ідучи слідом фінських та скандинавських учених, що в інтернаціональнім виданні "F. F. Communications" стараються дати систематичні покажчики народних оповідань у різних народів, зачинаючи від найближчих собі, постановив уложити такий покажчик для „русских" оповідань. Почав від байок. Перша частина, що обіймає дійсно самі байки, поділена на 53 теми без варіянтів. Друга частина, обіймає властиво казки, в яких виступають звірі, і містить 9 окремих тем без варіянтів, з того лише дві теми можна причислити до байок, а то: 1) „Петух возвращает украденные жорновцы" (у мене ч. 339—341), 2) „Кот или лиса устраивают счастье дураку" (у мене ч. 205—208). Разом, отже, 55 окремих байок, які автор призбирав у москалів, білорусів і українців.

Можна надіятися, що українська байка зверне тепер на себе більшу увагу учених дослідників та стане предметом окремих розслідів, розуміється, у зв'язку з інтернаціональною байкою. Се тим більше правдоподібне, що й дотеперішні дослідники, які її дотикали, мусіли б її нині або окремо трактувати або позмінювати свої висновки, які у своїх дослідах поробили.

* * *

---

4. „Известия Отделения рус. языка и словесности Академии наук" 1911, кн. 4, стор. 95—124.

5. Там же, 1912, кн 3, стор. 131—175.

„ЕТНОГРАФІЧНІ МАТЕРІЯЛИ" Б. ГРІНЧЕНКА

[Рецензії на 2-й і 3-й випуски «Этнографических материалов, собранных в черниговской и соседних с ней губерниях» Б. Д. Грінченка]

I*

Етнографія — наука вправді нова, та коли прийдеться нам порівняти стан нашої етнографії зі станом етнографії інших европейських народів, напр., німців, то лиш тоді побачимо, яка величезна різниця між одною і другою. У німців етнографія розрослася до величезних розмірів, у нас вона ще в колисці. А проте кілько то в нас можна зробити і як багато можна, відвовідно, *дуже легко* зробити! Одні збірники народних пісень можуть у нас ривалізувати з подібними збірниками інших народів, решта ж не витримає і малого порівняння. Возьмім наші збірники казок: Рудченко, Чубинський, Драгоманов, Манжура, Ястребов, Грінченко, Роздольський — от і все (не вчисляючи періодичних видань і часописів, де від часу до часу появляються також сирі матеріяли). Тимто нам треба радісно вітати кождий новий збірник; поява кождого нового збірника повинна лиш заохочувати інших людей до подібної праці; вона певно не буде даремна, бо нам ще далеко до того, аби сирий матеріял вичерпати і зі страху перед повторюванням тих самих речей не публікувати більше нічого.

Минулого року я мав нагоду в тих самих «Записках» висловити думку про перший випуск збірника д. Грінченка. Тепер хочу сказати дещо про другий випуск.

---

* Б. Д. Г р и н ч е н к о, Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях, выпуск 2. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр., Чернігів, 1896, стор. 390.

Треба признати, що другий випуск представляється далеко краще від першого і то ось чим. 1) В другім випуску д. Грінченко пододавав до поодиноких казок значне число паралель і хоть тим не вичерпав їх всіх, та все ж і такі вказівки мають велике значення, особливо для тих людей, що мають писати студії про певні казочні теми; вони вже не потребують перевертати цілих томів, шукаючи за даною темою, а відразу приходять до неї і користуються нею, як їм треба. Одно лиш можна закинути д. Грінченкові: чому він, подаючи паралелі, ограничився збірниками російськими і польськими — не вчислюючи тут русько-українських, — а не сягнув і по збірники інших народів, бодай слов'янських? Може обставини не дозволяли йому сього вчинити, але в такім разі треба було бодай зазначити то в відповіднім місці. 2) В другім випуску збірника д. Грінченко пододавав бібліографічні вказівки до цілих розділів; і се дуже важна річ, головно, з тих самих причин, що і при попереднім. 3) Д. Грінченко зладив при кінці другого випуску покажчик, де подає короткий зміст кождого поодинокого числа матеріялу, надрукованого в обох томах. Недостаток такого покажчика при першім випуску був одною з більших його хиб, 4) В другім випуску д. Грінченко старався заховувати в матеріялах діалектичні прикмети і хоть їх не дуже много — се й не може бути виною д. Грінченка, а головно його співробітників — то все ж таки вони мають свою вартість.

Оце вичислив я добрі прикмети другого випуску збірника д. Грінченка. Та не можу поминути тут і недостач збірника. На деякі хиби я вже звернув увагу в справозданні з першого випуску. На жаль, мушу я їх і тут повторити. Розуміється, що д. Грінченко багато в дечім тут не повинний, тож я і не звертаю хиб виключно на його адресу, але на всіх, що займаються етнографією українсько-руською. Хиби ті такі. 1) Многі, записуючи чи то перекази, чи казки, чи що інше, не записують їх просто з уст оповідача слово в слово, лиш списують їх зміст і відтак виправляють його, як їм подобається. Що се велика хиба при подаванні сирого матеріялу, чейже не потребую доказувати. 2) Ні один з українських етнографів не звернув досі уваги на те́, що дуже важна річ прозових оповіданнях — подавати на кождім слові наголос. *У нас про наголос нема жодної ширшої студії,* та й як же її зладити, коли ми не знаємо докладно народного наголосу, а се річ першорядного значення! Вправді в другім томі «Етнографічного збірника» в «Чорноморських народних казках і анекдотах» М. Дикарєва є вже зазначуваний наголос, але мені здається, що д. Дикарєв подавав його сам, маючи вже матеріял на письмі, а не зі слуху. 3) Дальша хиба збірника д. Грінченка — правопис. Я наведу тут кілька примірів, щоб ш. читачам показати, яка вона неконсеквентна і до якого жалю може довести кождого

філолога. Читаємо там: *для семьи* (чи: semy, semi, semji?), але: *в рамйи* (ramij чи ramji?); *йійи* (jijy не jiji) і *йих* (jych не jich); *нейи* і *тійи; у двори* і *на вози* (**р** і **з** тут однаково змякшуються!); *диду* і *видьма* (знов однакове **і**); *сидай* і *тилькы* (однакове **і**); і т. д. До етнографічних записів *треба доконче всюди ввести правопись фонетичну;* її подекуди уживають навіть у самій Росії. Матеріяли, записувані менше або більше докладною фонетичною правописею, появляються від часу до часу в «Этнографическом обозрении»; чи не могла б появлюватися в осібних збірниках? Мені здається, що урядова правопись не є conditio sine qua non[2]... В усякім разі, з біди її тримаючись, треба вже консеквентно переводити і поясняти. Вкінці можна нею послуговуватися, по змозі, в зреформованім виді; отже наведені слова можна б надрукувати хоть би так: *йійі, нейі, двори, возі, сідай, тилькы* і т. д. І так було б ліпше від того, як вони тепер друковані. Треба українцям над тим подумати!

В кінці мушу ще звернути увагу на одну хибу, що походить від самого редактора. Він знав, що матеріялу має на два випуски; знав, який той матеріял. Нащо ж він упорядковував оба випуски на одно копито? Я не хочу тут говорити про самий поділ Драгоманова, якого він тримався в своїй книжці «Малорусские предания и разсказы» і за котрим редактор пішов. На однаковий поділ народної усної прозової словесности у нас ще не зараз усі згодяться. Але чому ж редактор не помістив в однім випуску всіх вірувань, приповідок і інших дрібніших речей, а в другім самих казок? Або чому не помістив в однім випуску всіх казок фантастичних, а в другім побутових, як то, прим., зробив Чубинський? Через таке упорядкування збірника, д. Г. був би зробив його далеко практичнішим від теперішнього.

Щодо самого змісту збірника, то скажу коротко: матеріялу цілком нового в нім не дуже багато, зате той, що є, дуже цікавий, особливо в деяких дрібніших речах. Найбільшу увагу заслугують замовляння, зібрані д. Степаненком, та оповідання про чортів, зібрані д. Кравченком; не можна тут поминути і деяких переказів про історичні особи й події, як і деяких казок та легенд. Супроти того всього, які не були б хиби збірника, то мусять вони зникнути перед вище вичисленими прикметами. Тому й належиться д. Грінченкові за його працю всяке признання, і нам треба бажати, щоб він з поля етнографії й далі не сходив.

* * *

II*

Українські пісні звернули на себе увагу здавна, бо ще на початку нашого віку, тож і не дивниця, що ними заінтересувалися й видавали їх в окремих збірках не лише самі українці (Максимович, Лукашевич, Метлинський, Чубинський, Куліш, Рудченко, Антонович, Драгоманов, Головацький, Купчанко, Врабель), але й найближчі наші сусіди — росіяни (Цертелєв, Срезневський, Воллан, Довнар-Запольський) та поляки (Павлі, Вацлав з Олеська, Кольберґ). Деякі з тих збірників дійшли до величезних розмірів (Головацького, Чубинського), одначе пісенного народного матеріялу не вичерпали в них зовсім. Доказом того не лише менші збірки, в яких побіч варіянтів знайдеться все щось нове, але й теперішній збірник Грінченка, якого заголовок наведено вище. В сей збірник увійшли пісні, записувані всякими людьми в кількох губерніях; найбільше пісень доставили видавцеві записки В. А. Заблоцького, студента, що помер в молодому віці на сухоти (в його рукописі було 586 пісень, з чого надруковано тепер 280) і рукопис невідомого записувача, в якій було 387 пісень, з того надруковано 74. Крім того, надруковано тут 249 пісень з записів самого видавця, 109 з записів М. Коцюбинського, 93 — Кравченка, 174 — Ромашкевича, 376 — Степаненка, 90 — Гаврилея і т. д. Усіх нумерів надруковано 1704, з варіянтами 1937. Що вдаряє у збірнику в очі, то значне число зовсім нових пісень, ще ніде не друкованих. Се й може послужити новим доказом, що пісня між народом, як така, ніколи не гине. Може бути, трапляються в ній кращі і слабші періоди, як то буває і в письменній літературі, що так званий «золотий вік» письменства лиш деколи з'являється, та все таки повне вичерпання народної поезії не може ніколи наступити. Давні обставини життя народ забуває, а з ними забуває також пісні, що постали посеред тих обставин; тим треба пояснити факт, що нині нарід не тільки не творить вже історичних дум, але й слабо де їх співає; те саме дотикає також таких пісень, як чумацькі (їх у збірнику 10), бурлацькі (у збірн. 3), розбійницькі (у збірн. 3) й інші. Зате нові обставини змушують нарід творити і співати пісні відповідно до теперішнього життя, між якими особливу увагу звертають на себе пісні суспільного і політичного змісту.

Систематика пісень у збірнику д. Грінченка не нова; він пішов за тою, яку 1876 р. вироблено в «Юго-запад. отдел. Географического общества». Наслідком того розпадаються у нього пісні на такі

* «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях», т. III. Песни. [Видав] Б. Д. Гринченко. — Приложение к № XI—XII «Земского сборника» 1898 года, Чернігів, 1899, ст. XXII + 767 великої 8°.

розділи: І. Пісні культу і періодичні. Сі діляться знов на: колядки, щедрівки, веснянки, пісні русальні, троєцькі, петрівські, купалові, полільницькі, гребовицькі, косарські, жнивові і псалми. II. Пісні особистого життя (любовні). III. Пісні життя родинного, до чого втягнено також весілля. IV. Пісні життя економічного і станового. V. Пісні життя політичного. VI. Сатира і жарт. Розуміється, що сьому поділові, як зрештою і кождому іншому, можна не одно закинути, та на поділі залежить мало, а головна річ у тім, щоб збірник був якнайлегший до перегляду; збірник д. Грінченка власне такий і є і се належить з признанням піднести.

Дуже похвальною прикметою збірника треба признати й те, що видавець подавав усюди паралелі друкованих уже пісень, хочби вони були навіть найдальшими варіянтами. Вправді з браку відповідної бібліотеки в місці мусів видавець обмежитися на самі українсько-руські збірки, одначе і це багато значить, коли зважимо, що деякі видання, якими видавець користувався, стали деінде бібліографічною рідкістю; легше, проте, буде у великих університетських бібліотеках доповнити паралелі з чужих збірок, ніж українсько-руських, яких там і на лік не знайшов би (хіба найновіші).

Вартість збірника підносить ще досить повний покажчик книжок і періодичних видань, в яких друковано українські пісні взагалі і весільні пісні та описи весіль зокрема. До перших зацитував видавець 318 творів; з того видно найліпше як пісенна народна література у нас змоглася. Розуміється, що в покажчику не одно ще пропущене, чого автор не міг дістати, напр., старші галицькі та буковинські видання або також угро руські.

Як видно, то щораз більше зближається час, коли в нас можна буде приступити до критичного, наукового видання корпусу українсько-руських пісень. До того треба одначе, щоб дальші провірки варіянтів уже знаних пісень і записи нових не відбувалися за поміччю любителів народної словесности, але фахових етнографів; тоді не тільки звернеться увагу на не одно таке, на що досі не зважали, але й збереться немало місцевих характеристичних прикмет, що для науки будуть немаловажні. Я піднесу тут тимчасом лиш дві речі, які впливають шкідливо на наші збірники пісень. Перша річ — се мала увага для діялектів при записах і непостійна та недокладна правопись. Через маловаження діялектів ми не знаємо їх досі докладно і не маємо їх наукового оброблення. Через постійну і недокладну правопись доходимо до того, що не знаємо, як властиво певний вираз треба читати; так, прим., у збірнику Грінченка читаємо: «другее», «сіе», «срибранее», «сидлае» — значить букву е треба тут читати подвійно, раз як е, другий раз є, головно на кінці; але чи можна те е читати як є в таких виразах: «жалуйте мене», «будете»...

Таж тоді вийде з українського слова нечувана форма! Такий самий клопіт з буквою **і**; воно в нас двояке, тверде і м'яке, але в збірнику не значиться сеї різниці, пишеться тому: «срибранее», «сидлае», «пойиду», «сіе», «зирок», «пид», «малійи», «йийи» і т. д. Друга така річ — се недокладності в самому записуванні слів пісень, в наслідок чого пропускається не раз слова, речення, затемнюється їх і т. д. Візьмім, напр., пісню «Треба ново весты, Як виночок плесты. Выступ, выступ, Конь урадовенький, Выведь, выведь, Танець по нимецькый! Йа наломы лому — Сухого деревця, Йа навары борщу, А в тым борщу суха жаба. А хто його буде йив?» Пісня повинна виглядати так:

Треба ново вести, як віночок плести.
Йа (або ой, та) виступ, виступ, конь урадовенький,

Виведь, виведь танець, танець по-німецький.
Йа наломи лому, сухого деревця,
Йа навари борщу. А у тому борщі
Йа сухая жаба. Хто ж його буде їв?

Деякі такі пісні поправляв сам видавець, що і зазначив у тексті. Трудно, одначе, все так поправити, особливо, коли нема варіянтів поправлюваних пісень; тоді поправка зовсім довільна і тратить свою вартість. Очевидно, видавцеві не можна робити з того закиду, бо він давав те, що йому прислали. Але збірник мусить тратити тим більше на вартості, чим більше подибується в ньому таких похибок.

Треба ще зауважити, що в збірнику подибуються також пісні ненародного походження і то двоякого роду, духовні і світські. Перші, названі видавцем «псалмами», співають найчастіше в піст; авторами їх були переважно незвісні поети, правдоподібно монахи; первовзори їх надруковані по «Богогласниках»; тут прибрали вони вид більше народний, хоч багато полишалося по них церковнослов'янських форм. Другі — утворені новішими поетами вже в нашому віці, через популярні співаники дісталися між нарід, а звідти знов до етнографічних збірників (такі пісні як № 320—322 попали до збірника з теки поета, що помістив їх між піснями, записаними з уст народу); напр., № 434—5, 482, 1477 і под. Такі пісні здалося б усе зазначувати, що вони ненародного походження.

Трапляються ще пісні — зліпки поодиноких строф інших пісень. Д. Грінченко вказує на них в передмові і розбирає одну дуже докладно. Показалося, що поодинокі її стихи приходять аж в 19 різних піснях, хоч порівняння проведене лише з одним V томом Чубинського. Я наведу тут також таку одну пісню, переписуючи її нашою правописею.

Козак сирота

Там де Ятнір (Ятріль) круто в'ється,
Де по камінях шумить,
Там дівчина — а як зветься,
Козак знає, та мовчить.

Ти дівчино, ти щаслива, в тебе батько, мати є,
Рід багатий, гарна хата і в тій хаті всього є.
А я козак сиротина, люлька, шапка — вся родина,
Сірий коник — то ж мій брат, чисте поле — то ж мій сват.

Козак зроду не знав пана,
Він родився на степах;
Птахом став із чоловіка,
Бо ріс в кінських стременах.

Перша строфка сеї пісні виймлена з пісні Б Залеського «Там, де Татран круто в'ється». Друга строфка, подвійна, виймлена з пісні «Там на горі крута вежа». Третя строфка виймлена з пісні Т. Падури «Козак пана не знав звіка». Остало ще дві строфки, яких я тут не виписую; і вони виймлені з якоїсь пісні, правдоподібно Падури, хоч первовзору їх я на разі не знайшов. Так, отже, маємо зліпок чотирьох штучних пісень, що став одною народною піснею. Будь-що-будь то цікава поява — хоч може не дуже бажана.

Так представляється новий збірник Д. Грінченка. Хто знає, які технічні трудності заходять при укладанні і друкуванні подібної книжки, той може докладно оцінити працю д. видавця. Я скажу від себе тільки, що вона велика. Що ж до самого збірника, то хоч в ньому подибуються хиби, які я вказав вище, збірник має свою вартість і буде мати і задля самих пісень, особливо ж нових, і задля паралель і покажчика. Д. Грінченко прислужився дуже нашій етнографії виданням його, тому й належиться йому від нас за нього подяка.

* * *

ОСТАНКИ ПЕРЕДХРИСТИЯНСЬКОГО РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ НАШИХ ПРЕДКІВ.

I.

Наші давні предки були з огляду на віру пантеїсти. Вони вірили, що ввесь світ, небо, повітря й уся земля, заповнені богами та що вся природа жива, повна всякого дива, а в ній усе думає й говорить на рівні з людьми та богами. На чолі світа стояли боги, що всім кермували; за ними тягнувся цілий ряд нижчих божеств та демонів, які старшим богам стояли до послуги; на кінці стояли люди, обдаровані надприродною силою, які могли не лише конкурувати з демонами та спорити з ними, але навіть примушували сповняти їх волю, коли сього вимагали обставини.

Правда, до нас не доховалися письменні памятки з тих давніх часів, що потверджували б вповні наш погляд, подавали б характеристики богів, демонів та богочоловіків — такою назвою можна б охрестити людий із надприродною силою — та описували б їх культ із такими подробицями, як се має місце, прим., у старинних греків, але з деяких повідриваних згадок у пізніших літературних пам ятках, з аналогії до релігійних систем інших індоевропейських народів, а в першій мірі найближчих нам греків, вкінці з численно перехованих вірувань і обрядів до наших часів між простим народом, можемо відтворити собі доволі повний образ первісного релігійного світогляду наших предків.

Про вищих богів довідуємося дещо вже з літопису. В договорі Олега з греками згадується, що русини клялися своїми богами, Перуном і Волосом. В оповіданню про початок панування Володимира Великого говориться: ,,И нача княжити Володимеръ въ Кіевѣ

и постави кумиры на холму внѣ двора теремнаго: Перуна древяна, а главу его сребрену, а усъ злать. и Хорса, Дажьбога, и Стрибога, и Симаръгла, и Мокошь. Жряху имъ, наричуще я богы, привожаху сыны свои и дъщери, и жряху бѣсомъ, оскверняху землю требами своими, и осквернися кровьми земля Руска и холмъ отъ". В Іпатієвськім літописі згадується „про солнце царь, сынъ Свороговъ, еже есть Дажьбогъ". Коли Сямаргла (ідентифікованого з Семігераклем) і Мокош відойметься до демонів, якими вони були, як се видно ще з інших жерел, то повище названі всі головні боги.

Що наші предки покланялися силам природи, як і більшість індоевропейських народів, на те маємо письменні вказівки. В „Хожденіи Богородицы по мукамъ" говориться: „Они же все богы прозваша, слънце и мѣсяць, земли и воду, звѣри и гады". А в Густинськім літописі маємо виразний натяк на культ дерев, рік і джерел: „Иные кладеземъ, езеромъ, рощевіямъ жертву приношаху". Як довго така віра удержувалася — не вважаючи на офіціяльне заведення християнства, видно хочби з такого факту, що ще в XVI ст. новгородський архіепископ Макарій говорить про москалів, що вони „обычая державхуся оть древнихъ прародителей": „суть же скверные молбища ихъ лѣсъ и каменіе, и рѣки, и блата, источники и горы, и холмы, солнце, и мѣсяць и звѣзды, и озера, и просто рещи всей твари поклоняхуся ако богу и чтяху и жертву приношаху бѣсемъ". Розуміється, що і в нас не було інакше і ще в XVIII ст. можна подибати виступи поодиноких осіб проти такої давної „безбожности".

Вже з повищої літописної згадки бачимо, що богам ставлено статуї (кумири), як пізніше християнським святим. Чи ставлено і храми, про це нема згадки, але судячи по аналогії і знаючи, що у балтійських слов'ян були храми, яких описи переховалися, можемо припускати, що вони були і в нас, бож неможлива по просту річ, щоб усі церемонії відбувалися без огляду на пору року та погоду під голим небом. Як статуї, так, очевидно, і храми, будували виключно з дерева, і тим можна пояснити, чому так ґрунтовно пропали, що в пізніших літературних пам'ятках не лишалося їх описів. А що з давніх богослужень та церемоній і молитов, належних богам, не лишилося також письменних пам'яток, се можна пояснити загальною неграмотністю у тих часах. Тоді лише монахи знали письмо, але їм не випадало займатися такими „безбожними" речами і списувати їх. Отак то з бігом часів згинула пам'ять про давню релігію наших предків, а лишилися тільки останки між простим народом у численних його віруваннях, обрядах, зашептуваннях, оповіданнях та піснях. Певна річ, що й ті останки не доховалися в первісній чистоті; з бігом часу мусіли вони підлягати посторонннім впливам;

одно забувалося, друге ставало незрозумілим і заступалося відповіднішим новотвором, порівнюючі студії зможуть одначе виказати чужі впливи, коли для них назбирається стільки відповідних матеріялів, до чого тепер іде все більше.

На тім довгім протязі часу, що нас ділить від прийняття християнства, мусіли по части позатиратися навіть різниці між дохованими до нас демонічними істотами, так що треба добре орієнтуватися в матеріялі, щоб не помішати прикмет одних демонів із прикметами других. Під впливом християнства затиралися поволі різниці між чортом, домовиком, водяником, болотяником, пасічником, скарбником і т. д.; усе те була ,,нечиста сила'' і як така, зводилася під один знаменник чорта. Та все таки у призбиранім матеріялі можна повіднаходити й різниці між тими поодинокими духами і на їх основі відтворити постаті. Те саме можна сказати, прим., про мавки, богині, русалки або про персоніфікації хороб. Багато старинних обрядів і демонічних постатей християнство не тикало, лише заступало їх аналогічними своїми. Так, очевидно, заступив Ілія — Перуна, Юрій або Николай — Велеса, Різдво — сатурналії, Великдень — святкування весни, зелені свята — русалії, Іван Купало і т. д.

Я поставив собі за задачу відтворити образ демонічних постатей на підставі матеріялів, записаних з уст народу, але не вдаватися при тім у ніякі інтерпретації, пояснювання та здогади, яких повно у мітологів, та з яких досі мало що устоялось. Найвірніший образ вийде тоді, коли буде чисто описовий, і я сього тримався.

Не згадую ніде про створення світу. Створення чоловіка, загробне життя про тих християнських святих, що заступили з часом демонів і сповняють їх функції, бо я не подаю повної системи української мітології, в якій їх не можна би поминати, а лише характеристики демонів, які можуть увійти до такої системи. Поминаю при тім також такі істоти, про які знаємо, що вони є, але не маємо доволі даних для того, щоб їх схарактеризувати, прим., залізна баба (що сидить у кукурузі і що нею страшать дітей), житний дід (що сидить у житі), баба яґа, що виступає у казках, манія, що нападає людей, мара, горе, зоря (зірниця), місяці (прим. марець), дуга (веселиця), смоки, що приходять у казках, рахмади, що були, мабуть, також демонічними істотами, домашній вуж (відомий з байки Хмельницького), який правдоподібно лишився з культу вужа і т. д. Теперішній брак матеріялів для сих істот не можна одначе вважати за незмінний, бо дальші пошукуваня в сім напрямі можуть увінчатися добрими успіхами, треба лиш за них узятися.

Бібліоґрафічні вказівки подаю лише найважніші. Хто хоче мати їх повніше, той знайде їх у дуже гарній праці дра Гануша Махаля: ,,Nakres slovanskeho bajeslovi'' (Прага, 1891), яка досі є єдиним добрим підручником слов янської мітології. Дещо можна знайти також у книжці Ал. Фамінцина: ,,Божества древнихъ Славянъ'' (С. Петербургъ, 1884), яка одначе стоїть дуже далеко за попередною. Багатий матеріял зібраний у перестарілій тепер праці А. Афанасьєва: Поэтическія воззрѣнія Славян на природу (Москва, 1866—69, три томи). У нас мало займалися дослідами передхристиянського світогляду наших предків, а найважніша проба на сім полі Івана Нечуя Левицького ,,Світогляд українського народу. Ескіз української мітології'' (Львів, 1876), опертий на праці А. Афанасєва, тому й давно перестарілий. Короткий огляд укр. мітології з 'богатими бібліоґрафічними вказівками подає М. Грушевський в III розд. I т. ,,Історії України-Руси'', де говорить про релігійний світогляд українців.

На кінці мушу ще завважити, що українська мітологія не є в цілості оріґінальним витвором нашого народу, лише спільним добром усіх слов'ян, хоч поодинокі епізоди та подробиці є й оригінальні. Виказувати що саме оригінальне, а що спільне, лежить уже поза обсягом моєї статті і належить до окремої студії, тим більше, що й слов'янська мітологія не зовсім оригінальна в цілості і має багато спільного з мітологією інших европейських народів.

Перейду тепер до характеристики поодиноких демонів.

Чорт (біс, диявол, дідько, щезник, він, той, злий, сатана).

Образ чорта потерпів сильно під християнським впливом і переважно затратив свої первісні прикмети. Наскільки вони лишилися, постараюся їх тут зібрати в одну цілість.

Чорт був уже перед сотворенєм світу, коли панував загальний хаос і Бог уносився понад водами. Тоді побачив його Бог у піні, зацікавився ним і, довідавшись, що він чорт, узяв його з собою (П. Чубинський, Труди, I. 185). За іншим варіянтом чорт сидів у скелі, де Бог відкрив його і взяв до себе за найстаршого ангела (Гал., руські нар. леґенди, I. 7). Світ почав творити вже разом із чортом (там же, I, 1—3).

Самому чортові нудилося одначе, тому він забажав мати товариство. Бог порадив йому вмочити палець у воді і стріпнути позад себе, в наслідок чого дістане товариша. Чорт умочив одначе всю руку і як почав нею тріпати, то наробилося стільки чортів, що з них постало дванадцять хорів. За спонукою чорта вони збунтувалися проти Бога, а Бог за кару скинув їх із неба. Вони летіли до землі

повних 40 діб, колиж Бог сказав „амінь", де котрий з них був, там і остався: у воді — водяник, у лісі — лісовик, у болоті — болотяник, на полі — полевик, і т. д. (там же, І, 7—8). Таким чином усі духи, що на землі, взяли свій початок від чорта. Під християнським впливом почала затиратися різниця між поодинокими духами, і їх усіх почали називати нечистою силою або чортом. Через те дуже трудно повіднаходити різниці між поодинокими духами в останках тих вірувань, які дійшли до наших часів.

Походження чортів не кінчиться одначе сотворенням їх на початку світу. Вони походять також один від другого. Вони родяться так, як люди, женяться (деякі люди бували навіть на чортовім весіллю), але не вмирають (П. Чубинський, Труди, І, 190).

Чорти постають також із тих дітей, що вмирають нехрещені (Знадоби, II, 1). Можуть постати одначе і з дорослої людини. Один жид перебрався був за страха, щоб налякати хлопців, і став на віки чортом (там же, 100) Одна мачуха прокляла була пасерба і він став чортом, вліз у молодицю і мордував її (там же, 132).

Коли нарешті закопається живого лилика в муравлище і він полежить там дев ять днів, то з нього зробиться чорт (там же, 3).

Якже виглядають чорти? Їх представляють собі дуже різнородно

Чорта представляють собі як чорного чоловіка з крючковатим носом, із двома рогами і з кігтями на руках, ліктях, колінах і ногах (П. Чубинський, Труди, І, 185). Чорт має собачу морду, загнений хвіст, кігті на руках і ногах, а роги закриває щільно круглим капелюхом із широкими крисами. Убирається в коротеньку куртку і вузькі пантальони (там же, 188).

Чорта представляють собі у постаті чоловіка невисокого росту, чорного; ноги в нього собачі або курячі, хвіст короткий, морда широка, ніс довгий, очі як розжарені вуглики, волосся чорне, довге й шорстке, руки довгі, з довгими кігтями, роги бараничі або козячі, одіж на нім німецька, капелюх високий (там же, 189).

Дідько має оброслу тварь, ні вусів, ні бороди не видко, лише очи червоні. Ніс має такий, як пес, а в зубах люлька з довгим цибухом аж до землі. Рука у дідька дуже тоненька, а долоня така мала, як у пса; і зараз пальці зачинаються. А пальці залізні, і палицю залізну носить. На пальцях нема нігтів, лише так, якби втяв. На голові має шапку з чотирьома кутиками, гранчасту, от таке як дощина; тай тота шьипка роги му укриває. Бо яку християнин має голову, таку си купує шьипку — а „він" уже мусит собі таку. Єден такий був, що не вірив; то єго поставили там, де дідько сидит — а він уснув. Та й прийшов до нього дідько у червоні шапочці, цілий у червонім, лише тварь чорна, а ґудзики від самої обшивки аж до ніг (Знадоби, II, 13).

Чорт не має п ят, лише лаби (там же, 15). Чорт виглядає, як свиня з малими ріжками і рудою шерстю (там же, I, 1).

Раз чорти справляли гульки, а дівчата підглянули їх. Вони були завбільшки, як трилітні хлопчики, мали червоні колпачки на головах, червоні жупанчики, писані панчішки і чорні лякерки. З-під колпачків видніли маленькі ріжки, а з-під жупанчиків телепалися короткі хвостики (там же, II, 126).

Чорт являється як чоловік чорної краски, з лиличими крилами та ріжками на голові; може, одначе свою постать зміняти до вподоби, — ,,переверже сі в усєку тварь, крім одного пса'', бо пес дуже щирий, найщиріший у світі (А. Онищук, Мат. до гуц. демології, 70).

Чорти родяться так, як люди і їх діти виглядають, як людські, лише розуму такого не мають. Дуже часто чорти підмінюють своїх дітей на людські (там же, II, 23). До своїх поліжниць беруть чорти баби-акушерки, які відбирають діти і дістають за те надгороду (там же, 22). Раз привіз чорт акушерку до своєї жінки, що лежала в постати ропухи, і акушерка відбирала в неї діти-жабинята. В нагороду дістала черепки, що перемінилися дома в золото, а крім того, повипускала ще душі, що мучилися в поприкриваних горшках (там же, I, 12; II, 21).

Чорти самі не вмирають, є одначе таке зілля, що коли його звариться і відваром покропиться чорта, то він спалиться (там же, 28). До того треба одначе знавця. Найбільше нищить їх одначе грім і вони його найгірше бояться. Чуючи грім, чорт пищить і перебігає з місця на місце.

Чорт любить нарешті пробувати і в такім місци, де ніхто не сподівав би ся: в самім чоловіці. Він ускакує в чоловіка ротом і мучить його, поки не доведе до смерти (там же, I, 3). В одну жидівку вскочив був чорт із яйцем, яке вона зіла і мучив її, але рабін вигнав його крізь мізильний палець і з пальця лише кров пішла (там же, 96). — В одну молодицю вскочив знов був разом із блином, який вона їла, а яким потрактувала її братова. Він мучив її довго, говорив із неї, а коли один знахар прогнав його, то вона не була вже таки при собі і раз, перучи білля, втопилася (там же, 132).

Пор. Dr. H. Machal, Nakres slovanskeho bajeslovi, стор. 164—171: Certi.

Велику частину оповідань про ,,нечисту силу'' займають оповідання про страхів. Що таке страх, сього не означується ніде виразно, але на запит дістається від оповідача відповідь, що лише ,,біда'' страшить, а під бідою розуміється чорт. Тому відділ оповідань про

страхів не творить властиво самостійної групи, лише мусить причислитися до оповідань про чортів. Страхи очевидно зявляються вночі, в найрізнородніших видах (людей, звірят і неодушевлених предметів так само, як чорти) і серед найрізнородніших обставин, лякають боязливих людей та не раз спричинюють їх смерть. Страха можна позбутися через молитву, виголошування різних формулок, кроплення свяченою водою та ударом на відліть: ,,Силов Божов, молитвов можна всьо побивати, нима сє чьо бояти''.

Домовик (хованець, вихованок, годованець, щасливець).

Домовики — се домашні духи. Вони постали з тих кропель, що чорт замочивши палець у воду, стріпував позад себе. Вони сидять по хатах і при запаленій страсній свічці їх можна бачити. У богача домовик у шерсти, у бідака лежить голий (П. Чубинський, Труди, I, 192).

Коли женщина поронить умисно дитину, особливо так, що ніхто не знає, то з тої дитини стане по 7 літах домовик (Знадоби, II, 400).

При певних обставинах може і зі старого чоловіка зробитися домовик, але тоді правдивий домовик виступає в ролі злого духа (П. Ивановъ, Народ. разказы о домовыхъ, 7—8).

Домовика можна собі купити, бо їх продають по деяких містах у пляшках (Знадоби, II, 5), або в решеті, в якім вони сидять гей котики (там же, 8). Той, що його купує, мусить вирікатися Христа й Богородиці, топтати хрест і плювати на нього та мусить підписатися кров ю з мізильного пальця (там же 7—8 і 408—409). Хто не вміє ним командувати, може дуже легко згинути (там же, 414). Домовики бувають від богацтва, довгого житя й гонорів (там же, 8).

Можна також виховати собі домовика. Треба тільки взяти зносок, прив язати під ліву паху і носити дев ять діб. У тім часі не можна ні митися, ні дивитися на образи, ні хреститися, ні молитися. Зі зноска по 9 днях вилізе малий домовик (варіянт: вилізе курятко, а з нього зробиться домовик). Його належить висадити зараз на під і годувати несоленими стравами. Домовик сприяє ґазді, пильнує всего, помагає в роботах, дає, чого ґазда захоче, через що він богатіє, але по смерти бере собі його душу (там же, I, 171—174; II, 400—406). Коли хто подасть йому солену страву, він злоститься і шпурляє посудою, а коли се повторюється, зриває дах і забирається, беручи з собою й щастя ґазди (там же, I, 177). Домовика можна вбити, коли хто вдарить його на відліть, але як удариться його опісля звичайним буком по голові, він воскресне (там же, 179).

Домовик виглядає як маленький хлопчик, у червоних портках, у рогатій шапці, з люлькою в зубах. Ноги має такі, як у цапа (там же,

175). Деколи прибирає постать маленького, бородатого жидка (там же, 179). Домовики сидять собі за столом і курять люльки, як ковалі (там же, II, 409), або ходять у постатях панів по подвір ю з люльками на довгих цибухах (там же, 423), а деколи й гуляють (там же, 422). Часом показується домовик як пастушок у вереті, з батогом. Він кормить ночами худобу, жене до води і заганяє назад до стайні (там же, I, 67).

Домовик може показуватися також у неозначеній ближче постаті, або у постаті різних звірят, прим., корови (там же, I, 176), барана, теляти, щура, пса, кота, голубця (там, I, 183), сидить як сова на комині і блискає очима як кіт (там же, I, 182), перекидається курятем або пташком і ходить по причілку (там же, 414). Найбільше розповсюднений погляд, що домовик подібний до кота або пса. Якої він масти, такої масти треба держати худобу, бо йнакше вона не буде вестися, лише буде нидіти і гинути. Як домовик не злюбить коня, то їздить на нім по ночах, доки не заїздить. Щоб сього уникнути, треба тримати в стайні козла, тоді домовик їздить на козлі, а коневі дає спокій (там же, II, 398—399).

Коли хто хоче побачити домовика, мусить вистояти на страстях три роки з запаленою свічкою і принести її додому так, аби не згасла, потім має обійти з нею хату і вилізти на під: домовик лежить у кутику і тоді побачиться, якої він масти; такої масти повинні бути й худобина (там же, II, 399).

Лісовик.

Лісовики й лісовки, або пастушки до звірів, жиють по лісах. Се дикі люди, і в них дикі звірі є тим самим, що у звичайних людей худоба. Олені, серни, зайці — то їх худоба, а медведі, вовки і рисі, то їх пси й коти. Вони пасуть свою звірину і пильнують, аби їй не сталося що зле. Лісовки (дівчата) пильнують ліпше, ніж хлопці так, як і в людей. Лісовиків можна бачити по колибах першої ночі, як заберуться ґазди з полонин; тоді закватировуються вони туди зі своєю худобою (А. Онищук, Матер. до гуц. демонології, 62). Лісовики називаються і кличуться такими іменами, як люди (там же, 62, і). Господарять, як люди, і плодяться, як люди, та мають молоді. Два стрільці на ловах, почувши плач дитини, пішли за голосом і знайшли дитину в колисці на галузі. Заколисали її люфою пушки, дитина вснула, а за хвилю прийшла мати з дійницею від коров та в нагороду дозволила їм убити одного бика (оленя) (там же, 63, 4). Один чоловік украв був білля в лісовки, коли вона влізла в

воду і тим примусив її повінчатися з ним, при чім уперед її вихрестив (там же, 63—64, 5).

Одна жінка йшла лісом і побачила дуб, обмотаний канатом, а під ним старого, сивого діда без шапки, що почав кликати її до себе. Вона здогадалася, що се лісовик і втекла. А знов один підпилий мужик ішов лісом і висвистував. Лісовик покривлявся йому і йшов за ним аж на подвіря та зі злости вибив йому вікна (В. Милорадович, Казки і оповіданя, 48).

Лісовики люблять сидіти в лісах по пустих хатах. Вони співають і свищуть, але їх голосу чоловік не годен удати (Знадоби, II, 451). Лісовики являються людям у виді звірів (прим. медведя) або людей і то знайомих, зваблюють їх із собою і дусять, Коли чоловік почне дуже верещати, то випускають його (там же, II, 452—453).

Лісовий чорт той, що сидить у лісі. Він боїться чоловіка. Хто його не боїться, то він тому являється. Одна баба бачила, що він у чоботах і чорнім сурдуті. Сидить, звичайно, на пеньку, б'є молотком клянки з дерева і свище. Як їде лісом чоловік, то він нераз здійме з нього шапку, або постягає колеса тай водить чоловіка цілу ніч по лісі (П. Чубинський, Труди, I, 192—193).

У вовків єсть пастир полісун. Він гонить їх, як овець. Де война, то він туди й турить їх на прокорм. Він увечері як свисне пугою, то й чути. Він великий і похожий на чоловіка; без його ярмарку ніколи не буде, він на все ціну зводить (Б. Грінченко, Із уст народа, 15).

Лісун такий, як чоловік, тільки в його нема тіні. Усе має тінь, а він ні. В нього й жінка є і діти бувають свої (там же, 17). Часом лісунка краде чужі діти (там же, 18).

Лісовики це нечисті духи. Лісовик воде чоловіка вночі по лісу так, шо той чоловік ніяк не знайде дороги і не вибереться з лісу, аж поки треті півні заспівають. Лісовик цілу ніч гукає в лісі, но людям не треба відгукуватися, а то він зараз і прийде до того, хто відгукується, (П. Ивановъ, Народ. разсказы о домовыхъ, лѣшихъ, водяныхъ и русалкахъ, 32). Лісовик білий як сніг. Він може приймати на себе різні постаті і показуватися вовком, лисом, псом. Остатнього дня перед великим постом біжить вихром по снігу, а деколи показується у полі свічкою (там же, 32—33).

Мисливі роблять із ним умову і записуються йому, відрікшися Бога. Тоді він наганяє їм усяку дичину. Коли мисливі вибираються на вовків, він сам стає вовком, збирає цілу тічню і веде на мисливих, а ті вже б'ють, котрого виберуть (там же, 33).

Лісовик — се чорт. Він увесь порослий шерстю, а на ногах має копита. Він нападає на жінок у лісі, заводить до себе і жиє з ними. У людей краде новородків або таких дітей, що їх родичі проклинають. Його можна побачити вночі перед Іваном Купалом; він сидить тоді

на дереві, кричить і хохочеться, тішиться того дня (там же, 33). Як дух, може показуватися у всяких видах: чоловіка, козла, ягняти, малпи, сіна, огнистого змія і ін. (там же, 37).

Лісовика заступив пізніще в його функціях св. Юрій, як се видно з оповіданя ,,Лісун годує вовків'' (Б. Грінченко, Із уст народа, 16).

Одна казка зачинається такими словами: ,,Жив у лісі такий бог лісовий і було три брати. Пішов один брат до того бога найматися'' пасти бичка. Лісовик убиває двох братів, бо не додержують угоди, а третьому дає богато гроший (Б. Грінченко, Матеріяли, І, 80).

Чугайстер (чугайстрин, лісовий чоловік).

Чугайстер виглядає як чоловік, але такий високий, як смерека, в білім одязі. До людий відноситься приязно, балакає з ними, гріється при ватрі, а лише бігає по лісах та поїдає лісовиці (нявки) (Знадоби, II, 454).

Чугайстер — се заклятий чоловік. Він ходить лісами, блукаючи, і ніхто його не вб'є, ані не з'їсть, бо так йому ,,пороблено''. Одежі не носить ніякої, а шкіра його покрита буйним волоссям. Сповняє страшну функцію смерти нявок, бо вбиває їх і їсть; їх м ясо служить йому все за поживу. Зариється в листя і так чатує на нявку. Коли вона надійде, вхопить її, розідре на двоє і їсть (А. Онищук, Матеріяли до гуц. демонології, 60, 1). Коли люди розложать у лісі огонь, приходить до них і смажить зловлену нявку на рожні (там же, 60, 2). Чоловікові не робить зла, хіба просить чемно у танець, а відтанцювавши своє, відпускає (там же, 60, 3). Деколи обороняє навіть людей від шкоди (там же, 61, 4).

Невідомий іншим слов янам. — L. Preller, Griech. Mythologie I, ст. 452—457 (сілєни). L. Preller, Rom. Mythologie, I, ст. 379—382 (Faunus).

Водяник.

Водяник подібний до чоловіка, але має дуже великий хвіст (Знадоби, II, 455) і крила (там же, 457). Як рибаки розкладають на березі вогонь, він виходить з води грітися. Риба втікає перед ним, і тоді добре її ловити, бо сама набігає в сіті (там же, 456, 459). Сидить у ріках та керницях і може показуватися людям у різних видах: чоловіка, дитини, козла, пса, кота, качура, риби. Любить робити збитки п'яним і заводить їх у болота. Псує греблі, ломить у млинах колеса, коли недобрий, а як люди наближаються тоді до його

царства, прим. купаються або роблять щось на березі, то лякає їх і то так, що вони відлежують довго переляк (там же, II, 457—459). Поводиться одначе й мирно з людьми (там же, 459).

Водяник старшує над русалками. Риби, то його худоба (В. Милорадович, Казки і оповіданя, 41). Часом перекидається він сам у рибу, прим., сома і дає себе зловити в сіть, але звичайно не дозволяє себе нести додому (там же, 42), або коли його занесуть, то навіть розвалює хату (там же). Може заборонити ловити рибу, де йому не подобається (там же, 43), або й сам наганяє її в сіти, коли рибак обіцяє йому щось (там же, 45). Може зі злости трутити в воду, особливо коли хто легковажить його (там же, 43), але любить і пожартувати, прим., викидає човен із рибаком на берег так далеко, що той не годен зсунути його в воду, а другої ночі стягає сам човен у воду і ще й наповняє його рибою (там же, 45). Деколи просить рибаків, щоб дали йому покурити і сам викресує огонь із якогось хабазя (там же, 44). Водяники женяться з дівчатами, що втопляться і плодять з ними дітей, а до поліжниць прикликають сільські акушерки. Часом приходять навіть у гості зі своїми жінками до їх батьків (там же, 46). Перед Йорданом витягають дітей на беріг, аби їх не попекла свячена вода (Знадоби, I, 2).

Водяник виглядає, як риба, але може показуватися й чоловіком, особливо дідусем із довгою бородою. Деколи розгонює рибакам рибу; щоб його задобрити, рибаки кидають йому „грудкову сіль"; він лиже сіль, а вони ловлять рибу, скільки хочуть (П. Ивановъ, Народн. разсказы о домовыхъ, лѣшихь, водяныхъ и русалкахъ, 38—39).

Дехто думає, що водяники постають із тих топельників, котрих тіла не знайдено і не поховано. Їх душі приходять у виді білого пса до тіла щоночі і виють на березі, а потім скачуть у воду, стогнуть, свищуть і кричать (там же, 41).

Мельники і рибаки уміють усе придобрюватися водяникам, кидаючи їм у воду новонароджених мертвих дітей і падлину; мельники кидають їм також у дарі в воду хліб, а рибаки варену рибу (там же, 44).

Водяник знаний й іншим слов'янам. Пор. H. Machal, Nakres slov. bajeslovi, ст. 143—149. — L. Preller, Griech. Mythologie, I, ст. 380—381 (Протеус).

Блуд.

Блуд перекидається звичайно в птаха, летить і манить чоловіка все далі за собою, аж поки не заведе його до якого багна; там робить з ним, що хоче. Коли йдуть товариші, тоді блуд обзивається

за другого і веде першого все далі й далі, аж заведе в яку западню (Етноґр. Збірник, т. V, 93). Не раз тручає чоловіка в воду (Знадоби, II, 522 і 531).

Блуд не дає пізнати чоловікові місця, на якім той заблудив і водить його навіть на малім просторі, прим., на пасовиську (Знадоби, I, 196), довкола скирти (там же, 192), по столі (там же, 193), під селом (там же, II, 517), довкола бзини (там же, 518), по городі (там же, 521), а навіть на печі. Показує також чоловікові кілька доріг нараз, аби не знав, куди йти (там же, I, 195).

Блуд може показуватися в різних видах чоловікові і водити його аж до змучення, а не раз і знущатися над ним. Так у постаті женщини водить блуд чоловіка до півночі, а по півночі заводить його у рів і там так побиває, що чоловік умирає на другий день (Знадоби, I, 185). Показується також у постаті пані (там же, 186), кози (там же, 187), пташків (там же, II, 527), пса (там же, 528—529), кота (там же, 529), чоловіка (там же, 530), копиці сіна (там же, 526), світла (там же, I, 188). Світло мигає в однім місці, а коли чоловік підійде до нього, переноситься на друге місце. Воно заводить чоловіка на болота, на води, в ліси, а в зимі як зажене куди, то чоловік замерзне (там же, II, 503—507).

Щоб позбутися блуда, треба собі пригадати, в який день припадав св. вечер і які страви тоді давали, або хто стояв по правім боці того, що заблудив, коли він причащався. Добре також перевернути на собі сорочку. Можна також зігнутися, подивитися поміж ноги і сказати: Мені туди дорога! Тоді блуд відчепиться (там же, I, 196). Проти блуду добре знати день уродин і хрестин (там же, II, 509). Хто їде волами, повинен поскидати з них усяке мотуззя і зараз спам'ятається (там же, 510). Первака блуд не чіпається ніколи (там же, 511).

Блуд знаний усім слов янам. Пор. H. Machal, Nakres, slov. bajeslovi, ст. 156—163.

Богині (лісниці, мамуни).

Богині — се злобні невісти, з зимним, нечутким серцем. Ростом бувають високі, але мізерні, бліді, з розчіхраним волоссям, з обвислими грудьми, які закидають аж на плечі. Одягнені звичайно і підперезані зіллям суходільником. Жиють у печерах та неприступних місцях. Своїх дітей люблять ночами підкидати поліжницям (підміни), а їхні забирати собі. Биттям тих відмін можна примусити богині, що віддадуть людську дитину, а свою заберуть. Бездітні богині бігають по полях і лісах, танцюють та плещуть в долоні. Як

здиблюються з людьми, то старших заскобочують, а з молодих вибирають собі дівчата на дружки, а парубків на любасів. Для оборони перед ними треба носити чосник, або тройзілля, або якийсь металевий предмет (O. Kolberg, Pokucie, 100—101).

Лісниці прибирають усе постать тої дівчини або молодиці, з якою парубок кохається. Лісна приходить тоді, коли парубкові присниться дев'ять раз його коханка, а він про́ се нікому не скаже. Як раз учепиться, то дуже тяжко її позбутися. Коли лісниця полюбиться з вівчарем, то його вівці ходять, куди хочуть, пастися тай усе прийдуть до нього самі і ніколи не вчіпиться їх медвідь. Коли хто лісниці не злюбиться, вона псує такому всю роботу в бутинах, чи на полонині, розганяє статок та випускає з кошари.

Лісниці танцюють на своїм ігровищу і співають:

Не мий ногу ногою,
Не пий воду рукою.
Якби не лук, чосник
И не оделен зілє,
Мати би сина
На світ не сплодила.

Лісниці піддурюють та викликають до себе парубків так, що говорять, сміються і співають голосом коханки. Кличуть їх навіть по імени; хто відізветься, до того вони зараз пристають і вже йому трудно їх відкараскатися.

Лісниці не терплять казок, тому хто хоче, щоби вони не мали над ним сили, повинен оповідати казки (В. Шухевич, Гуцульщина, V, 198—200).

Є чоловічі і жіночі мамуни. Вони манять до себе чоловіків десь у безвість та уводять жінок. Через мамуни є між людьми багато блудства (там же, V, 202).

Богині то жінки дідьків. Вони мають волосся по пояс, а груди такі довгі, що закидають їх аж на плечі. Один чоловік був зловив богиню і привів додому. Вона була від дитини, бо мала молоко в грудях. Була в нього цілий тиждень, але все сумувала, плакала і їла дуже мало. По тижневі випустив її (Знадоби, II, 476; Гал. руські нар. леґенди, II, ч. 217—218).

Богині радо зближаються до людей, а коли ті кладуть огонь, приходять грітися (Знадоби, II, 479 і 482). Часом підсідають на віз, коли мужик їде лісом, але вони такі тяжкі, що коням дуже трудно їх тягнути (там же, II, 481). Не раз зваблюють до себе мужчин, що працюють по лісах, а тужать за полишеними дома жінками і вже не випускають їх від себе (там же, II, 480). Бували випадки, що богині вихрещувалися і виходили заміж за парубків (там же, II, 482). Своїх

дітей люблять дуже підмінювати за людські (там же, II, 483—484).

В інших слов ян (чехів, словаків, словінців) знані сі істоти під назвою диких людий. Пор. H. Machal Nakres slov. Bajeslovi, ст. 126—130.

Мавки (нявки, бісиці).

Мавки жиють по лісах і зявляються людям як молоді, гарні дівчата. Заманивши когось до себе своєю красою, розмовляють з ним, кокетують, а потім заскобочують на смерть (П. Чубинський, Труди, I, 206).

Мавки жиють у гірських печерах, коморах, що мають перед собою широкі краєвиди. Їх світлиці вистелені і обвішані килимами. Вони сидять і прядуть крадений лен, тчуть і з вибіленого полотна шиють одяги. Як розтають сніги, мавки бігають горами й долинами і засаджують на них цвіти. Коли все зазеленіє і розцвітеться, вони рвуть квітки, затикують коси і забавляються або купаються по потоках та озерах. Найчастіше одначе виводять танці на ігровищах, а навіть виправляють оргії, особливо на Купала.

Мавки бувають високого росту, лице мають округле, а довгі коси спускають на плечі і затикують цвітами. Одяг їх тонкий, прозорий, спадає недбало по утлім тілі. Їх бистрих, блискучих очий не гріє людська душа, а нутро їх отворене (се не загальне вірування). З мужеського боку відповідають їм дідки. Мавки не злобні; вони що найбільше зваблюють хлопців до себе на танці, але коли їх хто пострашить, вони втікають (O. Kolberg, Pokucie, III, ст. 97—100).

Нявки виглядають з спереду як дівчата, а ззаду тіло отворене і видно утробу. Вони сходяться на розігри в тиждень по Зелених святах на верхах гір і гуляють там та граються. Як би недалеко від них спав тоді хто, а не твердо, то бачив би їх крізь сон. Але вони взяли би його з собою, як би не мав при собі чоснику або оделяну. Танцюючи приспівують звичайно:

Єк би ни лук, чиснок, ни одилен зілє,
Мати синка породила, ми би єго взєли.
(В. Шухевич, Гуцульщина, V, 200—201).

Нявки — се чудово гарні хлопці й дівчата, які лиш тим різняться від людий, що тулів їх від сторони плечий цілком отворений так, що видно і утробу і серце і келюхи (А. Онищук, Матер. до гуц. демонольоґії, 56). Вони жиють громадно. Похапавшися за руки, стають у колесо і танцюють дуже швидко (фуфелов идут), при чім приспівують. Танцюють також парами, але се не кождий може

бачити і не в кожду пору. До танцю приграє їм чорт на дудці (козі). На тім місці, де раз перетанцюють, трави не буде по вік. Такі місця звуться ігровищами (там же, 57). На зиму ховаються кудись, але від часу до часу виходять зі своїх криївок, а стрільці подибують не раз їх сліди на снігу, подібні до дитинячого. Часом заманюють людий і заводять їх у безвість (там же, 58). Тоді треба лише скинути сорочку, перевернути навиворіть і таким чином відкараскатися від нявки. Нявки можуть ссати людину і то не лише женщину, але й мужчину й дитину. Така людина марніє, сохне а вкінці умирає. Один парубок був заманив нявку до себе і оженився з нею, але вона при першій відповідній нагоді втекла (там же, 59).

В інших слов'ян відомі як лісові панни. Пор. H. Machal, Nakres slov. bajeslovi, ст. 130—132. Також як majky, nejky, navjaky, navje, пор. там же, ст. 119—121. — L. Preller, Griechische Mythologie, I, ст. 445—449 (німфи).

Русалки.

Русалки — се дівчата, що потопилися в часі купелі. Вони жиють на дні ріки в чудових хрусталевих палатах. Як місяць зійде вночі, вони виходять на берег і співають чарівні пісні, а хто лиш зачує, підходить ближче. Тоді русалки заскобочують його до смерти.

Русалки — се водні красавиці. Вони виходять ночами на береги озер, рік, потоків, голі, в вінках із осоки або галузок, сідають на траву і чешуть коси, або виводять танці. Деколи ховаються в корчах, а коли дівчата виходять досвіта по воду, випадають несподівано і питають: Полин чи петрушка? Як дістануть відповідь — полин, утікають, як — петрушка, заскобочують дівчину і затягають у воду (П. Чубинський, Труди, I, 207).

Русалки виглядають як маленькі діти. Вони скачуть одна проти другої, плещуть руками та співають:

Не мий ноги об ногу,
Не сій муки над діжу.
Ух, ух, соломяний дух, дух!
Мене мати уродила,
Нехрещене положила.

Коли побачуть кого, переміняються зараз у великих дівчат і женуть за ним, щоби заскоботати на смерть. Вони не дають рибакам ловити риби та проганяють людий також із іншої роботи, як її роблять поблизу них і лякають не лише женщин, але й мужчин,

так що перелякані віддають їм навіть своїх дітей, а не раз з переляку вмирають. В лісі гойдаються на деревах, ухопившись за гілля руками. Ходять звичайно голі, з довгими розпущеними косами, а очі в них зелені, як у жаб (Б. Грінченко, Із уст народа, 145—154; Знадоби, II, 473).

Русалки маленькі, як ляльки, бігають по траві, викрикують та в долоні плещуть. Можуть прибирати також інші постаті,. прим. щура (В. Милодарович, Казки і оповідання, 36 і 37).

Один парубок купався перед клечальною неділею, коли нараз побачив при другім березі у воді незвичайно гарну голу дівку, що сміялася та плескала в долоні. Догадавшись, що се певно русалка, вискочив з води і побіг до дому, полишивши навіть одяг на березі (Знадоби, II, 485).

Русалки можуть перекидатися в вивірки, щурі і в жаби, що сідають на кладочках, де женщини перуть білля. Вони діляться на дві части: русалки з іменем і без імени. „Ті діти, що мати сама дає ім'я, хоч живому, хоч неживому, називаються іменними, а ті, що мати не дасть імени, називаються безіменними. Всі сі діти живуть у воді, поки аж збереться їх сорок сороків; тоді ті, що з іменем, ідуть на небо, а без імени остаються у воді аж до страшного суду. Як вони живуть у воді, то іменні бють безіменних і приговорюють: „У вас батько проклятий, у вас мати проклята! Вони вас родили, а імени не дали''. Русалки з іменем подібні до маленьких дівчаток, без імени — також дівчата, але страшні, безволосі. На свій празник, 10 мая, вилазять з води, бігають по полі, лякають людей, а як кого зловлять, заскобочують на смерть. Скоботати можуть лиш доки не загремить, опісля вже ні. В передодень Купала розкладають іменні русалки огонь коло ріки і скачуть через нього, а безіменні вибігають із води, хапають попіл з іскрами, посипають голови, щоби росло волосся, і знов скачуть у воду. Коли котра загубить іскру, а чоловік надійде на те місце і настолочить так, що вона пристане до ноги, то русалка зявляється у такого чоловіка і кричить під вікном: Віддай моє. Ходить до того часу, поки весняний грім не загремить (П. Иванов, Народ. разсказы о домовыхъ, лѣшихъ, водяныхъ и русалкахъ, 1893, ст. 46—47).

Іншим слов'янам знані під назвою водних дівчат і русалок. Пор. Machal, Nakres slov. bajeslovi, ст. 149; 115—119. — L. Preller, Griechische Mythologie, I, ст. 445—449 (німфи).

* * *

II.

Душа.

У народу нема ясного погляду на те, звідки береться душа; одні думають, що душа бере початок від матері немовляти і в той час входить у тільце, коли немовля перший раз порушиться; другі думають, що душа походить від Бога, але де ті душі перебувають, що мають прийти на сей світ, се нікому не відоме (П. Иванов, Очерк, ст. 2).

Нема також ясного погляду на місце перебуваня душі в людськім тілі. Одні думають, що душа сидить у голові або в ямці під шиєю (А. Онищук, Матеріяли, ст. 47), інші — що в крові, грудях, у животі, печінці, горлі або під правою пахвою (П. Иванов, Очерк, ст. 4). Коли чоловік умирає, тоді душа покидає тіло. Вона виходить крізь тім я, яке тоді отвирається і якби хто тримав руку на тімені, то чув би, як душа йде; по виході душі тіменеві кости замикаються знов. Може виходити душа також ротом у виді пари, а як чоловіка вішають, то виходить куди інде (А. Онищук, Матеріяли, ст. 47).

Вигляд душі може бути різнородний. Звичайно представляють собі душу, як маленького чоловічка з чистим та прозорим тілом, або як дитину з крильми (П. Чубинскій, Труды, I, 149). Може появлятися одначе в різних видах, прим., білого ягняти, золотої птички, пчоли, мухи, або пари (А. Онищук, Матеріяли, ст. 47; П. Иванов, Очерк, ст. 3).

Душа звязана тісно з чоловіком; вона живиться так, як чоловік, але не стравами, лише парою, що йде з них, росте разом із чоловіком, відчуває горяч і зимно, біль і радість, терпить і тішиться і т. д. (П. Ивановъ, Очеркъ, ст. 4). По смерті чоловіка затримує свій давній вигляд і жиє далі так, як за його життя (там же, ст. 9). Може одначе за гріхи прибирати інший вигляд, зглядно переходити в ріжні звірі, прим., пса, безрогу, муху, осу (яка провина, така покута); коли чоловік курить люльку в неділю до Служби Божої, то його душа перейде в кінську голову і буде у млаці покутувати; як плював при куреню, то й там буде душа слинити. За нечистоту переходить душа у безрогу або шкапу. Коли в першу, то добре, бо швидко спокутується; свиня пожиє з чотири роки, її заріжуть і душа свобідна; у шкапі ж мусить довго бідувати (А. Онищук, Матеріяли, ст. 49).

За життя чоловіка душа тримається його постійно. Покидає його лише у сні. Коли чоловік спить, а йому сниться, що він перебуває десь далеко від свого місця, то його душа дійсно є там, а тіло лежить на тім місці, де чоловік ліг спати. У „непростих"

людий, прим., відьом, душа відлучується від тіла, також у сні, і йде на „герц''. Через се коли би тіло відьми в часі сну обернув головою туди, де воно лежало ногами, душа, вернувши з „герцу'', не могла би втрафити до тіла і відьма не встала б та не пробудилася б, доки тіла не привернено б до попередного положення.

Коли чоловік умирає, душа вилітає з нього (найчастіше в виді мухи), але разураз вертає та питає: Тіло, тіло, що ти робило? (В. Милорадович, Казки, ст. 1). В часі похорону супроводжує тіло на цвинтар і як його закопують, душа плаче й питає: „Йой, а я де буду?'' А хрест, що закопують на могилі, відповідає: „Не бійсь, я з тобою.'' — По похороні прилітає душа до хати і вечеряє. Потому навідується до дому в ті дні, коли її поминають (П. Ивановъ, Очеркъ, ст. 9). Поза тим душа не показується ніколи, хіба що покутує на землі за якісь гріхи.

По смерти чоловіка перебувають щасливі душі десь далеко у домі, що збудував Соломон, і моляться там день і ніч Богу. Туди впускають їх без усякої перешкоди, але назад не випускають, аби нікому не розповідали, що там діється (Знадоби, II, 558). Інші думають, що душі перебувають у домі Давида, що стоїть на землі, окружений довкола морем (П. Чубинскій, Труды, I, ст. 148).

Щасливим душам поводиться дуже добре. Вони сидять за столами, накритими білими обрусами. Перед кождою душею стоять найріжнородніші страви й напитки та запалена свічка. Душі їдять і п'ють, але ні страв, ні напитків не зменшується, тому що вони їдять і п'ють не самі страви й напитки, лише пару, що йде з них (П. Иванов, Очерк, ст. 10). Душі грішників мучаться в аді і голодують, бо їх кормлять там лише золою; стає їм легше лиш тоді, коли на сім світі їх поминають. У пеклі мучаться душі вічно, безконечно (там же, ст. 11—12).

Мерці.

По народному віруванню зі смертю чоловіка не кінчиться його існовання, лише зміняється стан існовання; чоловік, як дух, жиє далі таким самим життям, як на сім світі, але, крім людських прикмет, прибирає ще прикмети духа, переходить отже у ряд вищих істот. Як такий, може він прибирати, як усі духи, різні вигляди; може показуватися живим людям у своїй постаті з часів життя, або у постаті трупа, як був прибраний на катафальку (Знадоби, I, 227); може перекинутися в живу істоту, нпр., у кота (там же, I, 224), або у

мертвий предмет, нпр., простирало, з якого перекидається у хлопа, високого як дерево, а потім у свічку (там же, II, 621).

Мерці можуть ходити по сім світі з різних причин. Мерлець ходить, приміром, бо його земля не приймає, тому що за життя не обходив ніколи з процесією довкола церкви (Знадоби, II, 645). Жінка ходить тому, що їй не вложили до рук свічки, коли вмирала (там же, II, 588). Чоловік ходить, домагаючись відправи Богослуження (там же, II, 665). Мерлець не дає живим спокою доти, доки його не відпоминали (там же, II, 596). Дідо сниться внукові кождої ночі доти, доки той не дав на проскомидію кілька разів і на панахиду (там же, II, 598). Коли загалом людини не відпоминають, як вона умре, то Бог завертає її на сей світ, аби тут була доти, доки не заслужить собі на поминки. Одна дівка мусіла так по смерти служити цілий рік у господаря (В. Милорадович, Казки, ст. 6). Один мерлець їздить по смерті на сивім коні до коршми напиватися (Знадоби, I, 221), інший напивається так само в шинку (там же, II, 659). Часом приходить мерлець лиш на те, аби закурити собі люльку (там же, II, 634).

Найчастіше одначе причиною приходу мерців буває жура за полишену родину і знайомих, привязання до них та любов. Мати приходить не раз плекати малу дитину, поки не знайдеться спосіб обійтися без неї (Знадоби, I, 213; II, 562—4; В. Милорадович, Казки, ст. 8—9); мати чеше дітей, годує, дає білі сорочки (там же, II, 565—566); варить, кормить, миє (там же, II, 631). Померший батько приходить колисати дитину (там же, I, 217); робить усякі роботи (там же, II, 577); радить донці як і що має робити (В. Милорадович, Казки, ст. 7); подає нумери, на які треба ставити на льотерію, діти сповняють бажання і виграють гроші (Знадоби, I, 226). Чоловік дораджує жінці, як має ґаздувати (там же, I, 220); накриває її у сні, аби відкрита не змерзла (там же, II, 617); приходить до жінки, гримає у стіл і лізе на ліжко (там же, II, 603); приходить до жінки ночувати, але вона вирвається від нього (В. Милорадович, Казки, ст. 14); приходить ночувати, але жінка тримає на колінах малу дитину і він не годен нічого вдіяти (там же, ст. 15); один мерлець ходить три роки до жінки, спить з нею і має з нею двоє дітий (Знадоби, I, 216); жінка має від мерця дитину, але вона зараз по народженю розливається смолою (там же, II, 576); одна жінка ходить два роки в тяжі, від помершого чоловіка і вмирає (там же, I, 266). Померший товариш приходить до живого на весілля (там же, II, 655), а навіть мерлець фірман ходить по смерти до своїх коней (там же, II, 599).

Буває й таке, що мерці ходять, аби пімститися за щось на живих. Один мерлець обертає парубкові ноги й голову передом у зад

за те, що той його вдарив (там же, II, 607). Померший довжник бє свого вірителя за те, що той не давав йому по смерти спокою і впоминався навіть у небіщика за гроші (там же, II, 640). Жінка приходить по смерти душити чоловіка за те, що за її житя збиткувався над нею (там же, I, 215; II, 567). Мерці мстяться також за те як хто якнебудь зачіпає їх. Один парубок попадає в частинну паралізу за те, що зачіпив умерлу бабу (там же, I, 222). Дівчина здіймає з мерця жартом шапку (або сорочку), а він її за те розриває (В. Милорадович, Казки, ст. 21—22). Мерлець відриває живому товаришеві руки й ноги за те, що той зважився принести його мертвого на вечерниці (там же, ст. 25—26).

Дуже радо мерці виправляють живим людям різні збитки. Наносять щоночи повний ґанок каміння, а живі мусять рано виносити (Знадоби, I, 250). Стягають чобіт із парубка, запаскуджують верету, заїжджують коні (там же, I, 252), лякають коні (там же, II, 600). Мерлець скидає зі стриху сіно, отвирає двері і випускає коні зі стайні, вкидає коня до студні (там же, I, 254). Мерлець спускає худобу, скидає кури з бантів, мішає молочене збіжжя до купи (там же, II, 667). Сипле огнем, перевертає скриню, гасить лямпу (там же, II, 586). Перелякує дівчат так, що вони з переляку вмирають (В. Милорадович, Казки, ст. 22—23).

Буває не раз також, що мерці допускаються на живих простого насильства. І так, мерлець заскобочує жінку на смерть, хоч вона його нічим не зачіпала (Знадоби, I, 223), задушує жінку, прийшовши до неї (В. Милорадович, Казки, ст. 16), вимотує кишки з жінки (там же, ст. 17), стріляє і бє чоловіка (Знадоби, II, 604), задушує корову за те, що жінка відсувала горнець спідницею (там же, I, 228). Нищить щоночи урядження костела (там же, I, 233). Забирає з собою насилу живу дівчину (там же, 237).

Дуже часто полишають мерці на знак свого побуту між живими якісь сліди, видні для кожного. Мати, що приходить до дитини, бє об стіл рукою і випалює на нім долоню з пальцями (там же, I, 213); інший мерлець лишає так само випалений відтиск долоні (там же, I, 226); один мерлець випалює долоню на стіні (там же, II, 664), інший загинає дошку так, що рука відбивається (там же, I, 320). Один мерлець кладе знов на знак свого побуту мисочку з ложкою між сина й невістку (там же, I, 224).

Плакати за мерцями не годиться, бо вони мусять збирати виплакані сльози в начиння (збанок або цебер) і носити з собою, куди йдуть (там же, I, 212; II, 570, 591), що не належить у них до приємности.

Є такі дні, в яких устають усі мерці з гробів і сходяться до церкви на богослуження. До таких днів належать страсті. Тоді

мерлець священик править Службу Божу, сповідає інших мерців і причащає (там же, I, 20); так само збираються мерці на всіх святих (там же, I, 212), у задушні дні (там же, I, 223), на поклони (А. Онищук, Матеріяли, ст. 51, 4). Деінде вірять, що всі мерці збираються в церкві в чистий понеділок, на Великдень і на Святий вечір (В. Милорадович, Казки, ст. 5). Пхатися в такий день кудись, де можна би зіткнутися з мерцями, дуже небезпечно, бо хочби як чоловік сховався, вони зачують по запаху присутність його і умертвлять (Знадоби, I, 212; III, 570), або розірвуть на кавалки (там же, I, 211).

Коли мерці стають докучливі живим, тоді не остається останнім нічого іншого як шукати способів, при помочі яких можна б відвідин мерців раз на все позбутися. Для того можна засвітити світло і поставити під горнець. Коли мерлець прийде, треба горнець піднести; при світлі побачиться мерця і від тої хвилі він перестане ходити (там же, I, 213). Для певности треба світити таку свічку, що була 12 разів коло паски (там же, II, 571). Коли кинеться на мерця подушку на відліть, він також перестане ходити (там же, II, 579). Можна мерця зловити також на свячений пояс і прив'язати, а потому прикликати попа, аби покропив його, тоді певно більше не покажеться (там же, II, 577). Коли відкопається мерця і насиплеться до гробу маку, з тим, що поки його не порахує, не сміє ходити, то тим позбудеться його також (там же, I, 229).

Щоб позбутися раз на все мерця, добре робити щось таке, що його здивувало б, коли ж він висловить своє здивовання, живий повинен висловити своє по причині його приходу. Один мерлець дивувався, що його жінка відсувала окропи до золеня рукавами від сорочки; коли ж вона здивувалася, що він приходить і дивиться на те, він щез і більше не показався (там же, I, 217). Одна жінка вдавала, що віддається і се здивувало мерця, то він перестав ходити (там же, I, 219; II, 572—575). Один мерлець дивувався, коли йому сказали, що брат сестру бере, а його жінка йде на те весілля, і щез на все (там же, I, 220); так само донька дивується, що мама йде на весілля брата з сестрою, по чім щезає (там же, II, 571). Один мерлець дивувався, коли його жінка вбирала одіж навиворіть, а вона дивувалася з його приходу, від чого він зараз щез (там же, I, 218).

Найпевніший спосіб на те, аби мерлець не ходив — пробити його осиковим колом, що й не раз люди роблять (В. Милорадович, Казки, ст. 14).

Покутники.

Покутники — се такі небіжчики, що по причині гріхів, яких допустилися на сім світі, не можуть на другім світі мати спокою,

доки або самі їх не загладять, або хтось із їх рідні чи знайомих. До того часу вони тиняються по сім світі і терплять різні прикрості, відповідно до величини їх злого вчинку. Найліпше ілюструють се приклади.

Дитина покутує за те, що як ссала, вдарила маму по груди, а мама не покарала її. Визволює її той, що наквестував на 30 служб і казав їх правити у 30 церквах та на кождій був присутній (Знадоби, I, 244).

Чоловік покутує за те, що оженився з кумою, наслідком чого земля не хоче його приймати до себе (В. Милорадович, Казки, ст. 13). Інший чоловік покутує тому, що вмер несповіданий і домагається, щоби хто висповідався за нього (Знадоби, II, 662). Скупар покутує за своє скупарство (там же, 663), а чоловік, що лишив лєгат на Богослуження, покутує доти, доки жінка не виплатила леґату (там же, II, 664). Жінка не має ніде спокійного пристановища, доки за неї не наймають Богослуження (там же, II, 661). Богач покутує за те, що брав усе від бідного нюхати табаку, а сам не купував ніколи. Успокоюється аж тоді, коли його син дав бідному воли за винюхану табаку (там же, I, 246).

Навіть попи, хоч слуги Господні, мусять не раз покутувати по смерти на сім світі. Один піп покутує за те, що казав поховати себе у брудній сорочці. Коли йому дали чисту сорочку, перестав появлятися (там же, I, 247). Інший покутує тому, що взяв гроші на Служби, а не відправив усіх (там же, II, 668, 670—671, 673). Ще інший мусить уперед порозділювати наскладані гроші на добрі діла і аж тоді перестає ходити (там же, II, 672).

Час покути неозначений і майже все залежить від складу обставин.

Потопельники.

Потопельники — се ті небіжчики, що втопилися вмисно або припадково.

Кождий потопельник має право ходити на сім світі сім літ. До нього не можна ні говорити, ні його зачіпати, ані кидати чимнебудь. Коли потопельник побачить чоловіка, зараз регочеться. Виглядає ввесь білий. Кождого нового місяця показується на тім місці, де втопився. За чоловіком має право бігти лиш так далеко від берега, як далеко розливається вода в повінь (Знадоби, I, 256).

Потопельник виглядає як звичайний чоловік, лише чорний як вуголь та має дуже довгий волос (там же, II, 684).

Потопельники купаються по ночах у тій воді, в якій втопилися (там же, II, 677—678). Люблять одначе зближатися й до людий та робити їм збитки. Одна потопельничка ходить неподалеки людей і заводить через те, що вже по смерти чоловік ударив її в лице (там же, I, 258). Інша пускає сплав із пімсти, що сплавники відтручували її цвайкою від сплава (там же, I, 259). Потопельник хоче затягнути парубка в воду і втопити (там же, I, 263); обхлюпує чоловіка водою і везеться на фірі (там же, I, 264); не дає рибакові ловити риби (там же, II, 689); рибак зі злости вириває потопельникові жменю бороди (там же, II, 690). Іншим разом потопельник дає себе зловити рибакові замість риби, але той перелякується, нидіє наслідком того і вмирає (там же, I, 257).

Потопельник перевертає човен із двома людьми й пускає з водою за те, що один ударив його веслом. По якімсь часі показується на тім місці весілля; музика грає, а придани співають (там же, II, 680).

Потопельники манять нераз людий до води, щоб і вони втопилися (там же, II, 683). Один потопельник ходить цілий рік до жінки і мучить її (там же, 688).

Потопельники можуть показуватися людям у різних постатях. Один потопельник плине по воді у виді кудлатого хлопа і то так замашисто, що аж вода розскакується по берегах (там же, II, 685). Появляється також у постаті однорічної дитини (там же, I, 262). Звичайно переміняється в коня і ходить по ночі. Як кого перейде і понюхає, той умре (там же, II, 675). Часом вискакує з води як лошачок (там же, I, 261), або зявляється в виді крокодиля та ґориля (там же, II, 692).

Потопельників не ховають на цвинтарі, бо через те міг би град повибивати засіви (там же, II, 695).

Повісельники.

Повісельники, як і потопельники, мають право ходити по смерти сім літ та лякати людий (Знадоби, I, 245). Коли хто повіситься, можна зараз пізнати, бо настає велика буря (там же, II, 699).

Повісельники можуть ходити в людській постаті або іншій. Так повісельниця ходить по лісі розплетена і на переміну то співає, то плаче (там же, II, 702). Повісельник у виді мужчини натягає руки до парубка (там же, II, 705). Повісельник зявляється одначе також у виді хорта (там же, II, 707), індика (там же, II, 706), а навіть жердки, що йде (там же, II, 703).

Що повісельники продовжують земське життя на тім світі, видно з того, що один з них жениться і запрошує на весілля свого живого товариша, який дійсно йде туди і вертає здоровий назад. Весілля відбувається так само, як у живих людий.

Коли хто хоче позбутися повісельника, аби не появлявся більше, повинен його вдарити на відліть, як усяку нечисту силу (там же, I, 249). Коли найметься по нім Богослуження, то також перестане ходити (там же, II, 708). Найліпше одначе посіяти від дому до гробу повісельника мак; він зможе аж тоді зявитися, як мак визбирає, але се неможливо йому зробити, бо серед роботи запіє когут, і він провалиться під землю (там же, I, 249).

Опирі.

Опирі можуть бути двоякі: родимі і роблені. Родимого опира легко пізнати, бо він має інакші полові орґани, наслідком чого є безплідний і бездітний, а надто на лиці все червоний (O. Kolberg, Pokucie III, ст. 113). Має також малий хвостик, а на хвості чотири волоски (Знадоби, II, 716). Опир має дві душі, тому хоч умре, може ходити по світі, бо лиш одна душа його покидає, а друга лишається при нім (там же, II, 712). Над клубом, під коліном або над задом має ґулю; під тою ґулею є дірка і туди виходить душа опира (там же, II, 711).

Коли би хто малу дитину помастив кров'ю з чоловіка, що ліг спати, не помолившись, то з дитини став би роблений опир (там же, I, 265).

Опирі мають право ходити по смерти сім літ(там же, I, 273). Нераз ходять вони з музикою, співають і плескають в долоні (там же, II, 727) та скачуть (там же, II, 729). Якби хто вийшов о дванадцятій годині вночи на границю, то побачив би їх (там же, II, 709).

Коли опир умре, настає велика злива (там же, II, 727). По смерти лежить він у гробі звичайно долілиць (там же, I, 273). Може лежати й горілиць, але тоді скопує звичайно з себе накривало в долину, лежить червоний і попід руку дивиться на людей (там же, I, 275). Деколи курить навіть люльку у гробі (там же, II, 732).

Опир виходить із гробу, ходить по селі і потинає людей, до яких має право. Коли чоловік пчихне, а йому не скаже ніхто: На здоровлє! — то такого опир може потяти (там же, II, 742—744). Худобини опир не потинає, бо до неї не має сили (там же, I, 281). Прикладів діяльности опирів можна навести багато. Опир потинає приміром рідню і сусідів (там же, II, 741), дівчину (там же, II, 740),

висисає кров із молодят, так що вони умирають (там же, I, 272; II, 746—748), викликає навіть помір у селі (там же, I, 271).

Опир ходить пішки і їздить на коні (там же, II, 735), показується у виді двох хлопчиків (там же, II, 726) і звірят. У виді пса вискакує чоловікові на плечі і каже себе нести (там же, I, 269); у виді чорного пса лежить на постелі і поїдає хліб, що йому подає ґаздиня (там же, I, 271); зявляється у виді собак, що жруться між собою (там же, I, 270), у виді білих псів (там же, II, 725), у виді кота (там же, II, 737).

Коли хто хоче позбутися опира, щоб не ходив та не потинав людей, то повинен обнести його довкола села чи міста три рази, а він перестане ходити (там же, II, 734). Можна також пробити його крізь груди осиковим колом (там же, II, 721). Найліпше одначе викопати, порубати на кусники і забити осиковий кіл у голову. Тоді на певно перестане раз на все ходити.

Пор. Dr. H. Machal, Nakres slov. bajeslovi, ст. 182—187.

Вовкулаки (вовколаби, вовкуни).

Вовкулаки бувають двоякі: вроджені — і тоді вони періодично переміняються у вовків, як прийде на се пора, і бігають з ними (Знадоби, I, 282) і зачаровані; в останім випадку бігають вони вовками, доки хтось не пізнає їх, що вони не правдиві вовки та не відчарує (Б. Гринченко, Из уст народа, 206).

Вовкулаком стає той, хто вродиться в таку планету (O. Kolberg, Pokucie, III, ст. 106). Коли вагітна жінка побачить вовка, або їсть мясо звірини, яку роздер вовк, то породить вовкуна (Знадоби, II, 758). Також коли чоловік спить із жінкою проти „святої неділі" і тоді пічнеться хлопець, буде вовкулаком (A. Podbereski, Materyaly, ст. 29). Вовкулаки мають під пахою таку ямку, в котрій сходяться кінці шкіри. Через ту ямку вивертається шкіра і чоловік входить до середини, а на верха виходить вовк, коли прийде на се пора (O. Kolberg, Pokucie, III, ст. 108). Буває так, що вовкун є місяць чоловіком, а місяць вовком (Знадоби, II, 759).

Коли чоловік забуде за Бога, відьма виводить його на гору, застромлює в землю ніж і каже йому перекинутися через нього три рази; тоді чоловік обростає волоссям і стає вовкулаком. Коли зачарований вовкулак пробуде три роки вовком, а опісля приверне йому хтось давну постать, то другий раз не можна вже його зробити вовкулаком (В. Ястребов, Матеріалы, ст. 71).

Вовкулак знаходить собі товаришів вовків і жиє разом з ними одним життям. Вовкулак потинає звичайно вівці (Знадоби, II, 757), а часом і чоловіка (там же, II, 761). Без божого дозволу він не сміє

нічого тикати. Коли вовкулаків збереться більше, то вони жруться між собою (там же, II, 762).

Зачарованому вовкулакові можна привернути давній вигляд, коли переведеться його через хомут (Б. Гринченко, Из уст народа, 205). Добре також стягнути шкіру з нього разом із шерстю (там же, 206), або перекусити на нім шнурок, коли є (В. Ястребов, Матеріалы, 71). Можна також сказати йому: Перекинься три рази через голову! — а він послухає і стане чоловіком (В. Ястребов, ст. 72), або вдарити його по голові три рази перевеслом (Знадоби, II, 767).

Пор. Dr. H. Machal, Nakres slov. bajeslovi, ст. 180—182.

Відьми (чарівниці).

Відьми є також двоякі, родимі і вчені. Коли вагітна жінка варить страву на св. Вечір, а до горшка впаде кусник вугля, і вона його зїсть, то породить — відповідно до полу — відьму або опира (O. Kolberg, Pokucie, III, 111). Коли в кого є 7 дівчат, а хлопець не переложить, то одна з них відьма (Знадоби, II, 798). Родиму відьму легко пізнати, бо вона має хвіст, який у сні висувається, а при збудженю ховається. У дитини сей хвіст голий, у старшої відьми оброслий (там же II, ст. 796). Родима відьма не має також заросту на половім органі. Учена відьма набирає відомостей або від іншої ученої, або від родимої відьми, або впрост від чорта. Родима відьма може пошкодити, але потрафить кождої хвилі направити шкоду і відробити зроблене; учена відьма робить усе шкоду і не відкликує її. Відьма боїться знахарки, яку вважає висшою від себе, але й знахарка нерадо входить у колізію з відьмою (В. Милорадович, Казки, ст. 4).

Відьми бояться дуже псів ярчуків, які можуть їх розшарпати, тому де лиш подиблять молодих ярчуків, іще слабих, силкуються їх нищити (Б. Гринченко, Из уст народа, ст. 193). Тому ярчуків треба старанно берегти, а найліпше ховати їх до такої пивниці, що в однім дні викопана, і накрита осиковою бороною, яка має бути також того дня зроблена. В борону належить забити девять зубків і девятий залити воском. Коли відьма прийде по ярчука, зачне числити зубки, але не зможе докінчити і все буде зачинати наново, аж доки когут не запіє, по чім уже не годна взяти ярчука. Ярчука не легко виховати, бо він походить аж із девятого покоління від девятої суки, які все убивається по ощенінню, а лишається тільки на розплодок молоду сучку (М. Драгоманов, Малорус. преданія, ст. 69, ч, 7).

Відьми діляться на фахи і котра займається одним фахом, звичайно, не мішається до другого. Відповідно до того є відьми від коров, овець, кіз, свиней, гусей, риби, гадин, пчіл, грибів (O. Kolberg,

Pokukie, III, ст. 114), бараболь (Знадоби, II, 835), яєць (там же, II, 836), ужевок, дощу, посухи, морозу, від „усякої біди" (там же, II, 798).

Коли хто хоче побачити відьму, то повинен узяти поліно, в якім випав сук і дивитися крізь нього. Так само коли тешуть трумну, а з дошки відпаде тріска з суком і сук вилетить, то хто подивиться крізь ту дірку, побачить відьму (Б. Гринченко, Из уст народа, 178; Знадоби, II, 778).

Можна ще побачити відьму і крізь осикову борону, таку, що в один день зроблена і тесана (М. Драгоманов, Малор. преданія, ст. 68, ч. 2).

Хто знає способи, яких є немало, може прикликати відьму до себе. Для того треба ось чого: взяти кусень сирого полотна, заткнути в нього девять шпильок і варити, а відьма прибіжить зараз просити чогонебудь (Знадоби, I, 311).

Налити на сковороду молока, вкинути в нього три рази по девять голок і всунути в піч, а відьма зараз прибіжить (там же, II, 788—790; Б. Гринченко, Из уст народа, 178).

Розігріти кінську підкову в печи і поставити на поріг, а відьма прибіжить зараз, бо її пече (Знадоби, II, 787).

Зловити пструга і на живого доїти корову; скоро молоко обіллє його, відьма прибіжить до хати, а коли кинеться того пструга на огонь, корова відьми трісне (O. Kolberg, Pokucie, III, 127; Знадоби, II, 806).

Відкладати кождого понеділка в великий піст одно поліно з дров, що йдуть до печи, а досвіта на Великдень запалити ними. Відьма прибіжить зараз і буде просити огню (Б. Гринченко, Матеріалы, I, 58). Те саме можна робити через петрівку, а на Петра розпалити огонь (Знадоби, II, 770).

Взяти долото, обійти з ним три рази довкола колиски малої дитини, вимовляючи певну формулу, опісля заткнути долото в колиску дитині в ногах, а відьма прибіжить (там же, I, 312).

Відьму можна пізнати і не прикликаючи її до себе, коли хто знає способи, яких також є багато. У відьми на лиці є всякий цвіт, і білий і червоний, і по тім відразу годен її пізнати (там же, II, 769).

Коли на Великдень обходять довкола церкви з процесією, відьма не йде з нею ніколи. Треба отже уважати, котра жінка не йде, та певно відьма (там же, I, 290; Б. Гринченко, Из уст народа, 182).

Коли на великдень по обході процесії довкола церкви входять до середини, треба стати збоку і приглядати ся; відьми йдуть на самім останку і цілують замок, що легко завважати (Б. Гринченко, Изъ устъ народа, 178).

Коли парубок заложить кашкет на голову дашком назад, а в руках із пальців поробить дулї, та одну руку заложить у кишеню, а другу в пазуху і переходить попри відьму, та зачинає злостити ся і по тім її пізнати (Знадоби, II 772).

Коли відьму обенути нового четверга о півночи у сні головою туди, де лежали ноги, вона не зможе пробудитися, доки її не відвернеть ся назад, бо душа, яка тоді виходить із неї, не годна трафити в тіло (тамже, II, 823).

Загалом нема ніякої царини в сільськім життю, до якої відьма не могла би втиркнутися і наробити шкоди. Та хоч вона робить на сім світі, що хоче, то на другім мусить за все відпокутувати, бо там її тіло рвуть на кавалки (там же, II, 916).

Відьми мають свої сойми, на які злітаються звідусюди в стало означені дні, звичайно першого тижня кождого нового місяця (там же, II, 88), або на великі свята, як Юрія та Дмитра і там складають справоздання зі своєї діяльности перед чортами й набирають нових практик. Крім того вони бавльться там, гуляють, відбувають оргії. Хто несвідомий попав би на те місце, відьми потяли б його (там же, II, 816).

Коли відьми умирають, то смерть їх буває дуже тяжка. Відьма реве бичим голосом, а очі набігають як яйці (там же, I, 290). — Відьма при смерти реве, вивалює язик, блює кров'ю і то різаною. Як змучиться, просить зірвати стелину, щоб швидше вмерла: ,,Узяли, зірвали стелину, то вона стала ревіти, як на реговищі скот. Люди повтікали з хати геть усі, поки вмерла (В. Милорадович, Казки, ст. 2; Знадоби, II, 827). При тім розноситься такий смерід, що тяжко навернутися до хати, а нести на кладовище її можна лише з тяжким трудом.

Пор. DR. H. Machal, Nakres slov. bajeslovi, ст. 172 - 175.

* * *

В СПРАВІ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ПІДКАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ

Хоч минуло вже п'ять літ, відколи так звана «Підкарпатська Русь» увійшла в границі Чехословацької держави, то ще й досі не виробив собі загал чеської суспільности сталого погляду, що таке властиво представляють із себе племінно ті русини: чи се самостійне плем'я слов'янське, чи вони частина іншого слов'янського народу і якого саме, українського чи московського? Правда, сього не знають також теперішні інтелігенти з-поміж самих підкарпатських русинів і наскільки не зачисляють себе до мадярів, мають своїх представників у всіх трьох згаданих групах: одні вважають себе окремим слов'янським племенем (під Угорщиною звали себе *«грекокатолическим народом»*!), другі українцями, треті москалями. І се не диво. За мадярського панування вони не мали своєї школи, а в тій, яка була, могли щонайбільше навчитися читати тексти церковними або слов'янськими буквами. Зносин із своїми заграничними земляками не мали майже ніяких, бо мадяри не допускали до них. Книжка або газета (немадярська) могла туди попасти тільки потайки. Студіювати за границею не могли, бо заграничних студій мадяри не признавали. Найдальші студії могли відбути в Будапешті, та й то в невеликім проценті (філософи та медики, яких усе було обмаль). Найбільша частина інтелігентів (священики та вчителі) зачинала й кінчала свої студії в Ужгороді та Пряшеві, де не було ні бібліотек, ні музеїв, ні ніяких інших поважніших культурних надбань. Світогляд інтелігентів, випродукуваних у таких малих місточках, мусів бути дуже вузький. Коли ж візьмемо на увагу, що ті інтелігенти осідали опісля на ціле життя на селах, де доступна була для них тільки шовіністична мадярська преса, та чи й можна ставити до них великі вимоги в сім напрямі? Коли проте появилася між ними група свідомих українців, то вони мусіли до свого українства дійти тільки на підставі власних студій. Було б дуже цікаво, якби хоч деякі з них списали свої спомини та оповіли в них, якою дорогою дійшли вони до національної свідомости.

Початок москофільської групи сягає ще [до] 1848 р., [до] побуту москалів в Угорщині для здушеня мадярського повстання та часів А. Добрянського, що був австрійським комісаром при московськім війську. Від тої пори закорінився погляд в деякої групи інтелігентів, що увільнити русинів від мадярського ярма можуть тільки москалі, а щоб вони хотіли вставлятися за ними, треба русинам признаватися до одної національности з москалями. Се вони робили до війни, а тепер продовжують робити з привички.

Та се відноситься тільки до інтелігентів. Простий нарід не улягав тим хоробам, що інтелігенти. Він усе називав себе старинним терміном *«русин» («руснак»)*, під яким не можна нічого іншого розуміти, як українець (і почуває себе ним донині).

Інша справа з чехами. Чехи мають добре зорґанізовану науку і визначних учених у різних фахах. Їх обов'язком було розслідити всесторонно не тільки прилучену територію, але й населення, що живе на ній, та своїми дослідами поділитися в першій мірі з правительством, щоб воно знало, якої лінії держатися супроти населення, та не робити її залежною від припадку або від агітації одної чи другої групи інтелігентів, тільки опирати свою політику на народній масі, яка була й залишиться українською. Обов'язком учених було також поінформувати об'єктивно свою суспільність про населення, щоб вона могла заняти правильне становище до нього та унормувати відповідно свої відносини.

Занедбання такого розсліду авторитетних учених відбивається дуже відємно на політичних і культурних відносинах на згаданій території та готово в будуччині принести дуже небажаний вислід.

Возьмім тільки язикову справу. Хоч дехто легковажить її, то вона має важне значіння. Без її полагодження не можна установити ні урядової мови у всяких державних інституціях, ні мови навчання по школах. І дійсно, на сім полі панує досі безмежний хаос. Кождий урядник і учитель пише й учить так, як йому хочеться. Один учить і пише місцевою народною мовою — отже українською, другий жарґоном, зложеним зі слів церковної мови, мадяризмів, української й московської мови; третій церковною мовою, наскільки годен її відтворити; четвертий московською мовою. Коли ж представники сих типів зійдуться, приміром, в одній гімназії і зачнуть втовкмачувати в голови учеників свої погляди на мову, то що ті нещасні ученики винесуть із такої науки? Чи зможуть вони причинитися до розвитку культури на своїй території та до поставлення її на вищий рівень?

Усього того не було би, якби учені філологи розслідили мову підкарп[атських] русинів і заявили сяк або так: або вона українська, або московська, та що відповідно до того ся мова має стати мовою

урядів[1] і школи. Тоді треба би урядити[2] спеціяльні курси науки тої мови для урядників і учителів і визначити їм термін, до якого мають її вивчити так, щоб могли урядувати, або опустити свої місця. Інакше теперішній хаос буде продовжуватися безконечно. Числитися з поглядами теперішніх урядників і учителів не можна, бо вони (з малими виїмками) не мають не тільки філологічної освіти, але навіть звичайного знання народної мови, чого докази порозсипувані по їх виданнях.

Осуд філологів не може одначе випасти інакше, як у користь української мови, бо ж нарід на Підкарп[атській] Русі український. Та се не може стояти знов на перешкоді, щоб по деяких школах учили московської мови як предмету, коли того будуть бажати батьки учеників.

Деякі політичні чеські партії займають тут одначе зовсім відмінне становище, підпирають нечислену групу москофілів, зміцнену галицькими емігрантами-москофілами та російськими і бажали б завести по урядах і школах московську літературну мову, не числячися з українською народною мовою.

Між резолюціями, що заняли на з'їзді чеських народних соціялістів (з-під омофору Клофача) читаємо між іншим таке: «Громадські посади в будуччині повинні обсаджуватися лише *руськими людьми* (москалями). Українські емігранти, що є тут уже стало, повинні бути перенесені з політичного огляду в *неруські місцевості* республіки (!). Треба знести існуючу культурну політику, яка змагає з карпатської галузі московського народу *утворити новий самостійний нарід через заведенє мови, яка лише обурює на нас московський нарід*» (!).

Я не знаю, наскільки п. Клофач і його адгеренти орієнтуються в питаннях філології та наскільки обзнайомлені з підкарпатськими говорами; не доводилося мені також читати про «обурення московського (чи російського) народу на чехів за творення нового самостійного народу»; особисто думаю, що московський нарід (коли його не ідентифікувати з Вергуном, Ґаґатком, Геровським, Цуркановичем і товаришами) зовсім не інтересується, яка мова в урядах і школах Підкар[патської] Руси. Зате інтересуються тим усі свідомі українці, і їх певно обурювало б се, коли б їх землякам на Підк[арпатській] Руси накинено московську мову тоді, як правдиві москалі вважають за потрібне і корисне «Україну українізувати». Чи народні соціялісти переконані, що по великій війні і по великій російській революції, коли українці добилися були навіть до незалежної самостійної дер-

---

1. уряд — установа.
2. урядити — влаштувати.

жави, хоч і не вдержалися з нею, можливий поворот до часів указу з 1876 р., який забороняв друк книжок і часописів в українській мові в російській імперії? Чи, думають, що й тепер можна буде одним указом заборонити всякі прояви українського національного життя, позносити всі школи від найнижчих до найвищих, розв'язати Українську академію мистецтва, Національну бібліотеку, закнеблювати пресу, видавництва і т. д.? Хоч у комуністів панує терор і диктатура міського напливового, отже чужого пролетаріяту, то все-таки вони не зважалися показувати сих здобутків революції. Навіть не знівелювали цілковито української держави, лише перемінили її в союзну, все ж таки з окремим правительством і окремими установами. І хоч би ті установи мали тепер тільки формальне значіння, то з часом наберуть і реального, а український нарід мусить добути повноту прав і зрівнятися з іншими державними народами. Колеса історії не можна звернути.[3]

Розвиток національно-культурного життя на Україні не може лишитися без впливу на ті етнографічні українські землі, що залишилися в інших державах, отже в Польщі, Румунії, Чехословаччині. Ніякі граничні стовпи і ніякі заборони не придадуться тут ні на що, бо ідеї не спиняться на них. Ніякими експериментами не дасться також перемінити підкарпатських русинів, отже українців, на москалів. Незадовго буде 200 літ, як із деяких підкарпатських жуп вийшли поселенці й осіли в Бачці (Керестур, Коцур та інші) і хоч як їх там мало, вони не зденаціоналізувалися, тому що осіли разом вкупі. Не зденаціоналізувалися й пилипони (москалі), що осіли були за Йосифа II на Буковині в кількох місцевостях, ні чехи, що осіли на Волині, ані німці, що осіли в Херсонщині або на Сибірі. Денаціоналізуються одиниці, порозкидані поміж чужими народами, але не колоністи, поселені значнішими групами. Та коли б підкарпатські русини і змінили свою національність, то швидше на річ[4] тих народів, що безпосередно сусідують з ними, отже словаків, мадярів, румунів, але в ніякім разі на річ москалів, від яких відділяє їх Галичина й Україна. Щось подібного можуть уроювати собі тільки хворі люди, або фантасти, до яких, очевидно, треба зачислювати всяких москвофілів.

Коли ж така поголовна русифікація підкарпатських русинів не можлива — говорю про масу, а не поодиноких інтелігентів — то в чиїм інтересі правительство мало б її переводити, а чеські партії її підпирати? Пробомкується про будучу українську іреденту. Я думаю що й ті, що згадують про неї, не вірять у неї. Але припустім, що вона була б. Яка ж є певність, що не було б московської? І від котрої

3. завернути — повернути взад.
4. річ — користь.

більше небезпека? Та на всяку іреденту є лік: заспокоєння політичних і економічних потреб населення. Де воно є, там нема місця для ніяких іредент.

Коли ж населення Підкарпатської Руси українське, то чи творить[5] воно для себе якусь відрубну цілість, із окремою мовою? Нічого подібного. Коли посуваємося Карпатами зі сходу на захід теперішньою польсько-чеською державою границею, то маємо по її обох боках три українські племена: *гуцули, бойки, лемки.* Вони по обох боках мають однакову ношу (кожне для себе) однаковий говір, однакові звичаї, однакові пісні, однакову архітектуру, однаковий тип.[6] На полудне від гуцулів і бойків, на рівнині Підк[арпатської] Руси, маємо четверту групу; трохи відмінну, так званих *долинян (долішняків).* Вони займаються управою ріллі, коли попередні займаються головно годівлею худоби. На полудне від лемків маємо п'яту групу, яких дехто називає *слов'яками (Slovjak),* що говорять так званим шариським діялектом (частина Земплина і велика частина Шароша). Ся група спірна в науці. Одні зачисляють її до *пословачених русинів,* другі до словаків. Ми полишаємо сю групу на боці і будемо говорити тільки про попередні чотири.

Кілько разів почне хто розмову з теперішніми підкарпатськими інтелігентами про літературну мову, то за малими виїмками почує, що в них можлива тільки мова таких передвоєнних газет, як «Наука» або «Недѣля» та теперішніх їх наслідниць (тобто жаргон), бо лиш вона зрозуміла для всіх підкарпатських русинів. Іншої вони, поділені на багато говорів, не зрозуміють, особливо ж «фонетичної» — української. В дійсності ж справа не така страшна. Вправді кожна племінна група має свій говір — гуцульський, бойківський, долівський і лемківський. Всі три перші мають наголос рухомий, четвертий — сталий (на другім складі від кінця, як у польській мові). Є в них іще й підговори. Та ріжниці між ними дрібні й переважно звукові (фонологічні). Чи скаже хто *конь, кунь, кінь,* чи *кинь,* певно його співрозмовник не возьме коня за осла, чи за мула, тільки за коня. Так само чи скаже хто *тетка, тітка,* чи *тютка,* співрозмовник, що говорить іншим говором, здогадається, що се таке. Лексичних ріжниць відносно дуже мало.

Як я колись робив екскурсії по Підкарпатській Русі, то побував у всіх жупах і стикався з багатьома селянами, бо записував від них фолкльорні матеріяли. Я говорив до них не інакше, як літературною українською мовою, і вони мене дуже добре розуміли, крім, очевидно, деяких технічних виразів або термінів, у них відмінних, які треба

5. творити — становити.
6. тип — зовнішній вигляд.

було пояснити. Мав я з собою також твори українських письменників (Т. Шевченка, С. Руданського, І. Франка, О. Федьковича), відчитував їм, і вони розуміли, котрі були письменні, самі читали і просили не раз дати їм сяку або таку книжечку. По повороті, я не раз зі Львова висилав туди українські книжки.

Се було би й дивне, якби в Галичині ті самі гуцули, бойки, лемки читали українські книжки й розуміли, а за державною межею не могли вже розуміти. За те мали б їм бути зрозуміліші книжки, писані московською літературною мовою, якої у Галичині не розуміють навіть інтелігенти, коли не підовчуться її окремо! Очевидно, що се нісенітниця, видумана для баламучення селян, але не для їх культурного підвигнення.

Як розуміли селяни московську мову (зглядно жарґон), бачимо найліпше з того, що такі газетки, як «Свѣть», «Карпатъ», «Листокъ» при своїм заснованню здобували кілька сот передплатників, але з кождим роком то число маліло, сходило на кількадесят і нарешті газетка мусіла завмерти, бо — зовсім бракувало передплатників. Її мови не розумів ніхто і тому не хотів передплачувати. А в тім самім часі зверталися селяни за «незрозумілими» газетами до Галичини, та лише деякі числа могли дістати, бо галицькі українські газети були в Угорщині заборонені, як і в Росії.

«Привичка — друга натура» — каже пословиця. Підкарпатські русини (інтеліґенти) привикли до мадярської мови, і вона заступає їм рідну. На народну мову — наскільки її знають — привикли дивитися як на щось маловажне, вульґарне, нею можна послуговуватися в розмові з селянством, але уважати її інструментом науки, літератури? Звідси погоня за «благородною, панською» мовою, а такою видається декому лише московська. Та нині демократичні часи і постпоновані мови, як і постпоновані народи мусять осягнути належне їм місце.

Українська літературна мова існує не від нині. Утворена на ній література вже доволі значна і зростає далі. Всі українські племена, без огляду на їх територіяльне розміщення та їх говори, стоять під її впливом. З-під того впливу не вивинуться й підкарпатські русини, наскільки піднесеться в них освіта, бо за нею мусить прийти національна свідомість, коли її досі нема, яка з'єднає їх іще сильнішими вузлами з загграничними земляками. Даремні проте всі заходи тих, що хочуть сю природну струю звернути в московське русло. Вона туди не поллється, хіба трохи припізнить свій прихід до мети.

Літературною мовою Підкарпатської Руси буде та сама українська, що в Галичині, на Буковині, в Київщині, на Кубані, на Зеленому Клині, в Америці. До того положені вже підвалини в писаннях Л. Чопея, Г. Стрипського, Ґренджі-Донського та інших молодших.

Тимчасовим переходом до неї може бути місцевий говір верховинський, найбільше зближений до літературної мови. Як поступка для старшої генерації може залишитися тим часом і етемологічний правопис. Оцей народний говір виключно повинен запанувати в уряді і школі, а не якийсь інший, до пори, поки не буде можна перейти вповні до загальної української літературної мови.

Чеська суспільність не може бажати, щоб Підкарпатська Русь була пасивною країною і тягарем для неї, тільки активною, що сама себе оплачувала б. Для того є невідкличною конечністю скоре і сильне піднесення освіти в тій маленькій країні. Зробити се можна тільки в рідній мові населення, отже українській, яка повинна стати мовою уряду і школи. Що швидше се станеться, то ліпше.

Багато в сім напрямі може зробити товариство «Просвіта» в Ужгороді, що почало кілька серій видань для простого народу й інтелігенції. Тому повинна вона знайти моральну й матеріяльну підпору не тільки у своїй, але й у чеській суспільності та уряді.

* * *

ДЕЯКІ ОПОВІДАННЯ ПРО ОПРИШКІВ.

Хто то були опришки?

Давно ни так було, єк тепер. Давно ґаздував у днину, а вночі пидстрих собі волосє здолини, а верхне пидєзав, забив пид крисаню тай уже стрижєк. Вимастив си сажев, кріс на плечя, бартку в руки, ножі тай пістолєта за ремінь, тай готовий опришок. Пишов з хати, грабував, рано вернувси, перебравси, волосє розправив, тай уже ґазда. Бо жядні опришки ни грабували без зводу. Лише вни мали у кождим селі знакомих, котрі знали ци то в жида, ци в пана всі входи тай виходи. Бо инак би єк могли би опришки шо вдієти? А так чьоловіка скривдив пан, жид або таки и свий богач, то чьоловік ни миг иншего права доступити, бо ни було єк, бо право в руках панив. То лише одиноков пидпоров були опришки.

Чьоловік скривжений найде ватагу опришків, зачьне їх просити, аби опришки пимстилиси на тим або тим кривдителю. Опришки си на це згодє, тай навіть тот чьоловік їм покаже на того кривдителя, тай поможе єго обграбувати.

Опришки николи ни грабували своїх людий, лиш чюжих, панив та жидив. А своїх грабували хиба лиш тих, котрі опришків зачьипали, або на нї доносили, або робили зводи. Люди до сегонне згадуют опришків добрими словами. И мают їх за оборонців перед усєков кривдов. Приміром кажут: Ий коби тепер були опришки, ми би гет пригрозили Польшю, та вступили си за нашими кривдами!

Про опришків давно ни можна було ничьо говорити, ані співати. Бо скоро би хто був важив си похвалити опришків за їх добрі учєнки, або склав співанку, то зараз Юріштан, єк си дизнав, впакував у катуш на кілька років, а набив, кілько хотів. Тимунь и до сегонне старі люде ни хотє розказувати, бо боє си, аби їм ни було єкої біди. Через то усі добрі учєнки опришків пропадают серед народа через тот давний страх.

Опришки си робили ни то, аби грабувати, а лиш через то, аби ни дати си упасти у ниволю. Бо давно заберали у ниволю всїх молодєків. Прийде ровта, обскочі хату, име, з'єже молодєка и гайда

до войска ніби на 24 роки, але то вже до свої смерти. Приженут до войска, зачьнут бити, а вин гайда у гори тай здизинтерує. Ховає си дизинтир лісами, найде до себе побратимив тай иде в опришки, бо инакшего ретунку ни було. Єкби був котрий опришок важив си сидіти в хаті, то би го имила ровта. А так, єк утече, то шо му зробє, хіба в гузицу надуют!

Опришки єк ходили на грабунки, то собі казали: Ми мусимо грабувати тих, котрі нас ловили до некрутації, бо ми через ні ни є видні. Опришки то були люде з Голов; в опришки ходили: Грицьо Козмин (Кознєк), Ціличюк (Кознєк), Плескун Козмивский (Кознєк), Макогин, Михайло Клям (Бойчук), Дмитро Василюків (Понипалєк), Грицьо Баган, Мішко Федюків, Процьо Туманюк (Сапріянчук), Фока Туманюк (Сапріянчук) та богато других. Про опришків згадуют гуцули з великим пошєнованєм.

Голови, 13 вересня, 1907, зап. Петро Шекерик-Доників.

Які були опришки?

Опришки були двоєкі: одни опришки були домашні, шо у днину робив, був ґазда, а у вечєр волосє узєв пид крисаню, вимастив си сажив тай гайда у вопришки. Котрий ґазда ходив у вопришки, то мав з долини на голові волосє острижене, лиш на самим кімню ни стриг волосє. Та єк иде в опришки, то волосє ни стрижене збере в гушму, тай завєже зверхє на кімню, поверх того покладе крисаню, тай готовий вийсковий дезинтир-опришок, острижений.

Єк си верне тот ґазда з опришків, з грабунків т хаті, то волосє на кімню розвєже, розпустит, умиєт си тай готовий ґазда. А шє до того уберет си по простеньку, шо ніхто и ни на здогадь, шо вин опришок.

То це були опришки хатєні. Ці опришки хатєні грабували и своїх багато. Були такі випадки, шо нираз пишов оден до одного, та обрабував, а тот пишов до цего та цего обрабував, тай оден за одного ни знав, ані ни чюв. То ототи опришки грабували и своїх, а спихали вину на правдивих опришків. То це були отакі опришки: в днину ґазда, а в ночі опришок.

Но правда, шо були и правдиві опришки. Бувало имут гуцула, виженут до войска, тай туда вже єму кує зазуля. Але богато жовнір дезинтирувало з войска. Єк утечє жовнір з войска, вийде в гори, тай си найде з другим, третим дезинтиром, тай идут в опришки. Дезинтирі мусіли тікати, бо за ними гонили пушкарі и їх ловили, виддавали до войска и там строго карали. Але дезинтирі ни ждали

на пушкарив та ровту, лиш си зберали по шисть, вісім, десіть та дванаціть и ишли в опришки. Ровта приходила за дезинтирями, але їх ни находила вже дома.

За тото однако мали біду стариня дезинтирив и то велику біду мали. Пушкарі, бувало, имут дєдю та маму дезинтиря, бют та карают та гонє по катушях, та вєжут калушями и всєку біду виробєют, єка си лиш їм забагне. Так карают пушкарі стариню дезинтирив, шо стариня мусит си вирікати своїх дітий. Але однако про тото, бувало, гудували своїх дітий, тай помагали крадьки, єк могли, своїм дітем. Ніби в вочі ровтарям брали бідов та лихом на свої пишні діти, але в серци любили їх щиро и помогали їм.

Правда, шо такі дезинтирі дуже рідко си навертали ид своїм хатам, бо си боєли зради на кождим місци. Бувало розказуют, шо опришки говорили так: Ніколи ни говори з товаришем у лісі, бо бук и смерека таки мают вуха, очі и рот тай можут тє зрадити. Єк шо говориш, то говори на поли, бо поле тебе ни зради.

То значіло, шо у лісі було бийно говорити тимунь, бо поза смеререков або буком може стоєти другий злий чьоловік и все видіти тай чюти и потим зрадити цілу тайну, тай готова біда. А на поли чьоловік видит делеко на окола тай ни може вориг пидслухати нічьо, шо си говорит.

Але опришки таки ни були биті в голов кулаком. Уни ни мали з чього жити и тимунь мусіли ити на грабунки, бо заробити годі було єк, бо ровта би зараз ловила. Але опришки ни були дурні, вни ходили на грабунки до тих, шо їм ни давали на світі жити. Через то опришки мали страшну нинавість до панив за тото, шо тоти їх переслідували и збавєли волі.

Опришки ходили на грабунки біда знає куда: ходили на Угоршіну, Волошіну та на Доли.

Бувало опришки пидут на Угоршіну на грабунки, а туда були великі пани, дідичі, ґрафи, барони й всєка бранджя. Опришки ходили малими ватагами. Але єк де треба ити на великі грабунки, то опришки си зберали до купи и нападали великими таборами на свою добичь. Їх си зберало по двaціть, триціть, сорок и по бирше, єк де треба. Бувало єк нападут на єкий двир, або фистунок, то одни обскочют двир на окола, аби хто ни вибіг и ни дав знати, шо напали опришки на двир або фистунок. Решта убігала у браму и одни були на вартах у брамі, а другі бігли у покої и робили своє. Єк котрий панок, або слуга показав си на дворі, ци в покою, то опришки лиш на него крикнут: ,,Лицем до землі, повішеннику''. Опришки на то мусіли кричєти так, бо боєлиси, аби їх ни зпаскудив з пістолєти. Опришки обграбуют, заберут гроші, маєтки, усе, шо лиш для них

придатне. Єк уже си з усім укутают, то тогди крикнут на слуги, а слуги позапрєгают коні у вози, опришки упакуют усе на вози, тай сами далі у поле!

Утечют опришки, а пани си доків спамєтают, то опришки уже делеко. Єк ни стане дороги, шо мож тікати возами, то опришки повиберают усе з возив тай гайда, піше утікают далі. А єк би на ні напала ровта, то ставали и боронилиси. Бо уни знали, шо для них усе одно: ци згинути вид кульки ворога, ци єк єго имут, зависнути на шибеници. Але опришки воліли гинути вид кулі ворога, ніж си єму пиддати и гинути на шибеници. Через то дуже було бийно ставати з опришками до вогню, бо опришки мусіли си боронити страшно завзєто. Єк котрого опришка ворог так скалічів, шо єму нима вже житє, то єго опришки ни лишєли ворогам, лише мусіли єго добивати. О то навіть сам ранений просив.

Опришки уже, бувало, грабуют за горов, а єк там си на ні зроби велика поклич и зачнут їх там дуже ловити, то пидут тогди на грабунки у Волошіну и грабуют Волошінами. А єк и Волошінами зачьнут їх ловити, то уни пидут тогди суда до нас, на лєцкий бик. Тай грабуют на долах панив та жидив. А єк си тут зроби за опришками поголоска, то вни знов утікают за-гору[1]), де за ними поголоски уже утихли.

Опришки ходили на грабунки за кордун, та біда знає куда. Зимі ни ходили на грабунки никуда, бо їх би були за слідами усіх виловили. Уни сиділи зимі у зимивниках. Бувало брали їх люде на зимивлю, але то було для опришків дуже бийно. Бо нираз трафєлоси так, шо тот ґазда, в котрого був опришок на зимивли, або єго видавав у руки, або таки сам убивав, скоро скимував, шо у вопришка є гроші. Правда, шо ни всі були такі люде. Було бирше таких людий, шо опришкам доносили їсти тай їх ховали. Опришки за це давали тим людем гроші та усєкі достатки.

Опришки клали собі хати у лісах, дес коло потока так, аби мали блиско воду и дрива. Уни клали хати-зимивники у безлюдних місцях так, аби за їх зимовики ніхто ни знав, ані ни чюв. Опришки у тоти зимивники наношували собі за літа муку, бриндзу, сир, масло, бужениці з єливок так, аби мали шо собі їсти через цілу зиму. Бо вни ни могли ити купувати в місто нічо. Бо скоро би си лиш єкий опришок показав, так нараз би го имили. Тимунь опришки мусіли си старати загоді собі на зиму.

Мали опришки и знакомих людий, до котрих зношували усєкі річі, а тоти люде за тото опришків гудували зимі. Носили їм їсти, горівок, та усєких достатків. Опришки уже, бувало, знали добре таких людий и до них ходили. Бувало, Госпóди, наносє до Паліїв (Палій Шекерик) бужениці, полотна та усєкі убори. Розказуют, шо

Олексиха Паліївска (Маріка Шекерик, моя пребабка) всі дівки виддала, шо на ні и раз руков ни тєннула, усе опришки наношували, шо лиш було треба.

Опришки си нираз у зимі наймали у ґаздив за слуги и так перезимовували цілу зиму.

Бувало опришки си сходє у зимі на баї. Єк си вже мают розходити (на весні), то си сходє до купи. Бувало опришки си сходили зза ваташка Василюкового (Дмитро Понипалєк) на полонині ,,Стовпні'' и там баювали на Василюковим верху и по три дни пило то та стрілєло. От просто си веселили опришки. Єк, бувало, так побаюют, кілько си їм схочє, тай тогди си розходєт кождий у свою. А на весні, на свєтого Юрія, мали си знов сходити до купи на означєним місци. Василюків Дмитро зимовував отам у Глисниковатим, пид Лудовов.

Отаке було житє опришків. Так розказував минї про опришків мий дєдя Дмитро Шекерик-Доників, 78-літний. Нираз дєдя говорив то з великим запалом та охотов.

Голови, 6/XII, 1907, зап. Петро Шекерик-Доників.

Через що став Довбуш опришком.

Довбуш Олекса ни був таким опришком, єк будь котрі другі опришки. Вин був таким опришком, шо и тепер коби такий був опришок, єк Олекса Довбуш, до отих всєких гаретиків, то би може и настав гаразд, а єк ні, то пропали ми.

Довбуш Олекса ни грабував бідних, вин лиш грабував самих богачів, жидив, каси, панив та міста. Тоти гроші, шо брав у богачів, роздавав бідним.

Олекса Довбуш, єк котрого опришка приймав до свої ватаги, та єк єго поблагословив свойов правов руков, то и того опришка ни ловила си куля так, єк самого Олекси Довбуша.

Олекса Довбуш мав своє войско. Довбуш мав по двісто опришків. В него були ремісники всєкі. Єго ремісники робили собі сами пістолєта, пушки, креси та усєке оріжє. Довбушеві опришки-ремісники робили ножі та такі сталєні бартки, шо ними мож було тесати отак камінє, єк цими сокирами ми тешемо дерево. В Довбуша були свої ковалі, шевці, кравці. Усе, чього лиш було треба, то робили Довбушеві хлопці-леґіні.

Раз цісар провадив триціть років войну з другим и писав до Олекси Довбуша, аби Олекса Довбуш ишов на помичь, бо єго гет

перебиває чюжий цар. Але Олекса Довбуш видповів тому цісареви так: Я ни пиду з своїми леґінями тобі на помичь, аж доків ниприятіль ни страти усе твоє войско шо до ноги. Ти ни бий си, царю! Хоть ниприятіль гет тебе перебє, то я однако ни пушю край на ворога. А доків ти провадиш войну, то я ни пиду тобі на помичь, бо я ни маю охоти топер си мішєти мижи вас.

И Олекса Довбуш ни послухав царя тай ни пишов єму на помичь, але пишов з ледінями собі в Чьорногору.

Отакий Олекса Довбуш був чьоловік. А давно Довбуш дуже бідував.

Витки Довбуш був родом, то я ни знаю. Знаю лиш, шо було Довбушеви имнє Олекса. Довбуш Олекса був козарем. Був Довбуш в полонині за вивчєря, пас кози. Але тот ватаг так нинавидів Олексу Довбушя, шо страх. И тот ватаг, єк миг, ни миг, уїдав на козаря-вивчєря, Олексу Довбушя.

Єкос раз пишов Олекса Довбуш з козами в згарь. Але то нараз так дес коло полудня захмарилоси тай зачєв гриміти грим тай ити дощ з градом.

Кози сховалиси пид єлицу, пид однов високов скалов. Тай Олекса Довбуш таки сховавси пид ту єлицу, пид тов скалов високов.

То гриміло та блискало, а єк трохи перестало, вибігла біда [с] скали, зголила гудзицу тай зачєласи глумити Богови, бубукати.

Олекса Довбуш мав на плечю штуц. Та єк уздрів, шо біда Богови глумиси, бубукати, хапнув свий штуц з плечя, замірив у саму гудзицу біді, бир тай убив біду.

Нараз проєснилоси, прибралоси на дворі, тай стала погода. Аж нараз зєвивси ид Олексі Довбушеви ангіль. Тай сказав: Шо хочь, чьоловічьи, за то, шо єс убив біду?

Олексі Довбушеви допік ватах до живих печінок, тимунь вин сказав: Я хочю, аби я був найдушший, аби понад мене ни було, аби ничьо мене ни ловилоси и аби мині ни було ни вид чього смерти. Тай аби я був розумний.

Ангіль сказав на то: Добре, иди, абес ждав мене на тий и тий ріжи, а я там прийду.

Ангіль пропав, а Олекса Довбуш пишов на ту ріжу, де єму сказав ангіль. Довбуш приходи на ту ріжу, аж там уже є ангіль. Того прудкий кінь. Казав, аби Довбуш ждав на него, а то ангіль ждав на Довбушя.

Ангіль держєв два хрестики у руках и закопав оден хрестик Олексі Довбушеви у плечя з заду, а другий хрестик закопав у долонь правої руки. Руку розтєв на чєтверо. Рука ни боліла ні раз. То добрий дохторь розтинав Довбушеви руку.

И єк закопав Олексі Довбушеви тоти хрестики, то сказав: Отепер будеш найдушший и ни вид чього ти ни буде смерть, лиш вид єрої пшениці, золотої кулі, а на флейтушє має бути серсть з коня девєтака.

Ангіль переблагословив Олексу Довбушя и пропав собі гет, а Довбуш лишивси сам з козами на ріжи.

Тогди Олекса Довбуш пишов у ліс спрубувати свою силу. У лісі був великий сухар[1]). Довбуш єк лапнув тот сухар, то витєг єго с корінєм. Єк спрубував Олекса Довбуш свою силу и уздрів, шо направду став душшим, пишов у вечєр з козами ид стаї.

Прийшов Олекса Довбуш у стаю, розибравси тай сів и ничьо ни каже, шо вин став уже таким чьоловіком, шо понад него нима у цілим світі. Ватаг крикнув на Довбушя, аби Довбуш ишов принести води. Вода була у чьорта далеко и Довбуш водно мусів ити нести тої води. Ватаг був душший вид Довбушя и нинавидів, ни любив Довбушя так, шо страх и єк миг, так догризав Довбушя. Скоро, бувало, Довбуш прийде трудний вид козий, а ватаг воду висипле и коновки у руки тай гайда Довбуш за водов.

Так зробив ватаг и сего вечєра, але помиливси. Довбуш пишов води, зачєр воду и на...ав си у коновки, а штуба витєх с корінєм з земні и перевернув у спид вершєком, а д' горі корінєм.

Увийшов Олекса Довбуш у стаю тай дав пити тої з ґивни води ватагови. Ватаг пє ту воду, а то зачєло лізти там у губи ватагови. Ватаг подививси у коновку, а то гивно у воді. Ватаг зачєв клєсти Довбушя, але ни було уже коли. Довбуш єк хапнув ватага за руки, та єк став бити по стінах, то на дрибні кавалки пирвав ватага, бючі по стінах.

Єк убив Олекса Довбуш ватага, то дали єму знати, шо узєли єго брата до войска. Довбуш таки тої ночі пишов у вопришки.

У Вилавчю (на Буковині) був дідичь такий, єк Гирліч͏ька на Вскіріках. И тот Дідичь видавав людий у некрути. Єк котрого видав у некрути леґіня, то єму туда уже засвічювало сонце. Єк пишов у некрути котрий леґінь, так николи ни вернувси. Бо пропадав туда уже.

Тот дідичь з Вилавчя видав у некрути и Довбушевого брата. Єк учюв Олекса Довбуш, шо дідичь з Вилавчя видав єго брата у некрути, пишов таки тої ночі у вопришки, лиш аби пимститиси на дідичю за то, шо видав єго брата у некрути.

Єк ишов Довбуш Олекса у Вилавчє, то зострітив на дорозі єкогос похатея Ивана Рахівского, шо ходив коло людий хатами.

1. Сухе дерево.

Тот Иван Рахівский був голий єк бук. Але жвавий був чьоловік. Моцний раз був хлоп.

Довбуш зострітив того Ивана Рахівского тай каже: А ни мав би ти охоти, чьоловіче, ити зо мнов у вопришки?

Гий, гий, чьому ні, пиду — сказав Иван Рахівский.

Иван Рахівский був охочєй чьоловік ити в опришки, лиш тилько біда, шо був голий, єк бубонь.

Прийшов Олекса Довбуш з Иваном Рахівским у Білоберезку до одного дуже великого богачя. Увийшов з Иваном Рахівским у хату до того богачя в Білоберезці, тай каже: ,,Чьоловічє, дай мині лудинє на мене и цего мого товаришя, то я тобі заплачю. А єк ни хочь дати добровилно, то я собі сам озму и ничьо тобі ни заплачю.

Тот богачь ни хотів дати Олексі Довбушеви́ лудинє, але Олекса Довбуш узєв собі сам, ни проше.

Убралиси оба, Олекса Довбуш з тим Иваном Рахівским, тай пишли у Вилавчє до того дідичя, шо видав у некрути брата Олекси Довбушя Ивана.

Прийшов Олекса Довбуш з тим Иваном Рахівским у Вилавчє, шє сонце високо було. Радит ци Олекса Довбуш з Иваном Рахівским, єк би си тут у двир дістати. Бо в тим дворі була зелізна брама, шо будь єк фе було увийти у двир до дідичя.

Але Довбуш Олекса показавси найстаршему слузі того дідичя тай сказав до него: Ґаздо, упровадь мене у браму разом з маржинов, та дам тобі за це, шо сам меш хотіти.

Тот слуга, найстарший у того дідичя, увів єкос Олексу Довбушя у браму разом з маржинов, тай Довбушевого побратима такий упустив разом з Довбушем у браму. Двир у того дідичя був на пльонтрах. А на тих пльонтрах були зелізні ґанки та ґалєриі. У вечєрі вийшов дідичь дивитиси на свою маржину, тай уздрів з тих ґанків Олексу Довбушя з єго побратимом Рахівским. Єк уздрів дідичь Олексу Довбушя, так зачьив утікати у двир. Але и Олекса Довбуш єк уздрів, шо дідичь утікає у двир, штрик на сходи тай займивси за дідичєм.

У того дідичя були такі двері, шо ни треба було їх замикати. Бо скоро їх си лиш заперло, так уни си сами замикали. Та лише дідичь штрик у двері та їх запер, аби си замкли, але у тот чєс штрик Олекса Довбуш за дідичєм и запхав бартку у двері и ни дав дверем си замкнути.

Упхавси Олекса Довбуш за дідичєм у двир тай пустив двері, а двері си замкли. Тай Иван Рахівский лишивси на дворі, ни спостиг за Олексов Довбушем уштрикнути у двир, а двері єго замкли на дворі. Олекса Довбуш лишивси сам з дідичєм у дворі.

Дідичь штрик у покій, а Довбуш за ним. Але и тот дідичь був такий дужий, шо дуба четвертака здоймав тай ніс. Тот дідичь обернувси у покою тай лапнувси з Довбушем таки у силу, по пид плечя. Зачьилиси муцувати тай таки тут-тут єв дідичь задужєти Олексу Довбушя. Але Олекса Довбуш крикнув: Ива' Рахівский, а ти де мой?

А Иван Рахівский штрик тогди у викно: Тай мав таку бартку, шо нев рубав зелізо, отак єк дерево. Иван Рахівский штрик тогди у викно, розрубав драти [1]) тай уштрик ид Довбушеви на помичь до покою.

Олекса Довбуш з Иваном Рахівским имили дідичя, вергли на земню, зєзали руки тай ноги дідичєви, тай узєв си Олекса Довбуш до свої роботи.

Пишов Олекса Довбуш, нарубав глогу и набив у чьоботи дідичєви. Набив повні чьоботи дідичєви Довбуш глогу. Обув дідичя Довбуш у чьоботи и сказав дідичєви спацирувати по покою. Спацирував дідичь у тих чьоботіх з глогом по покою, аж поків ни стали повні чьоботи криви з них.

Тогди Довбуш зачьив вертіти дідичєви у колінех дири сверлом и забивати чьопи у коліна.

Єк уже Олекса Довбуш покарає трохи дідичя, то си все питає у дідичя: А болит, пане? — Ой болит — каже дідичь. — А Довбуш каже: Отак болит мене серце за тим моїм братом, шо ти єго видав у некрути.

И так Олекса Довбуш карав того дідичя, рубав єго по кавалчіках тай усе си в одно питав: Ци болит? И так нарешті Довбуш стратив того дідичя. За кару дідичь мусів сконати Олексі Довбушеви у руках. Так Олекса Довбуш пимстивси на дідичю за свого брата.

Єк искєв дідичя, то забрав лиш собі гроші, добро пороздавав слугам, а двир запалив и пишов собі гет. Вид того чєсу був Иван Рахівский першим Довбушевим побратимом и найстаршим над ледінями пид Довбушем.

Славний був Олекса Довбуш, коби була ни курва. Здав би си и тепер такий до тих усєких гаретиків панских, та коли уже нима другого такого тепер Олекси Довбушя. Але прийде шє колис вин, а тогди буде панам знов куца година. Нима славного Довбушя тай нима добра. Єк прийде Довбуш, то буде и добро.

Голови, 3 жовтня, 1907, зап. Петро Шекерик-Доників.

---

1. Крати.

Звідки дістав Довбуш силу і як її втратив.

Олекса Довбуш ни був таким собі простим злодієм, єк то є тепер, лише вин був мудрий, єк який адукат. Вин пасав вивці, поків був малим хлопцем. Бувало у день пасе вивці, а шо любивси занимати пушков, то ходив у ночі на стійку. Вин стоєв на стійці одного вечира и там чикав на заєці. аж то зачило блискати и гриміти, зачила бути буря. Аж то нараз вибігає панич гарно вбраний з берега и зачив заголєти сраку; Довбуш ни знав, кому тот панич зголєє сраку, аж ударив грім в того панича и єго ни вбив. Тогди Довбуш си догадав, шо то є дідько и порахував собі: Може би я єго вбив?

Єк ураз вибігає панич другий раз глумитиси, а Довбуш вхопив свою пушку, замірив в того панича и єго вбив. З того панича лиш си посипав дехоть, єк Довбуш в него стрілив. Тогди прийшов до него другий панич, гарно вбраний, а сим паничем був божий ангел, и почав єго питати: Шо ти хочиш, Олексо, за це, що ти вбив чорта? — Довбуш на то сказав, шо: Я не хочу ніц за то, шо я убив чорта. — Тот панич (ангел) тогди пишов вид Довбуша собі гет. За пару чисив вернувси тот (Ангел) панич знов до Довбуша и зачєв казати, шо: Тобі муси бути за це заплачено від Бога. — Тогди Довбуш на то сказав: Я хочу, щоби над мене не було моцнішего и шоби мене си куля ни ловила. — Довбуш вид разу почув у собі велику силу, то потому скимував, що понад него нема вже дужшего. Єк вин випробував, шо єго нічо си ни лови, и хто в него перший на пробу стрілєв, то я ни знаю.

Довбуш богато воював, аж на конец полюбивси в жинці Стефана Дзвінки. Довго з нев си любив и дуже сильно збогатив Стефана Дзвінку. Коли Дзвінка стала дуже богатов, то ни схотіла, шоби Довбуш ходив бирше до неї и зачила думати, єк би то Довбуша стратити. Коли раз прийшов Довбуш до Дзвінки, она зачєласи питати єго, вид чого би вин миг згинути. Она зачєла питати єго: Олексо, єкий ти славний, дужий, розумний, що тебе нічого си ни лови і ніхто тобі нічого ни годен зробити, бо прото понад тебе нима нігде славнішего и сильнийшего, але ци є преці єкий спосиб, шоби вид него миг згинути? — Довбуш на то видповів: Є на то спосиб, але тот спосиб лише кілько я знаю, а бирше ніхто крим мене ни знає и тому інчий ни може мене вбити. — Тогди Дзвинка зачєла Довбуша просити, шоби вин ї сказав, вид чого вин може умерти. — Та Довбуш довго операвси, але коли Дзвинка зачєла на него наперати, тогди вин сказав: ,,Мені може бути смерть лише вид

того: в моєй голові є три золоті волоски и єк би тоти три золоті волоски вирвав хто и узєв тоти три волоски и дванаціть зерен єрої пшениці, и аби над тим дванаціть попив видправило дванаціть службив, и з того аби зсипати кулю, то та куля лише може мене си имити''. То сказав Довбуш и пишов собі гєт.

Коли прийшов другий раз до Дзвінки Довбуш и з нев зробив свої любовні зносини, єк вже в них там було, а потому они полягали на постіль, шоби она єго пообіскала. Бо Довбуш носив велике волосє. Коли Дзвинка Довбуша обіскала, то вин ї уснув на колінех. Вна взєла и вирвала єму тоти три золоті волоски з голови, так шо вин сего ни чув. Довбуш пробудивси потому и ни знаючи нічого, пишов собі гет.

Дзвинка узєла тоти єго три золоті волоски и дванацітеро зерен єрої пшениці и наймила над тим дванаціть службив правити, а потому вилили з того кулю и Стефан Дзвинка заладував тоту кулю у пушку и прилагодивси до Довбуша.

Ніколи перед тим Дзвинка ни замикала перед Довбушем двері, аж тепер надіючі си Довбуша Дзвинка замкнула двері. Стефан виліс на пид и ждав на Довбуша. Коли Довбуш прийшов до Дзвинки, найшов двері замкнені и зачєв тоти двері ломити и сварити на Дзвинку, чому вна замикає перед него двері. Тогди Дзвинка Стефан стрілив з поду и убив Довбуша.

У Відни, 1909, зап. від Данила Копильцевого з Марківців, пов. Печеніжин, Петро Шекерик-Доників.

Ватажок Антосій Панкевич-Ревізорчук.

Антосій Панкевич-Левізорчук був сином фінанца. Антосій Левізорчук знав добре письма, бо и сам був левізором. Стоваришувавси Левізорчук з опришками тай сам пишов ув опришки. Вин ходив богато з Мироном Штолов тай разом з Штолов грабував дідичя в Вилавчю на Буковині.

Єк обграбували того дідичя, то Левізорчюк набрав там два бордюги гроший. Та єк вийшов до Красноїлі тай увійшов до своїхати, та єк тевкнув тими гришми на лавицу, то аж хата задрижєла. А Панкевичька, мама Антосієва, єк заголоси: Заберай си мині с хати, я ни хочю твоїх гроший. Я вже стара сидіти за тебе катушями. — Ни мав шо робити Антосій, мусів утікати. Вин пишов с тими бордюгами отам у толоки (Кабивки) тай ліх спати. А єго брата син, Петро Панкевич, пишов за ним назирці тай кажет, шо украв тоти бордюги ді з гришми. И вид того чьису Панкевичі забогатіли.

Антосій прошумавси, а гроший нима. Посидів трохи тай знов пишов ув опришки.

Кажут, шо раз знов обграбував Левізорчюк икогос дідичя тай приніс гроші т хаті. Подав золото та срібло братови, а паперові гроші узєв з собов тай казав, шо то пусте напірє, шо вин тим ме пістолєта набивати. Але вин лиш так казав. Вин був писменний и знав, шо то за папірє. Кажут, шо то були и по пєть тисіч у купи, шо аж треба розтинати було, єк їх хто мінєв, бо инак годі було змінєти.

Штолу завісили, а Левізорчук ходив за ваташка в опришках. Одної осени зибрав Левізорчук опришки до себе. Опришки все си сходили, єк ишли за курдун, до ваташка. Зийшлиси опришки до Левізорчука. Там храмували, а видтак пишли за курдун. Та лише вийшли опришки више Панкевича, отам у Плаїк, а Левізорчук каже: Ий брачіки! Ви идіт, а я хочю остугу потужити, бо ми послабла! — тай лишивси потужувати остугву у пидкові, а опришки пишли д горі.

Та лише зайшли у лісок, а то бур! Ровта з кресив зачьила стрілєти опришків. Але опришки на шєстє усі утекли, лиш Куділя трохи пидстрілили, але и Куділь утік.

Антосій Панкевич-Левізорчук мусів утікати з двох причьин: Єк би був ни тікав, то имила би єго ровта. А єк би був тікав разом з опришками, то опришки би го були убили, єко зрадника. Бо опришки здогадувалиси так про Левізорчука: Єк би вин ни був у змові з ровтов, то би си був ни лишєв тужити пидкову. А так вин був у змові з ровтов и лишивси тужити пидкову, аби нас вибили ровтарі! Так си здогадували опришки.

А то відий так ді було: У Ріцці (Красноїля) був тогди ватаманом Дуня. И відий тот Дуня змовивси з Левізорчуком, аби Левізорчук скликав опришків и видав їх ровті. Певно за то Левізорчукови Дуня обицєв волю. Вид тогди пропав Левізорчук, єк камінь у воду. Де вин дівси, ни знати.

Мий дєдя розказує так: Ми понесли бриндзу за гору тай витиси вертали. Нас посіла ничь тай ми си упросили до одного богатого ґазди на ничь. Мої побратими полягали в одний хаті, а я пишов у другу. У тий хаті був старий дідо. Я зачив говорити с тим дідом, а вин каже: Єк прийдеш у Дідушкову Річьку, то абес питавси, котрий вити утік суда чоловік з хлопцем. Бо я туда приходив з своїм неньом.

Я єк зийшов у Річьку, то питавси у Декеци, у Панкевича, але де там, вни казали, шо ни знают, котрий то утік дєдя з сином за гору. А мині си все здає, шо то був Левізорчук Антосій. Це мав бути послідний ваташко опришків.

Голови, 7/8, 1907, зап. Петро Шекерик-Доників.

ЯК ВІДБУВАЮТЬСЯ КОЛЯДИ У ГУЦУЛІВ.

1. Пилипівка.

Ні одним роковим сєткам си ни радуют люде, єк риздвєним. Та ни до сєток иде радисть, шо будут сєтки, але до тої утіхи, того звичєю, єкий тогди обходив наш гуцулский нарид. Кожде, ци мале, ци велике, радує си, шо диждало видіти та побути на тих гардешистих веселих колєдничках. Ни на одний молодици та дівчєні аж шкіра ріпає си, тріскат, так би рада, аби чім борше прийшли ти риздвєні сєтки, шоби мож з колєдничками погуляти аж до наслідку.

Шєй пилипивка ни настане, єк вже говоре мижи собов люде, а найбирше то вже чєлідь: А ци вере хло' мут ходити колєдники сего року? Ба найко котрі, а хто вере коло нас ме ходити за березу?

Єк настане вже пилипивка, то тогди тоти, шо їх корти ходити в колєдники, прирєхтовуют собі: Скрипники скрипки муштруют та виломнєют си, аби добре мочі грати до колєди та до данцив, а березі аби мож уложувати за єго голосом до співанок. Тримбіташі нотуют собі в голові игри до круглєків, до плєсив, пидвиконної, умерскої, та всєляких веселих игрий, аби оден проти одного мих єк май мудрішше зайграти в тримбіту, аби єго над усі колєдницкі тримбіташі люде найліпше фалили, шо мудро йграє. Плєсаки знов учют ци добре плєсив, аби си ни милили та виломнєют ци сами плєсати, аби то вдати, єк де тай передь ким заплєсати, аби си чєсом ни наїсти устиду по самі вуха, шо ни умів добре плєсати, тай мало або й нічьо ни виплєсав.

Кождий ко́лєдник, ходь би й старий був, пригадує собі співанки, аби дес чєсом и вин мих єкус співаночку заспівати, а тоти, шо мают охоту до данцив, то знов виучют ци, аби мочі єк найліпше гуляти. Бо таких колєдників, шо лиш би си возили в колєдниках, тай мало співают, то дуже люде ни любє, бо кажут: ,,Єк мают бути колєдники, то най будут, то вже раз колєдники. Аби могли ци на колопні

Етнографічний збірник т. XXXV. Колядки і щедрівки. Т. І. зібрав Вол. Гнатюк. Львів, 1914, ст. XV - XX.

добре загуляти, ци поспівати, ци файно поплєсати прото, аби сорому ни було. Таким колєдникам ни жєль и колєду дати файну, файно їх приймити, бо чьоловік так собі з ними побуде, шо на цілий рик весело єму буде. А єк си зберут єкіс дідорсани, тапалаґи, талпасні, пусті, шо лиш си возє, та гутє отєк трути, то на такі шкода кошту, тай ни варт їх навіть и в хату пускати''.

Нираз така табора обмиє футко свою околицю, а такі бигме ходє голодні, єк котюги, а шо вже з них си люде натєпкуют, то далі ни иде. Тай ше до того нічьо сєте заколєдуют. Коли знов табора, в котрий си доберут добрі, усі рєдні колєдники, ледви обхожує за ничь одну, дві хаті, а чєсом и в одний хаті си виднуют, їсти, пити ни годни вже, ай гроші їм си сиплют, єк вода. Тай кождий таких колєдників люби и дуже файно їх приймає, тай уже з гори запрошує їх: ,,Дивіт ци, панове колядникове, тай ви пані березо, абесте си й нарик такі усі рєдні зибради тай мою хату ни оминули! Коби Бих дав диждати, то я си май буду знати, єк пид вас пидлагожєти, бо бигме є для кого. Оце колєдники! Шо варт, то варт''.

Колєдники кунтентні, шо їх так вельбє и собі дєкуют ґаздам: ,,Дєкуємо, дєкуємо, дай вам, Боже, шєстє, здоровє за ваш привіт, най вам Бих в стократ бирше навіти. Кобих лиш диждали, а ми вас ни лишимо ніколи''. — А чєсом додают на збитки: ,,А єк вам так за нами дуже лежи, то держіт нас аж и до нарик, а бізивно вас ни оминемо''.

Звичєйно в колєдники идут такі, шо ходили вже по кільканаціть років в колєдниках тай знают добре тому звич. Уже наперед знают, де їх мут добре приймати, а де май гей так, а знов де и в хату навіть ни мут пускати. Тай знают, де й єк кождому ґазді в єго хаті треба виддати гонир, шоби си єму вдав. Бо ни кождий ґазда люби однако. Молодих колєдників доберают таки на то, аби си приучювали, шоби знали рєдно, єк си має в колєді ходити.

Берези то вже цілу пилипивку собі колєдуют колєди, аби добре знали вести на памнєть колєди, аби си витак з него ни сміели люде, шо си путає та ни уміє добре вести колєди, вінчьованя, и колєдників, бо то все залежи на березі, бо єго всі колєдники добре мусє слухати.

Котрий береза знає єк найбирше усіляких укладів в колєдах, у вінчьованях, у дєкованях, а знає до того богато всіляких схараманив, уміє добре кождому ґазді й ґаздини удати пити за волев, то почерез него всіх би колєдників ґазди у пазуху клали, а при виборі на риздво то кожда табора бере такого березу на вирви так, шо вин ни знає навіть чєсом и сам шо діети тай з котров таборов ити. Но а це є великий гонир для такого берези, єк над ним си так дуже рвут.

Нираз так си трафи, шо то бідний чьоловік, ніхто за цілий рик на нег и гадков ни верже, але на Риздво то шо май фрунт ґазди у

селі просє, аби вин ишов з ними за березу, або аби ишов в їх ревір колєдувати. Тимунь кождий береза муси учіти си усіх звичеїв давних, старовіцких, тих, шо люде до них звикли и їх лиш одних хотє. Бо аби єкі то ни були колєди файні, то їх люде ни любє, уни лиш любє таки свої давні, старовіцкі колєди.

Станіславівский владика був остро виступив перед кількома роками против наших звичеїв колєдницких и против наших колєд, кажучі: ,,То поганцкий звичей колєди! А шє такі, єк ту у вас на Гуцулах колєди, то вже цілком ни хрестіянскі, а ті ваші звичеї то безбожні, єкі ви виробєєте в колєдниках''. — Заборонив остро попам пускати колєдники після нашего давного звичаю, лиш аби ишли так, єк туда на долах дес кажут, шо ходє колєдуючі, отєк буком молотічі, з одної хати раз два до другої.

Попи и так ни дуже були до наших гуцулских звичів добрі и дивили си кривим оком на нашу моду, а тепер єк дав їм владика потуку, то вни вже цілком гадали, шо вже все перевернут з окрашем. Але то гов! Нарид ни бики, звичь, обрєд старовіцкий — то ни мітуса.

Заказали попи на Риздво, отєк ни поледви з початком 1907 року, ити колєдникам з набутками. Заказали скрипку, тримбіту, плєс, гулянє на колопні й співанки гуцулскі — одним словом кажучі сказали, аби ходили по церковному, побожно, так єк ходє колєдники по долах.

Господи, шо то си завів за рейвах, най лиш Бих борони. Зачєли всі люде говорити, шо то вже попи хотє віру скасувати нашу давну, бо в нас говорє так, шо доки писанки пишут и доки колєдники ходє, то доти и наша віра руска буде на світі. В деєких селах цілком си сперли люде ити колєдувати на церкву, а пишли колєдувати після стародавного звиєю, але на свіцкі ціли. Знов в деєких селах попи боєли си дразнити людий и мало шо сперали, а порешті пустили після гуцулского звиєю говорєчі: ,,Идіт, єк собі хочєте, то нас ни обходи, бо ми вам ни позволєємо жєдних набутків''. — Але колєдники на це ни фівкали, лиш робили своє. Єк ходили після давних звичеїв, так ходє й тепер, лиш ни вид дуже давного чєсу в деєких селах скасували колєду брати, то є, хліб й зерно, а то чєрез то, шо говорєт, шо тепер тєжкі чєси, доста й гроший на колєду.

2. Николая.

Вже вид Ників зачінают люде прирєхтовувати си до колєдників. Кождий ревір зберает ци, шо май фрунтові ґазди й впливові у тим куті и вадиковуют мижи собов бирше менче, ци мают ити колєдники, котрий береза має ити в їх бик й здебирше котрі колєдники. Знов

усеймовуют собі, де си мают зберати колєдники и в єким порєдку мают ити вид хати до хати, та де має бути розплєс колєдницкий.

Звичєйно тогди на Николи є дві противні партії людий. Один є за колєдниками, а знов є й такі, шо вни є против колєдників. Ни одни є мижи противниками й такі, шо сами би ради ити в колєдниках, але шо вни до колєдників низдалі, або їх люде нинавидє и через то їх ни берут ніколи, а їм за се кривда и тимунь вни адикуют проти колєди, але однако инчими шпітаками, бо прилучіюют ци до скупиндрясив, шо шкодуют пара корон на кошт; а знов єк идут вже колєдники, то їм н випадат ни приймати колєдників и тимунь говорє проти колєдників отими бирше менче словами: ,,Тепер всєка біда нам доста вже доколєдовує, на шо нам колєдників? То все драчя, кошт на громаду. Пип казав нам нираз, шо то би бирший був хосен, єк би ти гроші люде добровилно без колєди зложєли до церкви, шо би хто втєкав дати. То би красне було. А так то ни колєди, але гріхи''!

Та однако звичєйно прихєльників колєдницких є бирше и перекричюют противників, бо нираз и до острих сварок приходи мижи одними и другими. Прихєльники говорє: ,,Гі на вас! Устидайте си! Ви ни хочєте вже того, шо сми диждали, шо обходили наші дєді й предіди. Нам вилно колєдувати, на шо ми хочємо, а ни кончє гроші обертати на церкву. Нам тут пипни до розказу, але ми сами. Єк ни идут колєдники, то за шо, тай на шо ніс бих гроші попови? Ми в колєдники будим ити, тай будим пускати, тай приймати так, єк доси; ни збідніли сми тим до тепер, тай чій ни пидим в старці й вид тепер, ійга! Та тілько ходь маємо веселости в серци! А хто нинавиди на колєдники, або єму ни рихт, то най ни приймає, а про него си обийде, бо колєдники мают доста коло кого ходити''.

Майже завжде вже по службі на Николи всі си помирє и хотє колєдники пускати. Понайменовуют собі березив, аби на Риздво ни бути сміхом, а берези борше пидмаґулюют собі котре себнішших колєдників, шоби їх табора була єк найдобирнійша.

Кілька ґазд з села входє до попа и кажут, шоби вголосив на нарид в церкві, шо сего року мут ити колєдники и на кілько таборий. Тогди пип по службі оголошує в церкві, шо мут ити колєдники, єк завжде на тілько, а тілько таборий. Люде вже знаючі, шо колєдники мут ити, розходє си в верхє по хатах, широко розговорюючі про сварку над колєдниками та вже з гори вішюючі, єкі то будут колєдники сего року та котрий таборі буде си найліпше вести.

3. Різдво.

Дуже раненько на Риздво сходєт ци люде до церкви. Ни оден є такий чьоловік, шо майже цілий рик ни ходи до церкви, але на Риздво йде. Та ни прес побожнисть сходєт си люде до церкви, але через то, шоби шош видіти та чюти про колєдники. Тоти, шо мают надігу ити в колєдники, вже идут бирше менче прирєхтовані вид разу до церкви, хоть до цего ни признают ци, бо хотє, шоби шє їх трохє попанькали люде!

По службі виходє люде з церкви и де в єких селах идут старші вибирці з дзвинками в руках три рази довкруги церкви колєдуючі, а за ними колєдники гурмами и колєдуют:

На сєте сєто, на сєте Риздво,
 Дай Боже!*
Ми колєднички ой тутки прийшли
Колєдувати, цес дим витати,
Цес дим витати, божую церкву.
Церкву витати, колєдників позберати,
Ой колєдничків, хлопців молодців.
Ой ми вибирці, славні завидці,
Ой тутки собі позбераємо.
Ой славні ґазди тай колєднички.
Ой звидси ми си йа розийдемо,
В високі гори, у рускі села,
У люцкі хати, мир хрестиянский,
Шєстєм, здоровєм все повитати!
Шєстєм, здоровєм, сими сєтками,
Сими сєтками, многа літами,
Все рик вид року, токма до віку!

Єк обийдут церкву всі три рази, тогди шо май фрунт добрі колєдники з усіх таборий и березп, кілько їх є вид кождої табори, идут в сам перед до попа колєдувати. Плєсаки идут три рази плєшучі ид розоденциї попивский вперед колєдників, парами по два, до барток привєзуют собі дзвинки, бартки кладут на плечя и легонько ними помахуют, при чім дзвинки поцоркуют. Плєсаки здрибна поступают, з легоньки пидскакуючі, то на одний нозі, то на другий и при тим плєшут и говорє, єк идут перший раз до розоденциї:

Ой зза горочьки, зза калиночки,
Ми колєднички з Україночки!

Видходє поступаючі си назадусть, а де нима місця, то си обертают назад и плєшут далі:

В гуцулскі села, в високі ґруні,
В гори, долини, до сеї хати.

Знов приходє другий раз плєшучі:

До сеї хати ґречного пана,
Ґречного пана, ой пана отця.

Знов си обертают, або виходє назадусть плєшучі:

Коли є ласка нас принимати,
Ой колєдників в хату пускати.

Приходє плєсаки третий раз плєшучі:

Миж вінчуєм вас шєстєм, здоровєм,
Сими свєтками на многа літа.

При тим плєсаки знимают лівов руков шєпки з голови, клонєют ци тричі домови, а правов руков викручюют остро бартками и сильно дзвонє в свої дзвинки.

Плєсаки перестают плєсати, тримбіташ з скрипником лишєют грати до плєсу, а зайграют пара чєсинок веселої гуцулскої гри. Скрипник зачінат муштрувати скрипку до колєди пид викни и на знак найстаршего берези, єкий задзвони тричі в свий дзвинок, колєдники стают пид викни до колєди. Скрипник зачінат грати колєду, а тримбіташ играє полонинцкого кружлєка. Береза зачинає колєдувати, а колєдники за ним при кождим разі: ,,Ой дай Боже!'' поцоркочюючі дзвинками и придупкуючі до темпа ногами, колєдують:

Ми д' цему дому чьом д' веселому,
Дай Боже!*
М всу ничку вай ни спали,
Ой ходили, сумували.
Питали ми си доброго ґазди,
Допитали си ґречного пана,
Ґречного пана, нашего отця (або имя ґазди).
Ци дома, дома, ой ґречний пане?
Ой ми знаємо, шо ви є дома.
Ой сидит собі я в чьола стола,
Ой в чьо̆ла стола, в єворового.
Ой ходит єму Господь у дому,
Та роздаючі шєстє, здоровє.
Ой в дим здоровє на чєлядочку,

По дворі шєстє на худобочьку.
Вінчуємо вас шєстєм, здоровєм,
Сими сєтками, многа літами,
Все рик вид року, токма до віку,
Ни сам з собою, з усев чєлєдов.
Ой ґречний пишний, ой наш ти пане,
Вийдіте ид нам, подєкуйте на́м,
Ой шо миж вам сколєдували,
Повінчували, тай повитали
Шєсливим роком, многа літами,
Многа літами, сєтим Рождеством,
Тай из ґаздинев, из діточками,
Йа всіх посполу, шо в вашим дому.

При тих словах виходит пип з розоденциї и запрошує колєдників до себе до покою.

Тогди си там набиває богато всєких цікавих, а решта, кого ни пускают, жде на дворі, доки ни вийдут вид попа колєдники.

Де в єких селах, а найдузше видколи зачєли попи виступати проти колєдників и їх звичєів, богато є так, що вже залишили колєду наокола церкви, и плєс до попа на колєду в попа пид викни, лиш виходит старший брат з дзвинком в руках, подзвонюючі дзвинком, и запрошує людий: ,,Панове ґазди, колєдникови! Хто би ласкав в колєду, то прошу до попа''. Правда, такий звичєй ни вдаєт ци богато людем. Вни на то видповідают мижи собов тяпкуючі: ,,Ає, кличют до попа, отєк свиний до корита. Икіс тапалаґи пусті позберают ци, шо нима з чім навіть заговорити, а ни то, на шо си подивити. Та ци хя? Бигме так, ни мали бих шо робити та бічі до попа зазерати, може би ику кістку дали? От єк було бувало, то й варт си було подивити, а тепер то бигме нехарь, нима ничьо''.

Однако прото ни розходєт люде, а богато цікавих жде, шоби знати, хто в їх бик ме йти в колєдниках.

В попа колєдуют колєдники звичєйно колєду таку, в єкий си згадує про Риздво Хреста та про Пречєсту Діву. В Жєбю Слупійці колєдуют попови:

Коли керниці, коло теплиці,
Там сєті сєтці воду сєтили,
Воду сєтили, хрест загубили і т. д.

Або знов колєдуют:

На сєте сєто, на сєте Риздво,
Свєта Пречєста дитє вродила і т. д.

Єк вже скінчєют в попа колєду, тогди си розлучюют на табори и кожда табора має свою скриньку, а береза свий хрест, перевєзаний повісмом ленєним. На задвирю стают колєдники в колесо, кладут собі бартки на праве плечє, ловєт ци широко руками один за одного, змітуют шепки на стрип в середину й берут попа мижи себе. Скрипник зачінає йграти в скрипку круглєка, а тримбіташ в тримбіту, всі колєдники зачінают легонько на пальцях на кожду ногу по два рази раз пораз пидскакувати и ни великим кроком крутити си круглєка за сонцем співаючі круглєка:

От там, отам на вершечку,
Молотили хлопці гречьку.
Ані гречьки, ні полови,
А в дівчєни чьорні брови.

При сих словах, єк їх скінчєют, сідают по шисть раз всі, раз пораз гайдуків, викрикуючі: Ух ух, у га-га-га, ух, ух!

Зачінаючі слова:

Ану, хлопці, за пидкови!

Схоплєют ци всі вид гайдука разом и зачінают ци далі крутити круглєка співаючі:

Бо в дівчєни гарні брови!
Чьорні брови намалюю,
Біле лице поцулую.
Из запаски зробю двері,
Самий лєжу до постелі.
Фартушинов застелю си,
Білим личком притулю си.

Зачінаючі дальші слова, сідают знов гайдуків, аж доки не скінчєют їх:

Ми тут пили, ми тут їли,
Би си вам бжьоли роїли.

При скінчєню сих лишеют гайдука, а далі си крутє круглєка и співают:

Сидів когут на вербі,
Пустив коси до земні.

При сих словах всі си клонє попови, єкий стоєв мижи ними в середині и вид разу розхапуют кождий свою шепку та дєкуют попови:

Ой дєкуємо за ваш привіт шестєм, здоровєм, многа літами!

Потим кожда табора розходит си в свий бик, видпроважувана людьми, єкі ждали на колєдники. Люди си питают, в єкім чєсі бирше менче будут колєдники коло них, шоби знали, коли си надієти.

4. Світські колядники.

Попри церковні колєдники, шо гроші заколєдовані повертают на удержанє своєї церкви, єкі богато залежні вид попа и через то ни виконуют усі звичєї колєдницкі так, єк то бувало здавну та за се ни є так дуже до вподоби. Тимунь ходє й колєдники свіцкі, єкі ни є цілком залежні вид попа и заколєдовані гроші обертают на народні ціли. Вид коли у нас поотворювано ,,Січи'' и зачєли ходити в колєдниках ,,Січовики'', то сих колєдників називают у нас загально скризь колєдниками ,,козацкими''.

,,Козацкі колєдники'' ходє так само, єк церковні, лишень буйнішше, бо доконуют всі звичєї давні, шо си людем ліпше подобає, бо нираз говорє люде мижи собов: Єк мут ити ,,козаки'', то бигме тих варт приймати в хату, а церковні боєт ци попа, то тим лиш винесу на двир колєду.

И видколи взєли свіцкі ,,козацкі колєдники'' силу мижи людьми, и зачєли люди ліпше козаків приймати, то й попи позволєт усе потихоньки церковним колєдникам ити після давного звичю.

5. Колядники між собою.

Дивіт ци, панове колєдникове, научєє береза — аби ви хло' ни робили сорому мині тай сами собі мижи людьми. Будьте веселі, єдерні тепер, єк идемо хата вид хати: співайте, грайте си, аби всі виділи, шо йдут добрі, цікаві колєдники, то ни бий си, аби хоть єк нас ни мали гадки пускати, то чєлідь си скуражи тай пидобє мушін, шо пустє в хату, а мут так приймати, шо відий. Знов треба си дивити, де гей так приймают, або нима перед ким, то там все робити на поперек, аби си зашібсти на далі, але де треба, то хоть аби зараз гиб, сила и охота муси бути, а ни бий си, шо ни буде ним гонир, — я вже тому добре прубний.

Но, но, ми це розумієме, але спершу треба завжде на сє повважити, бо витак лиш можна шептати! — додают колєдники ніби для уваги березі. Ба найко, єк нас мут приймати в тий або в тий хаті. Ми такі, шо шє мало, або й ні раз ни ходили в колєдниках.

В тим ґруни маємо так облетіти, єу буря, бо ни бий си, ни нападет ки коритниця, меш шє просити їсти. Але в тий хаті треба си

видновати. На оцим ґруни годі си вирвати, так шіре приймают! — Говорє старіші и прубнішші колєдники молодшим.

Єк дес си зближуют до поважного ґазди, до старого колєдника, або до такого, шо зараз гарштелює, єк би шо так ни вдав в дечім, єк має бути, або єк вислухає, та видивит ци, шо так ни иде, єк має бути, то вже й нічьо ни каже, але єка робота, така и плата, а витак на другий рик ни хочє навіть такого березу з колєдниками за кару в хату пускати. Перед такого ґазди хатов оден з колєдників, котрий вже знає або и береза єк знакомий в тим куті, шє раз остро напоминає колєдників, шо тай єк робити, аби вгодити тому ґазді, шоби єго ни розсердити тай ни набрати си сорому.

6. Ґазди перед колядою.

Раз два лагодьте, а чюй, бигме вже ни делеко чюти тримбіту, идут зараз суда колєдники. Нираз борше котре перше учює колєдників, дає знати в хату. А колєдників так вислухают, так визерают, єк ґаня дожю. Вже знают з гори, коли прийдут колєдники, бо знают порєдок хатий, в єким ходє колєдники, а знов знак про колєдників дає тримбіта, бо тримбіташ муси йграти, коли приходє ид хаті и коли видходє з хати колєдники.

Коли є прихєльні ґаздам мижи колєдниками єкі, и єк файні колєдники, то кождий си лагоди, єк може, говорєчі: Треба файно приймити сих колєдничків, бо є кого, а так файно ходє, шо варт, так єк має бути. Але єк идут ни в плит, ни в ворота колєдники, або єк си зберут чєсом єкіс самі такі, шо ходьби хотіли, то ни годни або таки лихо уміют, то за такі говорє люде: Хєй сараки, та на тоти лиш шкода кошту та чєсу! Вибегакают тай утуда на псю маму!

Єк вже зближуют си колєдники ид хаті, то домашні всі си запрєтуют в хату, ґазда сідає мижи викна и дивит ци, єк идут колєдники ид хаті до него.

7. Прихід колядників до хати.

Колєдники плєшучі идут так, єк я описав прихід до попа. Насамперед идут співаючі співанки, котрий єкої уміє, витак коло самої хати на знак дзвинка у березе все втихає, скрипка зачінає грати до плєсу, тримбіташ в тримбіту грає до плєсу, а колєдники разом з плєсаками зачінают тричі ити плєшучі до хати и назад:

Ой зза горочки, зза калиночки і т. д.

Єк скінчєєют плєс, приходє пид викно поличєне, стают коло викна лицем до хати и колєдуют, так само, єк у попа. Коли ни приймают в ту хату, то одно з домашних виноси там шош на хрест пара ґрейцарив и повісмо, говорєчі: Прошу, на шо втєкаємо, а за бирше вибачєйте. — Колєдники кажут: Дєкуємо, дєкуємо, дай вам Боже, здоровя та встократ бирше за ваш навіт, шо ви нас навітили. — По сим береза виходи, а за ним колєдники граючі, співаючі идут далі до другої хати.

В тий хаті, де приймают, виходи ґазда, а єк нима ґазди, то ґаздиня до колєдників и чємно запрошує отворєючі двері: Прошу, прошу близше, панове колєдникове. Дай вам, Боже, здоровє, шосте загостили, ни оминули, та шо сми диждали. Позволь, Господи, вид сегодне и за рик так диждати в мирности та у веселости. — Де май є буйнішші ґазди, подуфалі, то єк колєдники колєдуют на дворі пид викни та плєшут, то ураз боркают з пістолєт. Нираз си лучєє, шо й шиби пукают у викнах вид голосу великого.

8. Колядники в хаті.

В хату иде завжде передний береза з хрестом в руках. Ґаздиня домашна перевєзує хрест ленєним повісмом и то в кождий хаті, бо в нас вірют в то, шо єк буде страшний суд и пидут грішники вже у пекло, то кажут, шо Пречєста Діва собі випросила у Господа таке, шо єк си скінчєє страшний суд, то Пречєста Діва має умочєти тричі в пекло мижи грішні душі тим повісмом, шо си ним перевєзує хрест на колєді, и котрі тогди имут ци грішники за то повісмо, то Пречєста Діва їх вирєтує и вни будут спасенні.

Береза кладе хрест з дзвинками на серед стола, а свою шєпку в кут мижи лавиці и сам сідає за стив. Тот, шо носи скриньку, кладе єї таки на стив коло дзвинка березиного. Всі колєдники сідают за стив, скрипник завжде коло застівного викна, ни далеко вид берези, все с краю.

Скрипка зачінає грати веселої, ґазди стают чєстувати колєдників горівков, гарбатов, а деєкі и пивом, молоком солодким. Колєдники мают співати гуцулскі співанки гуртом такі, шо їх всі колєдники знают, а на запит берези: Ци можна трошки на колопні? Ґазда звичєйно видповідає: Проше, Богу дєкувати, шо сми дочєкали цего. Встают кілька добрих данцивників з мижи колєдників и зачінают гуляти з домашнов ґаздинев, або гостями, єк є в хаті, а єк нима никого, то и сами колєдники гуляют. Другі колєдники, котрі ни гуляют, співают, або розказуют про свої пригоди колєдницкі, а

котрий є добрий мінтар, крої єкіс харамани, шо всі си сміют до влєгу.

Єк уздрит береза, шо вже си розвеселили трохє домашні, засуває си за стив и дзвони в дзвонок, а колєдники все лишєют и идут за стив, кождий на своє місце.

Береза, єкий веде колєду, ни смієт ци никуда роззерати, бо скоро би си задивив, так вид разу може ци замилити, шо для березн є великий сором.

В деєких селах, а майже скризь понад білим Черемшем, колєдуют лиш одну колєду всім в хаті загальну, в єкій при зчінаню й вінчованю всіх си згадує.

От приміром:

Славен єс, Боже, по всему світу,
  Гей дай Боже!*
Йе по всіх церквах, по манастирях,
По манастирях, по люцких домах.
И ви є славні, наш ґосподарю,
Наш ґосподарю, пане Дмитрику.
Єкі ви славні в наший громаді,
В наший громаді тай у пораді!
Ой бо є славна ваша ґаздиня,
Ой славна, пишна, паня Параска.
Ой бо в вас славні ваші діточьки,
Ваші діточьки, єк пуговички.

Де май порєдні ґазди, добре приймают и діти великі, то виказуєт си кождому на имнє. Витак си зачінає колєдувати колєду, єку де подобає си березі, а єк докінчєє береза колєду, то знов так само всіх загально вінчує, кождого на имнє. Бирше колєдий ни колєдуют, лиш си набувают, а єк єке хочє, парубок, або дівка собі осибної колєди, то треба заплатити, хотьби бодай пєть ґрейцерив, а тогди єму колєдуют самому.

Інчий звичий є в Жєбу, в Криворивни та Єсенові Горішним. В сих селах за одну плату маєт ци колєдувати осибну колєду ґазді, ґаздини, парубкови, дівці, и дітем малим. Нираз такі колєдки таки добре намучіют колєдників, дотє кождому сколєдуй.

Трафєє си й так, шо є богато таких домашних, шо си зрікают колєди на річь довшеї забави, говорєчі: Шо си маєте мучіти та карати мині с колєдов, то я вам дарую. Волієте погуляти за то! Але колєдники рідко де на то уважєют и доконуют таки своє говорєчі: Поклавши си грибом, мусимо лісти в кошіль.

Насамперед колєдуют найстаршему у хаті и так зходє аж на найменчего. Єк колєдуют ґазді, то уживают переспіву в колєді:

Радуй си, земне, син народив си, радуй си. А єк колєдуют ґаздини, то вживают переспіву в колєді: Славен єс, Боже, по всему світу, славен єс. Вдовицям, вдивцям, молодшим ґаздам: В неділю рано зелене вино, зелене. Молодєкам — парубкам, дівчєтам, дітем, або й дуже молодим ґаздиням, от нивісткам, годованкам, де є шє стариня, вживают переспіву: Дай Боже!

Колєдники єк виколєдуют одному колєду, то ни колєдуют борше зараз другому, але співают, гуляют, а витак знов колєдуют другу колєду, аж на кінци всім доколєдуют, так перериваючі співанками, данцями та всілякими хараманами.

Ґазді колєдуют колєдий, в єких бирше си згадує про Христа, страсти; ґаздини колєдуют у нас суда в Жєбю найбирше:

Коло керниці, коло теплиці
Там сєкі сєтці хрест загубили і т. д.

Колєди ґазді и ґаздини закінчюют вінчьованєм:

Дай же вам, Боже, шо в поли врожай,
Йа в току буйно, в пасіці рийно,
По дворі збрийно, в коморі повно,
Йа в домі склинно на чєлядочьку,
По дворі шєстя на худобочьку,
На худобочьку, на роговую,
На роговую, тай шє дрибную.
Найже вам буде Бих на дорозі,
На кождим броду, на перевозі.
Ми вас вінчуєм шєстєм, здоровєм,
Сими свєтками всей Риздвєними,
Виттак прийшлими тай Зеленими.

Єк ґаздини то:

Ой за сим словом бувай здорова,
Ни сама з собов, а з ґосподарем.

Єк є діти:

Ой з ґосподарем, тай з діточьками.

Єк ґазді то:

Ой за сим словом будже нам здоров,
Ой ни сам з собов, а из ґаздинев,
Ой из ґаздинев тай з діточками,
Ой всіх посполу, шо в вашим дому,
Все рик вид року, токма до віку.

При сих словах бере береза и колєдники дзвинки в руки и єк докінчєє: Токма до віку, задзвоні всі дзвинки, а береза говори: Вінчюємо вас шєстєм, здоровєм, сими сєтками и пришлим роком. Дай вам, Боже, шєстє, здоровє, та многа літа!

Ґазда, єкий слухав колєди, ци ґаздиня, встає и говори: Дєкуємо, дєкуємо. Дай, Боже, и вам здоровє, абисте диждали шє и на рик.

Парубкови колєдуют всіляких, а миж інчими нашя жєбивска-маґурска:

Ой из за гори, зза полонини,
  Дай Боже!*
Стали димове, стали стовпове.
То ни димове, кінцке духове.
Я у тим диму два духи славні:
Ой одно славний коню вороний,
А шє славнішший, а шє ґречніший,
Ой ґречний пане, тай пане Юро.
Деж би ти бавив, ой ґречний пане?
Ой я ходив тричі в пислі,
Вид нашої королечки,
До вгорскої цісаречки.
Три Вгорянці полюбили,
Полюбили, тай дарили.
Одна любила — коня дарила,
Коня дарила, сама йшла піше.
Друга любила — шєпку ушила.
Трета любила — перо купила.
Ой тото перо перевивано
Я в ледіня за шєпочьков,
В пана Юри закитичяно.
Ой вид коника місєцю світи,
Ой вид шєпочки зорі зорают,
Ой а вид перця сонечко сяє.
Ой вінчуємо вас та з пані отцем,
Та з пані отцем и з пані матков,
Зеленим вінцем, файнов дівчинов,
Ой чьорнобривов бай наречєнов.
Ця колєдочка ця дорогая,
А єк вид Юри — талєревая.
Вам колєдочка, нам пива бочька.
Бочька єк бочька, хоть коновочка,
А з цего жерту, коби хоть кварту.
Жертуй, ни жертуй, бери та чєстуй.

Вінчуємо вас шестєм, здоровєм,
Сими сєтками, многа літами.

За словом „многа літами" берут келєдники дзвинки в руки, а береза вінчує: Вінчуєм шестєм, здоровєм, та файнов дівчєнков, єку сам любиш. — Так колєдуют кождому все за порєдком.

9. П л є с.

Єк скінчєют колєди, насходит ци сусід цікавих, нагуляют ци доста, тогди бере береза дзвонок у праву руку ид горі иртом, обертає легонько ним, потєвує єго в один бик, то в другий, шо дзвонок подзвонює, сам береза зачєнає з легонька клонити си ґазді хати, плєшучі и приспівуючі з повилна:

Ми до вас, до вас, до вас до хати,
Ци позволите нам тут плєсати?

Коли би ґазда заборонив плєс через діти малі, аби си ни випужіли, або через слабисть, або єк був нидавно мертвец у хаті, то береза сідає назад на лавицу и заказує плєсакам плєс, але єк ґазда скаже: Прошу, можна, сподвилно! — то тогди плєсаки встают по два до купи з дзвинками в руках, отворєют хатєні двері и зачінают насамперед з повилна всі разом, ніби це звут за чєсть, плєсати, идучі дрибними кроками, нахітуючі си то в один бик, то в другий, то в хороми вид стола, то знов з хорим ид столови и приспівуют разом цоркаючі до такту дзвинками, а скрипник прийґрає їм:

Сидів Никола по конец стола,
На стил си склонив, слизоньку зронив.
З тої слизоньки стала керниця,
Я в тий керници купав си Хрестос,
Купав си Хрестос из сєтим Петром.
Купаючі си зпеpечіли си.

При сло́вах „спеpечіли си" разом викручюют си на лівий нозі, присівши гайдука, наокола себе, остро грєнувши дзвинками и отєк з криком вимовєют то „спеpечіли си", нараз зтихают, так єк утєв, и плєшут так, єк плєсали приспівуючі далі:

Ой каже Хрестос: Ти Петре, Петре,
Ни перечьмо си...
Озмімо собі два, три ангелі,
Два, три ангелі, ґречного пана,
Ґречного пана, пана Ивана.

При словах ,,пана Ивана'', ци єк там на имнє тому, шо хотє коло него плєсати, а все зачінают вид найстаршего, а кінчют на найменчим, приступают ид нему колєдники-плєсаки присідаючі гайдука, пидсміхаючі си, клонічі си головов и все вже зачінают то видходити, то приходити шо раз далі, докінчюючі плєс острішше си доберати, а співают:

Най нам изнесут шовковий шнурок,
Будим мірєти гори, долини,
Гори, долини глибокі моря.
Бо Петро каже, шо земня бирша,
А Хрестос каже, шо небо бирше.
Ой мірєли вни гори, долини,
Широкі поля, глібокі моря.
Ой небо бирше, бо вно справнішше,
А земня менчя, гори, долини.

Єк трафє на доброго чоловіка, то вид разу їм верже гроший у дзвинка, але єк трафє на упертого, то нираз и ноги заболє плєшучі, доки виплєши тих пару ґрейцарив. Плєсаки плєшут, а найславніші ті, шо уміют прутко си обертати, сідати гайдука, приданцовувати приспівуючі:

Ой кує зазулиця коло поливного,
Помінили нині ґазди, дадут чєрвоного.

При тим пригулює на спосиб коломийки, сідає гайдуків, видходи на задусть, то знов приходи и вдає так гарно, шо нираз на доброго плєсака годі си надивити, на єго роботу, єка таки гаразд умучує плєсаків. Приспівив в плєсах є богато, а декілька навожу:

Боже поможи ймити калужя,
Нагнівала си жинка на мужа.
Нагнівала си, надурсала си,
Вилізла на пічь, розболіла си.
Приніс чьоловік флєшку горівки,
Вна єму каже: Гину на віки!
Вин єї приніс ой флєшку пива,
А вна му каже: Я твоя мила.

богато інчих плєс, а при тим уважєют добре плєсаки на всі рухи, єкі робє, шоби випали добре до цоту и аби си штимували.

Зплєсані гроші віддают березі, а вин їх обраховує и мечє до скриньки. По скінчєних плєсах набувают ци далі, гуляют, співают, то знов плєшут.

Нарешті ґазди налагодє їду и колєдники сідают харчювати. При їді нираз є доста сміху, бо єк ни спют дві-три ночі, то ни оден усне трудний коло їди и їст спєчі, а єму на збитки мечют у лижку по кавалкови свічки, з чього всі си регочют до влєгу, шо їст колєдник свічки. А знов єк колєдуют и є дуже помучіні, то тулєют собі дзвинки до чьола, шоби си ни дрімало за столом.

Нираз ни оден колєдник зрікає си їди и тогди лєгає спати, заки товариші їдє, але однако єму збиточні побратими ни дают покій. Берут тай єго сомного лагодє так, єк до смерти. Замість свічки дают єму в руки на груди віник и зачінают за ним приказувати (голосити), а заспаний колєдник нираз изхопит ци и ни знає, шо си з ним діє. Всі си регочют до слоз.

Єк похарчюют, тогди встают колєдники, молєт ци Богу, а витак стоїчі колєдуют:

А дєкуємо Господу Богу,
   Дай Боже!*
Господареви и господини
Тай їх столови за їх дарови:
За хліба їня, за поставліня,
За питєчко доношіня.
Їх домови, їх дворови,
Їх діточкам, нуговичкам.
Найже вам буде Бих на дорозі,
На кождим броді, на перевозі.

При тим все си клонєют головами, де приходи згадка про ґазду, ґаздиню и діти, а заразом приступочюют до такту ногами и гримнє в дзвиночки. При кінци береза вінчує ґазду, ґаздиню и всіх посполу, шо є в хаті. На кінци ховає гроші до скриньки, єкі лежєли до сего чєсу на хресті або скриньци и говори до колєдників:

Береза: Панове колєдникове!

Колєдники видповідают: Чюємо.

Береза говори далі: Цес пан ґазда з свойов ґаздинев навітили нашу скарбонку своїм величним даром. Навіти їм, Господи, в загороду товара.

Колєдники тепер за кождим словом видповідают: Даруй Господи!

В кошєру овец, в кінник коний,
В пасіку бжів, в свининец свиний,
В куринец курий, у току буйно,
В пасіці рийно, в коморі збрийно,
А в домі склинно.

А на конец чєсом на збитки додаст: А в кождий кутині хоть по дитині! — Пшьо коні.

Той, шо є за коня, обзиває си: Ігі-гі-гі! а колєдники кричют: На вивса! и дают єму повісмо.

По всему зберают ци колєдники и виходє з хати. Плєсаки идут тричі клонєчі си и плєшучі до стола и назадусть плечіма виходє з хати. Береза собі приколєдовує идучі из хати: Вид цего двора права дорога. А витак співає на задвирю, доки си спрєчют всі колєдники, до круглєка:

У високій полонинці пірєчко літає,
Таке маю файне бінє, шо си ни вмиває.
Таке маю файне бінє, цур на лихі очі,
Єк уно си умивало, минув тиждень сночі.

На задвирю стают колєдники до круглєка, єк описано коло попа. Ґазда з ґаздинев стає на середині, або сідают собі на стільчік, застелений запасков, държєчі флєшу з горівков и чєстуючі колєдників.

Єк скінчєют круглєк, шє загуляют охочьої, а витак плєсаки дєкуют, пльєшучі тричі, приходєчі и видходєчі назадусть, клонєючі си за кождим разом ґаздам, знимаючі шєпки и хєлєєючі свої бартки, а при тим співают плєс:

Дєкуємо ми Господу Богу,
Ґосподареви, ґосподинецци,
За приниманє, за угощєнє,
За хліба їня, за поставліня.
Ми тутки пили, ми тутки їли,
Ой шоби вам си бжьоли роїли,
Худибка вела тай ни зводила,
Ой ви на себе лиха ни мали.
Ми вас вінчуєм шєстєм, здоровєм.

По сих словах біжит ишє ґазда и чєстує колєдників, роздєковуют ци, цулуют ци и колєдники видходє собі далі веселі співаючі та жертуючі.

Ґазди вернувши у хату, говорє про колєдників, єк си заховували, ци файно колєдували, котрий низдалий колєдник є, а котрий добрий и занадто. Колєдники знов говорє, кілько котрий гроший заплєсав, єк їх гей за сердечно приймали, та ци варт на другий рик до них приходити и так файно побути.

10. Прихід колядників у ночи.

Колєдники ходє й ночами, бо ни задужіли би обходити вид Риздва до Видорошь свий кут. Єк прийдут в ночі, то так само плєшут и колєдуют, єк в днину, а трембіташ против викон трембітає, аби борше пускали.

Єк дес є такий ґазда, шо колєдники знают, шо вин знає жерту, а ни роби борше світло, то вни виколєдувавши пидвиконну, колєдуют на збитки:

Вставай из печі, натєгай гачі,
Дай Боже!*
Вставай из лавки, розмикай замки,
Вставай с постелі, отворєй двері,
Вставай вид жинки, гиним на віки.

Ґазда виходи и просит до хати так само, єк у днину.

11. Закінченє коляди.

Колєдники єк ходє, а дес идут ид хаті и видє, шо там заперті двері, то навіть пусто и ни повертают ид тій хаті. Єк приходє до хати одного з колєдників, шо ходит мижи ними, то тот колєдник вже в себе у хаті ни колєдує, лиш гости колєдників. Звичєйно колєдники в хаті свого колєдника побратима чюют си свобидні и бирше припочювают та позволєют собі вже на всєкі збитки, бо їх товариш добре розуміє и муси перебачєти. В хаті берези веде всий провид колєди єкий колєдник, котрий знає звичь, бо й береза має у себе вурльоп.

Де би трафили колєдники, що є мертвець у хаті, то там таки повертают, але без скрипки и трембіти на колінах коло кіла колєдуют умерскої колєди, и потихо виходє собі далі. В тий хаті, де був мертвец у тим році, колєдники лиш так си набувают, але гуляти ни можна. В котрий хаті наймут умерску колєду, а дают за умерску колєду миску зерна и свічку та шустку гроший, то колєдники колєдуют вже гет по всему, стоїчі смутно, лиш при йгрі трембіти, а по скінчєню колєди трембіташ грає умерскої, а колєдники Богу си молє и витак вже в хаті тий ни можна ані плєсати, ні гуляти, ні співати.

Коли вже доходє колєдники гет, то в послідний хаті мают „розплєс", де обреховуют гроші, а давно поки брали хліб „колєду", то була и ділевшіна. На розплєс сходит ци дуже богато людий и там нираз найбирше си набувают колєдники, та вистрілюют з пістолєт.

А по всему роздєковуют ци и перепрошуют ци за всєкі жерти, єкі си вели и розходє си колєдники домив.

Всі колєдники ходє даром, лиш скрипник, тримбіташ и береза, єк хотє, то берут собі плату, бо їх найтєжша служба и вин ни сміют лишити вид почєтку до кінця.

Гроші з церковних колєдників виддає си до церкви, де витак пип оголошує в церкві и дєкує людем и колєдникам, а з свіцких колєдників до чітарні, де витак на зборах си оголошує и дєкує си людем и колєдникам за їх добре діло.

Колєдників ходи найменче пєть, а найбирше тринаціть. Чєсами є и бирше. Теперішними чєсами под всєкими впливами єли и колєдники та їх звичеї зводити си подекуди, але місцями то ше ти сами, шо и давно були колєдники тай їх звичеї.

В Жабю-Слупійці.

Записав береза Петро Шекерик-Доників.

* * *

ПРИМІТКИ

1. **Українська народна словесність** (В справі записів українського етнографічного матеріялу"); стаття надрукована в 1916 р., окремою брошурою видав її Союз визволення України у Відні в 1917 р. (48 ст.). Тут передруковані лише дві перші частини і початок третьої, а решта третьої частини мала у своєму часі чисто практичне значення — конкретні інформації для записувачів як і що записувати та допоміжна бібліографія.

2. **Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності;** стаття друкована в Записках НТШ т. 50, 1902,ст. 1-18.

3. **Угроруські духовні вірші;** переднє слово до збірки вище згаданих віршів друковане в 46 томі Записок НТШ, кн. 2, 1902, ст.1-11.

4. **Коломийки;** переднє слово до збірника ,,Коломийки" т. 1, ,,Етнографічний збірник" т. 17, 1905, ст. 3-43; тут передруковане скорочено.

5. **Гаївки;** стаття про гаївки надрукована вперше в ,,Матеріялах до української етнології" (МУЕ) т. XII, 1909, ст. 1-15.

6. **Колядки і щедрівки;** переднє слово до 1-го 1 2-го томів ,,Колядок і щедрівок" — ,,Етнографічний збірник" т. 35, 1914, ст. III-VII, і т. 36, 1914, ст. III-XV.

7. **Народні оповідання про опришків;** передмова, вперше друкована в ,,Етнографічному збірнику" т. 26, 1910, ст. III-XVII.

8. **Словацький опришок Яношик;** розвідка, друкована в Записках НТШ т. 31-32, 1899, ст. 1-50; тут передрукована з певними скороченнями. Іншомовні тексти подані тут у вільному українському перекладі.

9. **Народні казки;** переднє слово до збірника ,,Народні казки" у виданні Українсько-руської видавничої спілки з образками Володимира Кобринського, Львів, 1913, ст. V-IX.

10. **Баронський син в Америці;** переднє слово до збірки ,,Баронський син в Америці"; вибір народніх казок з образками Юліяна Панкевича, вид-во ,,Українська книжка", Львів, 1917, ст. V-XI.

11. Народні новелі; передмова до збірки ,,Народні новелі'' з образками Володимира Кобринського. Львів, 1917, ст. V-X.

12. Українські народні байки; переднє слово до двотомової збірки ,,Українські народні байки (звіринний епос)'', т. I-II. ,,Етнографічний збірник'' т. 37-38, 1916, ст. III-XI.

13. Деякі уваги над байкою; розвідка, надрукована в ,,Етнографічному збірнику'' т. 37-38, 1916, ст. XIII-LVI, тут друкується скорочено (за виданням ,,Наукової думки'' К. 1966 в кн. ,,В. М. Гнатюк, Вибрані статті про народну творчість'').

14. ,,Етнографічні матеріяли'' Б. Грінченка; дві рецензії на 2-й і 3-й випуски ,,Этнографических материалов, собранных в Черниговской и соседних с ней губерниях'' Б. Д. Гринченка, Чернигов, 1896. Записки НТШ т. 18, 1897, ст. 48-50 і т. 51, 1903, ст. 28-31.

15. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків. ,,Етнографічний збірник'' т. 33, ,,Знадоби до української демонології'' т. II, вип. I, 1912.

16. В справі літературної мови підкарпатських русинів; стаття вперше друкована в Науковому збірнику Музею української культури у Свиднику ч. 3, 1967, ст. 51-80.

Додатки

17. Деякі оповідання про опришків в гуцульському говорі, записав Петро Шикерик-Доників.

18. Як відбувалися коляди у гуцулів. Записав береза Петро Шикерик Доників [гуцульським говором]. ,,Етнографічний збірник'' т. 35, 1914, ,,Колядки і щедрівки'' т. I.

МАТЕРІЯЛИ ДО БІБЛІОГРАФІЇ ПРО В. ГНАТЮКА

Березовський Іван. Ювілей видатного вченого [В. Гнатюка]. ,,Народна творчість та етнографія'' ч. 5, 1971, 106-111 (Далі ,,Нар. творчість...).

Біганський Р., Гуменюк Е. Сторінка з історії чесько-українських зв'язків. (Листи Ф. Главачека до В. Гнатюка). ,,Радянське літературознавство'' ч. 7, 1971, 70-81 (Далі ,,Рад. літ-во'').

Білий В. До характеристики акад. Володимира Гнатюка як збирача і записувача. Записки Іст.-філологічного відділу УАН кн. X, 1917, ст. 240 (Далі записки ІФВ УАН).

Боянович В. З архіву письменника [листи до В. В. Матвеєва-Сибіряка про своє становище] ,,Прапор'' ч. 1, 1965, 73.

Васьків Василь. Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка. Упорядкування, вступна стаття та примітки М. Яценка. В-во ,,Музична Україна'', К. 1971. ,,Жовтень'' ч. 5, 1973, ст. 154-5.

Ведмедик Петро. У сузір'ї муз і грацій. ,,Жовтень'' ч. 5, 1971, ст. 119-124.

Герета І. П. Скарби з архіву В. М. Гнатюка. ,,Нар. творчість...'' ч. 6, 1973, 61-65.

Гарматій-Цегельська Анна. Співпраця академіка і вчителя. ,,Нар творчість...'' ч. 2, 1972, 41-42.

Главачек Франтішек. Моя подорож по Закарпатській Україні в 1896 році. ,,Дукля'' ч. 4, 1957, ст. 53-66.

Грушевський М. Акад. Володимир Гнатюк (1871 -1926) [некролог]. ,,Україна'', (Київ) кн. VI, 1926, ст. 182-190.

Данилов В. В. Гнатюк, Народні оповідання про опришків. ЛНВ, кн. XII, 1910, ст. 631-34; ,,Живая старина'', II — IV, 1912, ст. 513-14.

Дем'янчук Д. До історії обрання. Володимира Гнатюка в академіки. Записки ІФВ УАН, кн. X, 1927, ст. 218-220.

Дорошенко Володимир. Пам'яти Володимира Гнатюка (21.5.1871-6.10.1926). ЛНВ кн. XI, 1926, ст. 262-273.

Заглада Н. Бібліографія праць акад. Володимира Гнатюка. Записки Етнографічного т-ва, кн. II., К. 1927.

Зілинський О. Володимир Гнатюк і збійський казкар. ,,Дукля'' ч. 1, 1962, ст. 24-5.

Іщук М., Матвійчук М. Фолкльористика 1895—1917 років. Українська народна поетична творчість т. І, 1958 [про В. Гнатюка, ст. 154-156].

Камінський В'ячеслав Угорська Україна в етнографічних працях акад. Володимира Гнатюка. Записки ІФВ УАН, кн. XXV, 1929, ст 149-174.

Кирдан Борис. З фолкльористичної спадщини Володимира Гнатюка [Вибрані статті про народну творчість. Наук. думка, К. 1966]. „Нар. творчість" ч. 3, 1969, ст. 97-99.

К[ова]ль Ф[едір]. Володимир Гнатюк, збирач народних скарбів. „Християнський голос" (Мюнхен) ч. 34, 1969, ст. 5.

Колесса Філярет. Народні оповідання про опришків, зібрав Вол. Гнатюк, (Ль. 1910). ЛНВ т. 52, 1910, 631.

Колесса Філярет. Переднє слово (до збірника праць, присвячених пам'яті Володимира Гнатюка). Матеріяли до етнології й антропології т. XXI—XXII, кн. 1, 1929, ст. III—XII.

Кравець М., Васьків В. Великий народознавець, 1871-1971. „Жовтень" ч.5/1971/112-118.

Крушельницький Антін. Поклін пам'яті Володимира Гнатюка. „Діло" (Львів) 12 жовтня 1926 р.

Лобода А. Заклик В. Гнатюка записувати етнографічні матеріяли. Записки ІФВ УАН, кн. X, 1927, ст.229-231.

Маланчук В. Проти фальсифікації історії НТШ. „Нар. творчість" ч. 5, 1975, ст.47-53.

Маланчук В. А. Побут українців у дослідженнях Володимира Гнатюка. „Нар. творчість ...". ч. 2, 1973, ст. 28-34.

Мацюк Орест. Дві автобіографії [В. Стефаника і В. Гнатюка]. „Жовтень", ч. 12/1970/110-112 і „Нові дні" ч. 254, 1971, 18-19.

Мизь Роман. Уклін Володимирові Гнатюкові. „Руске слово" (Новий сад, Югославія) 7.5.1971.

Мишанич Олекса. Визначний дослідник давньої української літератури. „Рад. літ.-во. ч. 5, 1971, ст. 73-82.

Могильницький М. Спогади про В. М. Гнатюка та листування з ним. Записки ІФВ УАН кн. X, 1927, 225-259.

Мушинка М. Володимир Гнатюк — наперевершений дослідник нашого фолкльору. „Дружно вперед" (Пряшів), ч. 5, 1966, ст. 18-19.

Мушинка М. Володимир Гнатюк — перший дослідник життя і народної культури русинів-українців Югославії. В кн. „Народні приповідки бачванських русинов", Руски Керестур, 1967, ст. 7-76.

Мушинка Микола. Бібліографія праць Володимира Гнатюка про „Угорську Русь". Науковий збірник Музею укр. культури у Свиднику [Пряшів], ч. 3, 1967, ст. 215-220.

Мушинка Микола. Кореспонденція Володимира Гнатюка з Іваном Панкевичем, Науковий збірник Музею укр. культури у Свиднику ч. 3. [Пряшів], 1967, ст. 127-154-215.

Мушинка М. Невтомний дослідник закарпато-української культури. „Дукля" [Пряшів] ч. 4, 1968, ст. 343-344.

Мушинка Микола. Володимир Гнатюк — дослідник фолкльору Закарпаття. ЗНТШ т. 190, Париж, 1975, 116 ст.

Мушинка М. Володимир Гнатюк і Східна Словаччина. „Народний календар" на 1966 р., Пряшів, 1965, ст. 40-42.

Мушинка М. З намагань за українську літературну мову на Закарпатті. „Дружно вперед" (Пряшів) ч. 10, 1966, ст. 24-25.

Мушинка Микола. Слово в дискусію 40-річної давності. „Школа і життя" пед. додаток „Дружно вперед" ч. 11-12, 1964-65, ст. 10-11.

Мушинка М. Казки записав Володимир Гнатюк. „Дружно вперед" (Пряшів) ч. 9, 1963, ст. 26.

Мушинка М. Володимир Гнатюк. Науковий збірник Музею укр. культури у Свиднику, ч. 1, ст. 202-207.

М[ушинка] М[икола]. Володимир Гнатюк і Пряшівщина. ,,Дружно вперед'' (Пряшів) ч. 4, 1971, 9.

Мушинка Микола. Збірник наукових праць Вол. Гнатюка [Вибрані статті про народну творчість, упорядкував М. Яценко, Київ, 1966]. ,,Дукля'' ч. 1, 1967, 74.

Мушинка Микола. Володимир Гнатюк — визначний дослідник фолкльору Пряшівщини. ,,Науковий збірник Музею української культури у Свиднику ч. 3. [Пряшів], 1967, ст. 51-77.

Мушинка М. Від упорядника. ,,Науновий збірник Музею української культури у Свиднику ч. 3. (Пряшів), 1967, ст. 9-13.

М[ушинка] М. До історії статті В. Гнатюка ,,В справі літературної мови підкарпатських русинів''. ,,Науковий збірник Музею української культури у Свиднику'' ч. 3, 1967, ст. 17-18.

Нестеренко Галина. З ниви народного життя. До 100-річчя від дня народження видатного фолкльориста й етнографа В. Гнатюка. ,,Літ. Україна'' (Київ) ч. 35, 1971, 4.

Паламарчук В. Побут українців у дослідженнях Володимира Гнатюка. ,,Нар. творчість...'' ч. 2, 1973, 28-34.

Панькевич І. Володимир Гнатюк. ,,Подкарпатская Русь'', ч. 3, 1925, ст. 183.

Петров В. Академік Володимир Гнатюк у своїх фолкльорних студіях. Записки ІФВ УАН, кн.X, 1927, ст.241-254.

Прокіп І. Володимир Гнатюк. ,,Український календар'' УСКТ (Варшава) 1965, 156, 158.

Ребошанка Іван. Слідами Володимира Гнатюка в Банаті. Науковий збірник Музею укр. культури у Свиднику, ч. 3. [Пряшів], 1967, ст. 97-111.

Романенчук Богдан. Рік сторічників: Володимир Гнатюк, 1871-1926. ,,Америка'' (Філядельфія), чч. 33-40. 1972.

Романенчук Богдан. Володимир Гнатюк, 1871-1926. В кн. ,,Бучач і Бучаччина'', Ню Йорк, 1972. ст. 128-146.

Сиваченко М. Володимир Гнатюк і деякі питання фолкльорної текстології. Нар. творчість...'' ч. 4, 1971, 29-44.

Скрипка Василь. Видатний вчений. До 100-річчя з дня народження В. Гнатюка. ,,Літ. Україна'' ч. 36, 1971, 4.

Тарасенко М. Культурно-громадська праця акад. В. М. Гнатюка. Записки ІФВ УАН, кн. X, 1927, ст. 224-231

Франко Іван. В Гнатюк, Коломийки т. II. Етнографічний збірник т. XVIII, Львів, 1906 [рецензія] ЛНВ, кн. IX, т. XXXV, 1906, ст. 502-3.

Франко Тарас. Приятелювання з Іваном Франком. ,,Нар. творчість...'' ч. 2, 1972, 40-41.

Шевченко Л. Сторінка з етнографічної діяльности В. М. Гнатюка ,,Нар. творчість...'' ч. 1, 1959.

Шелепець Йосиф. Діялектологічні дослідження В. Гнатюка. Науковий збірник Музею укр. культури у Свиднику ч. 3 [Пряшів], 1967, ст. 81-94.

Ясько М. Володимир Гнатюк — дослідник фолкльору Закарпаття Наукові записки Ужгородського держ. ун-ту (Ужгород) т. 33, 1958, ст. 101-118.

Яценко Михайло. Феноменально щасливий збирач [В. Гнатюк].

Вступна стаття в кн. ,,Українські народні пісні в записах В. Гнатюка'', К.1971, ст. 5-27.

Яценко Михайло. Академік народної словесності. ,,Вітчизна'' ч. 4, 1971, 183-189.

Яценко Михайло. Видатний народознавець [До 100-річчя від дня народження Володимира Гнатюка]. Нар. творчість...'' ч. 2, 1971, ст. 32-39.

Яценко Михайло. Видатний учений і громадський діяч. До 100-річчя з дня народження В. М. Гнатюка. ,,Українська мова і літ-ра в школі'' ч. 5, 1971, 27-36.

Яценко М. Т. Славістичні інтереси та зв'язки В. Гнатюка. Зб. ,,Міжслов'янські фолкльорні взаємини'', (Київ), 1963, ст. 79-123.

Яценко М. Фолкльористична спадщина В. М. Гнатюка. В кн. В. М. Гнатюк. ,,Вибрані статті про народну творчість'', К. 1966, ст. 5-36.

Яценко Михайло. Наш дорогоцінний скарб. ,,Літ. Україна'' ч. 52, 1969, 2.

Brückner A. Bericht uber die Tätigkeit der Sevcenko - Gesellschaft. Kritischer Anzeiger ,,Archiv für slavische Philologie'', 1905, S. 296

Brückner A. Berichte u. Bücheranzeigen. ''Zeitschrift für Volkskunde. Neuere Arbeiten zur slavischen Volkskunde. 1903, S. 229-238.

Brückner A. Publikationen der Szewczenko-Gesellschaft. Kritischer Anzeiger, ''Archiv für slavische Philologie, 1900, S. 299.

Bugiel W. Hnatiuk Wladimir. Ruski osseli w Bačci (Ruthenische Ansiedlungen im Bakser Comitate) Lemberg 1898. ''Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft (Wien) 1897-9.

Bugiel W. Hnatiuk W. Pisenni nowotwory w ukrainsko-ruskij narodnij slovesnosty (Lieder von neuer Formation in der ruthenischen Volksliteratur). Lemberg. 1903, 66 S. ''Mitteilungen der antropologischen Gesellschaft'' (Wien), 1904, S. 317.

Bugiel W. Kolomyjki (Die Kolomyjken). Bd. I-III Lemberg, 1905-07. ''Mitteilungen der antropologischen Gesellschaft'', (Wien), 1910, S. 126.

Hlavaček František. Moje styky a spoluprace z Volodymyrem Hnatjukem. ,,Науковий збірник Музею української культури у Свиднику [Пряшів], ч. 3, 1967, ст. 31-47.

Horak Jiři. В. Гнатюк, Колядки і щедрівки т. I-II, ''Narodopisny věstnik československy (Прага) XI, I, 346-350.

Jagič Vatroslav. Über den Dialekt der Kleinrussen in Bačka und Banat Ungarus (nach H. Hnatiuk) Archiv fur slavische Philologie. 1910, S. 554-559.

Mušinka Mikulaš. Volodymyr Hnatiuk a Čechy (Přispěvek k ukrajinsko-českym kulturnim stykum ''Česky lid'', č 2-3, 1968, s. 188.

Mušinka M. Volodymyr Hnatiuk a Slovensko. ''Slavistika - Narodopis'' (Bratislava), 1970, str. 11-30.

Mušinka M. František Hlavaček i Juhoslavija. ''Svetlosc'' (Novy Sad) ч. 3, 1970, s. 232-242.

Mušinka Milan. Z korespodence Čechu s Volodymyrem Hnatiukem Prispěvek k dejinam česko-ukrajinskych kulturnich styku. ''Slovansky Přehled'', No. 4, 1971, str. 304.

Polivka G. Volodymyr Hnatiuk [Ethnographische Materialen aus. dem russischen Districten Nord-Ungarns... Legengen,

Erzählungen, Märchen, Fabeln u. an. Bd III (S. XX + 236) u. IV (S. VIII + 254). "Archiv für slavische Philologie", 1899, S. 290

Polivka G. Abhandlung von Volodymyr Hnatiuk über die Bettelsänger geistlicher Lieder (Lirnyki) in Galizien. "Archiv fur slavische Philologie", 1899, S. 286-7.

Polivka G. Етнографічні матеріяли з Угорської Руси т. IV, Казки, леґенди, новелі, історичні спомини з Банату (Етногр. зб. XXV). У Львові, 1909, S. XXI + 248 [рецензія]. "Archiv fur slavische Philologie", 1910, S. 594-5.

Polivka G. Neuere Arbeiten zur slavischen Volkskunde. "Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde", 1907, S. 343-354.

Polivka G. Berichte und Bücheranzeigen. "Zeitschrift des Vereins für Volkskunde", 1912, S. 414-428.

Polivka J. Volodymyr Hnatiuk [некролог]. "Slavia", roč. V, 1926, 820-22.

Tichy František. Po stopach Volodymyra Hnatjuka v Bačce a Sremu. Науковий збірник Музею укр. культури у Свиднику ч. 3 [Пряшів], 1967, ст. 113-125.

Z dopisu Adolfa Černeho Volodymyru Hnatiukovi "Slovansky Přehled", No. 4, 1971, s. 308-310.

Z dopisu Františka Hlavačka Volodymyru Hnatiukovi "Slovansky Přehled" No. 4, 1971, s. 305-308.

Z dopisu Františka Ticheho Volodymuru Hnatiukovi "Slovansky Přehled" No. 4, 1971, s. 310.

Žyvotko A. Adolf Černy ta Ukrajinci. Lviv, 1936, 11 str.

ЗМІСТ